

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 31

**Одеса
2018**

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:

Коркоц О.М. – кандидат економічних наук

Члени редакційної колегії:

Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор

Гулей А.І. – доктор економічних наук

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент

Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор

Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент

Миронова Л.Г. – доктор економічних наук

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор

Римантас Сташис – PhD, професор економіки

Юліана Драгалін – PhD, професор економіки

Януш Велькі – доктор економіки габілітований, професор

Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 8 от 27.08.2018 року).**

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2018

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

Ганський В.О., Андрійчик К.В. ІНТЕГРАЦІЙНІ ДІЇ ТА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	6
--	----------

**РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Бабина О.М. ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ КУЛЬТУР ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ, БІОЕНЕРГЕТИКИ ТА АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	13
Васюренко Л.В., Кукса І.М. ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ.....	18
Дудкін О.М. ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ НАФТОГАЗОВИХ СТРАТЕГІЧНИХ РЕЗЕРВІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ПОБУДОВИ КОНЦЕПЦІЇ.....	22
Мардус Н.Ю. ОЦІНКА СТАНУ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ТОВАРІВ НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ТА СТРУКТУРНОГО ХАРАКТЕРУ.....	26
Яковлев В.І. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	31

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Афанасьєв Є.В., Афанасьєв І.Є., Меленцова К.О. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ЕФЕКТИВНІСТЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАЛІЗОРУДНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	37
Varava A.A., Harutyunyan A.R. ASSESSMENT OF RISKS ASSOCIATED WITH STRATEGIC MANAGEMENT INFORMATION SUPPORT.....	42
Ващенко Т.В., Летуновська Н.Є. РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО МАЛОГО БІЗНЕСУ У ВИРІШЕННІ ЗАВДАННЯ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ¹	49
Кавун С.В., Панченко В.А. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ.....	53
Кондратюк О.І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК МЕХАНІЗМ ЇХ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ.....	59
Кучмєєв О.О. ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМАХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	64
Смолєв Р.Ф., Линник Е.И. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ, УЧЕТА И АНАЛИЗА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ТРУДА НА ПРОМЫШЛЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ АСПЕКТ.....	69
Ліхонєєва Г.С. МОДЕЛЮВАННЯ ФАЗОВОГО ПРОСТОРУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДТОРГНЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ.....	73
Овчарук В.В. МОДЕЛЬ СИСТЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	79
Павлова Г.Є., Приходько І.П., Колісник Є.В. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ Й ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	86

Пислару І.О. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ЗАКЛАДАХ.....	91
Саєнсус М.А. ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ «ХОЛОДНИХ» ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ У ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	95
Смагін В.Л., Яворська О.Г. ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ.....	100
Смирнова Н.В., Козуб Н.М. ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ АПК.....	106
Соколюк С.Ю. СИСТЕМА ІНДИКАТОРІВ ГАРМОНІЙНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ.....	111
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Громова О.В., Крихтіна Ю.О., Сторожилова У.Л. ПРИВАБЛИВІСТЬ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ТЕХНОЛОГІЇ SMART CITIES ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ІСНУЮЧИХ КОМПАНІЙ У ВИСОКОЕФЕКТИВНІ	116
Тульчинський Р.В. МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ.....	121
РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА БАЗІ АКТИВ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ.....	125
Тарасенко Д.Л. ПОТЕНЦІАЛ КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЙ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	130
РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Абрамов Є.В. ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ НА РИНКУ ПРАЦІ» У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ.....	136
Філіпчук В.Р. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	141
РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Великий Ю.М., Сухомлин М.О. ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ БАНКАМИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	148
Гаврилко Т.О., Науменко В.С. БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	152
Думанська І.Ю. ДІАГНОСТУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В АПК.....	156
Klishchuk O.V. THE REACTION OF EMERGENT MARKETS ASSET PRICES ON ECB INTEREST RATE POLICY: UKRAINE'S EXAMPLE.....	162

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Гончаренко О.О.

ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
У ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ.....170

Совик М.І.

НЕОБХІДНІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИТРАТ
ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗГІДНО З КОНЦЕПЦІЄЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ..... 176

Чугрій Н.А.

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ
ЯК ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ..... 181

РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Проскурович О.В., Ленешмідт А.О.

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЮВЕЛІРНОГО ПІДПРИЄМСТВА..... 186

Семенов А.С.

МОДЕЛЬ ДИНАМИКИ ВАЛОВОГО ПРОДУКТА, ОПИСУВАЕМОГО УРАВНЕНИЕМ ДУФФИНГА.....191

Якубек П.

СУЧАСНИЙ СТАН ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....196

РОЗДІЛ 10. СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Будько І.Р.

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ
СИСТЕМИ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....200

Соломатіна Т.В., Чернодубова Е.В.

ВАРТІСНА ОЦІНКА ВТРАТ СТРАТЕГІЧНОГО МАЙНОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ
В КАТЕГОРІЯХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ.....206

Кравець Л.О.

РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ..... 210

Тульчинська С.О., Дергалюк Б.В., Перепелюкова О.В.

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....215

Покатаєва О.В.

МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ.....220

Томчук О.В.

КОНЦЕПТ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В НОРМАТИВНІЙ ТА ПОВЕДІНКОВІЙ ФІЛОСОФІЇ
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....227

Новий вид наукових послуг..... 235

РОЗДІЛ 1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ІНТЕГРАЦІЙНІ ДІЇ ТА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

INTEGRATION ACTIONS AND DEVELOPMENT PROGRAMMES OF THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

Статтю присвячено розгляду трансформації місця і ролі історико-культурної спадщини в інтеграційних діях і програмах розвитку Європейського Союзу. Виділено та проаналізовано етапи трансформації політики Європейського економічного співтовариства і Європейського Союзу щодо питань історико-культурної спадщини. Охарактеризовано зміни в уявленнях про історико-культурну спадщину на союзному рівні. Розглянуто процеси усвідомлення на рівні союзного керівництва розвитку почуття європейської ідентичності на основі спільних цінностей, спільної історії і культури, а також просування толерантності і взаєморозуміння між європейцями в процесах союзного будівництва. Розглянуто союзні програми, які фінансують проекти у сфері історико-культурної спадщини, а також програми, фонди та ініціативи Європейського Союзу, які підтримують потенціал сфери історико-культурної спадщини як каталізатор соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: Європа, Європейський Союз, культура, історико-культурна спадщина, інтеграція, фінансування культури, культурна політика.

Стаття посвячена рассмотрению трансформации места и роли историко-культурного наследия в интеграционных действиях и программах развития Европейского Союза. Выделены и проанализированы этапы трансформации политики Европейского экономического сообщества и Европейского Союза относительно вопросов историко-культурного наследия. Охарактеризованы изменения в представлениях об историко-культурном наследии на союзном уровне. Рассмотрены процессы осознания на уровне союзного руководства развития чувства европейской идентичности

на основе общих ценностей, совместной истории и культуры, а также продвижении толерантности и взаимопонимания между европейцами в процессах союзного строительства. Рассмотрены союзные программы, финансирующие проекты в сфере историко-культурного наследия, а также программы, фонды и инициативы Европейского Союза, поддерживающие потенциал сферы историко-культурного наследия в качестве катализатора социально-экономического развития.

Ключевые слова: Европа, Европейский Союз, культура, историко-культурное наследие, интеграция, финансирование культуры, культурная политика.

The article is devoted to the transformation of the place and role of historical and cultural heritage in the integration activities and development programs of the European Union. The text revealed the stages of transformation of the policy of the European economic community and the European Union on the issues of historical and cultural heritage, characterizing the changes in the ideas of historical and cultural heritage at the Union level, the processes of awareness at the level of the Union leadership of the development of a sense of European identity based on common values, common history and culture, as well as the promotion of tolerance and mutual understanding between Europeans in the processes of Union building. The paper highlights the Union programs, financing projects in the field of historical and cultural heritage, as well as programs, funds and initiatives of the European Union, supporting the potential of the sphere of historical and cultural heritage as a catalyst for socio-economic development.

Key words: Europe, European Union, culture, historical and cultural heritage, integration, financing of culture, cultural policy.

УДК 316.733

Ганський В.О.

к.е.н., доцент кафедри економіки та управління
Мінський інститут підприємницької діяльності

Андрійчик К.В.

старший викладач кафедри історії та туризму
Полоцький державний університет

Постановка проблеми. Культурним капіталом Європи є величезна різноманітність історико-культурної спадщини, на основі якої робляться спроби формування спільної ідентичності жителів країн Європейського Союзу. Основою повоєнних процесів європейської інтеграції було, зокрема, прагнення до зміцнення миру і створення простору безпеки, прагнення до зміцнення демократії, а також страх перед зростаючою міццю СРСР. Економічне співробітництво повинно було зробити свій внесок у поліпшення умов життя громадян та економічне зростання національних економік. Серед цілей,

поставлених перед Європейським об'єднанням вугілля та сталі, Європейською економічною спільнотою та Європейським співтовариством з атомної енергії, немає дефініції історико-культурної спадщини і згадок про інтеграцію держав-членів у цій сфері. Однак 60 років поетапної інтеграції показали, що ці процеси неможливі без участі загальних цінностей, культурної спадщини та історії. Цим і були викликані зміни в підході до сектору історико-культурної спадщини як у сфері науки і культури, так і в політиці та економіці. У результаті ЄС розробив формулу дій, що враховує роль історико-культурної

спадщини у стимулюванні соціально-економічного розвитку. Як показано в даній статті, за дотримання принципу субсидіарності сектор історико-культурної спадщини відіграє все більшу політичну та економічну роль на загальноєвропейському рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш значимими у цій сфері є ґрунтовні дослідження і публікації таких авторів, як Д. Мільчарек, А. Новак, Е. Хауснер, А. Карвінська, Я. Пурхля, И. Ріццо, А. Міґноса, Х. Наесс, Н. Обульєн, Е. Психогіопулу та ін. Однак, незважаючи на наявність окремих публікацій у цій галузі, важливі питання використання та фінансування сфери історико-культурної спадщини в рамках європейської інтеграції залишаються практично невивченими, особливо у вітчизняній економічній науці, що визначає високий ступінь актуальності даного дослідження у світлі особливої соціальної значущості цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд трансформації місця і ролі історико-культурної спадщини в інтеграційних діях і програмах розвитку Європейського Союзу, а також інструментів фінансування заходів і програм у даній сфері із союзних коштів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок активізації нового імпульсу інтеграції для багатьох країн Центральної та Східної Європи у структурі ЄС співпало зі зростанням інтересу до історико-культурної спадщини та можливостей використання його в інтеграційних діях і програмах розвитку. Для цих країн європейська інтеграція означає не тільки великі можливості фінансування проектів у сфері історико-культурної спадщини, а й розвиток нового мислення у цій сфері як на рівні центральних органів влади, так і на рівні місцевого самоврядування.

У початковий період функціонування Європейської економічної спільноти (ЄЕС) питаннями сфери історико-культурної спадщини займалася переважно Рада Європи, однак її дії були обмежені рамками рекомендацій, резолюцій та декларацій, тобто правових актів необов'язкового характеру. Дії, що використовують сферу історико-культурної спадщини (такі як підтримка проектів у контексті сталого розвитку або спрямованих на формування європейської ідентичності), були прийняті ЄЕС тільки тоді, коли виявилось, що виключно економічного або політичного співробітництва недостатньо для того, щоб європейська спільнота мала почуття спільності, яке необхідне для поглиблення процесів інтеграції.

Наявність тематики спадщини в політиці ЄЕС можна розділити на кілька етапів. У початковий період ЄЕС була зосереджена насамперед на формуванні принципів взаємодії, що враховують інтереси всіх держав-членів, та принципів демократичного представництва у процесі прийняття рішень, формуючи швидше спільність інтересів, аніж істо-

рико-культурну спільність. Однак виявилось, що цього недостатньо, щоб побудувати цілісну ЄЕС, особливо в контексті студентських протестів у 1968 р., нафтової кризи початку 1970-х років і рецесії, що послідувала за нею. Початок у цій сфері було покладено Декларацією про європейську ідентичність, прийнятою у Копенгагені 14 грудня 1973 р. [2, с. 264–267]. Наступним кроком на шляху побудови політики ЄЕС у сфері історико-культурної спадщини була резолюція Європейського Парламенту про захист прав європейської культури 1974 р., в якій пропонувалися заходи, спрямовані на захист історико-культурної спадщини шляхом створення реєстрів культурних благ, забезпечення фінансової підтримки реставраторської діяльності та боротьбу з незаконним обігом матеріальних історико-культурних цінностей. Два роки потому в перелік рекомендацій було додано просування культурного обміну у сфері спадщини, який є інструментом побудови європейської ідентичності. Ці дії виходили за рамки правової бази договору про створення ЄЕС, проте були продовжені і розвивалися в наступні роки. Наприкінці 1977 р. Європейська Комісія опублікувала комюніке для Ради ЄЕС, в якому вперше висунула завдання у сфері історико-культурної спадщини [4, с. 362–363].

Наступні п'ять років (до 1982 р.) – це період, коли стало зміцнюватися переконання, що історико-культурна спадщина може грати певну роль у реалізації цілей економічної і соціальної політики. Європейський Парламент після виборів 1979 р. створив окрему парламентську комісію з питань культурної політики, до сфери діяльності якої належали й питання історико-культурної спадщини. А Європейська Комісія направила ще одне комюніке, в якому був зроблений висновок про необхідність посилення дій ЄЕС у сфері історико-культурної спадщини. Утримуючись від формального створення єдиної культурної політики та втручання у компетенцію держав-членів, водночас пропонувалася активізація діяльності у сфері підтримки вільного переміщення культурних благ, поліпшення умов життя та праці співробітників даного сектору, збереження історико-культурної спадщини. Документ був опублікований одразу ж після першої неформальної зустрічі міністрів культури держав – членів ЄЕС, яка відбулася 17–18 вересня 1982 р. в Неаполі [4, с. 363–364].

Період 1982–1986 рр. – це час перших практичних дій ЄЕС у сфері історико-культурної спадщини. Справжнім проривом стала Урочиста декларація про Європейський Союз, підписана в Штутгарті в червні 1983 р. [1]. Глави держав-членів закликали до інтенсифікації співробітництва в галузі спадщини, зокрема в галузі просування спільної історико-культурної спадщини, що є втіленням європейської ідентичності. Документ визначав підтримку Європейського фонду й Європейського

університетського інституту у Флоренції, підвищення рівня знань щодо європейської історії і культури, вивчення можливостей реалізації спільних заходів, спрямованих на захист та просування історико-культурної спадщини, популяризацію європейської культури, зміцнення контактів між фахівцями у цій сфері країн-членів, а також більш широке розповсюдження інформації про спільну історико-культурну спадщину в ЄЕС і за її межами. З 1984 р. проводяться регулярні офіційні зустрічі міністрів, відповідальних за питання історико-культурної спадщини. Аналіз документів у цій сфері показує, що велике значення надавалося розмежуванню дій ЄЕС і держав-членів у галузі історико-культурної спадщини (згідно з принципом субсидіарності) [4, с. 362–367]. Ця сфера розглядалася передусім як елемент роботи ЄЕС, спрямований на підвищення якості життя громадян через економічний та соціальний розвиток. Європейська Рада разом з Європарламентом випустили низку резолюцій, що стосуються, зокрема, міжнародних туристичних маршрутів культурного туризму, захисту та охорони історико-культурної спадщини.

У 1980-ті роки була розроблена ініціатива «Європейське місто культури» (1985 р.), яка нині називається «Культурна столиця Європи». Була також розроблена перша програма, яка фінансує проекти у сфері історико-культурної спадщини, завдання якої – підтримка реставраційних робіт, установлення стандартів у галузі технічного обслуговування пам'яток історії та культури, а також привернення уваги влади і громадськості до проблем збереження історико-культурної спадщини, створення європейської мережі співпраці в даній сфері [8, с. 38–41].

Наступним етапом розвитку дій ЄЕС у галузі історико-культурної спадщини став період 1987–1992 рр. Особливо важливим був 1987 р., оскільки саме тоді було створено Раду міністрів, відповідальних за питання історико-культурної спадщини; вона збиралася, як правило, один чи два рази на рік у державах, головуючих в ЄЕС у цьому півріччі. У цей час також був створений Комітет із питань культури, який представляв собою робочу групу експертів з усіх держав-членів, що регулярно зустрічаються для узгодження окремих елементів дій ЄЕС у цій сфері. 17 листопада 1989 р. Європейський Парламент прийняв ще один важливий для історико-культурної спадщини документ – *Initiating cultural activities in the EC* («Початок культурної діяльності ЄЕС») [1].

Реальний початок діям у рамках політики ЄЕС у сфері історико-культурної спадщини поклато підписання Маастрихтського договору, який набув чинності 1 листопада 1993 р., даючи формальний початок не тільки Європейському Союзу (ЄС), а і його діяльності у сфері історико-культурної спадщини. Вже в ст. 3 Договору було записано, що однією із цілей Союзу є сприяння розквіту культур

держав-членів. Сфері культури була присвячена окрема стаття, в якій чітко зазначено, що в компетенції ЄС знаходиться заохочення культурного розмаїття Європи за одночасного підкреслення значення спільної європейської спадщини. Проте Євросоюз не повинен і не може замінити держави-члени у формуванні політики у сфері історико-культурної спадщини – згідно з принципом субсидіарності, ЄС може лише доповнювати дії національних держав у перерахованих областях [1].

Особливої уваги заслуговує параграф 4, що підкреслює необхідність включення питань історико-культурної спадщини в процеси формування політик співтовариства в інших сферах. Завдяки цьому історико-культурна спадщина стала присутня у структурних фондах і програмах спільноти, не призначених безпосередньо для цієї сфери. Маастрихтський договір не порушив правила консенсусу під час ухвалення рішень у сфері історико-культурної спадщини Радою міністрів культури. Нова версія чинного договору, введена Лісабонським договором [1], змінила ці принципи. Історико-культурна спадщина поряд з іншими галузями була охоплена принципом голосування кваліфікованою більшістю і звичайною законодавчою процедурою. Додаткові умови, що застосовуються в ЄС до сфери історико-культурної спадщини, включають у себе ст. 107 Договору [1], яка дає змогу державам-членам фінансове сприяння у сфері просування здобутків історії і культури та охорони об'єктів історико-культурної спадщини за умови, що такі дії не порушують визначених в ЄС правил вільної конкуренції.

У XXI ст. проривом у цій сфері виявився документ «Європейський порядок денний для культури в епоху глобалізації світу», який визначає сферу діяльності ЄС у галузі культури, історико-культурної спадщини: заохочення культурного розмаїття та міжкультурного діалогу, просування та використання культури як каталізатора творчості та інновацій у контексті цілей Лісабонської стратегії, просування історико-культурної спадщини як важливого елементу побудови зовнішніх відносин ЄС, а також точок дотику і угод з іншими партнерами, що не входять в ЄС [3, с. 44–46].

Нині в ЄС діяльність у сфері історико-культурної спадщини фінансується з двох джерел. Перше джерело – це союзні програми і особливості, основний інструмент культурної політики ЄС, яким раніше була програма «Культура 2007–2013», а з 2014 р. є програма «Творча Європа». Друге джерело – це можливість фінансування проектів у сфері історико-культурної спадщини європейськими структурними фондами. Союзні програми підтримують реалізацію так званих «м'яких проектів», які в разі історико-культурної спадщини переважно концентруються на реалізації заходів у сфері спадщини, наукових досліджень та

освітніх програм, відновлювальних та реставраційних робіт. Організації, які хотіли б реалізувати проект, пов'язаний з інфраструктурою спадщини (ремонтно-реставраційні та відновлювальні роботи, адаптація для сучасного використання об'єктів індустріальної або військової спадщини), можуть одержати таку підтримку у рамках програм, що реалізуються з бюджету структурних фондів ЄС. Додатковою відмінністю між цими двома джерелами фінансування є необхідність міжнародного співробітництва в рамках програм ЄС, яке не є обов'язковою у рамках операційних програм, що фінансуються зі структурних фондів ЄС. На відміну від союзних програм (які здебільшого знаходяться у віданні Європейської Комісії і доступні для всіх держав-членів на таких же принципах) діапазон можливостей фінансування історико-культурної спадщини в рамках структурних фондів залежить від кожної окремої держави – члена ЄС. Саме вони формують і погоджують з Європейською Комісією операційні програми, вирішуючи тим самим питання пріоритетності фінансування проектів у галузі історико-культурної спадщини в конкретний період дії тієї чи іншої програми.

Як уже зазначалося, перша програма ЄС у сфері історико-культурної спадщини, зокрема охорони об'єктів архітектурної спадщини, була розроблена ще у 1980-ті роки. Проте тільки наступне десятиліття дало змогу більш широкому розвитку союзних програм у галузі збереження і популяризації спільної європейської історико-культурної спадщини. В Європейській Комісії функціонувала генеральна дирекція, відповідальна за дії у сфері історико-культурної спадщини, і координувала три програми: «Рафаель» (охорона історико-культурної спадщини), «Калейдоскоп» (мистецтво і творчість), а також «Аріан» (книжкова справа), які пізніше були замінені рамковою програмою «Культура 2000» (2000–2006 рр.), а потім – «Культурою 2007–2013». Питання історико-культурної спадщини враховуються нині в багатьох союзних програмах (наприклад, «Європа для громадян», яка ґрунтується на ст. 167 Договору, програма «Навчання через все життя», «Молодь» або «Рамкова програма у сфері досліджень і технологічного розвитку»), а також у численних операційних програмах у державах-членах, що фінансуються з коштів структурних фондів ЄС. Історико-культурна спадщина являє собою елемент Європейської політики сусідства, зокрема в аспекті, що стосується держав, які лежать на південь від ЄС: Євро-Середземноморський фонд діалогу культур імені Анни Лінд, який є основним інструментом соціальної програми барселонського процесу «Союз для Середземномор'я». Завдяки цьому можна стверджувати, що історико-культурна спадщина знаходиться в орбіті інтересів ЄС у різних сферах. Ця ситуація, однак, має також негативний аспект:

деякі фахівці бачать у цьому інструментальне трактування історико-культурної спадщини як на європейському, так і на національному рівнях.

Програма «Культура», що функціонувала в період 2007–2013 рр. із загальним бюджетом 400 млн. євро, мала характер рамкової програми, тобто охоплювала всі сфери культури і попередні дії ЄС щодо цього сектору. Були виділені три основні цілі цієї програми: просування міжкультурного діалогу; сприяння мобільності людей зі сфери управління і дослідження історико-культурної спадщини; підтримка міжнародного обміну об'єктами спадщини.

Більше всього коштів у рамках цієї програми (77%) було призначено на проекти, що реалізовувалися операторами історико-культурної спадщини з усієї Європи. Їх основою було партнерство (не менше трьох співвиконавців у короткострокових проектах і не менше п'яти – у довгострокових), некомерційний характер і обсяг бюджету (від 100 тис. євро, з яких 50% могло бути грантом Європейської Комісії). Крім проектів за участю організацій із країн, що беруть участь у програмі, також була передбачена можливість реалізації проектів у третій країнах. У проектах другого типу організації, що діють на рівні ЄС, могли отримати операційні гранти. У рамках програми вручається також нагорода імені Меліни Меркурі (для міст, які у цьому році мають звання Європейської столиці культури). Європейський Союз, окрім того, вручає окремі премії в галузі історико-культурної спадщини, архітектури та мистецтва.

На 2014–2020 рр. призначена програма, яка поєднує у собі сфери програм «Культура» та «Медіа». Бюджет програми становить 1,8 млрд. євро, що повинно істотно вплинути на поліпшення ситуації в секторі історико-культурної спадщини та творчих індустріях в Європі. Безпосередній облік цих останніх категорій являє собою певну новизну в підході ЄС, показуючи, що в ЄС усвідомлюють роль історико-культурної спадщини у створенні робочих місць і стимулюванні економічного зростання в Європі, що, своєю чергою, узгоджується з положеннями стратегії «Європа-2020».

Стратегія передбачає бачення соціальної ринкової економіки для Європи XXI ст. і визначає такі пріоритети: а) розумне зростання: розвиток економіки, заснованої на знаннях та інноваціях; б) стале зростання: створення економіки, заснованої на доцільному використанні ресурсів, екології і конкуренції; в) всеосяжне зростання: сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягненню соціальної і територіальної згоди [1].

Готуючи пропозицію програми, Європейська Комісія передбачила 210 млн. євро на новий механізм фінансових гарантій, які будуть давати змогу невеликим суб'єктам отримувати банківські кредити, а також 60 млн. євро на підтримку політики співробітництва та інноваційного підходу до ство-

рення публічності і нових бізнес-моделей у сфері історико-культурної спадщини.

Інтерес інституцій ЄС до впливу історико-культурної спадщини на соціальний і економічний розвиток був спочатку незначним. Першою програмою ЄС, яка брала до уваги соціально-економічний вимір історико-культурної спадщини, щоправда, в дуже обмеженому обсязі, була Рамкова програма «Культура 2000». Однією з її цілей, згаданої на сьомому місці, був облік ролі історико-культурної спадщини в соціально-економічному розвитку. Від прямого обліку цього виміру історико-культурної спадщини в черговій програмі ЄС «Культура 2007–2013», однак, відмовилися. Перше дослідження внеску історико-культурної спадщини в економіку було зроблене на замовлення Генеральної дирекції з питань освіти і культури тільки в 2005–2007 рр. До уваги приймалася не тільки історико-культурна спадщина як традиційна галузь сфери культури, а й культурні та креативні індустрії. Результати дослідження показують, що історико-культурна спадщина відіграє важливу роль в економіці країн – членів ЄС. Обороти у цій та суміжних галузях майже в 2,5 рази більше, ніж в автомобільній промисловості й у сфері нових технологій. Середня додана вартість сектору у ВВП Європейського Союзу становила 2,6% – більше ніж у секторі нерухомості, хімічної та текстильної промисловості. Найвищі показники (вище 3%) припадають на Францію, Великобританію, Норвегію, Фінляндію і Данію. Центральна і Східна Європа в цьому рейтингу представлена не дуже добре: Польща – 1,2%, Чехія – 2,3%, Словаччина – 2%, Словенія – 2,2%, Естонія – 2,3%, Литва – 1,7%, Латвія – 1,6%, Румунія – 1,4%, Болгарія – 1,2%. Сфера історико-культурної спадщини і суміжні індустрії є також важливим роботодавцем: 3,1% працівників в ЄС працюють у широко трактованій сфері культури. Більше того, зайнятість у цьому секторі стабільно зростає, тоді як загальний рівень зайнятості в ЄС може навіть в окремі періоди падати. У цілому в країнах, що приєдналися до ЄС вже в XXI ст., загальна зайнятість у сфері історико-культурної спадщини і культурного туризму, за різними оцінками, становить близько 2,5% від загальної чисельності працюючих [7, с. 222–234].

Прошло досить багато часу, перш ніж сфера історико-культурної спадщини як окрема сфера втручання з'явилася в постановках Європейського фонду регіонального розвитку. Тільки починаючи з фінансового періоду 2007–2013 рр. він включає проекти інвестицій у культуру, тобто на захист та популяризацію історико-культурної спадщини та розвиток культурної інфраструктури, підтримку соціально-економічного розвитку, збалансований розвиток туризму та підвищення привабливості регіонів, будучи підтримкою для вдосконалення послуг у сфері історико-культурної спадщини з

високою доданою вартістю. Попередній фінансовий період 2000–2006 рр. включав заходи у сфері історико-культурної спадщини лише у поєднанні з туризмом та з акцентом на нього. Нові положення про структурні фонди дають змогу вже більш широке використання цих коштів у сфері історико-культурної спадщини, яка сама по собі розглядається вже як сфера, що безпосередньо впливає на соціально-економічний розвиток.

Роль історико-культурної спадщини у сталому розвитку регіонів підкреслює комюніке Єврокомісії для Європейського Парламенту та Європейської Ради, яке стосується політики згуртування і ролі міст щодо зростання зайнятості в регіонах. Міста розглядаються як основа розвитку країн ЄС. Саме вони є центрами залучення інвестицій і забезпечують основну масу зайнятості. Щоб забезпечити їхню привабливість у цьому сенсі, необхідно звернути увагу на базові питання: фізична доступність і транспорт, доступність послуг, навколишнє середовище та сфера культури. На думку авторів документа, історико-культурна спадщина може стати основою стратегічного планування розвитку і регенерації міст. Політика у цій сфері, яка просуває місцеву історико-культурну спадщину, у поєднанні з відповідною інфраструктурою викликає підвищення привабливості міста для мешканців, працівників, бізнесу та туристів. Вона підвищує почуття гордості від приналежності до цієї спільноти і впливає на формування відповідної самосвідомості. Не тільки реставраційні та ремонтно-відновлювальні роботи, а й культурна пропозиція міста може істотно змінити його сприйняття і просувати його нову якість, новий бренд міста. Не слід також забувати й про істотну роль історико-культурної спадщини в міжкультурному діалозі, який ведеться у все більш різноманітних соціальних та етнічних умовах міст, індустріях культури і туризму культурного.

Про зміну мислення про історико-культурну спадщину на європейському рівні свідчить комюніке Комісії з питань європейського порядку денного в галузі культури в епоху глобалізації світу, його цілі визначені як: популяризація культурного розмаїття та міжкультурного діалогу; популяризація історико-культурної спадщини для стимулювання творчості в інтересах економічного зростання та зайнятості в рамках реалізації Лісабонської стратегії [1]; популяризація історико-культурної спадщини як важливого елемента в міжнародних відносинах ЄС.

Документ також звертає увагу на те, що безпосередньо не стосується ні історико-культурної спадщини, ні навіть мистецтва. На цей раз акцент робиться на інші аспекти діяльності, що не означає відходу від традиційного сектору історико-культурної спадщини, який також може вплинути на реалізацію зазначених цілей. Творці порядку денного мали за мету підвищення значення історико-куль-

турної спадщини в політиці ЄС і звернули увагу на велику роль, яку можуть грати історико-культурна спадщина і культура у цілому. Є шанс, що завдяки запропонованому так званому відкритому методу координації держави-члени будуть відчувати себе зобов'язаними враховувати ці цілі в реалізації своєї політики. Як зазначалося у доповіді «Економіка культури в Європі», історико-культурна спадщина та пов'язані з ним творчі індустрії роблять свій внесок у створення робочих місць, збільшення ВВП і стимулювання економічного зростання. Креативність є основною особливістю сектору культури і водночас базою соціальної і технологічної інновативності, яка стимулює підвищення конкурентоспроможності та створення нових робочих місць [5, с. 117–123].

Комюніке включає наступні конкретні цілі: 1) популяризація творчості в освіті за допомогою участі сектору історико-культурної спадщини у формуванні культурного потенціалу як конкретного внеску та засоби безперервної освіти й пропаганди культури та мистецтва у формальній та неформальній освіті; 2) сприяння збільшенню потенціалу у сфері культури шляхом підтримки навчання співробітників сектору історико-культурної спадщини у сфері управління, підприємництва, знання європейського контексту, функціонування ринку і розвитку інноваційних джерел фінансування та підвищення їх доступності; 3) створення творчих партнерських відносин між сектором історико-культурної спадщини та суміжними секторами (інформаційно-комунікаційного, досліджень, туризму, соціального партнерства і т. д.) для зміцнення соціального й економічного впливу інвестицій в культуру і творчість, зокрема щодо заохочення економічного зростання й створення робочих місць, а також розвитку та підвищення інвестиційної привабливості регіонів і міст [1].

У подібному дусі була сформульована й Резолюція Ради ЄС від 16 листопада 2007 р. щодо європейського плану дій в інтересах культури та його підсумків, в яких згадується про необхідність використання зв'язків між культурою та освітою, надання можливостей для освіти особам із сектору історико-культурної спадщини та супутніх індустрій, а також у створенні середовища, сприятливого для розвитку галузі.

Країни Центральної та Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина та ін.) використовують європейські кошти на історико-культурну спадщину починаючи з 1990-х років. Спочатку організації та установи історико-культурної спадщини із цих країн могли приймати участь у проектах співфінансування ЄС тільки як партнери. З другої половини 1990-х років вони вже могли підписувати відповідні меморандуми щодо своєї участі в програмах, а завдяки сплаті внесків організації та установи могли приймати участь у заходах уже як партнери. Польські, словацькі та угорські орга-

нізації працювали як із програмами захисту архітектурної спадщини, так і з програмами «Аріан», «Калейдоскоп» і «Рафаель». Після їх закінчення почали функціонувати нові покоління програм.

Можливості фінансування проектів у сфері історико-культурної спадщини були також у програмах, що передували вступу цих країн до ЄС (зокрема, у програмі PHARE), а після їх вступу до ЄС – уже в програмах, що фінансуються з коштів структурних фондів. Польща, Словаччина та Угорщина стали членами ЄС разом з іншими країнами Центральної та Східної Європи в середині фінансового періоду 2000–2006 рр. Із цієї причини не була створена окрема програма, у рамках якої ці країни могли б отримувати кошти на історико-культурну спадщину з фондів ЄС. Водночас можливості для фінансування спадщини з'явилися у програмах, зосереджених на інших сферах. Зокрема, інтегрована операційна програма регіонального розвитку містила пункт «Розвиток туризму і культури», який передбачав підтримку діяльності у сфері культури та визначав, серед іншого, такі цілі: збільшення значення культури та туризму як каталізаторів соціально-економічного розвитку, полегшення доступу до об'єктів історико-культурної спадщини і туризму, підвищення конкурентоспроможності регіональних туристичних і культурних продуктів і через це – вплив на зростання туристичного руху. Крім того, проекти, пов'язані з історико-культурною спадщиною, підтримувалися у рамках пунктів «Сільські території», «Території, що підлягають реструктуризації», «Деградовані міські райони, постіндустріальні та колишні військові об'єкти і території», «Мікропідприємства». Проекти у сфері туризму і культури, які були передбачені до реалізації на території міста до п'яти тисяч жителів, змогли отримати підтримку в рамках секторної операційної програми «Реструктуризація та модернізація продовольчого сектору та розвиток сільських районів», у рамках заходу «Реконструкція сільської місцевості, збереження та захист історико-культурної спадщини». А приватні підприємства, що працюють у сфері туризму і культури, могли претендувати на дофінансування проектів у рамках секторної операційної програми «Зростання конкурентоспроможності підприємств» [6, с. 87–92].

У наступну фінансову перспективу на 2007–2013 рр. удалося створити більш широкий спектр можливостей для підтримки історико-культурної спадщини. Основною програмою, яка повинна була служити цьому, була операційна програма «Інфраструктура і навколишнє середовище». Її мета – підвищення інвестиційної привабливості країн – членів ЄС та їхніх регіонів шляхом розвитку технічної інфраструктури за одночасного поліпшення стану навколишнього середовища, захисту здоров'я та збереження культурної самобутності та розвитку територіальної єдності. Проекти в галузі історико-культурної спадщини могли

бути реалізовані, головним чином, у рамках пріоритету «Культура і спадщина», основна ідея якого – використання потенціалу історико-культурної спадщини світового й європейського значення для підвищення привабливості країн – членів ЄС. Пріоритет був розділений на три дії, у рамках яких було можливе виконання таких проектів: охорона та збереження історико-культурної спадщини над-регіонального значення, поліпшення стану інфраструктури культури надрегіонального рівня та розширення доступу до культури, розвиток інфраструктури художньої освіти. У рамках цього пріоритету була можлива реалізація проектів, пов'язаних із модернізацією, будівництвом, розвитком та адаптацією до нових цілей інфраструктури культури та історико-культурної спадщини, а також проектів, що стосувалися охорони історико-культурної спадщини європейського та світового значення.

Водночас можливості фінансування проектів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною, припускали також інші галузеві операційні програми: «Людський капітал», «Інноваційна економіка», «Розвиток сільських територій», «Сталий розвиток сектору рибальства та прибережних рибальських зон» та ін. Важливо, що проекти регіонального значення отримали можливість фінансування з десятків програм, які адмініструються національними державними органами регіонального рівня [9, с. 153–169].

Фінансування з європейських коштів дало змогу організаціям із країн, що приєдналися до ЄС, розширити свою діяльність і встановити іноземні контакти за допомогою участі в наступних етапах програм ЄС у сфері культури та розвитку. Наприклад, основна мета проекту Cult Rural – промоція спадщини у сфері традиційної народної культури шляхом співпраці між музеями, науковими установами та громадськими організаціями.

Вступ до ЄС змінив також і перспективу, з якої до цього розглядалася історико-культурна спадщина. По-перше, бажання використовувати кошти ЄС стимулює довгострокове і стратегічне планування, які проявляються у необхідності підготовки планів розвитку та супутніх програм. У сфері історико-культурної спадщини це стало новацією. Крім того, участь у програмах, які підтримуються коштами з фондів ЄС, стимулює збільшення капітальних видатків на спадщину з бюджетів центральних і місцевих органів влади. Це пов'язано з тим, що кошти ЄС ніколи не становлять 100% бюджету проекту, і кожен проект вимагає власного фінансового внеску країни-заявника. Змінилося також саме мислення про історико-культурну спадщину. Вперше суб'єкти, які приймають рішення, повинні задуматися про те, якою повинна бути роль спадщини в стратегічних планах розвитку регіону та держави. На зміну погляду на історико-культурну спадщину вплинула також участь десят-

ків міст Центральної та Східної Європи в конкурсі на звання Європейської столиці культури. Щоб взяти участь у конкурсі, міста повинні не тільки підготувати пропозиції культурних заходів на рік, а й передусім створити глобальне бачення розвитку, яке акцентувало б місце історико-культурної спадщини в довгостроковій стратегії міста.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, разом із розпізнаванням потенціалу сфери історико-культурної спадщини як активного елемента економічної системи Європейського Союзу збільшується кількість програм, фондів та ініціатив Співтовариства, що підтримують потенціал цієї сфери як каталізатор соціально-економічного розвитку. Однак слід мати на увазі, що історико-культурна спадщина і культура у цілому можуть виконувати також й інші функції. Роль культурних контактів (наприклад, через туризм) у створенні спільності ідей та цінностей, які є ключовими для європейської інтеграції, не слід недооцінювати. Варто відзначити, що Європейська Комісія, розуміючи важливість історико-культурної спадщини у формуванні почуття приналежності до ЄС, розробила окрему програму «Європа для громадян», яка мала на меті, зокрема, розвиток почуття європейської ідентичності на основі загальних цінностей, історії та культури, а також просування толерантності і взаєморозуміння між європейцями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Доступ до законодавства Європейського Союзу / EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> (дата звернення: 21.07.2018).
2. Європейська інтеграція. Вибрані проблеми / за ред. Д. Мільчарек, А.З. Новак. Варшава: Центр Європи Варшавського університету, 2013. 364 с.
3. Міжнародні економічні відносини та перспективи національного розвитку: сучасні виклики та рішення / за ред. М.І. Флейчук, В.О. Ганський, В.В. Козловський. Даугавпілс: ДаугаваПринт, 2018. 368 с.
4. Культура і розвиток / за ред. Е. Хауснер, А. Карвінська, Я. Пурхля. Варшава: Національний центр культури, 2013. 518 с.
5. Наесс Н.Е. Новий порядок денний? Європейський Союз і культурна політика. Лондон: Альянс Публішинг Траст, 2009. 200 с.
6. Обульєн Н. Чому ми потребуємо європейської культурної політики. Вплив розширення ЄС на культурну політику в країнах з перехідною економікою. Амстердам: Європейський культурний фонд, 2005. 117 с.
7. Психогіопулу Е. Інтеграція культурних міркувань у законодавство і політику ЄС. Лейден, Бостон: Мартінус Ніїхоф Публішер, 2008. 402 с.
8. Ріццо І., Мігноса А. Довідник з економіки культурної спадщини. Нортгемптон: Едвард Елґар Публішинг, 2013. 640 с.
9. Економіка культури в Європі. Дослідження, підготовлене для Європейської Комісії. Брюссель: КЕА Європейські справи, 2006. 355 с.

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОЩУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ КУЛЬТУР ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ, БІОЕНЕРГЕТИКИ ТА АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

PROSPECTS FOR GROWING ENERGY CROPS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF ECONOMY, BIOENERGY AND AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE

Статтю присвячено актуальності використання екологічно чистих джерел енергії, зокрема біопалива, як альтернативи традиційним видам палива. Висвітлено проблеми та перспективи енергетичного розвитку України на основі праць вітчизняних науковців. Проаналізовано перспективність та доцільність вирощування енергетичних культур. Визначено, що вирощування та використання енергетичних культур в Україні має позитивний вплив на розвиток біоенергетики, економіки та аграрного сектору. Розглянуто доцільність вирощування енергетичних культур на малородючих сільськогосподарських землях.

Ключові слова: біоенергетика, енергетичні культури, біопаливо, біомаса, традиційні види палива.

Статья посвящена актуальности использования экологически чистых источников энергии, в частности биотоплива, в качестве альтернативы традиционным видам топлива. Описаны проблемы и перспективы энергетического развития Украины на основе трудов отечественных ученых. Проанализированы перспективность и целесо-

образность выращивания энергетических культур. Определено, что выращивание и использование энергетических культур в Украине имеет положительное влияние на развитие биоэнергетики, экономики и аграрного сектора. Рассмотрена целесообразность выращивания энергетических культур на малоплодородных сельскохозяйственных землях.

Ключевые слова: биоэнергетика, энергетические культуры, биотопливо, биомасса, традиционные виды топлива.

The article is devoted to the urgency of using ecologically clean energy sources, in particular biofuels, as an alternative to traditional fuels. The problems and perspectives of Ukraine's energy development, based on the works of domestic scientists, are highlighted. The prospects and expediency of cultivating energy crops are analyzed. The results of the study indicate that the cultivation and use of energy crops in Ukraine has a positive impact on the development of bioenergy, the economy and the agrarian sector. The expediency of cultivating energy crops on poorly farmed lands is considered.

Key words: bioenergy, energy crops, biofuels, biomass, traditional fuels.

УДК 338.4:633:504

Бабина О.М.

аспірант кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії
Вінницький національний аграрний університет

Постановка проблеми. Україна – енергозалежна країна, яка лише частково забезпечує себе власними енергоресурсами і близько половини викопних енергоносіїв змушена імпортувати.

Вичерпність викопних палив та висока ціна на них, забруднення навколишнього середовища та загроза глобального потепління, а також інші чинники спонукають до необхідності пошуку та використання екологічно чистих джерел енергії, таких як біопаливо. Освоєння та використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії, зокрема енергії біомаси, в Україні слід розглядати як надзвичайно важливу умову для сталого розвитку економіки, сільського господарства та країни у цілому, а також як важливий чинник підвищення рівня енергетичної безпеки та зниження антропогенного впливу енергетики на довкілля.

У вирішенні проблеми енергозалежності України, що володіє значним енергетичним потенціалом біомаси, наявними трудовими, матеріаль-

ними та земельними ресурсами, зможе допомогти використання енергетичних культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку біоенергетики та використанню енергетичних культур як перспективного виду біопалива та аналогу традиційних видів палива, значну увагу приділяють такі вчені: Г. Гелетуха, Г. Калетнік, С. Білик, Я. Гадзало, М. Роїк, В. Сінченко, Н. Заїменко, О. Ганженко, М. Гументик, В. Квак, Ю. Шафаренко та ін.

Однак комплексне вирішення проблеми залежності країни від імпортованих енергоресурсів і надалі залишається пріоритетним та актуальним для України. Особливо актуальним є вивчення можливостей вирощування та застосування у сільському господарстві та в аграрному секторі у цілому енергетичних культур як альтернативи традиційним видам палива. Україна володіє значним потенціалом біомаси, до складу якої входять енергетичні культури, але який не до кінця є вивченим, що спонукає до подальшого здійснення наукових досліджень у цій сфері.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування економічної та екологічної доцільності переходу від традиційних джерел енергії до відновлюваних, перспективності вирощування енергетичних культур на маргінальних землях країни; здійснення аналізу біоенергетичних можливостей та перспектив їх використання для ефективного розвитку аграрного сектору та країни у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України біоенергетика є одним зі стратегічних напрямів розвитку сектору відновлюваних джерел енергії, оскільки вона має високий рівень залежності від імпортованих енергоносіїв, зокрема природного газу [1].

Біоенергетика – це галузь енергетики, що як енергоресурс використовує органічні речовини рослинного або тваринного походження (біомасу), котрі мають енергетичну цінність і можуть бути використані як паливо [2].

До біомаси відносять усю рослинну і вироблену тваринами субстанцію. Під час використання біомаси в енергетичних цілях для виробництва тепла, електроенергії і палива розрізняють енергетичні рослини й органічні відходи.

До органічних належать відходи, що виникають у сільському, лісовому, домашньому господарстві й промисловості, тобто відходи деревообробки, солома, трава, листя, гній, органічні відходи домашнього господарства тощо [3].

Енергетичні рослини – це швидко зростаючі сорти багаторічних дерев, кущів і трав, а також спеціальні однорічні рослини з високим умістом сухої маси для використання як твердого, так і рідкого біопалива.

Сьогодні відомо близько двадцяти видів швидкозростаючих рослин, що вирощуються для отримання рослинної біомаси: евкаліпт, тополя, верба, міскантус, двукісточник тростиноподібний, просо прутівидне, артишок іспанський тощо, зібрана біомаса яких використовується для виробництва теплової та електричної енергії у вигляді тирси для прямого спалювання, а також як сировина для виробництва твердого біопалива (паливні гранули і брикети).

Міскантус (*Miscanthus*) – багаторічна злакова культура, яку впродовж багатьох років вирощують в Америці та Західній Європі як джерело біоенергії. За рахунок високої врожайності сухої біомаси (до 25 т/га), високої теплотворної здатності (5 кВт/год/кг, або 18 МДж/кг), низької природної вологості стебел на час збирання (до 25%) міскантус є найефективнішою порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами рослиною для виробництва твердого біопалива. Одна тонна сухої маси міскантуса еквівалентна 400 кг сирової нафти, 1,7 т деревини, 515 м³ природного газу або 620 кг кам'яного вугілля. Стебла міскантуса можуть бути заввишки

до 4 м і містять 64–71% целюлози, що зумовлює його високу енергетичну цінність [4].

Міскантус не потрібно досушувати, він засихає на корені й не замокає під час осінніх злив. Листя опадає й удобрює ґрунт, воно золисте, а тому в ньому багато азоту та інших речовин. За чотири роки вона накопичує до 10 т органічної речовини в ґрунті [5]. Біомасу можна збирати щорічно за допомогою звичайних кормозбиральних комбайнів, а отримана маса може йти безпосередньо на вироблення тепла або перероблятися у паливні брикети чи гранули.

Міскантус має ще одну надзвичайно корисну і ще не вивчену до кінця властивість: рослина здатна зменшувати радіаційне забруднення ґрунту. Із землі радіація зникає, а в рослині не накопичується (за даними Черкаського центру метрології та стандартизації). У зоні радіоактивного забруднення обмежене вирощування продовольчих культур, а отже, є можливість замінити їх культурами енергетичними. [6] За підрахунками, 500 тис. га міскантуса відповідають 6,5 млн. т вугілля [5].

Світчґрас (*Panicum virgatum*), або просо прутівидне, є новою перспективною енергетичною культурою для України, що належить до багаторічних злакових культур. Висота рослини залежно від сорту та кліматичних умов становить 180–250 см. Продуктивність коливається у межах від 15 до 20 т сухої речовини. За умови хорошого догляду можна збирати врожай протягом 15 років. Порівняно з міскантусом ця культура є менш продуктивною, але її перевага полягає у посухостійкості, тому вона ідеально підійде для вирощування у південних областях України [7].

Верба (*Salix* spp.). Енергетична верба – деревоподібна культура, що дає змогу створювати високоефективні плантації з тривалим терміном існування. Являє собою кущ або кущоподібне дерево висотою до 6–8 м. Культура характеризується високими показниками приросту по довжині – до 3–5 см на день, у середньому 1,5 м за рік.

Насадження верби залишаються продуктивними 20–30 років, а врожай протягом цього періоду можна збирати кожні два-три роки. Середній урожай верби становить 15–20 т сухої маси з 1 га за рік, а за особливо сприятливих умов може досягати 30–40 т/га за рік. Ступінь виснаження землі вербою у 3–5 разів нижче, ніж зерновими культурами, до того ж близько 60–80% поживних речовин повертаються у землю разом з опалим листям [8]. А також верба ідеально підходить для рекультивациі забруднених і малопроодуктивних земель, виводить із ґрунту важкі метали, пестициди та ефективно застосовується в протиерозійних заходах для зміцнення ґрунтів [5]. Особливістю культури є те, що вона може випаровувати з ґрунту велику кількість води, тим самим вирішити проблему осушення ґрунтів із великим обсягом підземних вод та захистити землю від заболочування.

Під час згоряння верба не виділяє жодних шкідливих продуктів, а також має високу тепловіддачу: 1 т рослин замінює понад 500 м³ природного газу або 700 кг бурого вугілля [9].

Тополя (*Populus spp.*). Тополя, як і верба, належить до багаторічних деревоподібних енергетичних культур. Вона вирощується у подібних із вербою умовах за схожими технологіями. Тополя стійка до шкідників, може рости на бідних ґрунтах і забруднених землях, однак вона менш морозостійка, ніж верба. Культура практично не вимагає застосування пестицидів і добрив. Із плантації енергетичної тополі можна отримувати біомасу в обсязі 8–15 сух. т/га в рік, а на хороших ґрунтах нові клони можуть давати до 16–20 сух. т/га в рік. Термін існування плантації енергетичної тополі – 15–20 років [8].

Незважаючи на досить активний в останні роки розвиток вирощування енергетичних культур, не існує єдиної їх класифікації. Розглянемо в табл. 1 категорії розподілу енергетичних культур, які найчастіше застосовуються в наукових літературних джерелах.

Перед вибором виду енергетичної культури необхідно спочатку врахувати такі чинники, як:

- природно-кліматичних зона;
- річна сума опадів;
- склад та якість ґрунтів;
- мінімально та максимально необхідна температура повітря для процесу фотосинтезу;

– рельєф місцевості тощо.

Враховуючи вище зазначені чинники та наявність необхідної кількості малопродуктивних та деградованих земель для закладення плантацій енергетичних рослин у різних природо-кліматичних зонах України, можна запропонувати, які саме культури доцільно вирощувати в кожній області:

– верба: Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Житомирська, Полтавська та Сумська області;

– тополя: Київська, Черкаська, Кіровоградська, Херсонська, Дніпропетровська та Харківська області;

– акація: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим;

– вільха: Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Хмельницька, Вінницька, Чернігівська області;

– міскантус: Київська, Полтавська, Запорізька, Донецька, Луганська області;

– світчграс: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим.

За оцінками вчених Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, сьогодні з 32 млн. га сільськогосподарських земель 8 млн. га непродуктивні. Вкладати кошти у виробництво сільгосппродукції для бізнесу в такі землі недоцільно, а ось використовувати їх для відновлення лісистої й розвитку біоенергетики – вигідно [5].

Таблиця 1

Класифікація енергетичних культур

Категорії розподілу	Культури		Результат
Цикл вирощування	однорічні	ріпак	бідизель
		соняшник	
	багаторічні	цукровий буряк	біоетанол
		кукурудза	
Тип	деревоподібні	Верба	теплова та електрична енергія, тверде біопаливо
		тополя	
	трав'янисті	міскантус	теплова та електрична енергія, тверде біопаливо
		просо прутіподібне (світчграс)	
Характеристики	олійні	ріпак	бідизель
		соняшник	
	крохмалевмісні та цукрововмісні	цукровий буряк	біоетанол
		кукурудза	
лігноцелюлозні	верба	теплова та електрична енергія, тверде біопаливо	
	тополя		
Походження	класичні енергетичні культури	міскантус	теплова та електрична енергія, тверде біопаливо
		верба	
		тополя	
	сільськогосподарські культури	ріпак	бідизель
		соняшник	
		цукровий буряк	
		кукурудза	біоетанол

Джерело: розроблено автором

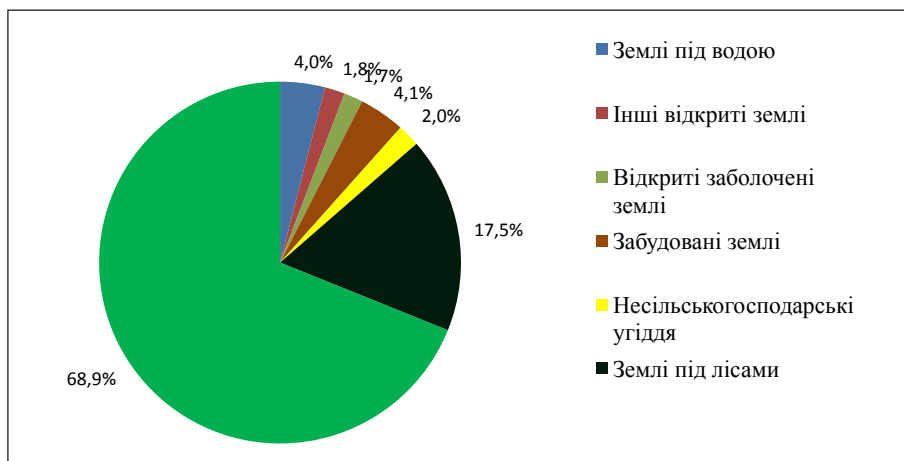

Рис. 1. Структура земельних угідь України

Джерело: розроблено автором на основі [10]

За підрахунками експертів, під час вирощування на 1 млн. га енергетичних культур та за середньої врожайності 11,5 млн. т/рік потенційно можна замінити до 5,5 млрд. м³ газу на рік.

Під час використання 4 млн. га малородючих земель для вирощування енергетичної верби, тополі, міскантусу тощо, подальшої їх переробки для спалювання у котлах можна досягти заміщення близько 20 млрд. м³ газу щорічно [11].

Переваги використання енергетичних культур:

- дають можливість задіяти низькопродуктивні і непродуктивні землі під вирощування біоенергетичних культур;
- зупиняють збіднення та ерозію ґрунту;
- скорочують вирубку лісів Сьогодні лісистість України становить лише 15%, тоді як у Польщі – 27%, Фінляндії – 70%;
- енергетичні культури можуть із часом відновлювати непродуктивні землі;
- заміщують газ і вугілля [5];
- під час згоряння біопалива на основі рослинної біомаси в атмосферу викидається менше вуглекислого газу, ніж поглинається рослинами в процесі фотосинтезу, утворюється в 20–30 разів менше оксиду сірки і в 3–4 рази менше золи порівняно з вугіллем;
- побічним продуктом у результаті згоряння твердого біопалива є органічна речовина, яку можна використовувати як добриво;
- вирощування біоенергетичних культур, виробництво та використання біопалива створюють додаткову зайнятість сільського населення та є джерелом доходу, зокрема в сільській місцевості, де гостро відчувається нестача робочих місць;
- низька собівартість біомаси [4].

Нині в Україні біоенергетика стрімко розвивається. У західних регіонах країни (Волинська та Львівська області) розташовані плантації енергетичної верби (компанія SalicsEnergy), у Полтавській

області вирощують просо прутоподібне, міскантус, вербу, сорго цукрове (компанія Phytofuels), у Дніпропетровській області агрохолдинг KSYAgro спеціалізується на вирощуванні міскантусу (до 2 тис. га), а також у Вінницькій області закладено плантації енергетичної верби та міскантусу гігантського на малоефективних і непридатних для ведення сільського господарства землях.

Біоенергетична асоціація України вважає за необхідне запровадити механізми державного стимулювання вирощування енергетичних

культур [8]. Наприклад, у Фінляндії субсидія на вирощування енергокультур така ж, як і для традиційних сільгоспкультур – 500–700 євро/га щорічно [11].

За розрахунками експертів БАУ, одноразова субсидія на 1 га для вирощування енергетичних культур може становити 20 тис. грн. для тополі, 21 тис. – для верби та 24 тис. грн. – для міскантусу [12].

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи аграрну спрямованість економіки країни, високий рівень залежності від імпортованих енергоресурсів, зокрема природного газу, та сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування енергетичних рослин, впливає, що найперспективнішим сегментом відновлювальної енергетики для України є біоенергетика.

Енергетичні культури кращі для біоенергетики, здатні інтенсивно трансформувати енергію Сонця в енергомістку біомасу, вони добре ростуть на непродуктивних ґрунтах, тим самим відроджують їх та запобігають ерозії, невибагливі до умов, вимагають мало догляду і витрат, морозо- та посухостійкі, також є абсорбентами вуглекислого газу з повітря та важких металів із землі.

Використання енергетичних культур для України є перспективним та економічно вигідним, оскільки:

- під час вирощування енергетичних культур на маргінальних землях, ми не зменшуємо кількість сільськогосподарських культур та, відповідно, фінансових надходжень у бюджет країни від подальшої їх реалізації;
- не потребують значних витрат на вирощування і мають низьку собівартість біопалива;
- мають високу тепловіддачу, тим самим є екологічно та економічно доцільною альтернативою природному газу та вугіллю;
- побічним продуктом під час згоряння біопалива з енергетичних рослин є органічні добрива, які можна застосовувати для вирощування сільськогосподарських культур;

– вирощування біоенергетичних культур, виробництво та використання з них біопалива створюють додаткові робочі місця для сільського населення та є джерелом доходу як у місцеві бюджети, так і в бюджет країни у цілому.

Отже, використання енергетичних культур зможе частково допомогти у вирішенні проблеми енергозалежності України, що володіє значним енергетичним потенціалом біомаси, наявними трудовими, матеріальними та земельними ресурсами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Калетнік Г.М., Пришляк В.М. Біопалива: ефективність їх виробництва та споживання в АПК України: навч. посіб. К.: Аграрна наука, 2010. 327с.
2. Біоенергетика. URL: <https://formula.kr.ua/bioenergetika/bioenergetika.html>.
3. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.
4. Роїк М.В., Ганженко О.М. Агрпроміслові енергетичні плантації – шлях до енергонезалежності України. URL: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1297-agropromislovi-energetichni-plantatsiji-shlyakh-do-energonezalezhnosti-ukrajini>.
5. А у нас замість вугілля, газу і дров – енергетичні культури. URL: <http://agroportal.ua/ua/publishing/>

analitika/a-u-nas-vmesto-uglya-gaza-i-drov-energeticheskie-kultury/#.

6. Погорєлова І. Енергетичні рослини можуть замінити газ та очистити ґрунти. URL: <http://ridneselo.com/node/6856>.

7. Кравчук В. та ін. На шляху до створення плантацій енергетичних культур. Техніка і технології АПК. 2013. № 2(41).

8. Перспективи Вирощування та використання енергетичних культур в Україні. Аналітична записка БАУ № 10 / Г.Г. Гелетуха, Т.А. Желєзна, О.В. Трибой. URL: <http://uabio.org/img/files/docs/position-paper-uabio-10-ua.pdf>.

9. Аналітичний звіт та рекомендації щодо вирощування енергетичних культур в Україні. URL: http://bioenergy.in.ua/media/filer_public/58/b4/58b45b61-d09d-43bf-bcb7-47e0235d39e0/otchet_po_verbe.pdf.

10. Ганженко О. М. Біоенергетичні культури, придатні для вирощування на маргінальних землях в Україні. URL: <https://www.salix-energy.com/energetichni-roslini>.

11. В Україні планують запровадити механізми стимулювання вирощування енергетичних культур. URL: <https://superagronom.com/news/433-0-v-ukrayini-planuyetsya-zaprovaditi-mehanizmi-stimulyuvannya-viroschuvannya-energetichnih-kultur>.

12. В Україні пропонують ввести субсидії для виробників енергокультур. URL: <https://superagronom.com/news/4440-v-ukrayini-proponuyu-t-vvesti-subsidiyi-dlya-virobnikiv-energokultur>.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ

TRANSFORMATIONAL BASES OF STATE REGULATION OF ARRANGEMENTS FOR THE PAYMENT OF LABOR

Ключовими проблемами в умовах системних трансформацій є досягнення максимального ефекту від вкладених ресурсів, створення умов для розвитку господарського комплексу, що забезпечує рівноправне, конкурентне середовище, створення умов для збалансованого розвитку, збереження балансу інтересів усіх соціальних груп у державі. У статті досліджено питання визначення трансформаційних засад державного регулювання організації оплати праці. Зазначено деякі підходи до дослідження шляхів удосконалення інституційного і макроекономічного середовища для поліпшення організації оплати праці та необхідність поглиблення вивчення проблеми трансформації функціональної мети державних інститутів у системі трудових відносин.

Ключові слова: організація оплати праці, державне регулювання, механізм, мінімальна заробітна плата, трудові відносини, трансформація.

Ключевыми проблемами в условиях системных трансформаций являются достижение максимального эффекта от вложенных ресурсов, создание условий для развития хозяйственного комплекса, что обеспечивает равноправная конкурентная среда, создание условий для сбалансированного развития, сохранения баланса интересов всех социальных групп в государстве. В статье исследованы вопросы опреде-

ления трансформационных основ государственного регулирования организации оплаты труда. Указаны некоторые подходы к исследованию путей совершенствования институциональной и макроэкономической среды для улучшения организации оплаты труда и необходимость углубления изучения проблемы трансформации функциональной цели государственных институтов в системе трудовых отношений.

Ключевые слова: организация оплаты труда, государственное регулирование, механизм, минимальная заработная плата, трудовые отношения, трансформация.

The key problem in the context of systemic transformations is to achieve the maximum effect from the invested resources, create conditions for the development of the economic complex, which ensures an equal, competitive environment, create conditions for balanced development, maintain a balance of interests of all social groups in the state. The article examines issues of determining the transformation of the foundations of state regulation of arrangements for the payment of labor. Some approaches to the study of ways to improve the institutional and macroeconomic environment to improve the organization of wages, the need to deepen the study of the problem of transformation of the functional purpose of public institutions in the system of labor relations.

Key words: organization of wages, state regulation, mechanism, minimum wage, labor relations, transformation.

УДК 338.24.

Васюренко Л.В.

к.е.н.,

старший викладач кафедри обліку і аудиту

Луганський національний аграрний університет

Кукса І.М.

д.е.н., доцент,

завідувач кафедри фінансів

і економічної кібернетики

Луганський національний аграрний університет (м. Харків)

Постановка проблеми. Реформи в країні покликані змінити характер участі держави в господарській діяльності, створити економічні умови для забезпечення високої ділової активності, але будь-яка масштабна акція потребує фундаментальної підготовки та виваженості. Основним складником організації оплати праці є заробітна плата, яка відповідає вкладеній праці найманих працівників, її якості і результатам. Для власників засобів виробництва вона є значною часткою витрат виробництва і водночас ефективним засобом мотивації працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці, тому заробітна плата зачіпає інтереси всіх учасників трудових відносин і є однією з найскладніших економічних категорій.

Трансформація системи організації оплати праці в Україні, методологія здійснення даного процесу та основних підходів до ролі держави в процесі регулювання даного інституту є досить актуальними і вимагають розроблення нових науково обґрунтованих теорій та ґрунтовних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми регулювання державою вдосконалення системи трудових відносин, зокрема заробітної плати, дедалі більше цікавлять учених і все більше

публікацій наукових наробок за результатами наукових досліджень із цієї тематики. Організація оплати праці й її вплив на рівень добробуту населення та ринок праці, вивчення її динаміки і складників, інші проблеми, пов'язані з оплатою праці, є актуальними питаннями наукових досліджень.

Економічна наука приділяє значну увагу категоріям, алгоритмам розрахунку, особливостям розвитку та вдосконаленню організації оплати праці, закономірностям, тенденціям, умовам, чинникам та механізмам її державного регулювання в господарських системах. Серед вітчизняних і зарубіжних дослідників цієї проблеми В.М. Вегера, А.В. Ломоносов, С.А. Матюх, М.І. Мальований, Д.М. Стеченко, К.І. Складанна, О. Івашина, Г.І. Тибінка та ін. Водночас багато питань, пов'язаних із дослідженням особливостей трансформації системи оплати праці національної економіки України, є недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у поглибленні теоретично-методологічних підходів до визначення трансформаційної платформи державного регулювання організації оплати праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування організації оплати праці важливе

не саме по собі, а лише в тому разі, коли це буде сприяти стійкому економічному розвитку національної економіки та вирішенню соціальних проблем суспільства. У зв'язку із цим удосконалення державного регулювання організації оплати праці варто розглядати як один із напрямів виходу економіки України з кризового стану. Отже, мета реформування складається зі створення механізму державного регулювання організації оплати праці, який адекватно відповідає сформованим економічним умовам. При цьому заробітна плата повинна стати основним стимулом для підвищення продуктивності праці, що, своєю чергою, підвищить ефективність виробництва на рівні національної економіки. Подібні зусилля повинні бути спрямовані на створення ефективного комплексу заходів державного регулювання організації оплати праці на всіх рівнях управління. Створення такого комплексу складається з напрямів, які зображені на рис. 1.

Критерієм ефективності даного комплексу має бути ступінь виконання заробітною платою своїх основних функцій: відтворювальної, мотиваційно-стимулюючої, розподільної, соціальної, інфляційної, оптимізаційної. Досліджено, що жодна з названих функцій заробітної плати повною мірою у нашій державі не функціонує. Розроблення заходів щодо

реалізації перерахованих напрямів має проходити на різних управлінських рівнях: державному, регіональному, місцевого самоврядування, підприємства. При цьому необхідною умовою є трансформація загальної мети на всі перераховані управлінські рівні, що забезпечить комплексність рішення проблем, і від взаємозв'язку рішення різнорівневих соціально-економічних завдань буде залежати у цілому успіх реформи організації оплати праці [4, с. 244]. З огляду на вищезгадане, визначимо цілі, напрями й конкретні завдання вдосконалення державного регулювання організації оплати праці на кожному управлінському рівні. Створення нормальних умов для життєдіяльності населення України є головною метою реформування економіки, у тому числі й заробітної плати. Зрозуміло, що під нормальними умовами мається на увазі відповідність соціальних показників, установлених державою, соціальним нормам та стандартам. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити комплекс соціально-економічних завдань. При цьому кризовий стан економіки вимагає поетапного вирішення цих завдань. Для розроблення комплексу стратегічних і пов'язаних із ними оперативних завдань необхідно, насамперед, визначитися з методами регулювання оплати праці в наявних умовах.

Рис. 1. Взаємозв'язок ідеї з досягненням результативності державного регулювання організації оплати праці

Джерело: побудовано автором

Усі методи можна умовно поділити на дві групи: ринкові й неринкові (адміністративні). Як відомо, до неринкових належать методи державного регулювання, до ринкових – ринкове саморегулювання й система соціального партнерства праці [2, с. 161]. На нинішньому етапі реформування економіки необхідне поєднання неринкових і ринкових методів. Причому пріоритет у цьому співвідношенні має належати державним (неринковим) методам регулювання. Дослідження вчених дають змогу стверджувати, що, по-перше, не створено ще соціально-економічних умов для ефективного функціонування системи соціального партнерства; по-друге, відсутня тверда конкуренція між товаровиробниками, тому методи ринкового саморегулювання неприйнятні. Розглядаючи групи соціальних і економічних завдань, в умовах системної кризи перевагу варто віддати економічним. У сфері регулювання організації оплати праці це – спрямування зусиль на відтворення її стимулюючої функції. Іншими словами, необхідно обмежити економічно невиправдане зростання заробітної плати в наявних умовах для створення необхідних джерел її подальшого зростання. Безумовно, ця міра, як зараз прийнято говорити, непопулярна, але вона необхідна і, на нашу думку, є першочерговою. Ефективність вирішення цього завдання багато в чому залежить від установлення оптимальних співвідношень під час розподілу новоствореної вартості за чинниками виробництва [6, с. 43].

Зазначимо, що одним з основних чинників виробництва є праця. Частка оплати праці у ВВП за період 2010–2016 рр. має тенденцію до зниження з 48% до 36,6% у звітному році, що характеризує негативну тенденцію зменшення доходів населення (табл. 1). Порівняно з розвиненими країнами це низький показник, однак для виходу економіки з кризового стану не завжди слід спрямовувати зусилля на її зростання. Світовій практиці відомі методи «заморожування» заробітної плати для виходу країни з фінансової кризи. На нашу думку, переконання щодо необхідності підвищення рівня оплати праці досить вагомий й переконливий, зокрема це співвідношення у зміні заробітної

плати та споживчих цін, співвідношення середньомісячної заробітної плати і прожиткового мінімуму й, нарешті, твердження, що ринкова економіка не може розвиватися без стійкого попиту, високої купівельної спроможності населення.

Отже, не можна забувати про те, що зростання заробітної плати може бути реально забезпечене тільки зростанням продуктивності праці. Причому ця обставина має враховуватися під час прийняття рішень на всіх управлінських рівнях. У компетенції державних інституцій перебуває створення законодавчої бази, що дає змогу чітко регулювати зростання оплати праці в різних секторах економіки на період, необхідний для виходу країни з кризового стану.

Перший етап реформування на макроекономічному рівні повинен складатися із системи заходів, спрямованих на створення економічної основи підвищення заробітної плати. Досягнення цієї мети забезпечить вирішення комплексу завдань, спрямованих на ліквідацію заборгованості з оплати праці, підвищення рівня продуктивності праці, стабілізацію економіки.

Досягнення вказаної мети й вирішення перерахованих завдань потребують здійснення таких заходів (рис. 2):

- обмеження зростання заробітної плати без випереджаючого зростання продуктивності праці;
- встановлення співвідношення між темпами росту продуктивності праці й середньої заробітної плати за принципом випереджального росту першої;
- проведення інвестиційної політики, спрямованої на вирівнювання регіональних і галузевих рівнів оплати праці;
- здійснення заходів адресної соціальної допомоги бідним;
- удосконалення механізму бюджетно-фінансових відносин;
- зміна умов регулювання розмірів дотацій і трансфертів регіонам.

Перераховані заходи на першому етапі реформування заробітної плати повинні бути спрямовані на активізацію стимулюючої функції оплати праці.

Другий етап реформування оплати праці повинен бути спрямований на відновлення заробіт-

Таблиця 1

Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу (у фактичних цінах)

Рік	Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	У тому числі	
		оплата працівникам, млн. грн.	Частка оплати праці у ВВП, %
2010	1079346	518184	48,0
2011	1299991	610615	47,0
2012	1404669	705837	50,2
2013	1465198	730653	49,9
2014	1586915	734943	46,3
2015	1988544	777646	39,1
2016	2385367	873829	36,6

Джерело: побудовано автором за [5]

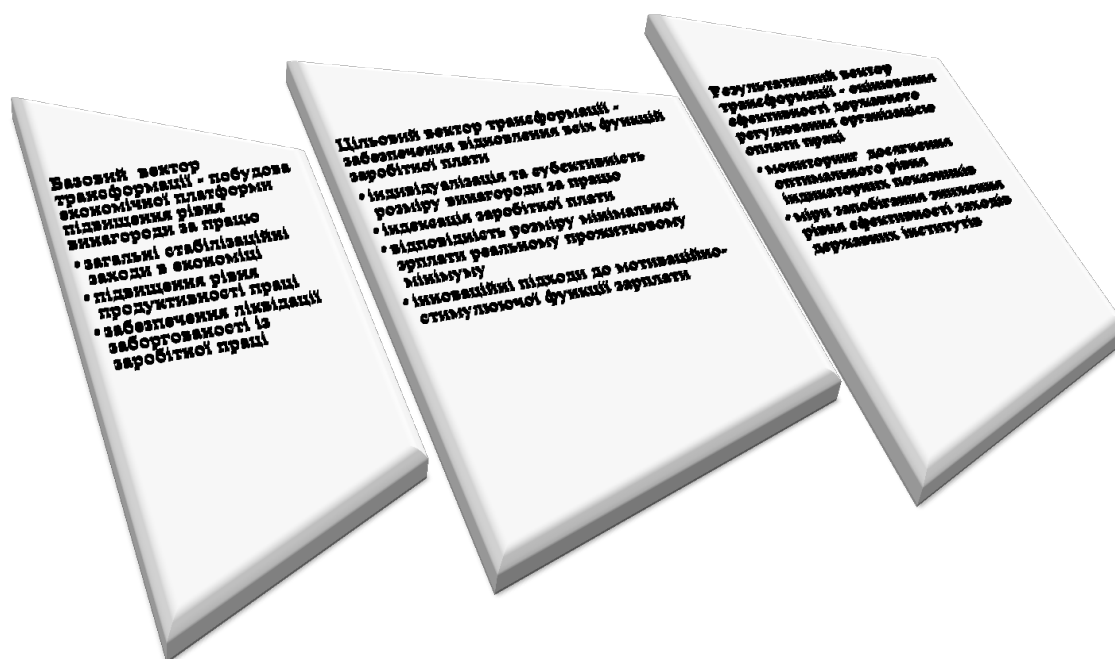

Рис. 2. Трансформаційна платформа державного регулювання організації оплати праці

Джерело: побудовано автором

ною платою відтворювальної функції. Отже, мета цього етапу – підвищення рівня оплати праці в усіх секторах економіки. На цьому етапі встановлення співвідношень у рості оплати й продуктивності праці як державного регулятора варто скасувати. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання [7, с. 275]:

- проводити індексацію мінімального розміру оплати праці за інфляції, яка перевищує поріг статистичної похибки (наприклад, у 4%);
- здійснювати в установлений термін поступове підвищення розміру мінімальної зарплатної плати;
- за допомогою державної інвестиційної політики забезпечувати вирівнювання міжрегіональних і міжгалузевих темпів зростання оплати праці;
- підвищувати дієвість соціального партнерства.

Мета третього етапу – досягнення мінімальною оплатою праці рівня прожиткового мінімуму працездатного населення. У цьому разі мінімальна зарплатна плата буде виконувати роль соціального нормативу, що дасть змогу перейти на новий соціальний стандарт, апробований у країнах Європейського Союзу, – мінімальну годинну оплату праці. На цьому етапі соціальне партнерство має повною мірою виконувати свої функції, а роль державного регулювання необхідно звести до встановлення гарантій в оплаті праці.

Висновки з проведеного дослідження. Державне регулювання економіки в умовах ринкового господарства є системою типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, яких уживають правомочні державні установи й суспільні організації для стабілізації та адаптації

наявної соціально-економічної системи до умов, що змінилися. В Україні здійснюються економічні реформи, тому сьогодні як ніколи потрібні зусилля для поживлення господарського життя з метою забезпечення стабілізації економіки та прискорення економічного розвитку. Визначено, що ефективність державного регулювання зростає, коли ці важелі застосовують не випадково, а системно.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. К.: МАУП, 2008. 176 с.
2. Матюх С.А. Мінімальна зарплатна плата в системі регулювання економіки країн ЄС. Вісник Хмельницького національного університету. 2005. № 4. С. 159–163.
3. Закон України «Про оплату праці» № 108/95-ВР від 24.03.1995. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.01.2018).
4. Тибінка Г.І. Підходи до трактування суті зарплатної плати та визначення чинників її формування. Вісник Львівського університету. Серія економічна. Вип. 44. С. 242–248.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Данилишин Б.М. Новітні виміри сучасної практики соціально-економічних перетворень у державі. Економіка України. 2010. № 28. С. 40–45.
7. Завіновська Г.Т. Ефективність системи оплати праці в сучасних умовах господарювання. Формування ринкової економіки. Спецвип. «Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики»: у 2-х т. Т. 1; редкол.: О.О. Бєляєв (відп. ред.) та ін. 2007. Ч. 1. С. 273–280.

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ НАФТОГАЗОВИХ СТРАТЕГІЧНИХ РЕЗЕРВІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ПОБУДОВИ КОНЦЕПЦІЇ

BALANCING OF OIL AND GAS STRATEGIC STOCKPILES OF THE NATIONAL ECONOMY: PROBLEMS OF TERMINOLOGY AND CONSTRUCTION OF THE CONCEPT

У статті розвинуто понятійно-категорійний апарат за проблемою забезпечення збалансованості нафтогазових стратегічних резервів національної економіки. Наголошено на важливості розв'язання цього завдання з урахуванням чинника невизначеності. Ідентифіковано ключові положення й обмеження наукового дослідження розвитку зазначеного понятійно-категорійного апарату. Наведено ключові концептуальні орієнтири структурної моделі забезпечення збалансованості системи нафтогазових стратегічних резервів національної економіки, базовим з яких є інтерпретація системного розуміння можливостей формування збалансованих властивостей і поведінки системи нафтогазових стратегічних резервів національної економіки.

Ключові слова: збалансованість, концепція, нафтогазові стратегічні резерви, національна економіка, система.

В статье развит понятийно-категориальный аппарат по проблеме обеспечения сбалансированности нефтегазовых стратегических резервов национальной экономики. Подчеркнута важность решения этой задачи с учетом фактора неопределенности. Идентифицировано ключевые положения и ограничения научного исследования развития указанного понятийно-

категориального аппарата. Приведены ключевые концептуальные ориентиры структурной модели обеспечения сбалансированности системы нефтегазовых стратегических резервов национальной экономики, базовым из которых является интерпретация системного понимания возможностей формирования сбалансированных свойств и поведения системы нефтегазовых стратегических резервов национальной экономики.

Ключевые слова: сбалансированность, концепция, нефтегазовые стратегические резервы, национальная экономика, система.

The article discusses the development of a conceptual categorical apparatus for analysing balanced oil and gas strategic stockpiles (OGSS) in the national economy. It emphasizes the importance of accounting for uncertainty factors in solving this problem. The article identifies key provisions and limitations of scientific research in the development of this conceptual categorical apparatus. The paper presents key conceptual guidelines for the structural model for ensuring the balanced OGSS system, where a systematic understanding of possibilities to form balanced properties and behaviour of OGSS is the key approach.

Key words: balancing, conception, oil and gas strategic stockpiles, national economy, system.

УДК 338:27

Дудкін О.М.

аспірант

Львівський університет бізнесу та права

Постановка проблеми. Тенденції сучасного цивілізаційного розвитку характеризуються викликами та загрозами, що спричиняють проблему вразливості економічної й енергетичної безпеки національної економіки. У міжнародній практиці ефективним засобом зміцнення економічної безпеки є створення системи стратегічних резервів енергетичних ресурсів, насамперед нафти і газу. Тому слід указати на обґрунтовану необхідність трансформації енергетичної безпеки країни в проблему формування збалансованої системи нафтогазових стратегічних резервів національної економіки (НСРНЕ), стійкої до викликів та загроз сьогодення. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема теоретико-методологічного обґрунтування забезпечення збалансованості таких стратегічних резервів передусім у стратегічному вимірі, а також у контексті економічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-прикладних положень у сфері формування і використання нафтогазових стратегічних резервів національної економіки зробило чимало вітчизняних і зарубіжних науковців, із-поміж яких варто виокре-

мити праці О. Алімова, А. Арсеєнка, Ю. Біленко, В. Галиціна, В. Геєця, В. Горбуліна, П. Єщенко, М. Кравченко, О. Коваленка, М. Кравченка, О. Кузьміна, М. Романишин, Г. Рябцева, О. Сулова, О. Суходолі, А. Ткача, О. Тимошенко, Р. Фещура, І. Хоми та багатьох інших. Незважаючи на вагомий напруження у сфері теоретико-методологічних підходів та методів макроекономічного і фінансового моделювання збалансованості НСРНЕ, більшість наукових результатів у цій сфері базується на аналізі стійкості систем стратегічних матеріальних резервів. Тобто вони стосуються більшою мірою аналізу порогів вразливості системи НСРНЕ до прояву непередбачуваних та несприятливих подій, викликів, загроз. Водночас в аналізованій сфері передусім важливо конкретизувати понятійно-категорійний апарат та сформувати базові положення побудови відповідної концепції.

Постановка завдання. Метою дослідження є конкретизація понятійно-категорійного апарату за проблемою збалансованості нафтогазових стратегічних резервів національної економіки, а також виокремлення концептуальних орієнтирів структурної моделі забезпечення такої збалансованості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вивчення теорії й практики, а також результати виконаних досліджень дають змогу зробити висновок про те, що розвиток понятійно-категорійного апарату за проблемою забезпечення збалансованості НСРНЕ слід здійснювати насамперед з урахуванням чинника невизначеності. В аналізованому контексті на підставі огляду й узагальнення літературних джерел [1–6] доцільно звернути увагу на такі ключові положення й обмеження:

- необхідність переходу від управління НСРНЕ в умовах економічної невизначеності до превентивного управління невизначеністю у забезпеченні збалансованого (ефективного) функціонування і розвитку системи НСРНЕ;

- необхідність зміни засад діагностування збалансованості НСРНЕ шляхом переходу від оцінково-статистичного до пошуково-прогностичного аналізу з можливістю вибору оптимальних управлінських рішень у зоні невизначеності та ризику;

- необхідність зменшення чи уникнення потенційних збитків національної економічної системи внаслідок реалізації заходів щодо підвищення рівня збалансованості НСРНЕ, що дасть змогу більш ефективно реагувати на виклики, загрози і ризику;

- необхідність ретельнішого дослідження та врахування впливу економічної невизначеності на економічні ризики в організаційно-економічній системі НСРНЕ;

- потребу адаптації теоретико-методологічних засобів економічного аналізу до різноманітності проблемних чинників системи НСРНЕ;

- потребу застосування нової структурної теорії економічних систем щодо системи НСРНЕ.

Розглядаючи проблему розвитку понятійно-категорійного апарату за тематикою забезпечення збалансованості НСРНЕ, слід першочергово ідентифікувати зміст понять «збалансованість», «рівновага», «сталій економічний розвиток», «економічна безпека підприємства», «економічна стійкість», «економічна стабільність». Зокрема, принциповою системною категорією якості цивілізаційного розвитку, як відомо, є його сталість. Відповідно до результатів досліджень О.М. Алімова, А.І. Даниленка, В.М. Трегубчака та ін. [7], основу сталого (збалансованого, гармонійного) цивілізаційного розвитку становлять рівновага і збалансованість.

Вивчення теорії і практики дає змогу зробити висновок про те, що наявні трактування поняття «сталій розвиток» (sustainable development) загалом являють собою варіації класичного визначення цього поняття, що наведено у звіті Міжнародної комісії ООН із навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., згідно з яким сталій розвиток означає «такий розвиток, який, забезпечуючи потреби нинішнього покоління, водночас не позбавляє майбутні покоління можливості задо-

вольняти власні життєво необхідні потреби» [8, с. 17]. Системоутворюючими складниками сталого розвитку є триада «суспільство – економіка – природа». У ній домінуюча роль належить економічному складнику, оскільки саме вона формує передумови сталого функціонування решти підсистем [9; 10].

Поняття сталого розвитку, як свідчать огляд й узагальнення літературних джерел, має нині достатньо чітке визначення і чимало трактувань. Натомість поняття сталого економічного розвитку потребує ідентифікування. У цьому зв'язку, оскільки йдеться про НСРНЕ, до аналізу треба залучити визначення системи, а також її статичної і динамічної сталості. Автори монографії [7] пропонують таке визначення: економічна сталість, або сталість економічного розвитку, – це «здатність економічних систем зберігати стабільне збалансоване зростання». При цьому збалансованість, на думку авторів, стосується «як елементів економічної системи, так і має проявлятися у взаємодії системи зі своїми надсистемами (наприклад, макро- і мегарівня), а також із рештою систем, які з нею контактують, зокрема екологічною, соціальною». Таке визначення об'єднує трактування сталості (як стану економічної системи) і сталого розвитку, що наводиться Комісією ООН. Також відзначається доцільність уживання саме слова «сталій» щодо економічного розвитку. Це пов'язане з тим, що останній розглядається авторами як складова частина сталого розвитку в його класичному визначенні. Крім того, термін «сталість» у значенні, що вживається по відношенню до економічних систем, цілком узгоджується з давно прийнятим трактуванням у сфері природничих наук (який означає структурну збалансованість об'єкта). Таке трактування додає більшій глибини смислового наповненню «сталості» порівняно з, наприклад, «функціональною стійкістю» чи «стабільністю» [11; 12]. Виходячи із зазначеного, сталість, стійкість, стабільність економічного розвитку (економічних систем) не можна вважати ідентичними поняттями.

Важливою і при цьому складною умовою досягнення економічної сталості є забезпечення збалансованості розвитку. Тут повинна дотримуватися узгодженість між структурними підрозділами НСРНЕ, а також нею як цілим та соціально-економічною сферою і природним середовищем. У цілому такою, що збалансовано розвивається, можна вважати систему НСРНЕ, в якій у довгостроковому плані задовольняється оптимальний сукупний попит. Цій умові цілком відповідає система НСРНЕ.

Відповідно до результатів досліджень М.О. Кравченко [6, с. 31–34], баланс в організаційно-економічній системі (підприємстві) розглядається як пропорційне відношення її взаємозв'язаних сис-

темних частин або елементів у цілому. При цьому під збалансованістю мають на увазі доведення цих системних частин до правильного співвідношення. Збалансованість, а отже, паритет двох або більше сторін, взаємопов'язаних за будь-якими параметрами в розрізі забезпечення стійкості організаційно-економічної системи (підприємства), включає у себе рівність чи рівноцінність двох або більше цілей, чинників, принципів. Розбалансована система НСРНЕ неспроможна досягти сталого економічного розвитку.

Згідно із сучасною економічною системною концепцією підприємства, що розвивається у працях [2; 6; 8; 10], його збалансований (гармонійний) розвиток означає дотримання відповідностей між: функціональними напрямками діяльності підприємства; чинниками ринку і чинниками виробництва; інтересами учасників бізнесу; правами й обов'язками членів структур управління; фактич-

ними можливостями підприємства та його стратегічними завданнями.

Відповідно до ключового системного принципу взаємозв'язку «причина – наслідок», поняття «економічна збалансованість» є системоутворюючою першопричиною забезпечення сталості економічного розвитку підприємства (системи), економічної безпеки підприємства (системи), економічної стійкості підприємства (системи), економічної стабільності підприємства (системи), економічної збалансованості підприємства (системи). Це підтверджує проведений на основі результатів робіт [2; 3; 5–11] порівняльний аналіз сутності зазначених системоутворюючих понять.

Ідентифікування концептуальних орієнтирів збалансованості НСРНЕ зумовлює необхідність розроблення відповідної структурної моделі, що передбачає формування взаємопов'язаної структури низки концептів (рис. 1).

Рис. 1. Ключові концептуальні орієнтири структурної моделі забезпечення збалансованості системи нафтогазових стратегічних резервів національної економіки

Джерело: наведено автором

Як видно з рис. 1, базовим методологічним концептом структурної моделі забезпечення збалансованості системи НСРНЕ є ідентифікування проблеми формування збалансованих властивостей і поведінки такої системи. Як свідчить вивчення теорії і практики, проблема полягає у труднощах формування основних властивостей системи НСРНЕ, що повинні зберігати цілісність і тотожність її функціям в умовах агресивної дії чинників різного походження та змісту. Проблемне протиріччя у формуванні збалансованої системи НСРНЕ міститься у суперечності детермінованого характеру організування та реалізації економічної функції системи НСРНЕ та, зокрема, причинно-наслідкового характеру впливу комплексу чинників і умов на ефективність її функціонування та розвитку.

Другий методологічний концепт структурної моделі забезпечення збалансованості системи НСРНЕ – постановка проблеми формування збалансованих властивостей і поведінки такої системи. В аналізованому контексті слід зауважити, що система НСРНЕ є структурно-функціональною системою, якій притаманні три системоутворюючі атрибути:

- структура (як форма внутрішньої організації елементів системи НСРНЕ);
- функція (як поведінка елементів системи НСРНЕ через сутність зв'язків між ними);
- емерджентність (як системний результат, отриманий через формування цілісних синергетичних зв'язків поєднання елементів системи НСРНЕ з її функціями, які забезпечують системну ефективність), що дає змогу досліджувати систему НСРНЕ за допомогою певної сукупності її особливих характеристик.

В основі третього методологічного концепту структурної моделі забезпечення збалансованості системи нафтогазових стратегічних резервів національної економіки – ідентифікування і дослідження можливих причин дисбалансу НСРНЕ. Отримані вище результати показують, що основна причина проблеми, зокрема, полягає у наявності чинників невизначеності та ризику. У роботі О.А. Кузьміна [15, с. 83] зазначено, що невизначеність і ризик знаходяться в апріорній залежності: зростання невизначеності спричиняє зростання ризику. Наведений підхід дає змогу запровадити апостеріорний тип превентивного управління невизначеністю у системі НСРНЕ для ослаблення прямої залежності, створення зворотної залежності чи підтримання байдужості ризику до змін невизначеності.

Сутність наступного методологічного концепту полягає у деталізуванні збалансованості НСРНЕ, тобто йдеться про необхідність отримання відповіді на запитання, якими конкретними завданнями слід відобразити проблему. Реалізацію п'ятого методологічного концепту – відображення

завдань і конкретизація методів забезпечення збалансованості НСРНЕ – необхідно пов'язати із застосуванням положень теорії системної збалансованості економіки.

Шостий методологічний концепт акцентує увагу на необхідності інтерпретації знання щодо системного розуміння того, які результати збалансованості системи потрібні. Слід зауважити, що така збалансованість має ґрунтуватися на здатності протягом нормативного періоду в кризових умовах виконувати системні функції (місію) забезпечення базових потреб економіки в нафті і газі. І на завершення – з'ясувати, які корективи слід внести для отримання потрібних результатів у системі НСРНЕ, це – мета останнього методологічного концепту наведеної структурної моделі.

Висновки з проведеного дослідження. Розвинутий понятійно-категорійний апарат за проблемою збалансованості нафтогазових стратегічних резервів національної економіки формує орієнтири для органів державної влади щодо вдосконалення чинної нормативно-правової бази за означеною тематикою, а також дає змогу поглибити змістовне розуміння процесів у системах НСРНЕ. Завдяки виокремленим концептуальним орієнтирам структурної моделі забезпечення збалансованості НСРНЕ створюються передумови для уточнення розуміння основних напрямів, характеристик, сфер, процесів та об'єктів у системах НСРНЕ.

Перспективи подальших розвідок за проблемою повинні полягати у побудові системи нафтогазових стратегічних резервів національної економіки та виокремленні відповідних елементів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коваленко С.О. Державний резерв як головний компонент системи забезпечення національної безпеки України. Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. 2012. № 3. С. 253–260.
2. Фещур Р.В., Баранівська Х.С. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». 2010. № 684. С. 284–290.
3. Коваленко О.В., Предеус А.В. Визначення резервів і розробка заходів щодо підвищення ефективності роботи підприємства. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2016. Вип. 2. С. 80–84.
4. Рябцев Г.Л. Державна політика розвитку ринку нафтопродуктів в Україні: формування та реалізація: монографія. К.: НАДУ, 2011. 418 с.
5. Романишин М.І. Забезпечення економічної стабільності підприємств: авторефер. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами». 2012. 25 с.
6. Кравченко М.О. Формалізація концепції економічної стійкості підприємства з позицій системно-

структурної економічної теорії. Економіка та держава. 2015. № 12. С. 31–34.

7. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегубчак та ін. К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. 540 с.

8. Воронкова В.Г., Ажажа М.А. Концепція сталого економічного та політичного розвитку: соціально-філософський аналіз. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2007. Вип. 28. С. 14–30.

9. Бицюра Ю. До проблеми визначення понять сталого економічного розвитку. Економіст. 2006. № 5. С. 62–65.

10. Дейнеко Л., Хлобистов Є. Сталість соціально-економічного розвитку за умов суспільних трансформацій. Регіональна економіка. 2005. № 4. С. 22–29.

11. Павлов О. Сільські території в контексті концепції сталого розвитку. Вісник Національної академії

державного управління при Президентіві України. 2006. № 1. С. 247–254.

12. Гапоненко С.О. Макроекономічна політика забезпечення сталого економічного розвитку в Україні. Прометей. 2005. № 2(17). С. 225–227.

13. Антипина Е.И. Экономический механизм управления комплексом государственных резервов нефти и нефтепродуктов: авторефер. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. Санкт-Петербург, 2010. 17 с.

14. Харисова М.Т. Стратегические подходы к созданию государственного резерва нефти: мировой опыт и перспективы в России: авторефер. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.14 – мировая экономика. Москва, 2009. 27 с.

15. Кузьмин Е.А. Неопределенность в экономике: понятия и положения. Вопросы управления. 2012. № 2. С. 80–92.

ОЦІНКА СТАНУ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ТОВАРІВ НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ТА СТРУКТУРНОГО ХАРАКТЕРУ EVALUATION OF THE STATE OF THE INTERNAL MARKET OF GOODS ON THE BASIS OF INDICATORS OF FUNCTIONAL AND STRUCTURAL CHARACTER

У статті досліджено зміну показників розвитку внутрішнього ринку товарів функціонального характеру і зміну показників розвитку внутрішнього ринку товарів структурного характеру в рамках методичного підходу до оцінки стану внутрішнього ринку товарів для формування узагальнюючих коефіцієнтів розвитку внутрішнього ринку товарів функціонального та структурного характеру відповідно.

Ключові слова: внутрішній ринок, товар, коефіцієнт, зміна, динаміка, оцінка.

В статье исследованы изменения показателей развития внутреннего рынка товаров функционального характера и изменение показателей развития внутреннего рынка товаров структурного характера в рамках методического подхода к оценке состояния внутреннего рынка товаров для формирования обобщающих коэффициен-

тов развития внутреннего рынка товаров функционального и структурного характера соответственно.

Ключевые слова: внутренний рынок, товар, коэффициент, изменение, динамика, оценка.

The article is devoted to the study of changes in the indicators of development of the domestic market of goods of a functional nature and the change in indicators of development of the domestic market of goods of a structural nature. The research was carried out in accordance with the methodical approach of assessing the state of the domestic market of goods in order to formulate generalizing coefficients of development of the domestic market of goods of functional and structural nature, respectively.

Key words: domestic market, commodity, coefficient, change, dynamics, estimation.

УДК 338.001.36

Мардус Н.Ю.

к.е.н., доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. У період інтеграційних процесів у світове господарство пріоритетним вектором усебічного співробітництва з ЄС є формування ефективної економіки. Ключовим засобом інтеграційних процесів є розвиток вітчизняного внутрішнього ринку, що є актуальним питанням і потребує усебічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання стану і розвитку внутрішнього ринку товарів є актуальними і розглядаються постійно у працях багатьох учених-економістів, що свідчить про достатність і глибину сучасної науко-

вої думки з питань забезпечення розвитку внутрішнього ринку товарів.

Оцінка стану і розвитку внутрішнього ринку товарів базується на методичних підходах і методах дослідження. У попередніх роботах уже було визначено методичний підхід до оцінки стану і розвитку внутрішнього ринку товарів, а також обґрунтовано розподіл коефіцієнтів зміни окремих показників внутрішнього ринку товарів з урахуванням їхньої інформаційної різноманітності.

Питання аналітичного дослідження процесів, що виникають на внутрішньому ринку товарів, не є

новими. Дослідженням розвитку внутрішнього ринку товарів займалися такі вчені, як: В. Апопій, І. Бланк, В. Бодров, А. Герасименко, О. Міняйло, В.О. Точилін, Т.О. Осташко, О.В. Пустовойт [1], А. Кредисов, І. Сіваченко, Ю. Пахомов, О. Паценко, В. Чередниченко, О. Шнипко, Ю.М. Уманців, М.В. Катран [2], В.Д. Лагутін [3] та ін. Проте потребує глибокого й усебічного дослідження питання впровадження узагальнюючого коефіцієнту, який би виражав характер розвитку внутрішнього ринку товарів.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка стану внутрішнього ринку товарів для формування системи показників оцінки стану і розвитку внутрішнього ринку товарів з урахуванням даних інформаційної бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. За методичним підходом до визначення стану внутрішнього ринку товарів пропонується проводити оцінки стану внутрішнього ринку товарів для формування системи показників оцінки стану внутрішнього ринку товарів з урахуванням даних інформаційної бази.

У попередніх дослідженнях встановлено, що розподіл показників оцінки стану внутрішнього ринку з використанням методу систематизації відбувається за блоками, де показники систематизуються залежно від:

1. оцінки функціонального характеру (обсягу оптового товарообороту, обороту роздрібною торгівлі, роздрібною товарообороту та обсягу внутрішнього ринку з інфляційним корегуванням); оцінки рівномірності розподілу товарообороту (коефіцієнти варіації оптового товарообороту, обороту роздрібною торгівлі та роздрібною товарообороту за регіонами);

2. оцінки структурного характеру (показники оцінки структури за товарними групами (питома вага в оптовому та роздрібному товарообороті непродовольчих товарів); показники оцінки структури за суб'єктами, питома вага в оптовому та роздрібному товарообороті товарів вітчизняного виробництва, питома вага в обсязі внутрішнього ринку інвестиційних товарів);

3. оцінки факторно-зумовлюючого характеру (показники оцінки розвиненості основної інфраструктури, показники оцінки розвиненості обслу-

говуючої інфраструктури, показники оцінки конкурентних умов, показники оцінки регулятивного впливу держави тощо).

У рамках даного дослідження пропонуються здійснити оцінку показників функціонального характеру (показники оцінки об'ємно-цінових параметрів внутрішнього ринку товарів та показники оцінки рівномірності розподілу товарообороту), а також дослідити зміну показників оцінки структурного характеру (показники оцінки структури за товарними групами та показники оцінки структури за суб'єктами (ринковими партнерами)).

У табл. 1 наведено коефіцієнти зміни об'ємно-цінових параметрів внутрішнього ринку товарів за роками (2008–2017).

Як видно з даних табл. 1, зростанням фізичного обсягу оптового товарообороту вирізнялися значення показника за 2008 р., 2010–2011 та 2016–2017 рр. Фізичний обсяг обороту роздрібною торгівлі, роздрібною товарообороту та обсягу внутрішнього ринку зростає за всі роки досліджуваного періоду, крім 2009 та 2014–2015 рр.

Частковий коефіцієнт зміни об'ємно-цінових параметрів внутрішнього ринку представлений на рис. 1.

Як видно з даних рис. 1, спостерігаємо, що зміни об'ємно-цінових параметрів внутрішнього ринку за досліджуваній період можна охарактеризувати як прогресивні за винятком 2009 та 2014–2015 рр.

Коефіцієнти зміни рівномірності розподілу товарообороту наведено в табл. 2.

Як видно з даних табл. 2, лише на початку досліджуваного періоду спостерігалось поліпшення рівномірності розподілу оптового товарообороту, обороту роздрібною торгівлі та роздрібною товарообороту.

Частковий коефіцієнт зміни рівномірності розподілу товарообороту за регіонами представлений на рис. 2.

Щодо часткового коефіцієнту зміни рівномірності розподілу показників за обсягами внутрішнього ринку товарів, то він свідчить про підвищення рівномірності розподілу в 2008–2010 та 2014 рр. Усі інші роки досліджуваного періоду диференціація регіонів України за показниками обсягів товарообороту зростала, що призводило до змен-

Таблиця 1

Коефіцієнт зміни об'ємно-цінових параметрів внутрішнього ринку товарів

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Коефіцієнт зміни фізичного обсягу оптового товарообороту	1,005	0,729	1,118	1,062	0,989	0,978	0,736	0,879	1,113	1,079
Коефіцієнт зміни фізичного обсягу обороту роздрібною торгівлі	1,186	0,834	1,076	1,147	1,159	1,095	0,914	0,793	1,040	1,088
Коефіцієнт зміни фізичного обсягу роздрібною товарообороту	1,179	0,794	1,078	1,137	1,137	1,056	0,904	0,790	1,044	1,157
Коефіцієнт зміни фізичного обсягу внутрішнього ринку	1,010	0,844	1,185	1,189	1,162	1,063	0,735	0,706	1,351	0,943

Джерело: розраховано автором на основі [4–12]

шення ступеня рівномірності розподілу показників стану внутрішнього ринку за регіонами.

Узагальнюючий коефіцієнт розвитку внутрішнього ринку функціонального характеру наведено на рис. 3.

Узагальнюючий коефіцієнт розвитку внутрішнього ринку функціонального характеру свідчить про прогресивні зміни за показниками функціонального характеру впродовж усього досліджуваного періоду, крім 2009 та 2014–2015 рр., а також 2017 р.

У таблиці 3 наведено коефіцієнти зміни структури товарообороту за товарними групами.

Як видно з даних табл. 3, зміни у структурі оптового товарообороту за товарними гру-

пами були прогресивними в 2010–2011, 2013 та 2015–2016 рр. досліджуваного періоду. Зміни в структурі роздрібно-товарообороту були прогресивними в 2010–2011 та 2015–2017 рр.

Частковий коефіцієнт зміни структури за товарними групами представлено на рис. 4.

Як видно з даних рисунку, зміни в структурі внутрішнього ринку за товарними групами були прогресивними лише в 2010–2011 та 2015–2017 рр. За іншими роками досліджуваного періоду спостерігалися дегресивні зміни в структурі внутрішнього ринку за товарними групами.

У табл. 4 наведено коефіцієнти зміни структури внутрішнього ринку за суб'єктами ринку.

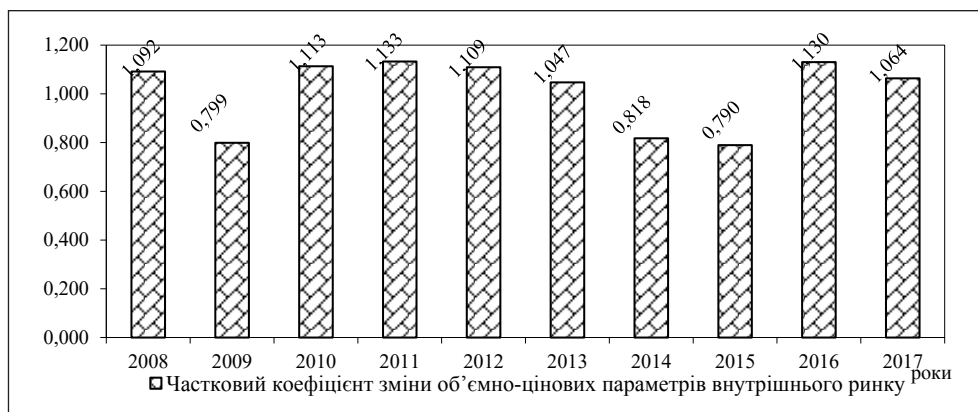

Рис. 1. Частковий коефіцієнт зміни об'ємно-цінових параметрів внутрішнього ринку

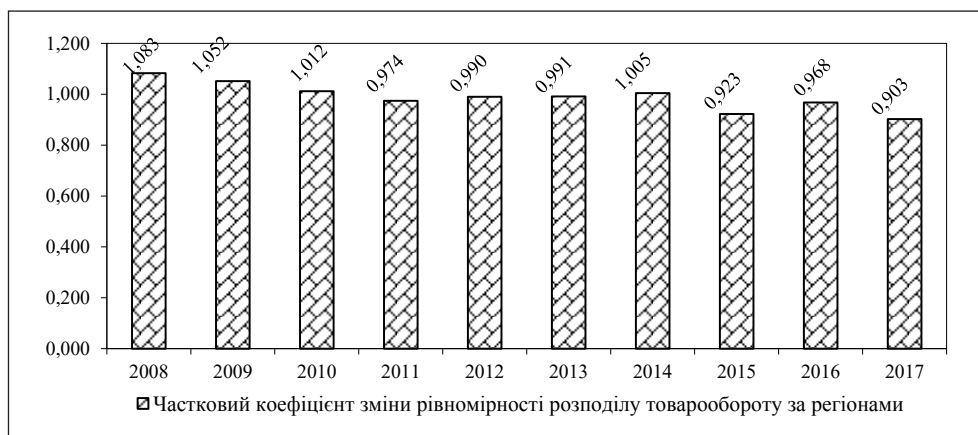

Рис. 2. Частковий коефіцієнт зміни рівномірності розподілу внутрішнього ринку

Таблиця 2

Коефіцієнти зміни рівномірності розподілу товарообороту за регіонами

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Коефіцієнт зміни рівномірності розподілу оптового товарообороту	1,110	1,103	1,024	0,903	0,988	0,979	0,975	0,898	0,955	0,978
Коефіцієнт зміни рівномірності розподілу обсягу обороту роздрібно-торгівлі	1,080	1,027	1,007	1,013	0,986	0,995	1,044	0,925	0,975	0,830
Коефіцієнт зміни рівномірності розподілу обсягу роздрібно-товарообороту	1,060	1,026	1,005	1,011	0,997	1,001	0,997	0,946	0,972	0,906

Джерело: розраховано автором на основі [4–12]

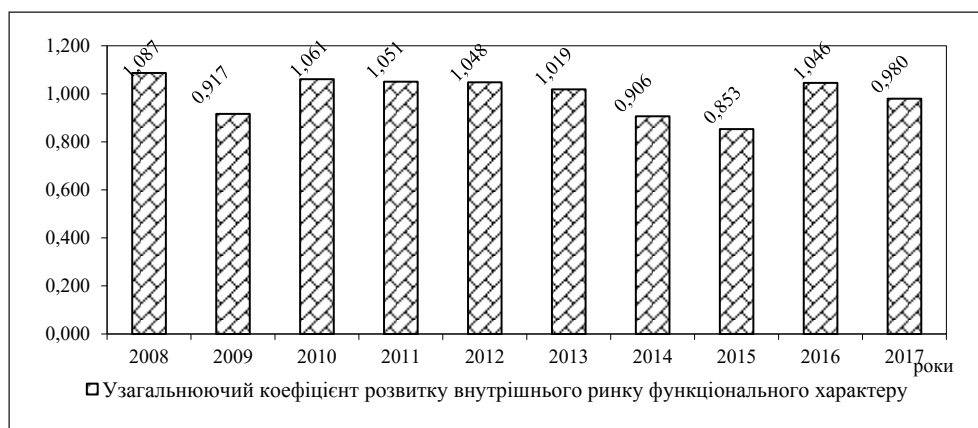
Як видно з даних табл. 4, у більшості років досліджуваного періоду зміни в структурі оптового та роздрібного товарообороту за суб'єктами ринку (ринковими партнерами) були дегресивними. Частковий коефіцієнт зміни структури за суб'єктами ринку наведено на рис. 5.

Як видно з даних рис. 5, зміни в структурі внутрішнього ринку за суб'єктами (ринковими партнерами) були прогресивними в 2008–2009 рр. та 2016 р. За іншими роками досліджуваного періоду зміни в

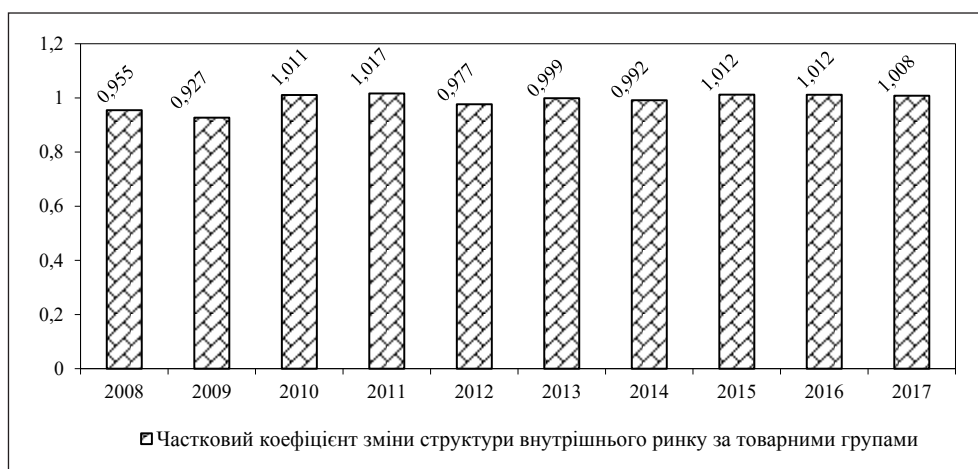
структурі внутрішнього ринку за суб'єктами (ринковими партнерами) можуть уважатися дегресивними. Узагальнюючий коефіцієнт розвитку внутрішнього ринку структурного характеру наведено на рис. 6.

Як видно з даних рис. 6, узагальнюючий коефіцієнт розвитку внутрішнього ринку товарів структурного характеру був прогресивним лише в 2008–2010 рр. та 2016 р.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, зміна показників розвитку внутріш-

Рис. 3. Узагальнюючий коефіцієнт розвитку внутрішнього ринку функціонального характеру

Рис. 4. Частковий коефіцієнт зміни структури за товарними групами

Таблиця 3

Коефіцієнти зміни структури товарообороту за товарними групами

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Коефіцієнт зміни питомої ваги в оптовому товарообороті непродовольчих товарів (коефіцієнт прогресивності змін структури оптового товарообороту за товарними групами)	0,950	0,940	1,014	1,024	0,975	1,014	0,986	1,021	1,022	0,996
Коефіцієнт зміни питомої ваги в роздрібному товарообороті непродовольчих товарів (коефіцієнт прогресивності змін структури роздрібного товарообороту за товарними групами)	0,960	0,915	1,008	1,010	0,979	0,985	0,997	1,003	1,002	1,020

Джерело: розраховано автором на основі [4–12]

нього ринку функціонального характеру і зміна показників розвитку внутрішнього ринку структурного характеру дали можливість отримати узагальнюючі коефіцієнти розвитку внутрішнього ринку функціонального та структурного характеру відповідно.

Перспективою подальших досліджень є визначення характеру розвитку внутрішнього ринку факторно-зумовлюючого характеру для подальшого визначення співвідношень між узагальнюючими індикатором стану та узагальнюючими коефіцієнтами розвитку внутрішнього ринку товарів.

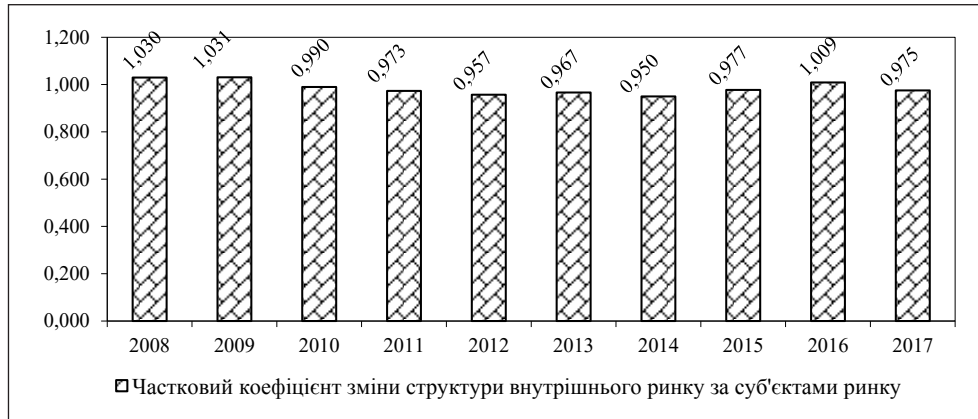

Рис. 5. Частковий коефіцієнт зміни структури за суб'єктами ринку

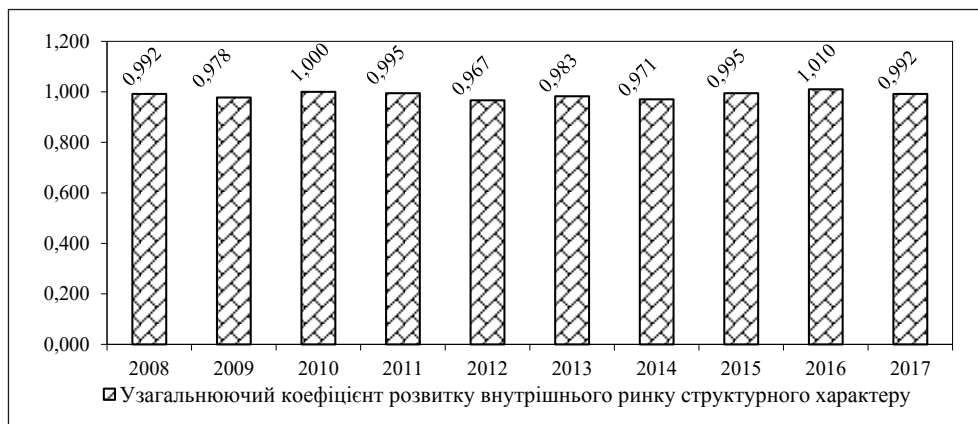

Рис. 6. Узагальнюючий коефіцієнт розвитку внутрішнього ринку структурного характеру

Таблиця 4

Коефіцієнти зміни структури за суб'єктами ринку

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Коефіцієнт зміни питомої ваги продажу товарів вітчизняного виробництва в оптовому товарообороті (коефіцієнт прогресивності змін структури оптового товарообороту за виробниками)	1,030	1,018	0,996	0,961	0,922	0,922	0,893	0,967	0,949	0,982
Коефіцієнт зміни питомої ваги продажу товарів вітчизняного виробництва в роздрібному товарообороті (коефіцієнт прогресивності змін структури роздрібного товарообороту за виробниками)	1,030	1,070	0,950	0,960	0,950	0,980	1,000	1,010	0,960	0,940
Коефіцієнт зміни питомої ваги продажу інвестиційних товарів в обсязі внутрішнього ринку (коефіцієнт прогресивності змін структури внутрішнього ринку за цілями покупців)	1,030	1,006	1,025	0,999	1,001	1,000	0,960	0,956	1,127	1,005

Джерело: розраховано автором на основі [4–12]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. ↑ Ринки реального сектору економіки України: структурно-інституціональний аналіз / В.О. Точилін, Т.О. Осташко, О.В. Пустовойт та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. К., 2009. 640 с.
2. Уманців Ю.М., Катран М.В. Розвиток внутрішнього ринку споживчих товарів в Україні. Бізнес Інформ. 2017. № 8. С. 271–275.
3. Внутрішній ринок і торгівля України: структурно-інституціональна трансформація: монографія / В.Д. Лагутін, Ю.М. Уманців, А.Г. Герасименко та ін.; за ред. В.Д. Лагутіна. Київ: КНТЕУ, 2015. 432 с.
4. Звіт Антимонопольного комітету за 2013 рік: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 14.03.2014 № 131-р. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=103172&schema=main>.
5. Звіт Антимонопольного комітету за 2014 рік: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 12.03.2015 № 6-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=110270&schema=main>.
6. Звіт Антимонопольного комітету за 2015 рік: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 14.03.2016 № 3-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=122547>.
7. Звіт Антимонопольного комітету за 2016 рік: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 14.03.2017 № 2-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.
8. Звіт Антимонопольного комітету за 2017 рік: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 28.02.2018 № 5-рп. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=140483&schema=main>.
9. Doing Business. Оцінка бизнес-регулювання. Набори ретроспективних даних и данные о трендах. URL: <http://russian.doingbusiness.org/custom-query>.
10. Внутрішня торгівля / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publtorg_u.htm.
11. Економічна статистика. Економічна діяльність. Внутрішня торгівля / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/spr.htm.
12. Багатогалузева статистична інформація. Періодична статистика. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sestr.htm.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

THE TENDENCIES DEVELOPMENT BY MACHINE-BUILDING INDUSTRY OF UKRAINE

У статті розглянуто основні тенденції розвитку машинобудування в Україні. Проаналізовано економічні показники машинобудівної галузі за 2016–2017 рр. Виділено проблеми, з якими, на думку сучасних науковців, стикаються вітчизняні машинобудівні підприємства. Визначено обсяги реалізованої машинобудівної продукції та обсяги виробництва. Розроблено рекомендації щодо поліпшення та підвищення ефективності машинобудівної галузі в Україні. Зроблено висновки про можливість практичного застосування отриманих результатів дослідження.

Ключові слова: машинобудування, тенденції, економічний стан, ефективність, економіка, галузь, потенціал, виробництво, устаткування, показники.

В статье рассмотрены основные тенденции развития машиностроения в Украине. Проанализированы экономические показатели машиностроительной отрасли за 2016–2017 гг. Выделены проблемы, с которыми, по мнению современных ученых, сталкиваются отечественные машиностроительные предприятия. Определены объемы реализованной машиностроительной про-

дукции и объемы производства. Разработаны рекомендации по улучшению и повышению эффективности машиностроительной отрасли в Украине. Сделаны выводы о возможностях практического применения полученных результатов исследования.

Ключевые слова: машиностроение, тенденции, экономическая ситуация, эффективность, экономика, отрасль, потенциал, производство, оборудование, показатели.

In the article the main tendencies of development of mechanical engineering in Ukraine are considered. The economic indicators of the machine-building industry for 2016–2017 are analyzed. The problems with which, according to modern scientists, are encountered by domestic machine-building enterprises. It is indicated which volumes of sold machine-building products and production volumes. Recommendations for improving and enhancing the machine-building industry in Ukraine have been developed. Conclusions are made about the feasibility of applying the results of the study.

Key words: machine building, tendencies, economic situation, efficiency, economy, industry, potential, production, equipment, indicators.

УДК 339.92

Яковлев В.І.

аспірант кафедри менеджменту ЗЕД та фінансів
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. Економічний розвиток країни залежить від конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, сучасні інтеграційні процеси підштовхують до зростання конкуренції, насамперед у

промисловості. Розвиток машинобудівної галузі відіграє центральну роль передусім за рахунок технічного, наукового та технологічного потенціалу даної галузі. Аналіз тенденцій розвитку машинобудівної

галузі дає змогу визначити перспективи галузі та виділити основні чинники, на які підприємству та державі слід акцентувати увагу. Машинобудування є однією з найважливіших рушійних сил розвитку промисловості, тому що виробляє обладнання для всіх інших галузей промисловості в країні та за її межами та має великий вплив на формування рівня автоматизації, інноваційності та матеріалоємності, а також енергоефективності багатьох галузей виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розвитку машинобудівної галузі, вдосконаленню та аналізу перспектив підприємств присвячено багато наукових праць вітчизняних учених. У працях О.С. Довгунь та І.В. Фарінович розглядаються тенденції розвитку машинобудівної галузі в економічному розвитку країни, виділяються проблеми, з якими зіштовхуються підприємства галузі. Деяким аспектам проблем сільгоспмашинобудування України присвячено дослідження В.В. Кім та Н.В. Тарасової Проблеми та тенденції розвитку машинобудівної галузі висвітлено в роботах таких учених, як: Т.В. Данько, О.О. Свеженцев, Ю. Меленчук, О.І. Амоша, О.М. Чутр, В.А. Міщенко, О.С. Другова, М.О. Кравченко, Р.Д. Уваровський, М.М. Шевченко, П.Г. Перерва, Н.С. Краснокутська та ін.

Але недостатньо уваги приділяється причинно-наслідковому зв'язку окреслених проблем підприємств машинобудівної галузі. Для цього необхідний, перш за все, аналіз статистичної інформації щодо галузі машинобудування: використання порівняльного та структурного має визначити місце машинобудівної галузі в економіці України. Горизонтальний аналіз дасть змогу виявити вплив світової кризи на показники діяльності машинобудівних підприємств. На основі застосування методів системно-логічного аналізу можливо виявити проблеми підприємств досліджуваної галузі та напрями їх подолання.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз стану машинобудівної галузі України та розроблення рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств за рахунок якісних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сфера промисловості є визначальною часткою інтелектуальних та матеріальних потреб суспільства. Це проявляється у його значному впливі на розвиток інших галузей, зокрема через забезпечення засобами праці, ефективним і якісним обладнанням інших галузей економіки [1].

У сучасному світі машинобудування впливає на ефективність усієї економіки країни та відіграє центральну роль у створенні господарської бази суспільства.

Промисловий потенціал держави, її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, рівень соціального розвитку, науково-технічний прогрес, продуктивність праці людей зокрема, зниження матеріаломісткості, якість кінцевого продукту, збереження енергетичних ресурсів залежать від розвитку машинобудування. Галузь забезпечує комплексну механізацію та автоматизацію виробництва для різних галузей народного господарства [2].

Нині перед українськими підприємствами машинобудівної галузі постали дуже гострі проблеми, які потребують найшвидшого розв'язання. У машинобудівних підприємств виділяється дуже чітко обмеженість новітніх технологій та фінансової стійкості, тому внутрішній ринок має дуже обмежені можливості. Загальне зменшення кількості реалізованої продукції машинобудівної галузі в структурі промислової продукції, тяжкі фінансові результати діяльності по промисловому сектору економіки, зокрема у машинобудуванні, дуже низький рівень рентабельності операційної діяльності створюють середовище ризиків розвитку підприємств.

Машинобудівний комплекс України включає понад 20 галузей, 58 підгалузей, у яких працює 11 267 підприємств (146 великих, 1 834 середніх, 9 287 малих), на яких зайнято близько 1,5 млн. працівників [3].

За останні два роки тенденція змін виглядає позитивно, наприклад гарну динаміку демонструє реалізація комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – зростання на 11,02%; виробництво

Таблиця 1

Обсяг реалізованої машинобудівної продукції, 2016–2017 рр.

Найменування	2016 р., млн. грн.	2017 р. млн. грн.	Тенденція	Тенденція, %
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	12366,1	13728,8	+ 1362,7	9,93%
Виробництво електричного устаткування	26594,6	32938,2	+6343,6	19,26%
Найменування	2016 р., млн. грн.	2017 р., млн. грн.	Тенденція	Тенденція, %
Виробництво машин і устаткування, не віднесені до інших угруповань	50105,3	59339,1	+9233,8	16,66%
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	42285,8	61643,2	+19357,4	31,4%

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики

електричного устаткування – на 23,85%; виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань – на 18,43%; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних – на 45,78%.

За показниками 2017 р. видно, що обсяги виробництва машинобудівної продукції значною мірою зросли порівняно з аналогічними показниками за 2016 р. Можна побачити, що тільки виробництво автотранспортних засобів зменшилося на 82,6 млн. грн., а найбільші темпи росту демонструє виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – на 1 393 млн. грн.

Достатньо високі показники мають інші види переробної промисловості, наприклад ремонт і монтаж машин та устаткування – зростання на 972,4 млн. грн. За іншими видами машинобудівної продукції темпи зростання обсягів реалізації є нижчими: виробництво електричного устаткування – +263,8 млн. грн. та виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань, – +219,1 млн. грн.

За обсягом реалізованої продукції видно, що машинобудування є одним із лідерів за обсягом реалізованої продукції. Так, тенденція змін пока-

зує, що приріст за 2017 р. становив 21,65%, позитивність тенденції можна охарактеризувати тим, що на машинобудівній галузі сильно сказалася політична криза в країні.

Ці показники описують сучасну тенденцію машинобудівних підприємств України, на жаль, ці показники знижують конкурентні переваги вітчизняних підприємств порівняно із закордонними. Для поліпшення справ машинобудівна галузь потребує рішучих змін виробничої бази для підвищення якості продукції, підвищення оплати праці працівникам, налагодження більш ефективного виробничого процесу завдяки стратегії інтеграції на міжнародні ринки, все це буде поліпшувати конкурентоздатність вітчизняних підприємств на зарубіжних ринках.

Нездатність вітчизняних підприємств машинобудівної галузі вести реальну конкурентну боротьбу з іноземними фірмами також зумовлена багаторічним досвідом західних підприємств у сфері створення обладнання та інноваційної діяльності, більшими можливостями західних підприємств у сфері доступу до дешевого кредитування, а також їхніми можливостями з надання продукції в кредит із помірними відсотковими став-

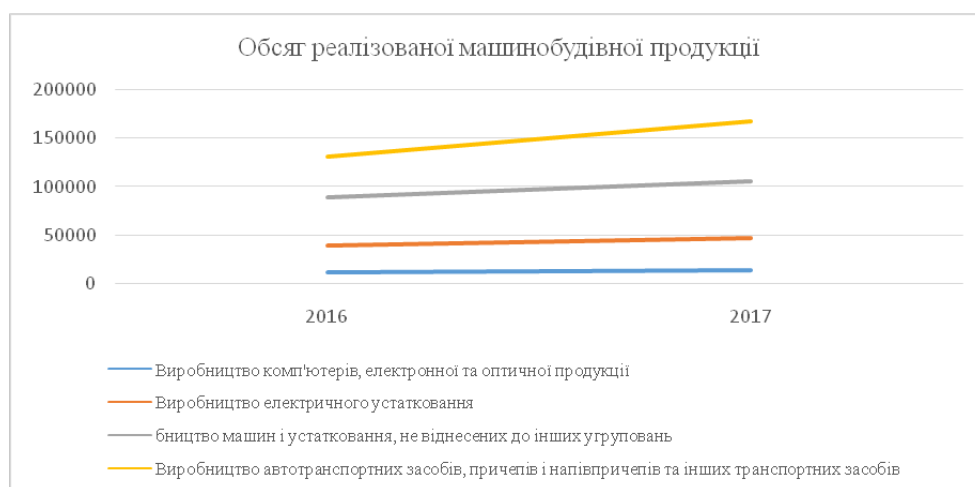

Рис. 1. Обсяг реалізованої машинобудівної продукції, 2016–2017 рр.

Таблиця 2

Обсяги виробництва машинобудування

Найменування	2016 р. млн. грн.	2017 р., млн. грн.	Тенденція	Відсоток від загальних інвестицій у промисловість	
				2016 р.	2017 р.
Виробництво машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань	537,1	756,2	+219,1	0,46%	0,53%
Виробництво автотранспортних засобів	1402,3	1484,9	-82,6	1,19%	1,04%
Інші види переробної промисловості, ремонт і монтаж машин та устаткування	2318,3	3290,7	+972,4	1,08%	1,27%
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	3388,1	4781,1	+1393	0,37%	0,53%
Виробництво електричного устаткування	1549,0	1812,8	+263,8	0,98%	1,04%

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики

Рис. 2. Обсяги виробництва машинобудування, 2016–2017 рр.

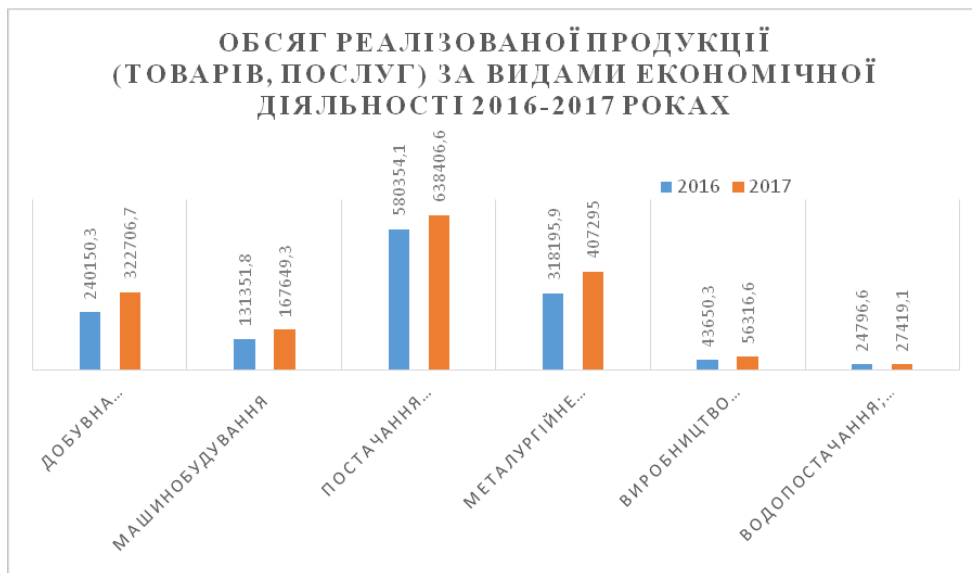

Рис. 3. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності, 2016–2017 рр.

Таблиця 3

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності, 2016–2017 рр.

Промисловість	2016 р., млн. грн.	2017 р., млн. грн.	Тенденція змін	
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	240150,3	322706,7	+82556,4	+25,58%
Машинобудування	131351,8	167649,3	+36297,5	+21,65%
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	580354,1	638406,6	+58052,5	+9,09%
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	318195,9	407295,0	+89099,1	+21,88
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	43650,3	56316,6	12666,3	+22,49
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	24796,6	27419,1	2622,5	+9,56

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики

ками, усталеними промисловими зв'язками країн ЄС і США та іншими причинами [1].

На думку А.В. Битого, проблеми машинобудівного комплексу такі: нестабільна загальноекономічна та політична ситуація у країні; нестійкий фінансовий стан; висока частка збиткових підприємств, низька рентабельність їхньої діяльності; незначна частка машинобудівної продукції у структурі промисловості; основним джерелом фінансування інноваційного розвитку є власні кошти підприємств; невідповідність національної продукції вимогам світового ринку, а саме низька якість, екологічні характеристики; висока ресурсо-, енерго- та матеріаломісткість продукції машинобудування; низькі темпи розроблення, освоєння і випуску нової продукції; низький рівень платоспроможного попиту на внутрішньому ринку; відтік висококваліфікованих кадрів із галузі через трудову міграцію [4].

М.О. Кравченко підсумовує важку ситуацію у вітчизняній машинобудівній галузі тим, що з огляду на майже повну економічну дезінтеграцію з Російською Федерацією, яка була основним партнером України в галузі машинобудування, машинобудівні підприємства втратили можливість виробництва та продажу традиційної продукції. Це, а також інші прояви соціально-економічної кризи в країні суттєво похитнули економічну стійкість підприємств [5].

Поряд із цим існує низка проблем, з якими зіштовхуються вітчизняні машинобудівні підприємства:

- значна зношеність основних засобів та відсутність реальних інвестиційних ресурсів для технологічного оновлення, що негативно впливає на конкурентоспроможність, якість та собівартість продукції;
- неповне завантаження виробничих потужностей;
- низький попит на продукцію українського машинобудування на зовнішньому ринку;
- неконкурентоспроможність багатьох видів продукції вітчизняних підприємств;
- недостатнє фінансування інновацій із боку держави, відсутність фінансових механізмів та інструментів, що створюють зацікавленість в інноваціях, а також стимулюють науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи; низький рівень інноваційної активності вітчизняних підприємств;
- невідповідність виробничих потужностей потенціалу ринків збуту;
- відсутність реальних джерел фінансування, що призводить до унеможливлення реконструкції та технічного переоснащення підприємств галузі і забезпечення за рахунок цього високої якості виготовлюваних машин та обладнання, освоєння виробництва нової конкурентоспроможної техніки;
- недостатня платоспроможність споживачів продукції, що негативно впливає на фінансово-економічний стан підприємств галузі;

– недостатність обігових коштів за недосконалої механізми середньо- та довготермінового кредитування виробників і споживачів продукції та високі ставки кредитування;

– нерозвиненість інфраструктури ринку (відсутність реального моніторингу, дистриб'юторської системи, фірмового технічного обслуговування);

– невідповідність галузі та структурування підприємств умовам вільної конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках, насамперед щодо здатності швидко створювати й освоювати серійне виробництво конкурентоспроможної продукції;

– низький кадровий потенціал;

– залежність вітчизняних підприємств від поставчань вузлів, деталей та комплектуючих виробів з інших країн, насамперед із країн СНД;

– недостатній контроль із боку держави над діяльністю монополістів і посередників, що призводить до значного зростання вартості матеріалів, енергоресурсів та комплектуючих виробів.

Усі перелічені проблеми викликані відсутністю реальних джерел фінансування, що спричиняє погіршення матеріально-технічної забезпеченості, підвищення зношеності основних засобів та, відповідно, низьку якість та високу собівартість продукції.

Впровадження усіх вищезазначених заходів має прямий вплив на інвестиційну привабливість вітчизняних машинобудівних підприємств, що знаходить відображення в ринковій капіталізації компаній. Державі необхідно провести масштабну реформу машинобудівної галузі для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках, а саме:

- сформуванню стабільну та гнучку систему фінансової підтримки вітчизняних машинобудівних підприємств;
- створити систему науково-технічного розвитку підприємства для підвищення конкурентоспроможності;
- провести повну модернізацію машинобудівної бази та інтегрувати її у світову систему машинобудування;
- стимулювати модернізацію підприємства на сучасне проектування та освоєння нової системи виробництва машинобудування;
- розробити стислу співпрацю з науковими центрами та університетами країни, це допоможе галузі підвищити науковий потенціал та впровадити висококваліфікованих фахівців на підприємства;
- підготувати стратегію управління підприємством і поетапно впроваджувати різноманітні бізнес-процеси, які дадуть змогу модернізувати підхід до управління машинобудівним підприємством.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, проблеми машинобудівної галузі мають комплексний характер. Ефективна діяльність підприємств машинобудівної галузі в умовах кризи полягає

передусім у здатності підприємства забезпечувати свою діяльність джерелами фінансування, своєчасно та конструктивно реагувати на зміни, що загрожують його нормальному функціонуванню, намагатися переналагодити свій внутрішній економічний механізм так, щоб забезпечити ефективну діяльність навіть в умовах кризи, адже саме від внутрішньої діяльності підприємства залежатимуть результативні показники всієї роботи підприємства. Незважаючи на позитивну динаміку росту за останній рік, багато питань залишаються невирішеними. Державі необхідно стимулювати підприємства для підвищення конкурентоспроможності та забезпечити державні підприємства висококваліфікованими кадрами й оновленим обладнанням. Це дасть змогу вітчизняним підприємствам значно підвищити конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, знизити матеріальні витрати на виробництво продукції та підвищити якість до світових виробників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Свеженцев О.О. Перспективи розвитку машинобудівної галузі України: Формування нової концепції промислової політики. Управління розвитком. 2016. № 2 (184).
2. Меленчук Ю. Сучасний стан та тенденції розвитку машинобудівної галузі України. Галицький економічний вісник. Економіка та управління національним господарством. 2014. Т. 47. № 4. С. 28–34.
3. Промисловість України – 2016: стан та перспективи розвитку: наук.-аналіт. доп. / О.І. Амоша, І.П. Булеєв, А.І. Землянін та ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2017, С. 68–70.
4. Битий А.В. Тенденції та фактори розвитку потенціалу машинобудівних підприємств України. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2016. № 4 (76).
5. Кравченко М.О., Уваровський Р.Д., Аналіз ефективності інноваційної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств. Economic bulletin of National technical university of Ukraine «Kyiv polytechnical institute». 2018.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ЕФЕКТИВНІСТЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАЛІЗОРУДНОГО ПІДПРИЄМСТВА

MECHANISM OF THE ECONOMIC EFFICIENCY MANAGEMENT IMPROVEMENT RESULTS OF THE OPERATING ACTIVITY OF THE IRON ORE ENTERPRISE

У статті вказано на необхідність приділення більшої уваги детальному дослідженню впливу категорії витрат ресурсів на обсяги виробництва та реалізації продукції. Обґрунтовано доцільність варіантної постановки врахування сфери маневрування ресурсами, яка визначається з імовірністю, що забезпечує виконання оптимальної програми випуску продукції залізорудного підприємства. Здійснено декомпозицію завдань оптимізації та прогнозування економічних результатів розроблення залізорудних родовищ за критерієм селективного управління операційно-орієнтованим розподілом обсягів ресурсів залізорудної сировини. Показано, що ієрархія дає змогу згрупувати кілька конструктивних основних завдань оцінки економічних результатів діяльності залізорудного підприємства в комплексну систему моделей статистичного експерименту дослідження економічної ефективності діяльності підприємства. Запропоновано алгоритм механізму управління рівнем економічної ефективності результатів операційної діяльності залізорудного підприємства на основі ресурсно-витратного підходу.

Ключові слова: економічна ефективність, механізм управління, операційна діяльність, залізорудне підприємство, ресурси, залізорудна сировина.

В статье указано на необходимость уделять большего внимания детальному исследованию влияния категории затрат ресурсов на объемы производства и реализации продукции. Обоснована целесообразность вариантной постановки учета области маневрирования ресурсами, которая определяется с вероятностью и обеспечивает выполнение оптимальной программы выпуска продукции железорудного предприятия. Осуществлена декомпозиция задач оптимизации и прогнозирования экономических результатов разработки железорудных месторождений по критерию селективного управления операционно-ориентированным

распределением объемов ресурсов железорудного сырья. Показано, что иерархия позволяет сгруппировать несколько конструктивных основных задач оценки экономических результатов деятельности железорудного предприятия в комплексную систему моделей статистического эксперимента исследования экономической эффективности деятельности предприятия. Предложен алгоритм механизма управления уровнем экономической эффективности результатов операционной деятельности железорудного предприятия на основе ресурсно-затратного подхода.

Ключевые слова: экономическая эффективность, механизм управления, операционная деятельность, железорудное предприятие, ресурсы, железорудное сырье.

The article points out the necessity to pay more attention to a detail investigation of "cost of resources" category influence on the manufacture volumes and products selling. The issue which is substantiated is the expediency of the optional statement of consideration of maneuvering resources field, which is determined with probability, which ensures the implementation of the optimal program of an iron ore company production. Decomposition of tasks of optimization and forecasting of economic results of iron ore deposits development according to the criterion of selective management of operational-oriented allocation of resources of iron ore raw materials has been accomplished. It is shown that the hierarchy allows to group several constructive basic tasks of economic results estimation of iron ore enterprise activity in the complex system of statistical experiment models of enterprise activity economic efficiency research. The algorithm of the management mechanism of the level of the operations results economic efficiency of the iron ore enterprise on the basis of the resource-cost approach is proposed.

Key words: economic efficiency, management mechanism, operational activity, iron ore enterprise, resources, iron ore raw materials.

УДК 622.271.001.14

Афанасьев Є.В.

д.е.н.,

професор кафедри менеджменту

і адміністрування

Криворізький національний університет

Афанасьев І.Є.

к.е.н.,

старший викладач кафедри

менеджменту і адміністрування

Криворізький національний університет

Меленцова К.О.

магістр

Криворізький національний університет

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного управління підприємствами в сучасних умовах ринкової економіки стає все більш складною проблемою, оскільки їх функціонування відбувається в динамічному зовнішньому середовищі, де підприємство відчуває на собі багатовекторний вплив чинників не завжди передбачуваних ринкових перетворень. При цьому використання узагальнюючих показників ефективності виробни-

цтва, де попередньо недостатньо чітко вирішене завдання визначення оптимальної сфери маневрування ресурсами підприємства зменшується ефективність їх використання, ігнорується можливість варіантної постановки врахування сфери маневрування ресурсами, що забезпечує виконання оптимальної програми випуску продукції. Зокрема, це стосується дещо узагальненої оцінки ефективності економічних результатів операцій-

ної діяльності підприємства за ресурсно-витратним підходом.

Узагальнюючи реалії щодо управління економічною ефективністю діяльності підприємства, можна стверджувати, що в сучасних умовах динамічного функціонування його виробничо-економічної системи необхідно приділяти більше уваги детальному дослідженню впливу категорії «витрати ресурсів» на обсяги виробництва та реалізації продукції, а отже, й на зростання операційного прибутку, показників результативності, ефективності і продуктивності. При цьому в умовах постійних трансформацій ринкового простору рівень економічної ефективності результатів діяльності підприємства відіграє визначальну роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Враховуючи те, що економічна цінність запасів мінеральної сировини визначається сукупністю багатьох показників, серед яких – геологічні, технологічні, гірничотехнічні, географічні, організаційно-технічні, а основою для їх співставлення є економічні, то кондиції на запаси залізородної сировини (ЗРС) є синтезуючими показниками їх геолого-економічної оцінки [1, с. 52]. Обґрунтування кондицій потребує доволі складного механізму аналітичного опрацювання різноманітних взаємопов'язаних гірничо-геологічних та техніко-економічних параметрів для виявлення оптимальних варіантів оконтурення й оцінки корисних копалин. Оптимальні кондиції повинні забезпечувати максимально повне використання надр та високу економічну ефективність експлуатації родовищ з урахуванням уточнення розвіданих запасів ЗРС [2, с. 16; 3]. При цьому одним із найбільш вагомих критеріїв проблеми раціонального планування розвитку залізородного підприємства (ЗРП) є його рентабельність, що, зокрема, забезпечується на підґрунті раціонального управління собівартістю виробництва товарного концентрату [4, с. 43–50], де, безумовно, першочергову роль відіграє механізм управління економічною ефективністю результатів операційної діяльності залізородного підприємства на основі ресурсно-витратного підходу.

Постановка завдання. Метою дослідження є формування алгоритму та вдосконалення механізму управління економічною ефективністю результатів операційної діяльності залізородного підприємства на основі ресурсно-витратного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На основі проведеного аналізу останніх досліджень і публікацій стосовно вдосконалення механізму управління економічною ефективністю операційної діяльності залізородного підприємства, на нашу думку, можна стверджувати, що особливу увагу слід приділяти практичній реалізації інструментарію статистичних випробувань у процес про-

гнозування економічних результатів діяльності ЗРП на підґрунті оперативного управління операційно-орієнтованим розподілом обсягів ресурсів ЗРС у межах виробничого ланцюга «акумуляуючий склад – збагачувальна фабрика» з урахуванням ризику [5, с. 321–323; 6, с. 334–342], що дає можливість практично реалізувати методичні підходи до селективного управління мінімізацією собівартості та приростом обсягів виробництва концентрату з урахуванням невизначеності параметрів процесів переробки ресурсів ЗРС, спрямованого на забезпечення достатньо високого рівня рентабельності ЗРП [7, с. 182–184].

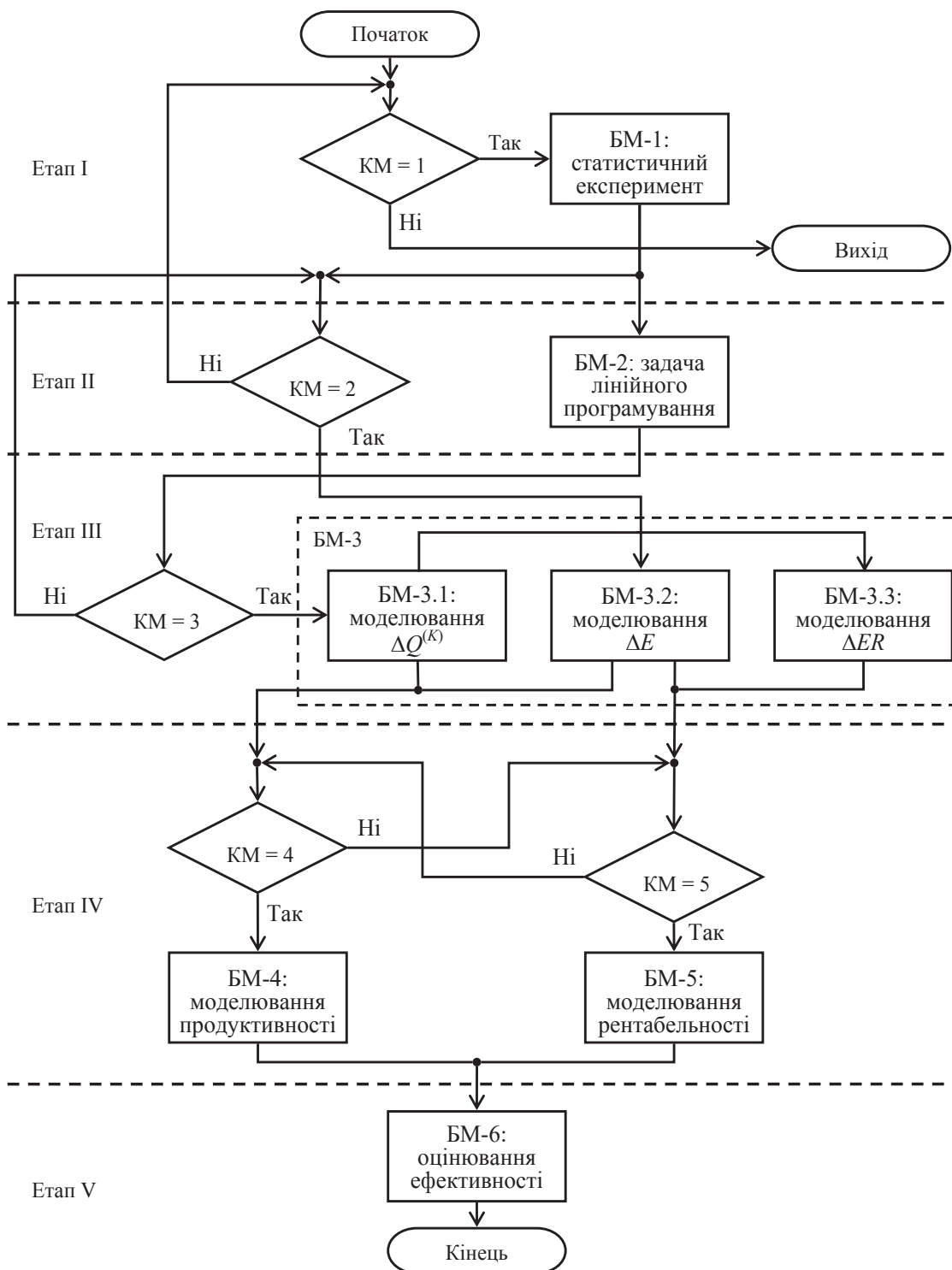
Зауважимо, що в такому разі принципове значення мають науково-методичні підходи до організації статистичних випробувань у дослідженні потенційно можливих варіантів збільшення виходу концентрату з наявних обсягів ресурсів ЗРС і зменшення витрат на його виробництво шляхом досягнення максимально можливих рівнів продуктивності обладнання у циклі подрібнення та збагачення руди відповідно до індивідуальних режимів технологічних ліній з обмеженими виробничими потужностями дробильно-збагачувального обладнання (ДЗО).

Запропоновані методичні підходи, спрямовані на підвищення рівня економічної ефективності ЗРП, реалізує декомпозиція оптимізації та прогнозування економічних результатів розроблення залізородних родовищ за критерієм селективного управління ресурсами ЗРС у межах виробничого ланцюга ЗРП «акумуляуючий склад – збагачувальна фабрика» з урахуванням ризику [7, с. 184–186; 8, с. 170–176]. Метод декомпозиції спрощує діалогову процедуру можливості вирішення декількох завдань у процесі прогнозування економічних результатів розроблення залізородних родовищ.

Кількість завдань в алгоритмі механізму управління рівнем економічної ефективності результатів операційної діяльності ЗРП (рис. 1) практично не обмежена.

Після введення та контролю вихідних даних основним завданням прогнозування передбачається введення коду моделі (КМ) необхідної задачі (1, 2, ..., 6). Підпрограми БМ-1 – БМ-6 (блоки моделювання) виконують свої конкретні завдання, передбачені алгоритмом декомпозиції задач оцінки та прогнозування ефективності результатів діяльності ЗРП.

На першому етапі після введення коду КМ = 1 БМ-1 здійснює процедуру статистичних випробувань відносно масиву значень якісних характеристик ЗРС та виходу концентрату, отриманих у результаті дослідження сукупності інтервалів свердловин блоків, із яких формуються певні комбінації рудопотоків. Визначаються можливі варіанти матриці витрат випуску товарного концентрату і

Рис. 1. Алгоритм механізму управління рівнем економічної ефективності результатів операційної діяльності залізорудного підприємства на основі ресурсно-витратного підходу

готується вихідна інформація для обчислення економії витрат на виробництво 1 т концентрату.

На другому етапі після введення коду $KM = 2$ БМ-2 виконує основну процедуру задачі оптимізації виробництва концентрату методом лінійного програмування (задача стохастичного програмування).

Паралельно БМ-3.2 може здійснювати оцінку величини зменшення витрат, пов'язаних з операційною діяльністю (Етап III). Якщо KM не дорівнює 2, то здійснюється перехід на перший етап.

На третьому етапі після введення коду $KM = 3$ БМ-3 здійснюються процедури моделювання: приросту обсягів виробництва товарного концентрату

($\Delta Q^{(K)}$), приросту економічного результату (ΔER) і величини зменшення витрат (ΔE).

На четвертому етапі після введення кодів $KM = 4$ і $KM = 5$ відповідно моделюються значення продуктивності (БМ-4) і рентабельності (БМ-5).

На п'ятому етапі після введення коду $KM = 5$ БМ-5 як узагальнення результатів попередніх етапів здійснюється оцінка показника ефективності витрат, пов'язаних з операційною діяльністю підприємства.

Пропонований підхід декомпозиції завдань оперативного менеджменту ЗРП забезпечує високу адаптивність моделей прогнозування, має потужні інтерактивні засоби налагодження.

Процесуальна постановка статистичного експерименту під час визначення виходу концентрату з рудопотоків, які мають певні числові характеристики різнотипних ресурсів ЗРС, що надходять на склади-акумулятори підприємства та відповідних економічних результатів його виробничої діяльності, полягає у такому:

1. Уведення інформації про вихідні випадкові техніко-економічні показники ресурсів ЗРС і сформованих із них рудопотоків, систематизованих відповідно до підготовлених до розроблення блоків кар'єру:

- інформація про витрати i -х видів ресурсів ЗРС на виробництво товарного концентрату замовленої якості;

- інформація про вихід товарного концентрату замовленої якості з рудопотоків, що надходять на склади – акумулятори ЗРП;

- інформація про вміст заліза у вихідній руді частини покладу корисної копалини, що залишається недоторканою під час розроблення родовища до проведення вибухових робіт, систематизована по блоках (ділянках) кар'єру.

2. Дослідження закону розподілу випадкових техніко-економічних показників ресурсів ЗРС, систематизованих відповідно до підготовлених до розроблення блоків кар'єру.

2.1. На основі емпіричних статистичних даних будується інтервальний варіаційний ряд. Під час побудови інтервального варіаційного ряду визначається величина інтервалу, встановлюється повна шкала інтервалів, згідно з якою групуються результати спостережень.

3. Як міра розбіжності теоретичного й емпіричного розподілу береться значення критерію Пірсона χ^2 .

4. На підґрунті уточнених у процесі статистичного експерименту параметрів ресурсів ЗРС здійснюється дослідження економічних результатів ЗРП, що досягаються за рахунок удосконалення системи оперативного управління використанням ресурсів ЗРС.

4.1. Прогнозування виходу і приросту обсягів виробництва концентрату заявленої ринком якості

з рудопотоків, що надходять на склади – акумулятори ЗРП.

4.2. Прогнозування величини зменшення витрат (ΔE), пов'язаних з операційною діяльністю, ґрунтується на поєднанні чинників зміни витрат вилучення корисного компонента в концентрат і витрат збагачення i -х видів ЗРС за рахунок зміни вилучення металу в концентрат під час переробки ресурсів ЗРС за індивідуальними режимами ДЗО.

4.3. Прогнозування зростання продуктивності виробництва концентрату шляхом обчислення індексів статичних коефіцієнтів продуктивності.

4.4. Оцінювання рентабельності виробництва 1 т концентрату збагачувальною фабрикою ЗРП.

4.5. Обчислення індексу оцінювання зростання рентабельності виробництва 1 т концентрату збагачувальною фабрикою ЗРП.

4.6. Оцінювання узагальнюючого ресурсно-витратного показника ефективності виробництва концентрату, попередньо визначивши значення поліпшеного економічного результату від операційної діяльності ($\Delta E_{\text{нов}}$) та одночасне зменшення витрат ($\Delta E_{\text{нов}}$), пов'язаних з операційною діяльністю.

4.7. Обчислення індексу оцінювання зростання ефективності виробництва концентрату.

Реалізація функції прогнозування виробництва товарного концентрату згідно з методом декомпозиції передбачає поділ загального завдання на низку локальних і здійснюється за функціональною та часовою ознаками. Кожне локальне завдання прогнозування на заданому часовому рівні є певною деталізацією глобального завдання цього дослідження – прогнозування економічних результатів розроблення родовищ залізорудної галузі України за критерієм селективного управління використанням ресурсів ЗРС з урахуванням ризику [9; 10, с. 17–19].

Слід зазначити, що функція прогнозування за оперативного управління операційно-орієнтованим розподілом обсягів ресурсів ЗРС виділяє лише детерміновану частину зі стохастичної системи «кар'єр – збагачувальна фабрика». При цьому будь-який метод вирішення завдання прогнозування за одних і тих же вихідних даних однозначно призводить до одного і того ж кінцевого результату.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження встановлено, що завдання прогнозування експлуатаційних техніко-економічних показників наявних обсягів ресурсів ЗРС шляхом статистичних випробувань та їх операційно-орієнтованого розподілу в процесі виробництва товарного концентрату не можуть бути абсолютно адекватними реальному процесу. «Жорстка» однозначність результатів і вхідних даних не дає змоги говорити про оптимальність розроблювальних планів. Однак при цьому можна стверджувати, що процес прогнозування забез-

печує отримання одного з результатів, що знаходиться у деякій сфері найкращих рішень.

Тому за оперативного управління операційно-орієнтованим розподілом обсягів ресурсів ЗРС пропонується отримувати на вимогу операційного менеджера кілька варіантів плану зі сфери допустимих рішень за різними завданнями оптимізації й прогнозування. З урахуванням формалізації чинників і особливостей конкретної ситуації, що склалася на момент планування, спеціаліст з обслуговування ДЗО ЗРП на підставі досвіду та інтуїції самостійно вибирає найбільш прийнятний із технологічного погляду варіант.

Таким чином, методичні підходи на підґрунті статистичних випробувань, які доцільно використовувати у процесі оцінки та прогнозування економічних результатів розроблення залізородних родовищ, можна характеризувати як усе більше проблемно-орієнтовані.

Завданням подальших досліджень є розроблення та впровадження відповідних програмних додатків і потужних програмно-апаратних засобів: бази даних; системи управління базами даних; системи управління базами моделей; інтерфейс користувача. Зазначені програмно-апаратні засоби повинні створити комфорт у вирішенні проблеми формування алгоритму та вдосконалення механізму управління економічною ефективністю результатів операційної діяльності залізородного підприємства на основі ресурсно-витратного підходу шляхом упровадження інтерактивної автоматизованої системи – інформаційної моделі системи підтримки прийняття рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Економічна геологія родовищ залізістих кварцитів / Г.І. Рудько, О.В. Плотніков, М.М. Курило, С.В. Радованов. К.: Академпрес, 2010. 272 с.
2. Плотников О.В. Економічні оцінки залізородних родовищ у фінансових та інвестиційних проектах: монографія. Кривий Ріг: Мінерал, 2006. 274 с.
3. Сировинні ресурси – сировинна країна? (до ситуації в гірничо-металургійному комплексі України). URL: <https://commons.com.ua/uk/sirovinni-resursi-sirovinna-krayina-do-situatsiyi-v-girnicho-metalurgijnomu-kompleksi-ukrayini/>. Назва з екрану (дата звернення: 13.07.2018).
4. Бондарчук О.М., Голобородько Б.Ю. Підвищення ефективності діяльності гірничо-збагачувальних підприємств Кривбасу шляхом оптимізації їх виробничих витрат. Інноваційна економіка. 2013. № 9 (43). С. 43–50.
5. Афанасьєв І.Є. Методичний підхід до оцінювання економічних результатів проектів розвідувальних кондицій запасів залізородної сировини підприємств. Економіка Крима. 2012. № 4 (41). С. 320–325.
6. Нусінов В.Я., Афанасьєв І.Є. Удосконалення методичних підходів до визначення показників економічної ефективності функціонування гірничозбагачувальних підприємств. Економічний аналіз. 2013. Т. 13. С. 334–342.
7. Афанасьєв І.Є. Управління використанням запасів залізородної сировини в процесі виробництва товарного концентрату. Бізнес Інформ. 2013. № 6. С. 182–186.
8. Афанасьєв І.Є. Повышение эффективности управления операционно-ориентированным распределением ресурсов железорудного сырья горнорудного предприятия. Економіка промисловості. 2012. № 3–4 (59–60). С. 170–176.
9. Афанасьєва М.Г. Економіко-математичне моделювання стратегічного розвитку залізородної галузі України з урахуванням ризику. Ефективна економіка. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4933&p=1>.
10. Афанасьєва М.Г., Ільченко В.О. Принцип гарантованого результату в оптимізації бізнес-стратегій залізородної галузі. Причорноморські економічні студії. Серія «Економіка і менеджмент». 2016. Вип. 7. С. 16–20.

ASSESSMENT OF RISKS ASSOCIATED WITH STRATEGIC MANAGEMENT INFORMATION SUPPORT

ОЦІНКА РИЗИКІВ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З РІВНЕМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

UDC 005.334:[005.21:004.9]

Varava A.A.

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer,
Department of Management and Administration
Kryviy Rih National University

Harutyunyan A.R.

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Management and Administration
Kryviy Rih National University

In the article, it has been suggested to assess the efficiency of adoption and implementation of strategic decisions with the information component taken into account. The most important risk factors associated with strategic management information support have been identified. Methodological approaches to determining the probability of "information" risk factors affecting the resulting performance of the strategic-direction investment project implementation have been substantiated.

Key words: strategic managerial decisions, "information" risks, strategic information, strategic investment project.

У статті запропоновано оцінювати ефективність прийняття та реалізації стратегічних рішень з урахуванням інформаційного складника. Визначено найбільш впливові чинники ризиків, що пов'язані з інформаційним забезпеченням стратегічного управління. Обґрунтовано методичні підходи до визначення ймовірності впливу «інформаційних» ризикових чинників на результуючі показники

реалізації інвестиційного проекту стратегічного спрямування.

Ключові слова: стратегічні управлінські рішення, «інформаційні» ризики, стратегічна інформація, стратегічний інвестиційний проект.

В статье предложена оценка эффективности принятия и реализации стратегических решений с учетом информационной составляющей. Определены наиболее влиятельные факторы рисков, связанных с информационным обеспечением стратегического управления. Обоснованы методические подходы к определению вероятности влияния «информационных» факторов рисков на результирующие показатели реализации инвестиционного проекта стратегического направления.

Ключевые слова: стратегические управленческие решения, «информационные» риски, стратегическая информация, стратегический инвестиционный проект.

Problem statement. An important factor that affects the assessment of strategic management efficiency of companies is different types of risks. During the implementation of strategic processes, important are economic, financial, competitive and other risks that arise depending on economic conditions, objects of investment, and characteristics of corporal activity, as well as sector-related markets. Of particular importance are the risks associated with the preparation, adoption and implementation of strategic managerial decisions (SMDs).

The fact is that it is almost impossible to completely avoid risk, but knowing its source it is possible to lower its threat and to reduce the effects of adverse factors. Under present-day conditions, a need has arisen to study a wide range of risks including those related to information support for the SMD preparation, adoption and implementation.

The basis of strategic management is long-term decision-making, whose quality and efficiency are largely determined by the information used therefor. In this study, strategic information is regarded as an organized collection of strategic data bases (SDB), which were formed by specialists of a company in accordance with the conformity of those bases to the decision-making in a certain area, which were analytically processed and which were prepared for a repeated use during the process of strategic managerial activities.

Without gathering multifaceted information after certain levels and stages of strategic management process, it is impossible to develop a quality strategy and to implement it efficiently in the future.

The authors of many scholarly papers V. Kuybida [1;2], T. Lepeyko [3], I. Litvin [4] believe that the management efficiency largely depends on the completeness, timeliness and reliability of the information used in managerial decision making. The amount of the relevant information reaches thousands of indicators that describe the quantitative and qualitative state of the elements of the environment, and that are collected, processed and accumulated for the needs of various management levels.

Providing managerial decisions with more quality information delays the development and implementation of a new business project at a company, thus extending the functionality of existing information systems. It is clear that to form an efficient information support for strategic management, a separate subsystem within the company information system should be created.

Later on, we will see that strategic information used in managerial decision-making related to the large amounts of investment intended for the implementation of projects at ore mining and processing complexes (MPCs) not always meets the quality criteria. That usually leads to negative consequences in the process of the SMD implementation and obtaining end results. That is why there are risks associated with inadequate information support during the SMD preparation, adoption and implementation. They should be taken into account and assessed.

Analysis of the recent research. A significant contribution to the risk theory in strategic management was made by American researcher A. Damodaran [5],

who reflects the organizational relationship between the risk management functions in the company, that is, by combining strategy, finance and current activities. This allows assessing risks in the process of making managerial decisions, for example, on innovative projects. Risks in a greater degree are determined in accordance with the reasons associated with insufficient forecasting of projects cash flows.

The American scientist J. Kallman [6; 7] in his studies focuses on controlling losses in decision-making, as well as risk management.

The work by English scientists T. Bedford and R. Coock [8], which develops a quantitative risk assessment and pays attention to the use of expert judgment on the uncertainty of events worth mentioning as well. In general, the mechanisms for conducting qualitative and quantitative risk analysis in the implementation of strategic investment projects have been studied in the monograph by native scientist L. Varava [9]. In this paper, we propose the formation of a complex approach to a project risk based on the most influential risks and forms of their manifestation. At the same time, the sources of risks are considered: financial, economic, social, technical, environmental.

In domestic economic and managerial science, the theories regarding strategic approaches to risk assessment and recommendations on how to reduce them are still not enough systematized. At the present time, a number of Ukrainian and foreign authors whose works have a significant contribution to the development of the theory of risks should be noted, namely I. Blank [10], V. Vitlinsky [11], M. Gracheva [12], A. Ustenko [13]. The concept of risk management in the activities of industrial enterprises is developed in the work by L. Taranyuk and K. Taranyuk [14].

The evaluation of investment risks got its development in the works by A. Solodova [15], V. Hobta [16, 17]. However, in order to increase the effectiveness of taking managerial decisions, especially strategic decisions, enterprises need to use information that contains as little risk as possible on its value and reliability. Therefore, the study of "information" risks is of particular importance.

The purpose of this study is to identify the specific risks associated with the strategic management information support, to display the probability of their manifestation and to assess their impact on the results of a strategic investment project implementation in the context of an ore mining and processing company.

Key research findings. Let us take a look at the entire process of the information support formation for a company, with that support's elements taken into account, on the basis of the economic efficiency assessment algorithm of the SMD adoption and implementation (Figure 1).

When forming the information component (Figure 1), the following is taken into account: 1) setting up a strategic management information subsystem

(SMIS) within the company information system to improve the quality of strategic information; 2) identifying the risk factors associated with the level of information support in the processes of the SMD preparation, adoption and implementation; 3) determining the probability of "information" risk factors affecting the planned resulting performance of the SMD.

Setting up a SMIS belongs to the company's organizational project decisions, whereby the positive result obtained may not always be subject to direct quantification. If the project measure provides for creating a separate division (strategic information office), which is charged with forming quality information support for strategic management, this process is related to the need of funds. Most of these funds are meant for creating facilities and logistical support, as well as for covering labor costs. The end result of this project measure is defined by an overall indicator (overall indicators) of putting into practice strategic decisions (such as the net present value *NPV*, the economic value added *EVA*, an increase in total revenue from product sales, etc.).

When an SMIS was functioning in the MPC environment, the effect of the first order was also determined, which manifested itself in overall cost savings by reducing managers' time spent on the preparation and adoption of an SMD, in an increase in the probability of making an efficient SMD, and in enhancing efficiency of strategic control.

It is the efficiency of the SMDs adoption and their subsequent realization through implementing investment projects that condition the need to identify risk factors associated with the supply of the required information and the level of its quality, which factors are highly likely to affect the achievement of the planned resulting performance.

In order to implement a particular measure or a particular project, an appropriate managerial decision should be taken. When a strategic investment project is implemented at an MPC, an SMD is also adopted, during the preparation of which information was used. The less the said information meets all those quality criteria, the higher the risk is of a wrong SMD being adopted, which will lead to worsening of the resulting performance and thus to increasing payback period and other negative consequences. Thus, when preparing and adopting SMDs, systematic, accurate, consistent over time information should be used, whose application must be reflected in the resulting performance while the probability of achieving it increases in the long run.

The difficulty of choosing an SMD and predicting its effects is exacerbated by the fact that that process is almost always performed under conditions of uncertainty and risk that characterize market relations. That significantly increases the responsibility of decision makers, exerts great demands on their competence and personal qualities.

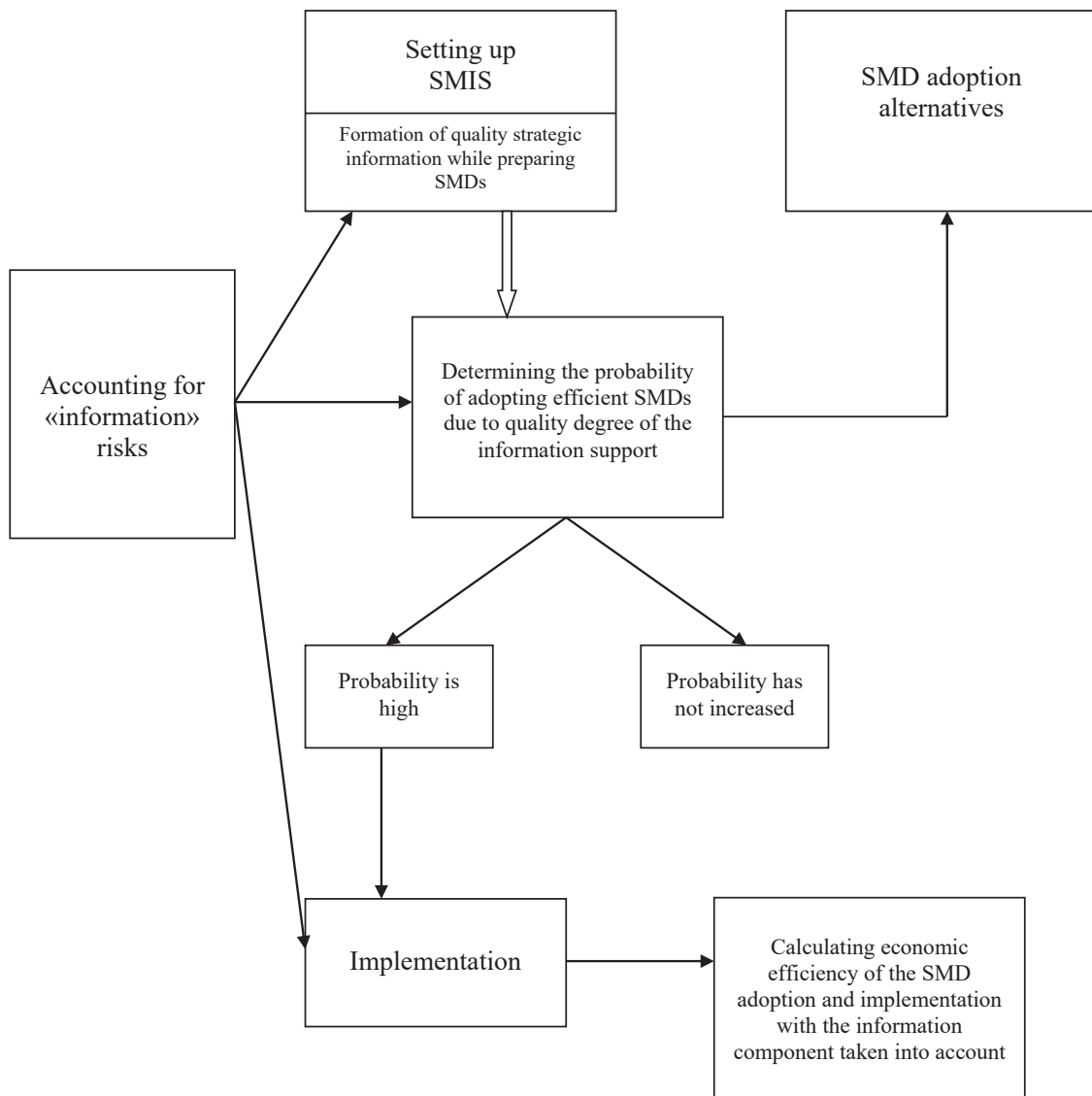

Fig. 1. The SMD adoption and implementation economic efficiency assessment algorithm diagram with “information” risks taken into account – authoring

A risk is regarded as the uncertainty of obtaining any income or any intended result. In this case, the risks associated with the information support for the SMD adoption and implementation, i.e. “information” risks, are regarded in connection with the possibility of deterioration of the planned resulting performance during the process of implementation of strategic decisions.

To reduce the level of uncertainty and to avoid making an inefficient managerial decision regarding the achievement of long-term performance, managers need to engage more relevant information in areas relating to a given issue. The more qualitative and systematic that information is, the lower the uncertainty regarding the achievement of the planned resulting performance will be.

To assess the “information” risks when adopting and realizing SMDs, let us consider the implementation of a strategic investment project aimed at

increasing an MPC's sales of iron ore concentrate by enhancing its quality and producing two its varieties. The resulting performance indices are the profit from the concentrate sales and the net present value of the project. The SMD implementation time frame is 5 years.

The efficiency of the SMD adoption and realization (regarding the implementation of a strategic investment project) is defined by the following formula:

$$e_{SMD} = \sum_{t=1}^{T_p} \frac{P_{Dt}}{B_{3t}} \cdot \frac{1}{(1+r)^t} = \sum_{t=1}^{T_p} \left(\frac{P_{Dt}}{(B_{nt} + E_n K_{SMDt}) + (B_{3t} + B_{SMDt} - E_{3t})} \right) \cdot \frac{1}{(1+r)^t}, \quad (1)$$

$$B_{3t} = B_{npt} + B_{SMDt} = (B_{nt} + E_n K_{SMDt}) + (B_{3t} + B_{SMDt} - E_{3t})$$

where P_{Dt} – resulting index obtained after implementing an SMD, UAH (numerical units); B_{3t} – total cost of the SMD adoption and implementation in the t -th year, UAH; B_{nt} – annual operating costs for the SMD implementation in the t -th year, UAH; E_n – capital investment economic efficiency factor taken as

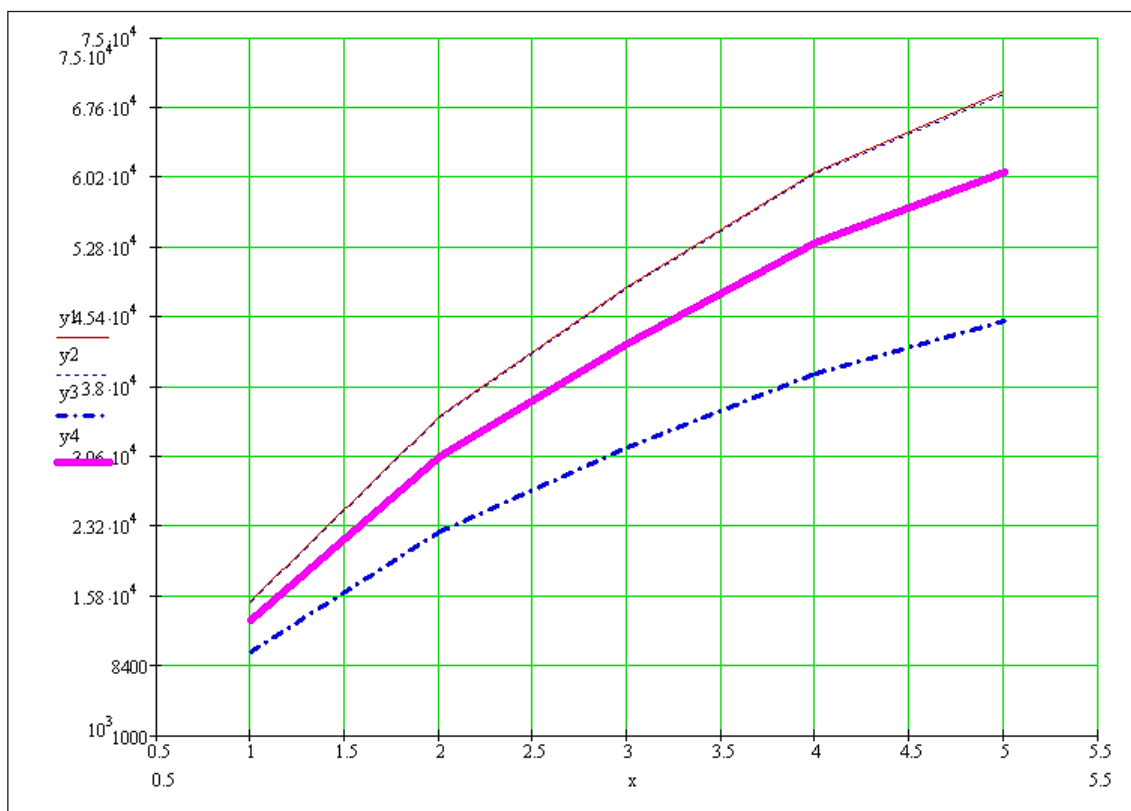

Figure 2. Net present value of the SMD adoption project with and without the risk associated with the information support taken into account – authoring

a standard; K_{SMDt} – capital investment to implement the SMD in the t -th year, UAH; B_{bt} – information support costs for the SMD implementation in the t -th year, UAH; B_{SMDt} – labor costs of the top managers and company management apparatus for the SMD preparation and adoption, UAH; E_{st} – total annual savings achieved through the introduction of SMIS in the t -th year, UAH; B_{npt} – present costs of the SMD implementation in the t -th year, UAH; B_{SMDt} – costs of the SMD preparation and adoption in the t -th year, UAH; t – the year of the project coming on stream, r – discount rate, numerical units.

When determining the impact of the information support quality level on a resulting performance index, lowering the risk of adopting a wrong SMD by increasing the probability of obtaining the planned value of that index should be taken into account.

The degree of certainty of strategic information becomes lower with each year of the strategic investment project finalization. That degree is characterized by the quality group index (Π_q takes into account the total weight, after estimation factors, of amount, reliability, value, saturation, timeliness and stability) and the efficient use factor (i_{eu} takes into account the sufficiency and the priority of information after experts' empirical data regarding individual SDBs when adopting specific SMDs). The overall strategic information quality index (I_{qi}) can be calculated by using the following formula:

$$I_{qi} = \Pi_q \cdot i_{eu} \quad (2)$$

I_{qi} can be used in retrospect when determining the impact of strategic information quality level on the probability of achieving the planned resulting performance of managerial decisions.

The value of the overall index I_{qi} , with the efficient use factor i_{eu} taken into account, should tend to 1, i.e. to the best quality and usefulness of the SMD.

The studies at MPCs revealed certain deviations from the planned resulting index at certain stages of the project implementation before setting up an SMIS (basic version) and under the conditions of the subsystem operation (new version) with specific risks at play. Table 1 demonstrates specific risks associated with the information support for the SMD preparation, adoption and implementation, which were investigated by the author in the context of MPCs.

In order to assess the strategic information that comes in the SMD preparation, adoption and implementation after its quantity and quality, it is advisable to choose the method of peer review. The study used the sampling method. It makes it possible to obtain sound conclusions on the basis of the survey of only some part of the employees of mining and processing companies. The sampling method makes it possible to quickly obtain the necessary results provided that experts and a survey mechanism are selected impartially.

Table 1

Specific risks associated with the level of information support for the SMD preparation, adoption and implementation at the existing ore mining companies

Risks	Consequences of risks	Manifestation probability q_n , numerical units, <u>basic version</u> new version				
		Years of the strategic investment project implementation				
		1	2	3	4	5
SMD preparation						
1. Inflow of significant amount of unnecessary strategic information for the given SMD adoption, R_1	Professionals and managers cannot concentrate on the priority factors that make a significant impact on the SMD adoption	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$
2. Large amount of unaccounted-for strategic information that has an impact on the end results of an SMD, R_2	An SMD was prepared and adopted without important information taken into account	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,05}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,05}{0,10}$	$\frac{0,05}{0,10}$
3. Errors while forming SDBs, R_3	Lowers the probability of adopting an efficient SMD	$\frac{0,20}{0,05}$	$\frac{0,20}{0,05}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$
4. Information overload of specialists employed at units that prepare SMDs, R_4	Lowers the quality of strategic information for the SMD adoption	$\frac{0,20}{0,20}$	$\frac{0,20}{0,15}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,15}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$
5. Information costs, R_5	No studies and analysis of strategic information that can have a significant impact on the SMD results are conducted	$\frac{0,05}{0,15}$	$\frac{0}{0,20}$	$\frac{0}{0,20}$	$\frac{0}{0,20}$	$\frac{0}{0,20}$
SMD adoption						
6. Availability of strategic information that does not meet its formation quality score as per the strategic information quality group index and the efficient use factor, R_6	Increased costs of gathering and processing strategic information	$\frac{0,25}{0,05}$	$\frac{0,30}{0,05}$	$\frac{0,35}{0,05}$	$\frac{0,40}{0,05}$	$\frac{0,45}{0,05}$
7. Mistakes by strategic information office manager in predicting strategic events, R_7	When adopting SMDs, situations are examined, which the company cannot really find itself in	$\frac{0}{0,25}$	$\frac{0}{0,25}$	$\frac{0}{0,25}$	$\frac{0}{0,25}$	$\frac{0}{0,25}$
SMD implementation						
8. Formation of ill-timed and inaccurate strategic information after the results of strategic control, R_8	Adoption of the wrong SMDs regarding adjustments to the areas of strategic development	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,10}{0,10}$	$\frac{0,15}{0,10}$

Strategic information can be formed in various amounts and at various levels of quality. Its use over the entire period of the investment project implementation is associated with certain risks. It is advisable to identify: the manifestation probability of various factors of "information" risks; the weight of each n -th factor of the risk; the changes in the resulting SMD implementation indices during each t -th period both in the basic and the new versions under the influence of the n -th factor of "information" risks; the changes in the resulting overall index for the entire strategic decision implementation period under the influence of "information" risks. Thus, the effect of the second order can be estimated when setting up an SMIS.

When determining factors of "information" risks and the probability of their manifestation, the following persons may act as experts: 1) heads of strategic

management departments of corporations or individual companies, experienced practitioners in the field; 2) prominent scientists who conduct research towards improving strategic management and its information support at a corporation's divisions; 3) representatives of consulting firms, who provide relevant services to improve the efficiency and quality of work at different stages of strategic management; 4) heads and specialists of the functional divisions in the system of corporate management and of individual companies that prepare SMDs in certain areas of activity; 5) specialists of information technology departments of a corporation or individual companies that form strategic information for the SMD preparation, adoption and implementation.

In order to determine the risk factors associated with information support for the SMD preparation,

adoption and implementation, experts assessed the probability of certain negative consequences with regard to the deterioration of the planned resulting performance indices (Table 1).

Over a period of the SMD development, adoption and implementation, the results of a strategic investment project change under the influence of risk factors. Those factors have a different probability of impact, as well as different weight in the overall change pattern of the planned results. In fact, the risks have a negative impact, which affects the SMD implementation results. The assessment of the impact of all risk factors is impossible, since the process is labour-intensive, and requires additional costs. In order to achieve the planned resulting performance indices of the project implementation, it is, however, necessary to determine the most important risk factors, to assess their probability and, if necessary, to reduce their negative impact.

The first step in the assessment of the probability of a change in the degree of the resulting indices of the strategic investment project implementation is the creation of their factor models, based on which the risk factors are determined that affect the achievement of the planned results.

The second step is to determine the weight of the n -th risk factor, associated with the level of information support for the adoption of a strategic decision, in the overall change of the resulting performance indices. Drawing on the results of the factor analysis, we can argue that the weight of each risk factor equals its share in the total change of the value of the planned resulting index of the strategic investment project implementation. In order to establish the weight of each of the risk factors, their impact is initially calculated on the change in the resulting index for each year (stage) of the strategic investment project implementation. For that purpose, their imputed values are determined that take into account the succession of each factor. If summarized, the formula for determining changes in the resulting index due to the n -th factor (f_n) during the t -th year of the strategic investment project implementation ($\Delta P\Pi_{f_n}$) can be represented as follows:

$$\Delta P\Pi_{f_n} = P\Pi_{nt} - P\Pi_{y_{t-1}}, \quad (3)$$

where $P\Pi_{nt}$ – resulting index value for the t -th year of the strategic investment project implementation; $P\Pi_{y_{t-1}}$ – resulting index imputed value for the $(t - 1)$ th year of the strategic investment project implementation with the change in the n -th risk factor taken into account.

The weight of the n -th risk factor b_n in the overall change of the resulting index for the entire period of the project implementation can be calculated as:

$$b_n = \frac{|\Delta P\Pi_{f_n}|}{\Delta P\Pi_{3y}}, \quad (4)$$

where $\Delta P\Pi_{f_n}$ – value by which the resulting index of the strategic investment project implementation

changed under the influence of the i -th risk factor; $\Delta P\Pi_{3y}$ – total imputed value by which the resulting index changed over the entire period of the strategic investment project implementation under the influence of all risk factors.

The third step of the assessment of the level changes in the resulting indices of the strategic investment project is to determine the probability of the impact of the “information” risks’ factors, which impact is considered to have negative consequences. The probability of negative impact of the “information” risks’ factors (τ_R) on the results of the project implementation is calculated as

$$\tau_R = \frac{T_{Ri}}{T}, \quad (5)$$

where T_{Ri} – number of periods (years), during which an impact of the “information” risk’s n -th factor on the relevant resulting indices of the strategic investment project was observed; T – total number of years of the strategic investment project implementation.

It should be noted that each of the risk factors makes a certain probability impact on the implementation of a strategic investment project for several periods, and has a specific weight in changing the resulting performance. Based on that, the weighted probability of negative impact of the “information” risk’s i -factor (τ_{Ri}^3) is defined as follows:

$$\tau_{Rn}^3 = \tau_{Rn} \cdot b_n, \quad (6)$$

where τ_{Rn} – probability of negative effects of the “information” risk’s i -th factor on the results of the strategic investment project implementation; b_n – weight of the “information” risk’s n -th factor.

As a result of the studies, the risk factors have been summarized after the factual data of the monitoring process conducted over several years of the strategic investment project development and implementation. The most important “information” risks are defined according to formulas (3) – (6). The factors of those risks have been established as reasons, which correspond to the information that was poorly formed at the stages of preparation, adoption and implementation of strategic decisions, and cause deviation of the planned resulting indices.

The values of deviation from planned resulting indices have been ranged after the actual data, which was researched by the author of the article together with the companies’ experts.

As shown in Table 1, the R_7 risk factor equals zero in the basic version due to the absence of a strategic information office. In the new version, the probability of the R_6 risk is virtually non-existent, because setting up a strategic information office is already provided for within the SMIS of the MPC.

Conclusions and prospects for further research. Calculation results of the SMD adoption

and implementation project are shown in Figure 2. When assessing the efficiency of the strategic investment project, the index of the net present value *NPV* was used. The graph (Figure 2) shows the changes in the net present value of the strategic investment project by the years of its implementation as per the basic version without the risk taken into account (Curve 1), with the underlying risk associated with the information support taken into account (Curve 2), as per the new version, under the SMIS introduction, with the risk taken into account (Curve 3).

The risk of obtaining the expected results from the implementation of a given SMD was reduced by 26.5% through the use of higher quality strategic information that was formed by an MPC's SMIS.

In the future, it is important to improve information support with a view to creating new SDBs necessary to make specific strategic decisions, on the basis of which high level quality strategic information can be formed. It is advisable to perform weight predictions for various factors of "information" risks regarding their impact on the project implementation resulting performance.

REFERENCES:

1. Куйбіда В.С. Інформатизація муніципального управління. Львів: Літопис, 2002. 222 с.
2. Куйбіда В.С. Муніципальне управління: аспект інформатизації. К.: Знання, 2004. 357 с.
3. Лепейко Т.І. Концептуальні засади менеджменту в інформаційній економіці: монографія. Харків: ХНЕУ, 2010. 254 с.
4. Литвин І.С. Оптимізація інформаційної ефективності систем управління: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 336.
5. Damodaran A. (2008). Strategic Risk Taking: A Framework for Risk Management. Pennsylvania: Pearson Prentice Hall [in English].
6. Kallman J. (2005). Risk Control, First Edition, ARM 55, Insurance Institute of America. Malvern, PA [in English].
7. Kallman J. (2007). Instructors' manual, the Tools & Techniques of Risk Management & Insurance. National Underwriter, Cincinnati, OH [in English].
8. Bedford T., Cooke R. (2001). Probabilistic Risk Analysis: Foundations and Methods. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
9. Варава Л.Н. Стратегическое управление горнодобывающими предприятиями: монография. Донецк: ИЭП НАН Украины, 2006. 356 с.
10. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. К.: ИТЕМ ЛТД; Юнайтед Лондон Трейд Лимитед, 1995. 448 с.
11. Витлинский В.В. Экономический риск: системный анализ, менеджмент. К.: Наук. думка, 1994. 295 с.
12. Грачева М.В. Анализ проектных рисков. М.: Финстатинформ, 1999. 216 с.
13. Устенко О.Л. Теория экономического риска: монография. К.: МАУП, 1997. 164 с.
14. Таранюк Л.М., Таранюк К.В. Методологічні основи системи ризик-менеджменту в діяльності промислових підприємств при проведенні радикальних трансформацій. Економічний часопис-XXI. 2016. № 156 (1–2). С. 67–70.
15. Солодова О.О. Врахування ризику при оцінці ефективності інвестиційних проектів. Фінанси України. 2000. № 9. С. 101–106.
16. Хобта В.М. Управление инвестициями: механизм, принципы, методы: монография. Донецк: ИЭП НАН Украины, 1996. 206 с.
17. Формирование хозяйственных решений: монография / под общ. ред. В.М. Хобты. Донецк: Каштан, 2003. 416 с.

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО МАЛОГО БІЗНЕСУ У ВИРІШЕННІ ЗАВДАННЯ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО РОЗВИТКУ¹

THE ROLE OF INNOVATIVE SMALL BUSINESS IN SOLVING THE PROBLEM OF IMPORT SUBSTITUTION AND INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE INDUSTRIAL SECTOR AS A CONDITION TO ENSURE RAPID DEVELOPMENT

УДК 005.21:338.58:65.011.4

Ващенко Т.В.

к.е.н., асистент кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумський державний університет

Летуновська Н.Є.

к.е.н., асистент кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумський державний університет

У статті розглянуто актуальність орієнтації промислових підприємств на імпортозамінне та експортоорієнтовне виробництво продукції. Особливу увагу приділено ролі малого бізнесу у формуванні валового продукту, виділено позитивні сторони для соціально-економічної системи держави за умов підтримки малого бізнесу з погляду впровадження стратегії імпортозаміщення в умовах забезпечення інноваційного розвитку.
Ключові слова: експортна орієнтація, імпортозаміщення, маркетингова стратегія, промислове підприємство, інноваційний розвиток.

В статті рассмотрена актуальность ориентации промышленных предприятий на импортозамещающее и экспортноориентированное производство продукции. Особое внимание уделено роли малого бизнеса в формировании валового продукта, выде-

лены положительные стороны для социально-экономической системы государства в условиях поддержки малого бизнеса с точки зрения внедрения стратегии импортозамещения в условиях обеспечения инновационного развития.

Ключевые слова: экспортная ориентация, импортозамещение, маркетинговая стратегия, промышленное предприятие.

The article considers the relevance of the industrial enterprises orientation for import-substituting and export-oriented production. Particular attention is paid to the role of small business in the formation of the gross product. Highlight positive aspects of the state socio-economic system provided support small businesses in terms of the of import substitution strategy implementation to provide innovative development.

Key words: export orientation, import substitution, marketing strategy, industrial enterprise.

Постановка проблеми. Розвиток промислової галузі України значно залежить від зовнішньої кон'юнктури, тому гостро постає проблема пошуку внутрішніх можливостей для якісного економічного зростання вітчизняних підприємств. Важливо українському виробнику позбутися статусу сировинного придатка для європейського ринку. Реалізація українських товарів та послуг, а не сировини на міжнародних ринках є перспективним напрямом розвитку економіки у цілому. Орієнтація вітчизняного виробника на перспективний інноваційний шлях розвитку на засадах імпортозаміщення є фундаментом економічної стабільності. Економічний ефект від впровадження стратегії імпортозаміщення для бізнесу полягає в укріпленні вітчизняних підприємств, акумуляції грошових ресурсів для модернізації виробничих ліній та процесів, насиченні внутрішнього попиту, збільшенні кількості робочих місць, міжгалузевої співпраці та галузевої диверсифікації економіки. На державному рівні реалізація стратегії імпортозаміщення у промисловості дасть змогу вирішити ключову проблему – дисбалансу експортно-імпортних операцій та створити фундамент для модернізації промисловості. Наступний рівень – це стратегія експортоорієнтації, що націлена на

входження конкурентоспроможного підприємства чи галузі в систему світогосподарських зв'язків, орієнтацію на науково-технічний прогрес та інноваційний шлях розвитку.

Таким чином, формування та реалізація експортоорієнтованого вектору розвитку промисловості України в умовах випереджального інноваційного розвитку на засадах впровадження стратегії імпортозаміщення у діяльності малого бізнесу та промислових гігантів дадуть змогу підвищити конкурентоспроможність вітчизняного виробника на міжнародних ринках збуту через удосконалення техніко-технологічних процесів виробництва, зміцнення потенціалу підприємства та його інвестиційного клімату в очах інвестора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виходу вітчизняних підприємств із кризового стану досліджено у працях багатьох учених, серед яких – С.М. Ілляшенко [1], Н.В. Куденко [2], А.А. Мазаракі [3], Р.А. Фатхудінов [4] та ін. Їхні дослідження та наукові розробки є фундаментом для вирішення поставленої проблеми, проте сьогодні ринок вимагає нестандартних, інноваційних, випереджальних стратегічних рішень відповідно до сучасних бізнес-процесів.

Загальнотеоретичні аспекти застосування політики імпортозаміщення розглядають такі вчені, як: О.В. Болотна, Т.Ф. Ларіна [5], І.В. Дунаєва, В.Ю. Бабасв [6], Я.А. Жаліло [7], Н.В. Коваленко [8], Т.М. Мельник [9], С.М. Пазізіна [10], Л.І. Федун

¹ Робота виконана за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідної теми «Механізм управління формуванням стратегій випереджаючого інноваційного розвитку промислових підприємств» (№ ДР 0117U003928).

лова [11], М.М. Якубовський [12] та ін. Однак недостатньо висвітлено питання взаємозв'язку політики імпортозаміщення та бізнесу. Залишається недослідженим питання ролі саме малих вузькоспеціалізованих підприємств в оптимізації експортно-імпортних операцій на засадах імпортозаміщення для забезпечення випереджального розвитку промислової галузі України.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження перспектив стратегічного розвитку малого бізнесу на засадах імпортозаміщення з урахуванням вектору експортоорієнтованого виробництва в умовах випереджального інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика реалізації стратегій імпортозаміщення розвиненими країнами говорить про те, що орієнтація діяльності на застосування передових технологій, науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, модернізацію виробничого обладнання та впровадження результатів науково-технічного прогресу в діяльність промислових підприємств здатна призвести до стабільного економічного зростання. Першочергове завдання промислового сектору України – позбутися значного відставання у розвитку від лідерів ринку промислових товарів та за рахунок накопичення капіталу пришвидшити власний розвиток. Пріоритетними напрямками стратегічного розвитку вітчизняної економіки мають стати інноваційність та підвищення технологічного рівня. Як наслідок, підвищиться конкурентоздатність продукції на вітчизняному та зарубіжних ринках як за рахунок підвищення якості та технічного рівня, так і за рахунок скорочення витрат виробництва.

Річні витрати українців на імпортні товари поступово наближаються до 1 трлн. грн. У 2015 р. їх офіційно було придбано на \$37,5 млрд., у 2016 р. – \$39,2 млрд., а в I півріччі 2017 р. – вже \$22,5 млрд. При цьому дані Держстату про частку вироблених у країні споживчих товарів у торговельній мережі чітко фіксують тенденцію до збільшення питомої ваги імпорту цих товарів за останні 10 років [13].

Так, за 2014–2016 рр. в Україні зменшилася частка реалізованого імпортного бензину із 40,9% до 30,9%, мастильних матеріалів – із 49,5% до 48,6%, при цьому продовольчі товари або утримують свою частку, або збільшуються. У країні також склалася ситуація, коли імпортується чимало нескладних споживчих товарів, які можна виготовляти чи вирощувати в регіонах, наприклад свіжі овочі, плоди та ягоди, макаронні вироби, інші групи продовольчих і непродовольчих товарів, а частка їх імпорту з року в рік зростає [14].

Реалізація українських товарів та послуг, а не сировини на міжнародних ринках є перспективним шляхом розвитку економіки у цілому. Сприяння зростанню експорту та інтеграція у світову

економіку можуть бути успішними лише за умови розвитку імпортозамінного виробництва як фундаменту під час переходу до орієнтації на експорт. Рушійною силою розвитку внутрішньогалузевої спеціалізації та формування конкурентних високотехнологічних секторів промисловості має стати перехід від імпортозаміщення до експортоорієнтації, а в довгостроковій перспективі – від експорту сировини до високотехнологічної продукції зі значною часткою доданої вартості.

Збереження критичного рівня зношеності виробничих фондів за мінімальних капітальних інвестицій робить їх експлуатацію технологічно небезпечною та економічно не вигідною на внутрішньому ринку та неконкурентоспроможною – на зовнішніх. Це зумовлює спрямування переважної частини капітальних інвестицій на утримання та експлуатацію поточних виробничих активів, а не на їх кардинальну модернізацію. За зношеності основних засобів у понад 75% рівень валового нагромадження основного капіталу у ВВП становив у 2016 р. лише 15,2%. Це нижче безпекового рівня у 20% для економік із помірною зношеністю основних засобів та малоефективно для української економіки [15].

Інвестиційний ресурсний дисбаланс, що полягає у домінуванні власних джерел фінансування капітальних інвестицій за високої закредитованості суб'єктів господарювання, обмежує можливість інвестиційного прориву. Так, у 2016 р. власним коштом підприємств та організацій профінансовано майже 70% капітальних інвестицій. У промислових регіонах підприємства власним коштом фінансують понад 80% капітальних інвестицій. При цьому тренд зниження ролі амортизації як інвестиційного джерела за роки агресії посилюється. Такий високий рівень фінансової залежності суттєво обмежує інвестиційні можливості суб'єктів господарювання [15].

Економіка виробників промислової продукції України потребує глибоких перетворень, що дасть змогу підвищити економічну стійкість країни і зменшити її залежність від імпорту. Найбільш реальні перспективи вітчизняної економіки значною мірою пов'язані з розвитком внутрішнього ринку, що може бути реалізовано за рахунок посилення орієнтації вітчизняних підприємств на задоволення потреб власного споживача та розвитку виробництва імпортозаміщуючих товарів.

Україна належить до держав із безпрецедентно високою зовнішньоторговельною відкритістю. За роки російської агресії залежність формування ВВП від експортно-імпортних потоків зберігається на високому рівні навіть попри кардинальне згортання співробітництва з РФ.

Загальний дефіцит зовнішньої торгівлі за товарами і послугами зріс майже у чотири рази (до 148,5 млрд. грн. у 2016 р. проти 37,5 млрд. грн.

Таблиця 1
Обсяг зовнішньоторговельних операцій
в Україні [16]

Зовнішньоторговельні операції	2016 р.	2017 р.
Експорт	49,3%	58,8%
Імпорт	55,5%	62,8%

у 2015 р.) і сягнув 6,2% ВВП (у I кварталі 2017 р. такий дефіцит становив 23,6 млрд. грн. та 4,0% ВВП відповідно) [16].

Роль інноваційного малого бізнесу у вирішенні завдання імпортозаміщення та підвищення конкурентоспроможності надзвичайно висока. У сучасних ринкових умовах малі підприємства здатні змінити наявний в українській економіці експортно-сировинний характер. Імпортозаміщення може стати перспективним ринком для стартапів та інноваційних компаній. Такі підприємства мають підтримуватися державою шляхом спрощеного повернення ПДВ чи компенсації вартості кредитних ресурсів, залучених на модернізацію виробництва чи проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. Ефективне використання експортно-імпортного потенціалу промислового сектору України є першочерговим завданням модернізації та розвитку національної економіки.

На державному рівні вирішення проблеми імпортозалежності має системоутворюючу роль, яка полягає у налагодженні міжфункціональних, міжгалузевих, міжсекторальних зв'язків між регіонами [16].

Обіг капіталу між вітчизняними підприємствами дасть змогу модернізувати виробниче оснащення підприємств, розвивати інтелектуальний складник, удосконалювати кадровий потенціал тощо. У сучасному економічному просторі ефективною буде та діяльність, яка під тиском нових чинників впливу здатна на швидке реагування: переорієнтацію, диверсифікацію, реінжиніринг, модернізацію у руслі загальної стратегії та довгострокової перспективи. Ефективне використання експортно-імпортного потенціалу промислового сектору України є першочерговим завданням модернізації та розвитку національної економіки.

У сучасних умовах розвитку світової економіки політика імпортозаміщення має стати важливим інструментом державного протекціонізму тільки на етапі реструктуризації економіки, шляхом підтримки з боку держави інноваційного підприємства, розвитку нових та модернізації наявних виробництв спочатку для внутрішніх потреб, а згодом і для виходу на зовнішні ринки. Особливу увагу при цьому необхідно приділити розвитку малого та середнього бізнесу, який може стати базисом інноваційного підприємства з урахуванням його господарської налаштованості та

інтелектуального потенціалу. Посилення їхньої ролі як носіїв інноваційного розвитку сприятиме посиленню їх вагомості в процесі модернізації економіки [12].

Важливу роль у вирішенні проблеми імпортозаміщення відіграє малий бізнес, саме він є сприятливим середовищем для розвитку інновацій у всіх сферах життєдіяльності. Малі підприємства впливають на розвиток соціально-економічної системи, тим самим забезпечується стійкість національної економіки.

Говорячи про роль малого бізнесу в соціально-економічній системі держави, необхідно зазначити, що це призведе до позитивних наслідків, наприклад до:

- формування місцевої інфраструктури через найбільш повне задоволення потреб населення у товарах і послугах;
- зростання валового внутрішнього продукту з регіону;
- формування економіки регіону, що зменшує відтік робочої сили;
- створення конкурентного середовища;
- високої мобільності та результативності;
- динамічності освоєння нових видів товарів, підвищення якості товарів;
- гнучкості до економічної кон'юнктури ринку і мобільності порівняно з великими організаціями.

Малий бізнес є учасником інноваційного процесу, оскільки має здатність до прийняття та розвитку технічних і технологічних нововведень. Чим стійкіші позиції малого бізнесу в економіці й активніша його участь у ринковій конкуренції, тим сильніша протидія монополізації ринку, притаманній великому бізнесу. У моменти занепаду економічної кон'юнктури малий бізнес має стабілізуючий вплив на економічну й соціальну сфери, але він вимагає значної підтримки держави.

Таким чином, мале підприємство бере участь у підтримці динамічного соціально-економічного розвитку держави у цілому. Тим самим забезпечуються стійкість і конкурентоспроможність національної економіки.

Висновки з проведеного дослідження. Індустріалізація промислового підприємства, що орієнтується на експорт, в умовах інноваційного розвитку має всі шанси досягти синергетичного соціально-економічного ефекту в умовах нестабільності економіки України. Необхідність реалізації в Україні політики імпортозаміщення і розвитку внутрішнього ринку зумовлена критичним рівнем імпортозалежності за більшістю видів економічної діяльності. Перспективним шляхом є орієнтація розвитку країни, стратегічною метою якого є максимальне задоволення національних і регіональних потреб проміжного і кінцевого споживання за рахунок розвитку внутрішнього виробництва з подальшим експортним спрямуванням імпортоза-

мінної продукції. Україні потрібен збалансований розподіл акцентів між модернізацією і перспективами розвитку великих промислових компаній, діяльність яких доцільна у капіталоємному масштабі виробництві, і стимулюванням розвитку малого підприємництва.

Подальші дослідження слід присвятити вивченню інших аспектів імпортозалежності та розробленню інструментів реалізації політики імпортозаміщення на різних рівнях. У зв'язку із цим особливу увагу треба приділити розробленню заходів щодо стимулювання вітчизняного малого інноваційного бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Ілляшенко С.М. Маркетингові аспекти управління інноваційним розвитком: монографія; за ред. С.М. Ілляшенка. Суми: Папірус, 2014. 480 с.
- Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: монографія. К.: КНЕУ, 2002. 245 с.
- Мазараки А.А., Босовская М.В. Теоретические и методологические основы формирования интеграционной стратегии предприятий. Бизнес Информ. 2013. № 7. С. 299–308.
- Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. М.: Маркетинг, 2002. 892 с.
- Болотна О.В., Ларіна Т.Ф. Політика імпортозаміщення як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. Бізнес Информ. 2012. № 10. С. 23–25
- Дунаєв І.В., Бабаєв В.Ю. Імпортозаміщення в контексті вибору механізмів державної зовнішньоторговельної політики України. Державне будівництво. 2012. № 1. С. 1–9.
- Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України / О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков, А.В. Шевченко та ін.; за заг. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2012. 71 с.
- Коваленко Н.В. Забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств у світовій економіці: монографія. Донецьк: ДонДТУ, 2010. 426 с.
- Мельник Т.М. Регулирование импорта в условиях экономического кризиса. Журнал европейской экономики. 2011. № 3(10). С. 273–291.
- Пазізіна С.М. Розвиток імпортозаміщення в період реструктуризації промислового виробництва. Загальні проблеми економіки. 2012. № 3. С. 150–154. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2012_3/150-154.pdf.
- Федулова Л.І. Перспективи інноваційного розвитку промисловості України. Економіка і прогнозування. 2006. № 2. С. 58–76.
- Якубовський М.М. Реструктуризація промисловості як засіб подолання імпортозалежності економіки України. Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць. К.: Ін-т економ. та прогноз. НАН України, 2011. С. 100–112.
- Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Юрченко К.Г. Регіональні особливості політики імпортозаміщення. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/importofm-e3abf.pdf>.
- Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. 928 с. URL: http://lv.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Poslanya_druk_fin.pdf.
- Лупак Р. Аналіз стану імпортозалежності в Україні: регіональні особливості. Державне управління. 2017. № 2(58).

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ

METHODS OF FORMING A POLICY FOR PERSONNEL SAFETY

У статті розглянуто етапи формування політики кадрової безпеки. Визначено методи формування політики кадрової безпеки в процесі реалізації організаційних змін, що доводиться до співробітників різними способами. Для подальшого аналізу авторами сформовано агреговані матриці показників обраних методів, що оцінені у бінарному базисі, за якими розраховані оцінки ваг відповідного методу. Це дало змогу використати їх для застосування ранжирування множини методів та визначити найбільш важливий. За результатами подоводаний розподіл методів формування політики кадрової безпеки за їх рангами.

Ключові слова: кадрова безпека, політика кадрової безпеки, метод, підприємство, суб'єкт господарювання.

В статье рассмотрены этапы формирования политики кадровой безопасности. Определены методы формирования политики кадровой безопасности в процессе реализации организационных изменений, которая доводится до сотрудников различными способами. Для дальнейшего анализа авторами сформированы агрегированные матрицы показателей выбранных методов, которые оценены в бинарном базисе, по которым рас-

считаны оценки весов соответствующего метода. Это позволило использовать их для применения ранжирования множества методов и определить наиболее важный. По результатам построено распределение методов формирования политики кадровой безопасности по их рангам.

Ключевые слова: кадровая безопасность, политика кадровой безопасности, метод, предприятие, субъект хозяйствования.

The stages of the formation of personnel security policy are considered in the article. Methods of forming for the personnel security policy in the process of implementing organizational changes are defined, which are communicated to employees by the various ways. For further analysis, the authors formed aggregated matrices of the indices of the selected methods, which are estimated in a binary basis, by which the weights of the corresponding method are calculated. This allowed them to use them to apply the ranking of a variety of methods and determine the most important. Based on the results, the distribution of methods of forming of personnel security policy by their ranks was constructed.

Key words: personnel security, personnel security policy, method, enterprise, business entity.

УДК 331.108.2[65.012]

Кавун С.В.

д.е.н., к.т.н., професор, ректор
Харківський технологічний університет
«ШАГ»

Панченко В.А.

к.е.н., доцент, заступник директора
Кіровоградський кооперативний коледж
економіки і права
імені М.П. Сая

Постановка проблеми. Останніми роками все більшу актуальність придбаває поняття «кадрова безпека», яке стало визнаватися невід'ємним атрибутом будь-якого підприємства чи суб'єкта господарювання, одним з основних показників у розумінні організаційних та кадрових процесів, основою життєвого потенціалу підприємства, умовою її ефективності і конкурентоспроможності. Розвиток кадрової безпеки припускає її формування, підтримку і зміну. Формування політики кадрової безпеки відбувається в умовах вирішення підприємством чи суб'єктом господарювання двох важливих проблем: зовнішньої адаптації і внутрішньої інтеграції. На формування політики кадрової безпеки підприємства здійснює вплив культура суспільства/персоналу/співробітників, у межах якого вона функціонує. Кадрова безпека займає все більше простору в сучасному бізнесі. Однак точно визначити сенс і межі політики кадрової безпеки поки остаточно не вдалося. Люди, відповідальні за розроблення, впровадження і ведення політики кадрової безпеки, часто мають про неї обмежене уявлення, адже вона відрізняється складністю і взаємозалежністю елементів, відносною цінністю прогнозів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у дослідження проблем формування кадрової безпеки на підприємствах чи суб'єктах господарювання зробили такі закордонні та вітчизняні вчені, як: Л.В. Астахова, І.Я. Бурда, Л.С. Єгорова, Х.В. Жидецька, Н.В. Кузнецова,

О.Ю. Мішин, С.В. Мішина, Т.В. Момот, Г.В. Назарова, Є.М. Палига, Ю.А. Поскрипко, І.І. Цветкова та багато інших. Варто виокремити низку робіт, авторами яких багато уваги було приділено теоретичним основам побудови системи (політики) кадрової безпеки підприємства та її складників: Н.В. Кузнецової, Ю.А. Поскрипко, І.Я. Бурди, О.Я. Гримак, Д.С. Кузнецової, Л.С. Єгорова, П.С. Фролової. Також потребують уваги методики оцінювання кадрової безпеки підприємства відповідно до профілю галузі авторами яких є: І.Я. Бурда, Н.Л. Гавкалова, Л.С. Єгорова, Н.В. Кузнецова, Т.В. Момот, Г.В. Назарова, Ю.А. Поскрипко. Проте питання визначення методів формування політики кадрової безпеки підприємства остаточно не вирішено.

Постановка завдання. Метою статті є визначення методів формування політики кадрової безпеки в процесі реалізації організаційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще кілька десятиліть тому словосполучення «кадрова безпека» було маловідоме, хоча насправді вона існувала завжди. Елементи кадрової безпеки багатьох західних компаній із багатими традиціями мають свої аналоги у вітчизняних підприємствах.

Сучасні керівники усвідомлюють значущість політики кадрової безпеки для розвитку підприємства чи суб'єкта господарювання: вона надає співробітникам організаційно-кадрову ідентичність, визначає внутрішньогрупове уявлення про організацію, будучи важливим джерелом стабільності

і спадкоємності в ньому, що створює у співробітників відчуття надійності самого підприємства чи суб'єкта господарювання і свого положення у ньому, сприяє формуванню почуття соціально захищеності; знання основ кадрової безпеки свого підприємства допомагає новим працівникам правильно інтерпретувати ті події, що відбуваються у ньому, визначаючи в них усе найбільш важливе й істотне; кадрова безпека більш ніж що-небудь інше стимулює самосвідомість і високу відповідальність працівника, що виконує поставлені перед ним завдання. Всі ці етапи й їх результати дуже зручно і доцільно описувати в такому документі, як кадрове керівництво, або політика кадрової безпеки. Цей документ особливо корисний у ситуаціях прийому на роботу й адаптації нових співробітників і дає можливість практично відразу зрозуміти, наскільки потенційний співробітник розділяє цінності підприємства чи суб'єкта господарювання.

Формування політики кадрової безпеки – тривалий і складний процес, який можна розбити на чотири етапи (рис. 1).

Кадрову безпеку підприємства чи суб'єкта господарювання доцільно розглядати як похідну двох складників (рис. 2).

Підтримка політики кадрової безпеки підприємства на необхідному рівні безпосередньо залежить від підбору працівників, дій керівної ланки і методів соціалізації.

Мета підбору працівників – виявити і прийняти до підприємства чи суб'єкта господарювання співробітників зі знаннями і навичками успішного виконання відповідної роботи та/або посадових обов'язків. Остаточний вибір співробітника визна-

чається суб'єктивною оцінкою того, хто приймає рішення, наскільки цей співробітник відповідатиме вимогам підприємства чи суб'єкта господарювання. Ця суб'єктивна оцінка часто зумовлюється політикою кадрової безпеки, наявною на підприємстві.

Дії співробітників керівної ланки значно впливають на політику кадрової безпеки. Їхня поведінка і вибрана (або прийнята) стратегія розвитку та функціонування підприємства чи суб'єкта господарювання встановлюють деякі норми, які потім сприймаються всіма працівниками.

Нерідко політика кадрової безпеки може служити важливішим чинником передбачення поведінки підприємства, ніж її об'єктивні характеристики або показники. Керівники зацікавлені у сприйнятті політики кадрової безпеки кожним співробітником. Соціалізація найбільш очевидна під час вступу на роботу нового співробітника, коли його інформують про те, як ідуть справи на підприємстві, які прийняті правила і традиції. Іноді пропонується формальна програма навчання (у межах прийнятої політики кадрової безпеки), щоб співробітники вивчали політику кадрової безпеки підприємства. Таким чином, соціалізація є процесом адаптації нових співробітників підприємства чи суб'єкта господарювання і сприйняття ними політики кадрової безпеки.

У доповнення до очевидної орієнтації і програм навчання політика кадрової безпеки передається співробітникам й іншими способами:

1. **Інформація** містить опис подій, пов'язаних з утворенням підприємства чи суб'єкта господарювання; ключових рішень, які визначають його стратегію у майбутньому; вищої ланки управління. Вона дає змогу порівнювати минуле із сьогоденням, забезпечує пояснення поточної практичної діяльності підприємства чи суб'єкта господарювання.

2. **Традиції.** Дотримання традицій, що склалися, є засобом для передачі політики кадрової безпеки, оскільки з традиціями пов'язані головні цінності підприємства чи суб'єкта господарювання.

3. **Символіка.** Дизайн і планування території і будівель, меблів, стиль керівництва, одяг є матеріальними символами, які передаються співробітникам.

Важливі також міра рівноправ'я на підприємстві чи суб'єкті господарювання, що забезпечується вищим менеджментом, види і типи поведінки (ризикована, консерватизм, авторитарність, участь, індивідуалізм, соціальність), яка вважається прийнятною.

4. **Мова.** Багато підприємств чи суб'єктів господарювання та їх підрозділи використовують мову як спосіб ідентифікації своїх співробітників з їхньою

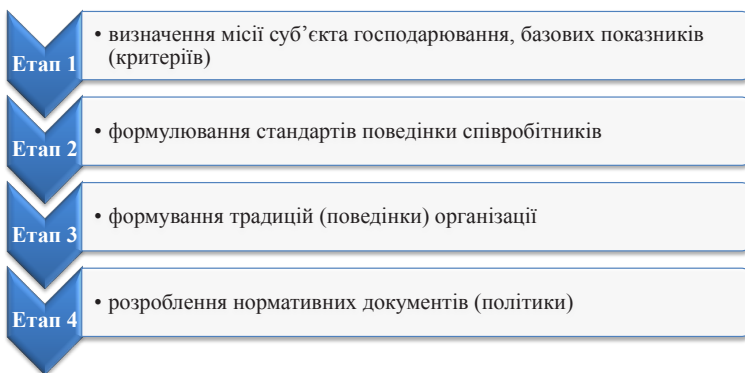

Рис. 1. Етапи формування політики кадрової безпеки

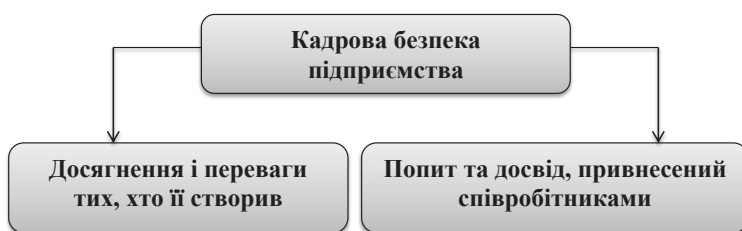

Рис. 2. Складники кадрової безпеки підприємства

політикою кадрової безпеки. Вивчаючи її, співробітники засвідчують своє прийняття цієї політики і, таким чином, допомагають її зберігати. Прийнята на підприємстві термінологія діє як спільний знаменник, який об'єднує співробітників на основі прийнятої політики кадрової безпеки.

Якщо кадрова безпека може бути сформована, то й методи її формування також повинні бути визначеними. Під методами формування кадрової безпеки (політики кадрової безпеки) слід розуміти філософію і практику управління, а також те, на що слід звернути увагу співробітники керівної ланки для підтримки кадрової безпеки (політики кадрової безпеки). Також формування кадрової безпеки (політики кадрової безпеки) включає певні права й обов'язки, що приймаються суб'єктом на себе, у поєднанні із ціннісно-мотиваційним орієнтиром корпоративних інтересів. Тут можна виділити цілу низку методів (табл. 1).

Інтерпретуємо отримані значення цілей (показників, важелей, переваг і т. д.) для кожного розглянутого методу формування політики кадрової безпеки в агреговану матрицю $M_{арр}$ (табл. 2). У матриці $M_{арр}$ значення за кожною ціллю (C_i) буде бінарним, тобто дорівнювати 1 (це буде означати, що дана ціль може бути застосована в методі, що розглядається) або 0 (це буде означати, що дана ціль не може бути застосована в методі, що розглядається).

Таким чином, це дасть змогу спростити виставлення оцінок (1 або 0) експертами, тобто:

$$C_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо ціль може бути застосована у методі} \\ 0, \text{ якщо ціль не може бути застосована у методі} \end{cases}$$

Тоді необхідно буде визначити вагу кожної цілі (BC_i), яка б визначила її важливість серед усієї множини цілей за виразом:

$$BC_i = \frac{\sum_{j=1}^m C_{ij}}{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n C_{ij}}, \quad (1)$$

де i – кількість цілей, у нашому разі – $i = 1 \div n = 42$;
 j – кількість методів, у нашому разі – $j = 1 \div m = 13$.

Урахування визначеної ваги цілі BC_i дасть змогу більш об'єктивно визначити вплив тих або інших цілей на відповідний метод, що розглядається.

За аналогією необхідно визначити ваги методу з – $BM_z BC_i$ (та без – BM_j) урахування BC_i . Тоді на основі отриманих значень ваг методів, що розглядаються, можливе їх ранжирування, тобто визначення рангів, які будуть визначати пріоритети застосування конкретного методу. Вага j -го методу без урахування BC_i визначається за формулою (2), а вага j -го методу з урахуванням BC_i визначається за формулою (3):

$$BM_j = \sum_{i=1}^n C_{ij}, \quad (2)$$

$$BM_z BC_i = \sum_{j=1}^m \prod_{i=1}^n C_{ij} \times BC_i. \quad (3)$$

Таким чином, отримані оцінки ваг відповідного методу з урахуванням BC_i будуть більш об'єктивними. Це дасть змогу використати їх для застосування ранжирування множини методів та визначити найбільш важливий, тобто той, що є найбільш перспективним та розповсюдженим. Ранжирування при цьому визначає місце, яке займає метод порівняно з усією множиною методів, що розглядаються.

У табл. 2 та на рис. 3 наведено розраховані ранги методів, які було розглянуто, але у двох варіантах: ранжирування з урахуванням BC_i – $P_z BC_i$ та без урахування BC_i – P_j . Як наведено в табл. 2, отримані ранги методів здебільшого не співпадають.

Цей факт підтверджує необхідність урахування ваги цілей, оскільки вона визначає важливість самої цілі. Отже, навіть для відповідного першого рангу маємо таку невідповідність:

$$P_z BC_{i=1} = \{M_3, M_6\} \neq P_{i=1} = \{M_7\}.$$

Загальний розподіл методів формування політики кадрової безпеки за визначеними їхніми рангами наведений у табл. 3.

Таким чином, на основі запропонованої методики визначено найбільш розповсюджені (важливі з погляду частоти їх використання, або найбільш впливові) методи формування політики кадрової безпеки, якими є посттренинг та бізнес-тренинг (тобто методи першого рангу).

Висновки з проведеного дослідження. Процес функціонування підприємства чи суб'єкта господарювання не може бути ефективним без правильно сформованої політики кадрової безпеки. Вона невидима, проте є дуже відчутним чинником внутрішнього середовища підприємства, який проявляється у його діяльності. Адаптованими до всякого роду подій є тільки ті підприємства, які формують і вдосконалюють свою політику кадрової безпеки. Формування політики кадрової безпеки передбачає певні методи застосування. Серед найбільш ефективних виділено: корпоративний коучинг, соціально-психологічний тренінг, бізнес-тренинг, бізнес-майстерня, особове зростання, посттренинг, ЛАБ-профіль, тим-білдинг, storytelling, budding, колаборативне (спільне) навчання, менторинг. Також на основі методу з урахуванням ваг цілей визначено найбільш розповсюджені (важливі з погляду частоти їх використання, або найбільш впливові) методи формування політики кадрової безпеки, якими є посттренинг та бізнес-тренинг (методи першого рангу). Найменш важливим серед розглянутих методів формування політики кадрової безпеки виявився метод «бізнес-майстерня» (метод вось-

Методи формування кадрової безпеки (політики кадрової безпеки)

№ з/п	Назва методу	Опис методу	№ цілі	Цілі
1	2	3	4	5
1	Корпоративний коучинг	система професійних взаємовідносин між фахівцем із розвитку і зростання підприємства чи суб'єкта господарювання, а також підвищення мотивації (коучем) і співробітником, що виражається в підтримці і супроводі його до отримання їм необхідного результату відповідно до його потреб	Ц ₁	1. розвиток, створення або визначення чіткого бачення менеджерами корпоративних цілей і усіх способів їх досягнення
			Ц ₂	2. створення чіткого плану політики кадрової безпеки
			Ц ₃	3. розвиток, отримання або створення інструментарію для роботи зі своєю командою для досягнення корпоративних цілей
			Ц ₄	4. впровадження політики кадрової безпеки
			Ц ₅	5. підвищення ефективності кадрової безпеки
2	Соціально-психологічний тренінг (навчання)	займає проміжне положення, він спрямований на зміни й у свідомості, й у формуванні навичок співробітника. Часто спрямований на зміну соціальних установок і розвиток умінь і досвіду у сфері міжособистісного спілкування	Ц ₆	1. підвищення компетентності у сфері спілкування
			Ц ₄	2. впровадження політики кадрової безпеки
			Ц ₇	3. напрацювання навичок безконфліктного спілкування між співробітниками
3	Бізнес-тренінг	розвиток навичок співробітників для успішного виконання своїх обов'язків, підвищення ефективності виробничої діяльності, управлінських взаємодій	Ц ₈	1. поліпшення виконання своїх обов'язків
			Ц ₉	2. формування навичок керівної ланки
			Ц ₁₂	3. навчання на робочому місці
			Ц ₁₃	4. робота в єдиній команді
			Ц ₁₄	5. застосування тайм-менеджменту
			Ц ₄	6. впровадження політики кадрової безпеки
4	Бізнес-майстерня	співробітники самостійно створюють програму політики кадрової безпеки під час майстерні, діючи у рамках теми, часу і досвіду. Обов'язковими умовами успішного проведення бізнес-майстерні є: 1. Для 70% співробітників досвід роботи у будь-якій сфері діяльності повинен перевищувати три роки. 2. Бізнес-майстерня більш ніж на 70% повинна складатися з вправ, ділових ігор, кейсів. 3. Основна роль бізнес-тренера – модерація	Ц ₁₅	1. закріплення або переосмислення наявних знань
			Ц ₁₆	2. відпрацювання вмінь і навичок, які необхідні у питаннях отримання і примноження прибутку підприємства чи суб'єкта господарювання
5	Персональне зростання	якісні зміни особистого потенціалу, що сприяють успішному вирішенню життєвих завдань і відкривають життєву перспективу для співробітників	Ц ₄	1. впровадження політики кадрової безпеки
			Ц ₉	2. формування навичок керівної ланки
			Ц ₁₀	3. підвищення ефективності процесу перетворень
			Ц ₁₁	4. розвиток поведінкових навичок співробітників
6	Пост-тренінг	система роботи зі співробітниками, що спрямована на підтримку позитивних тренінгових ефектів і забезпечує застосування знань, умінь, навичок, якостей, отриманих співробітниками на тренінгу, під час їхньої повсякденної професійної діяльності	Ц ₈	1. поліпшення виконання своїх обов'язків
			Ц ₉	2. формування навичок керівної ланки
			Ц ₁₂	3. навчання на робочому місці
			Ц ₁₃	4. робота в єдиній команді
			Ц ₁₄	5. застосування тайм-менеджменту
			Ц ₄	6. впровадження політики кадрової безпеки
7	ЛАБ-профіль	грунтований на складанні й аналізі метапрограмного портрета співробітника	Ц ₁₇	1. отримувати достовірну інформацію про кандидата під час підбору співробітника
			Ц ₁₈	2. визначати зони розвитку співробітника
			Ц ₁₉	3. вибудовувати конструктивні стосунки з колегами, керівниками, клієнтами, акціонерами
			Ц ₂₀	4. виявляти цінності і мотивацію співробітників
			Ц ₂₁	5. визначити напрями і шляхи персонального розвитку
			Ц ₂₂	6. виявлення найбільш важливих характеристик стилю мислення співробітника
			Ц ₂₃	7. прогнозування успішності виконання співробітником своїх обов'язків
			Ц ₂₄	8. визначення обсягів наявних ресурсів

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
8	Тимбілдинг	важливий метод формування політики кадрової безпеки й ідеології компанії, який виховує у співробітниках довіру до компанії й один одного, прихильність її культурі та цілям, створює певний імідж підприємства чи суб'єкта господарювання	Ц ₂₅	1. дають змогу співробітникам відчувати себе єдиною командою
			Ц ₂₆	2. виявити свої приховані можливості, у незвичній обстановці по-новому поглянути на своїх колег
			Ц ₂₇	3. отримати емоційну розрядку
			Ц ₂₈	4. значні стимули до подальшої активної роботи в межах підприємства чи суб'єкта господарювання
			Ц ₂₉	5. поліпшення і зміцнення взаємозв'язків в колективі, підвищення рівня довіри до компанії і кожного співробітника, відчуття приналежності до єдиної команди
9	Storytelling (оповідання)	неформальний метод навчання співробітників. Детальні оповідання про минулі дії керівництва, взаємодію співробітників або про якісь події, які зазвичай передаються в організації неофіційно (чутки)	Ц ₃₀	1. просування корпоративних цінностей і принципів на підприємстві чи суб'єкті господарювання
			Ц ₃₁	2. заохочення співробітників прикладом інших
			Ц ₃₂	3. наближення керівництва до співробітників
			Ц ₃₃	4. поліпшення психологічного клімату в колективі
10	Budding (що подає надії)	метод навчання, ґрунтований на наданні один одному інформації і (чи) встановленні об'єктивного і чесного зворотного зв'язку. Баддинг має на увазі підтримку в досягненні цілей (особистих або корпоративних), а також у набутті нових навичок	Ц ₃₄	1. навчання співробітника в процесі адаптації до нового місця праці (у т. ч. під час ротації персоналу)
			Ц ₃₅	2. передача інформації між підрозділами всередині підприємства чи суб'єкта господарювання
			Ц ₁₀	3. підвищення ефективності перетворень на підприємстві
			Ц ₃₆	4. передача інформації між співпрацюючими підприємствами
			Ц ₁₁	5. розвиток поведінкових навичок співробітників
			Ц ₁₃	6. робота в єдиній команді
11	Webinar (вебінар)	різновид онлайн-тренінгу, за якого ведучий і аудиторія спілкуються у текстових, аудіо- або відеочатах. Тема розмови ілюструється слайдами або написами на електронній дошці. Як правило, вебінари архівуються і стають доступні на вимогу	Ц ₃₇	1. обмін досвідом між досвідченими співробітниками і початківцями
			Ц ₃₈	2. можливість вести тренінги та навчання навіть на значній відстані
			Ц ₄	3. впровадження політики кадрової безпеки
			Ц ₃₉	4. розширення кругозору співробітників за межі своїх відділів до інших філіалів підприємства (навіть у інших містах та країнах)
12	Коллаборативне (спільне) навчання	метод, у рамках якого навчання побудоване на тісній взаємодії між тими, хто навчається, або між тими, хто навчається і викладачем. Учасники процесу отримують знання через активний спільний пошук інформації, обговорення і розуміння сенсів. Коллаборативне навчання включає такі формати, як групові проекти, спільні розробки тощо	Ц ₄₀	1. підвищення мотивації співробітників
			Ц ₄₁	2. забезпечення кращих умов для співробітників для досягнення заданих цілей підприємства
			Ц ₄₂	3. розвивати уміння працювати в команді
			Ц ₃₃	4. поліпшення психологічного клімату в колективі
			Ц ₇	5. напрацювання навичок безконфліктного спілкування між співробітниками
13	Менторинг	один із методів навчання і розвитку співробітників, за якого досвідченіший співробітник (ментор) ділиться наявними знаннями зі своїми протезе впродовж певного часу	Ц ₁	1. розвиток, створення або визначення чіткого бачення менеджерами корпоративних цілей і всіх способів їх досягнення
			Ц ₂	2. створення чіткого плану політики кадрової безпеки
			Ц ₃	3. розвиток, отримання або створення інструментарію для роботи зі своєю командою для досягнення корпоративних цілей
			Ц ₄	4. впровадження політики кадрової безпеки
			Ц ₅	5. підвищення ефективності кадрової безпеки

Джерело: складено за [1–10]

мого рангу). Таким чином, менеджерам підприємств чи суб'єктів господарювання необхідно зосередити увагу на такому аспекті діяльності, як формування політики кадрової безпеки, а саме на її методах. Саме така діяльність сприятиме

формуванню та підтримці корпоративного духу співробітників, поліпшенню ефективності їхньої праці, а отже, і більш результативному досягненню цілей підприємства чи суб'єкта господарювання.

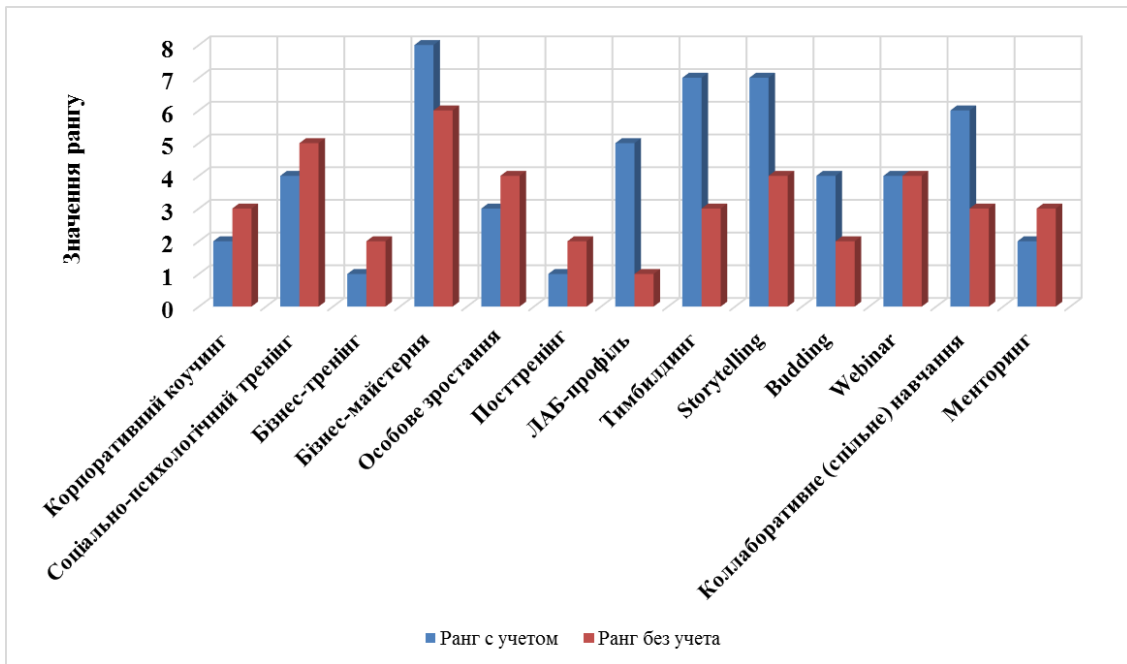

Рис. 3. Графічний розподіл методів формування політики кадрової безпеки за їхніми рангами

Таблиця 3
Розподіл методів формування політики кадрової безпеки за їхніми рангами

№ з/п	Назва методу	Ранг методу, РзВЦј
1.	Бізнес-тренінг	1
2.	Посттренінг	1
3.	Корпоративний коучинг	2
4.	Менторинг	2
5.	Особове зростання	3
6.	Соціально-психологічний тренінг	4
7.	Budding	4
8.	Webinar	4
9.	ЛАБ-профіль	5
10.	Коллаборативне (спільне) навчання	6
11.	Тимбілдинг	7
12.	Storytelling	7
13.	Бізнес-майстерня	8

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Башук Т.О., Жолудєва А.М. Доцільність формування корпоративної культури на підприємстві. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 2. С. 179–184.
2. Корпоративна культура як основа формування мотиваційного механізму у стратегічному управлінні підприємством / І.С. Гращенко, І.П. Гуца, С.Є. Лавринюк. Економіка: реалії часу. 2012. № 3–4 (4–5). С. 46–51. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/n4-5.html>.
3. Антоненко А. Использование методики LAB-profile в практике управления персоналом. URL: <http://www.hr-portal.ru/article/ispolzovanie-metodiki-lab-profile-v-praktike-upravleniya-personalom?page=1>.

4. LAB-PROFILE – инструмент оценки и прогноза поведения людей. URL: <http://www.accordconsulting.com.ua/index.php/treningi/lab-profile/10-o-programme>.
5. Герасименко О. Сторителлинг – эффективный вариант неформального обучения. URL: <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=6330>.
6. Сбитнев А. Структура и мотивы формирования корпоративной культуры. Менеджмент и менеджур. 2007. № 9. С. 9.
7. Кузнецов И. Формирование и поддержание корпоративной культуры в организации. Менеджмент і менеджер. 2008. № 3–4. С. 29–34.
8. Eldridge J., Crombie A. A sociology of organization. London: Allen&Unwin, 1974. URL: <http://www.hr-portal.ru/pages/okk/ook.php>.
9. Аніщенко В.О. Роль корпоративної культури у прийнятті управлінських рішень. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 3. С. 64–72.
10. Бабіна Н.І. Модель формування корпоративної культури готельних підприємств. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/babina.htm.
11. Корпорації: управління та культура: монографія / А.Е. Воронкова, М.М. Бабяк, Е.Н. Коренєв, І.В. Мажура. Дрогобич: Вимір, 2006. 376 с.
12. Грішнова О.А., Науменко А.В. Корпоративна культура як ресурс забезпечення стратегічної стійкості підприємства. URL: http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2010/2/p_33_38.pdf.
13. Дмитренко М.Й. Методологічні засади дослідження корпоративної культури в соціально-філософському знанні. Гуманітарний часопис. 2011. № 1. С. 37–44.
14. Кам'янська О.В. Корпоративна культура в системі управління інноваційним процесом. Економіка та держава. 2010. № 8. С. 23–24.
15. Кислинська В.О. Корпоративна культура підприємства – один із факторів його конкурентоздат-

ності. URL: http://www.rusnauka.com/CCN/Economics/10_kislins_ka%20v.o.doc.htm.

16. Організаційна поведінка: навч. посіб. / за заг. ред. Н.Ю. Бутенко. К.: КНЕУ, 2008. 744 с.

17. Семикіна М.В. Корпоративна культура підприємства як важіль економічного зростання та інноваційного розвитку. Соціально-економічні аспекти промислової політики. Актуальні проблеми управління людськими ресурсами і маркетинга в контексті стратегії розвитку України: сб. науч. тр.: в 3-х т. Донецьк: Ін-т економіки пром-ти НАН України, 2007. Т. 2. С. 120–128.

18. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство; пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. СПб.: Питер, 2002. 336 с.

19. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник; 2-е вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2004. 699 с.

20. Kristina Kersiene, Asta Savaneviciene. The Formation and Management of Organizational Competence Based on Cross-Cultural Perspective / Inziner-

ine Ekonomika-Engineering Economics(5). 2009. URL: <https://bit.ly/2uzgp4v>.

21. Mitichkina O.A. Specificity of organizational culture of university students and analysis of approaches to its forming. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2013. № 3(32). URL: <https://bit.ly/2LwPeOh>.

22. Mustafa Hotamışlı, Ahmet Baytok. The role and impact of leader on the formation of organizational culture in service enterprises: a case of hotel. URL: http://epoka.edu.al/new/icme/Role_Leader_Org_Culture_MH_AB.pdf.

23. Milena Kirilova Filipova. Interaction between management style and corporate culture in tourism. Book of Proceedings. Tourism and Management Studies International Conference, Algarve 2012, vol. 2. URL: <https://bit.ly/2zUJ4n>.

24. Natalia Khromyak, Volodymyr Chybaj. Corporate culture as an important instrument of financial stability. URL: <https://bit.ly/2L9thJa>.

25. Narine Melikyan. Corporate culture as the basis of economic democracy. URL: <https://bit.ly/2NtVJSv>.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК МЕХАНІЗМ ЇХ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ PROVIDING COMPETITIVENESS OF DAIRY INDUSTRY ENTERPRISES AS THE MECHANISM OF THEIR EFFECTIVE DEVELOPMENT

У статті названо основні проблеми підприємств молочної промисловості, які заважають розвиватися і впливають на конкурентоспроможність. Розглянуто вплив основних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на конкурентоздатність молочної продукції. Наведено рейтинг виробників молочної продукції на ринку України. Сформульовано основні умови забезпечення конкурентоспроможності та основні напрями розвитку, які дадуть змогу сформувати конкурентні переваги. Визначено складники механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємств молочної промисловості.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, конкурентний потенціал, внутрішній попит, механізм забезпечення конкурентоспроможності, асортимент продукції.

В статье названы основные проблемы предприятий молочной промышленности, которые мешают развиваться и влияют на конкурентоспособность. Рассмотрено влияние основных факторов внешней и внутренней среды на конкурентоспособность молочной продукции. Приведен рейтинг производителей молочной продукции на рынке Украины. Сформулированы основные усло-

вия обеспечения конкурентоспособности и основные направления развития, которые позволят сформировать конкурентные преимущества. Определены составляющие механизма обеспечения конкурентоспособности предприятий молочной промышленности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, конкурентный потенциал, внутренний спрос, механизм обеспечения конкурентоспособности, ассортимент продукции.

The main problems of dairy enterprises are mentioned in the article, which hinder development and affect competitiveness. The influence of the main factors of the external and internal environment on the competitiveness of dairy products is considered. The rating of producers of dairy products in the market of Ukraine is given. The main conditions for ensuring competitiveness and the main directions of development are formulated, which will allow to form competitive advantages. The components of the mechanism for ensuring the competitiveness of dairy enterprises are determined.

Key words: competitiveness, competitive advantages, competitive potential, domestic demand, mechanism for ensuring competitiveness, product range.

УДК 636.5: 658.8

Кондратюк О.І.

к.е.н., доцент кафедри економіки та фінансів підприємства
Київський національний торговельно-економічний університет

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність є ключовою категорією у сучасній глобальній економіці, умовою здійснення інтеграції країни у світове господарство. Для того щоб бути успішним учасником цих процесів, необхідно адаптуватися

до вимог конкурентного ринку, для цього підприємства повинні використовувати набір інструментів, які дадуть їм змогу досягти конкурентоспроможної позиції. Глобальні зміни, що відбуваються у світовій економіці, роблять серйозний вплив як

на діяльність ринкових суб'єктів, так і на ефективність методів, що вони використовують для поліпшення своїх позицій на ринку, тому гарантією прогресивного розвитку кожної галузі національної економіки є високий рівень конкуренції.

Питання підвищення конкурентоспроможності актуальні й для підприємств молочної промисловості України, яка має стратегічне значення, оскільки молоко і молочні продукти затребувані всіма верствами населення.

Світове виробництво молока постійно зростає, додаючи щороку в середньому 2%. Так, тільки в Європі за останні десять років кількість запусків нових молочних продуктів подвоїлася з п'яти до десяти тисяч на рік, про що заявила Агнешка Гетлер-Кіцман, керівник напряму стратегії і аналітики молочної групи Danone по Центральній і Північній Європі [1]. Основними виробниками молока є ЄС, Індія і США, які втріох виробляють половину молока в світі. Україна знаходиться у другій десятці найбільших країн-виробників з обсягом 10,6 млн. т і має частку 1,3% у світовому виробництві [2].

Як бачимо, світовий ринок молочних продуктів щорічно збільшується, а отже, й рівень міжнародної конкуренції посилюється. Конкурентне середовище, в якому діє молочна промисловість, є недостатньо дослідженим, а враховуючи, що Україна знаходиться на шляху входження до ЄС, питання конкурентоспроможності молочного сектору набуває особливого значення. З огляду на негативні тенденції розвитку, які спостерігаються у вітчизняному молоковиробництві, необхідні кардинальні зміни в галузі, інакше наша країна може потрапити в продовольчу залежність від країн із високим рівнем конкурентоспроможності молочної галузі. Якщо вчасно не вжити заходів, вітчизняна молокопереробна промисловість може опинитися на узбіччі конкурентоспроможності.

Необхідно також враховувати, що традиційні джерела конкурентних переваг поступово відходять у минуле, і сьогодні в умовах насиченого, високотехнологічного й активного ринку вже не вдається отримати конкурентні переваги, розраховуючи тільки на «класичні» джерела (доступ до дешевих ресурсів, вигідне географічне положення, зниження собівартості продукції та ін). Важливим складником у конкурентній боротьбі стає використання інновацій. Отже, забезпечення конкурентоспроможності підприємства являє собою комплекс робіт, спрямованих на розвиток його потенціалу і формування конкурентних переваг на основі розроблення відповідної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми формування й підвищення конкурентоспроможності підприємств є актуальним завданням і представляє теоретичний та практичний інтерес. Усебічно і системно розкрива-

ють питання конкурентоспроможності підприємств такі вчені, як М. Малік і О. Нужна [3], В.Ю. Ільїн та О.В. Ільїна [4], В.Я. Месель-Веселяк [5], Т.Л. Зубко [6] та ін. Тенденціям розвитку молочної промисловості, ринку молока та молочної продукції приділили увагу такі вчені, як Н.С. Белінська [7], Г.С. Федосєєва [8] та ін.

Поняття конкурентоспроможності підприємств молочної промисловості є складним та трактується неоднозначно, вимагає поглибленого дослідження, а багатогранність ринкового середовища і динамічність його розвитку, посилення конкурентної боротьби визначають потребу більш детального розгляду питань, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності підприємств, яка повинна відповідати сучасним умовам господарювання.

Постановка завдання. Враховуючи те, що формування ринку молочної продукції відбувається в умовах серйозних проблем, виникає необхідність пошуку нових механізмів розвитку підприємств молокопереробної галузі, що функціонують у ситуації жорсткої конкурентної боротьби, тому метою статті є вивчення механізму підвищення конкурентоспроможності підприємства, дослідження чинників, що забезпечують формування ефективної конкурентоздатності підприємств у сучасних умовах розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гарантією прогресивного розвитку світової економіки, галузі, підприємства є високий рівень конкуренції. Однак існує й зворотний бік конкуренції, особливо гостро він проявляється на міжнародному рівні: коли національне виробництво будь-якої країни має більш низьку ефективність, то виникає загроза його існуванню. Підприємства молочної промисловості належать до підприємств із таким ризиком, а враховуючи, що світовий ринок молочних продуктів щорічно збільшується, рівень міжнародної конкуренції посилюється. Ускладняється ситуація на ринку ще й тому, що, по-перше, в останні роки в Україні зменшується внутрішній попит на молочну продукцію (зокрема, на сири); по-друге, після введення Росією у 2014 р. жорстких обмежень на поставку молочних продуктів з України переробникам (багато з яких були орієнтовані саме на російський ринок) довелося шукати нові ринки збуту або обхідні шляхи поставок [9].

На загострення конкурентної боротьби за місце на ринку збуту продукції вказують багато дослідників [3; 6; 10–12], і це змушує підприємства постійно шукати нові можливості й резерви, вдосконалювати технологію для виробництва якісних товарів в умовах змін зовнішнього і внутрішнього середовища. Отже, конкуренція є ключовим елементом системи ринкових відносин, а розвиток конкурентних відносин призводить до більш раціонального формування господарських процесів, прагматич-

них дій господарюючих суб'єктів, раціонального використання потенціалу та ресурсів суспільства.

Вирішення проблеми конкурентоспроможності – досить складне завдання, що вимагає узгодженої, цілеспрямованої роботи на всіх рівнях. Формування конкурентоспроможності підприємства потребує визначення умов для задоволення потреб споживачів, кількості й якості необхідних ресурсів, більш вигідних умов виробництва і розподілу товарів, тобто запуску чинників конкурентоспроможності, які призводять до підвищення прибутковості підприємства. Таким чином, конкурентоспроможність є результатом використання багатьох чинників дії конкуренції на різних рівнях і сегментах ринку.

Конкурентоспроможність підприємств можна розглядати з погляду таких основних елементів:

1. конкурентоспроможного потенціалу, який характеризується матеріальними і нематеріальними ресурсами підприємства, необхідними для того, щоб ефективно конкурувати на ринку;

2. конкурентних переваг, що характеризують ефект від експлуатації конкурентного потенціалу підприємства (з урахуванням умов навколишнього середовища), що дає змогу ефективно генерувати привабливу ринкову пропозицію й ефективні інструменти конкуренції;

3. конкурентних інструментів, які можуть бути визначені як засоби, створені підприємством для отримання більш вигідних позицій на ринку;

4. конкурентоспроможної позиції, що характеризує досягнутий підприємством результат конкуренції в даному сегменті.

Про пріоритетність розвитку підприємств молокопродуктового підкомплексу в національній економіці України говорять Н. Белінська, Г. Федосєєва, Н. Припуга [7; 8; 11], при цьому вказують на значний конкурентний потенціал підприємств у вирішенні світової продовольчої проблеми. Про посилення конкурентного потенціалу вітчизняних підприємств молокопродуктового комплексу свідчить і поступове та стійке поліпшення якості молока, що надходить на переробку. Так, у 2015 р. частка сировини ґатунку «екстра», зданого на переробку, становила 10,3%, а за підсумками шести місяців 2016 р. – 14% (рис. 1) [13], що говорить про вдосконалення технологій утримання й

доїння корів, упровадження ефективних практик виробництва молока.

На позитивні тенденції розвитку молочного ринку в Україні вказують і дані про виробництво продуктів із молока, виражені в доларах США. Так, якщо в 2014–2015 рр. грошовий обсяг цього ринку скоротився на 11,3% і 25,8% відповідно, то вже в 2016 р. спад становив усього 1,1%, а за підсумками трьох кварталів 2017 р. спостерігається зростання на 17,8% порівняно з аналогічним періодом попереднього року [13]. Крім того, збільшення доходів агропідприємств у сфері виробництва молока сприяло значному уповільненню темпів скорочення поголів'я корів.

Ураховуючи той факт, що нині на переробку спрямовується менше 50% молока (у Білорусі, наприклад, виробництво молока в 2017 р. становило 7,3 млн. т за рік, переробляється близько 6 млн. т молока або навіть більше, а потенціал переробних потужностей наближається до 8 млн. т [9]), це дає можливість збільшити виробництво за наявних потужностей, не витрачаючи додаткових коштів на освоєння нових. Окрім того, якщо звернути увагу на споживання молочних продуктів, то цей показник значно нижчий, ніж у Європі, США, що також вказує на можливість нарощування виробництва продукції. Отже, можемо зазначити, що в Україні є досить значний потенціал для розвитку галузі виробництва та переробки молока.

Що стосується конкурентних переваг вітчизняних підприємств, то необхідно вказати на негативні тенденції у цій галузі: так, молочні продукти, які виробляються в Україні, все ще далекі від європейських стандартів якості. Це стосується всіх видів «молочки» починаючи від найбільш затребуваних кисломолочних продуктів і закінчуючи морозивом та йогуртами. Причина незадовільної якості молочної продукції полягає у тому, що більшість підприємств так і не перейшла до високотехнологічного виробництва.

Але, незважаючи на негативні моменти, пов'язані з невідповідністю європейським стандартам якості, все ж таки молочні продукти на полицях українських магазинів представлені досить широким асортиментом продукції вітчизняного виробництва. Крім того, виробники намагаються привернути увагу покупців до своїх торгових марок, виводячи на ринок продукцію з новими смаками та споживчими властивостями.

Однією з ключових конкурентних переваг продукції вітчизняних молокопереробних підприємств може стати ціна. Згідно зі статистичними даними, протягом багатьох років відбувається постійне зростання ціни на молочну готову продукцію. Так, у вересні 2017 р. середня закупівельна ціна на молоко у вітчизняних фермерів зросла на 47,1% порівняно з аналогічним періодом 2016 р. – з 4,73 до 6,95 грн. за кілограм [13].

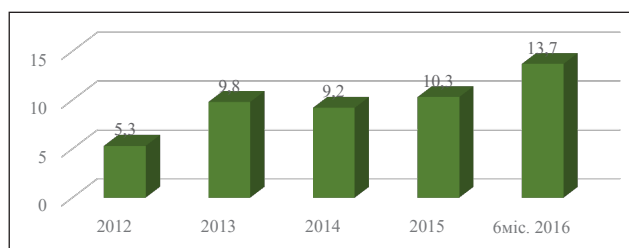

Рис. 1. Частка надходження на переробку молока сорту «екстра» [13]

Створюючи конкурентні переваги, необхідно звертати увагу на вподобання споживачів. Сьогодні спостерігаємо зростання попиту на здорове харчування, тому зростає попит на молочні продукти. Аналіз ринку молочних продуктів показав, що споживачі вважають більш якісною продукцією з міткою «для дітей», тому дорослі її беруть і для себе. Така молочна продукція часто буває з вітамінізованими добавками [14]. Сьогоднішній темп життя задає й нові вимоги до продукту. Просто надання споживачу продукції не призведе до бажаного результату, важливими стають питання упаковки, реклами, зручності. Зростає свідомість споживачів, вони знову надають перевагу тарі у скляній упаковці. Крім того, натуральність продукції повинна бути підкреслена відповідними кольорами на упаковці, які є більш природними, оскільки яскраві кольори втомлюють споживачів.

За рахунок упровадження інноваційних технологій виробництва молокопереробне підприємство може отримати ще одну зі значних характеристик, що забезпечують перевагу над прямими конкурентами, адже сьогодні технологічна конкурентоспроможність, як і якість, є одним із ключових чинників успіху. У цілому перспектива молочної промисловості залишається надзвичайно привабливою, особливо для підприємств, які здатні задовольнити як попит на ринках, так і потребу в нових продуктах серед споживачів.

Для формування конкурентоспроможності підприємствам необхідно використовувати й відповідні інструменти. Саме через механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства можливо оцінити його стан, тому необхідно вивчати ринок та вимоги споживачів, за якими буде визначатися, яка продукція, у якому асортименті та якої якості буде вироблятися; проводити оцінку продукції відповідно до встановлених нормативних параметрів та стандартів; упроваджувати заходи щодо поліпшення органолептичних властивостей молока; використовувати маркетингові заходи з підвищення конкурентоспроможності підприємств, що дасть змогу розробити необхідні рекомендації щодо її поліпшення.

Ринок молочних продуктів має унікальний характер та сприяє розвитку різних методів та форм конкурентної боротьби між підприємствами. Конкурентоспроможність досягається за рахунок таких чинників, як: якість продукції; використання натуральної сировини; широкий асортимент продукції; використання якісної та зручної упаковки. В умовах жорсткої конкуренції та швидких змін у зовнішньому середовищі підприємства повинні концентрувати увагу не тільки на внутрішньому середовищі, а й розробляти стратегічні напрями виживання, які б дали змогу вчасно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі. Враховуючи особливості ринку молока та молочної продукції,

дослідники та науковці [3; 5; 7; 8; 10; 13; 15; 16] виділяють такі умови підвищення конкурентоспроможності підприємств:

1. Стабільність сировинної бази.
2. Модернізація, технічне переозброєння та автоматизація процесу виробництва та переробки молока.
3. Використання інноваційних підходів та модифікація товару.
4. Збільшення виробництва органічної продукції, продукції з високою доданою вартістю, що мають підвищений попит у зарубіжних країнах.
5. Гармонізація національних стандартів безпеки продукції, санітарного, ветеринарного та фітосанітарного контролю з міжнародними стандартами.
6. Створення умов для зростання інвестицій у логістичну та транспортну інфраструктуру.
7. Можливість розміщення виробництва молочної продукції в місцях їх найбільшого споживання.
8. Застосування диференційованого виду маркетингу.

Сьогодні в Україні функціонує більше 200 молокопереробних підприємств, що говорить про те, що ринок молочної продукції є дуже конкурентним. 10 найбільших холдингів охоплюють 60% ринку (табл. 1), іншу його частину займають дрібні та середні виробники. На думку аналітиків [9; 13; 14], ефективно на ринку праці діють не більше 100 підприємств. Застарілі технології не дають змоги вітчизняним підприємствам бути прибутковими.

За останні три роки кардинальних змін на ринку не відбувається, до трійки лідерів належать корпорація Roshen, «Терра Фуд» і «Молочний альянс». За ці роки майже всі виробники поліпшили своє становище ринку, погіршення спостерігаємо у «Терра Фуд», яка втратила 2 в. п. у частці на ринку, «Данон Україна», яка втратила 1,5 в. п., «Комбінат Придніпровський «Злагода» втратив 0,4 в. п. Також необхідно відзначити, що значно скоротився й розрив у показниках між лідерами.

Треба вказати й на нерівномірність виробництва молока по областях України. Так, у 2017 р. шість областей поставили переробникам 56% усього обсягу молока. У трійку лідерів за поставками молока входять Вінницька, Полтавська та Київська області. Але якщо у Вінницькій області спостерігається зростання поставок молока на 13%, то в Полтавській змін майже не відбулося, а в Київській області поставки знизилися на 14%. Зростання поставок молока спостерігається також у Львівській області – на 49%, Волинській – на 89%, а в Запорізькій, Одеській та Херсонській областях, навпаки, спостерігається значне зниження поставок молока на переробку [9].

На обсяги виробництва молока може вплинути введення в дію нових стандартів під європейські

Рейтинг виробників молочної продукції на ринку України

№	Виробники молочної продукції в Україні	Частка на ринку в 2015 р., %	Частка на ринку в 2016 р., %	Частка на ринку в 2017 р., %
1	Roshen (Винницький молочний завод)	7,9	8,6	9,6
2	Терра Фуд	11,2	10,2	9,2
3	Молочний альянс	6,7	7,1	7,7
4	Люстдорф	4,9	5,1	5,2
5	Данон Україна	6,4	6,1	4,9
6	Група компаній Альянс (Андрушевський маслосирзавод)	3,4	-	4,5
7	Вімм-Білл-Данн Україна (PepsiCo)	4,0	3,9	4,4
8	Лакталіс Україна	2,8	3,5	3,7
9	Злагода	3,1	2,8	2,7
10	Тернопольський молокозавод («Молокія»)	2,4	-	2,6

Джерело: складено автором за даними [9; 17]

вимоги, що призведе до зменшення сировинної бази вітчизняної молочної промисловості та буде сприяти зростанню цін на молоко та молочну продукцію. Але може позитивно вплинути на експортні можливості галузі. Вже зараз спостерігаємо позитивну тенденцію до зростання експорту молочної продукції. Крім того, вітчизняні виробники продовжують освоювати нові ринки збуту, серед них – Китай, В'єтнам, Бангладеш, ОАЄ.

Отже, стан молочного ринку в Україні буде визначатися темпами відновлення вітчизняної економіки та підвищенням купівельної спроможності населення, адаптації до більш жорстких стандартів якості молока, від уміння українських товаровиробників адаптуватися до змін зовнішнього середовища, орієнтуватися у зовнішньоекономічній діяльності, розширення та пошуку нових каналів збуту продукції.

Висновки з проведеного дослідження. Ринок молочної продукції України є досить конкурентним, і для того щоб утримати свою позицію на ньому та успішно функціонувати, підприємства мають володіти конкурентними перевагами, такими як відповідна сировинна база, широкий асортимент продукції, адаптований під потреби споживача, виробництво інноваційних продуктів, використання сучасних технологій тощо. Виходячи з зазначеного, втриматися на ринку зможуть тільки високоефективні підприємства з жорстким контролем якості продукції, тому в сучасних ринкових умовах перед підприємствами постає питання необхідності розвитку та забезпечення подальшого зростання рівня конкурентоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кількість запусків нових молочних продуктів в Європі подвоїлася за останні 10 років / MilrUA.info. 2018. URL: <http://milkua.info/uk/post/kilkist-zapuskiv-novih-molocnih-produktiv-v-evropi-podvoilasa-za-ostanni-10-rokiv>

2. Мировой рынок молока и место Украины на нем / MilrUA.info. 2016. URL: <http://milkua.info/ru/post/mirovoj-rynok-moloka-i-mesto-ukrainy-na-nem>

3. Малік М.Й., Нужна О.А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 270 с.

4. Ільїн В.Ю., Ільїна О.В. Конкурентоспроможність аграрних підприємств на інвестиційно-інноваційних засадах в умовах глобалізації: монографія. К.: ІАЕ, 2016. 497 с.

5. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва. Економіка АПК. 2009. № 10. С. 7–14

6. Зубко Т.Л., Калюжний В.Я. Підвищення конкурентоспроможності підприємства. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2015. № 3(13). С. 127–133.

7. Белінська Н.С., Лесько О.Й. Економічна ефективність діяльності молокопереробних підприємств в період ринкових трансформацій в Україні (1991–2007 роки): монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 280 с.

8. Федосєєва Г.С. Україна на світовому ринку молочної продукції: проблемні питання та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 110–112.

9. ТОП-10 производителей молочной и молоко-содержащей продукции 2017 / LATIFUNDIST.COM. Главный сайт об агробизнесе. 2018. URL: <https://latifundist.com/rating/top-10-proizvoditelej-molochnoj-i-molokosoderzhashchej-produktsii-2017>

10. Ільїн В.Ю. Зовнішні та внутрішні фактори конкурентних переваг аграрних підприємств в умовах глобалізації. Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». 2012. № 10. С. 84–90

11. Припуга Н.В. Антимонопольно-конкурентна політика на ринку молока та молокопродуктів в Україні: дис. ... канд. ек. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Київ, 2017. 234 с.

12. Брякина А.В. Конкурентоспособность предприятия в условиях глобальной экономики. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-predpriyatiya-v-usloviyah-globalnoy-ekonomiki>

13. Лавренюк А. 2016: Вызовы и победы молочной отрасли Украины Ассоциации производителей

молока. URL: <https://latifundist.com/blog/read/1677-2016-vuzovy-i-pobedy-molochnoj-otrasli-ukrainy>

14. Сергиенко А. Анализ рынка молочной продукции Украины. URL: <https://koloro.ua/blog/issledovaniya/analiz-molochnogo-rynka.html>

15. Румянцев Р.Е. Анализ рынка молочных продуктов в Украине. Европейські перспективи. 2015. Вип. 5. С. 26–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_5_6

16. Мізгерова А.В. Основні фактори, що впливають на ефективність галузі молочного скотарства Черкаської області. Бізнес Інформ. 2015. № 4. С. 162–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_4_28

17. Топ-20 переработчиков молока. URL: <http://latifundist.com/rating/top-20-pererabotchikovmolochnoj-produktsii>

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМАХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

FORMATION OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO RISK MANAGEMENT IN LOGISTICS SYSTEMS OF TRADE ENTERPRISES

Проведено системний аналіз методів управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств. Надано загальні рекомендації з вибору методу управління логістичними ризиками залежно від чинників логістичного ризику. Обґрунтовано основні типи ризиків у логістичних системах торговельних підприємств та визначено їх зміст. Надано класифікацію ризиків у логістичній системі торговельного підприємства. Запропоновано алгоритм управління ризиками та прийняття раціональних управлінських рішень у логістичній системі торговельного підприємства.

Ключові слова: ризик, логістична система, торговельні підприємства, система управління ризиками, кваліфікація ризиків у логістичній системі, алгоритм управління ризиками.

Проведен системный анализ методов управления рисками в логистических системах торговых предприятий. Даны общие рекомендации по выбору метода управления логистическими рисками в зависимости от факторов логистического риска. Обоснованы основные типы рисков в логистических системах торговых предприятий и

определено их содержание. Предоставлена классификация рисков в логистической системе торгового предприятия. Предложен алгоритм управления рисками и принятия рациональных управленческих решений в логистической системе торгового предприятия.

Ключевые слова: риск, логистическая система, торговые предприятия, система управления рисками, квалификация рисков в логистической системе, алгоритм.

System analysis of risk management methods in logistic systems of trade enterprises was conducted. General recommendations on choosing the method of managing logistic risks depending on the factors of logistic risk are given. The basic types of risks in logistic systems of trade enterprises are substantiated and their content is determined. The classification of risks in the logistic system of a trading enterprise is given. The algorithm of risk management and acceptance of rational administrative decisions in the logistic system of a trading enterprise is offered.

Key words: risk, logistics system, trading enterprises, risk management system, risk qualification in the logistic system, risk management algorithm.

УДК 338.58:65.014

Кучмєєв О.О.

к.п.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Постановка проблеми. Якість і результат управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств значною мірою залежать від відповідності вибраних методів управління виявленим у ході аналізу та оцінки чинників ризику. Незважаючи на те що питання розроблення методів управління ризиками є досить популярним у науковій літературі та існує загально визнана їх типологія за характером впливу, вибір методів управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств залишається актуальним науково-практичним завданням.

Саме відсутність прозорого інформаційно-методичного забезпечення, як показали результати вивчення практики управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств, значною мірою гальмує процеси поширення

ідей і концепцій такого управління. Таким чином, питання формування методичних підходів до управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств є достатньо актуальним в ринкових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні теоретичні та практичні аспекти проблеми управління ризиками у логістичній діяльності підприємства досліджують такі вітчизняні та зарубіжні автори, як Р.М. Качалов та Б.Г. Клейнер [4; 9], які основними типами методів управління ризиками вважають методи ухилення від ризику, його локалізації, дисипації, компенсації. Близької позиції дотримується Г.С. Токаренко [10], який у розвиток розглянутого підходу пропонує розглядати як один із типів методів управління ризиками його трансфер. За змістом трансфер ризику перед-

бачає його передавання іншому економічному суб'єкту, що означає перехід відповідальності за ризик третій стороні і, на нашу думку, є частковим методом ухилення від ризику. Такої ж точки зору дотримується В.А. Успенський [11], який зазначає, що всі методи управління комерційними ризиками тією чи іншою мірою спрямовані на його мінімізацію. Але, дотримуючись принципів мінімізації, автор пропонує інше групування методів управління ризиками: запобігання збиткам, самострахування, страхування, передавання ризику та його диверсифікація. О.В. Раєвська [8]. дотримується думки, що класифікація методів управління ризиками має здійснюватися з погляду основних законів, притаманних системі управління. За цією ознакою всі методи можуть бути віднесені до організаційних (адміністративних), економічних або соціально-психологічних. Більш масштабне теоретичне дослідження можливих підходів до класифікації методів управління ризиком підприємств торгівлі здійснено В.А. Боровковою, у працях якої виділено до п'ятнадцяти класифікаційних ознак, які мають сприяти систематизації та впорядкуванню наявного методичного забезпечення (за спрямованістю впливу, джерелом впливу, формами, масштабом охоплення, кількістю цілей, глибиною впливу, змістом, тривалістю тощо) [1]. Крім того, дослідження у цьому напрямі здійснювалися й іншими науковцями.

Незважаючи на досить значну кількість робіт наукового та практичного спрямування, науковцями відмічається, що існуючі методичні підходи до управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств не дозволяють сформулювати системне бачення змісту логістичних ризиків та їх типології в торгівлі в основному через ігнорування специфіки логістичної діяльності в галузі, тому надзвичайно актуальним на даний час є формування методичних підходів до управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі стану управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств, виявленні прогалин і недоліків та формуванні методичних підходів до управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемі управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних науковців та дослідників. Окремими дослідниками [1; 2; 7; 9] втрачає від ризиків визнаються складником логістичних витрат, однак мало хто враховує, що їх оптимізація в логістичній системі неможлива без попереднього виявлення, оцінки та діагностики ризиків логістичних видів діяльності, а також продуманого вибору рішення, що враховує ризики.

Науковцями зазначається, що ризики існують на всіх етапах ланцюга виробництва та доставки товарів у логістичній системі. Вони можуть включати політичну нестабільність, зміну курсу валют, можливостей перевізників, строків зберігання продукції та попиту з боку споживачів [2; 3]. Що стосується ризиків логістичної системи торговельного підприємства, то управління ними науковцями [1; 2; 7; 9] рекомендується здійснювати з урахуванням специфічних особливостей логістичної діяльності та з адаптацією загальноприйнятих методів і прийомів управління до цих специфічних умов. Процес управління ризиками в логістичній системі торговельного підприємства нами рекомендується здійснювати послідовно, у декілька етапів (рис. 1).

Перший етап – виявлення зовнішніх та внутрішніх ризиків досліджуваної логістичної системи. Конкретному ланцюгу поставок, логістичній системі або її ланці відповідає своя система ризиків, яка формується залежно від виконуваних логістичних функцій (транспортування, складування, управління закупівлями і т. д.), галузевої приналежності, масштабу діяльності (місцевий, регіональний, національний, міжнародний, глобальний), уживаних технологій, вибраних стратегій розвитку і низки інших чинників.

Під час ідентифікації ризиків у логістичній системі торговельного підприємства передусім виникає потреба виявлення всіх видів ризику, що характерні для цієї системи, тому доцільно навести класифікацію ризиків логістичної діяльності з погляду причини появи можливого збитку (рис. 2).

Логістичні ризики – це ризики здійснення логістичних операцій транспортування, складування, вантажопереробки та управління запасами та ризики логістичного менеджменту всіх рівнів, у тому числі ризики управлінського характеру, що виникають під час виконання логістичних функцій та операцій [1, с. 127]. Ризики логістичного менеджменту на рівні логістичної системи включають ризики, що виникають унаслідок неефективної міжфункціональної логістичної координації, неефективності логістичної стратегії, незадовільного стану планування і контролю, низького рівня інтеграції логістичних процесів на підприємстві, рівня кваліфікації керівників і провідних фахівців із логістики, а також ризики неефективності системи інформаційно-комп'ютерної підтримки, зумовлені інтеграційним рівнем використовуваних технічних засобів, програмного забезпечення, кваліфікацією персоналу, широтою охоплення внутрішньої інформаційної мережі і т. п. До логістичних функцій, в яких більша частина ризиків за природою – управлінські ризики, тобто ризики, які багато в чому залежать від професійних і особистісних якостей логістів різних рівнів, належать: управління закупівлями матеріальних ресурсів, управління про-

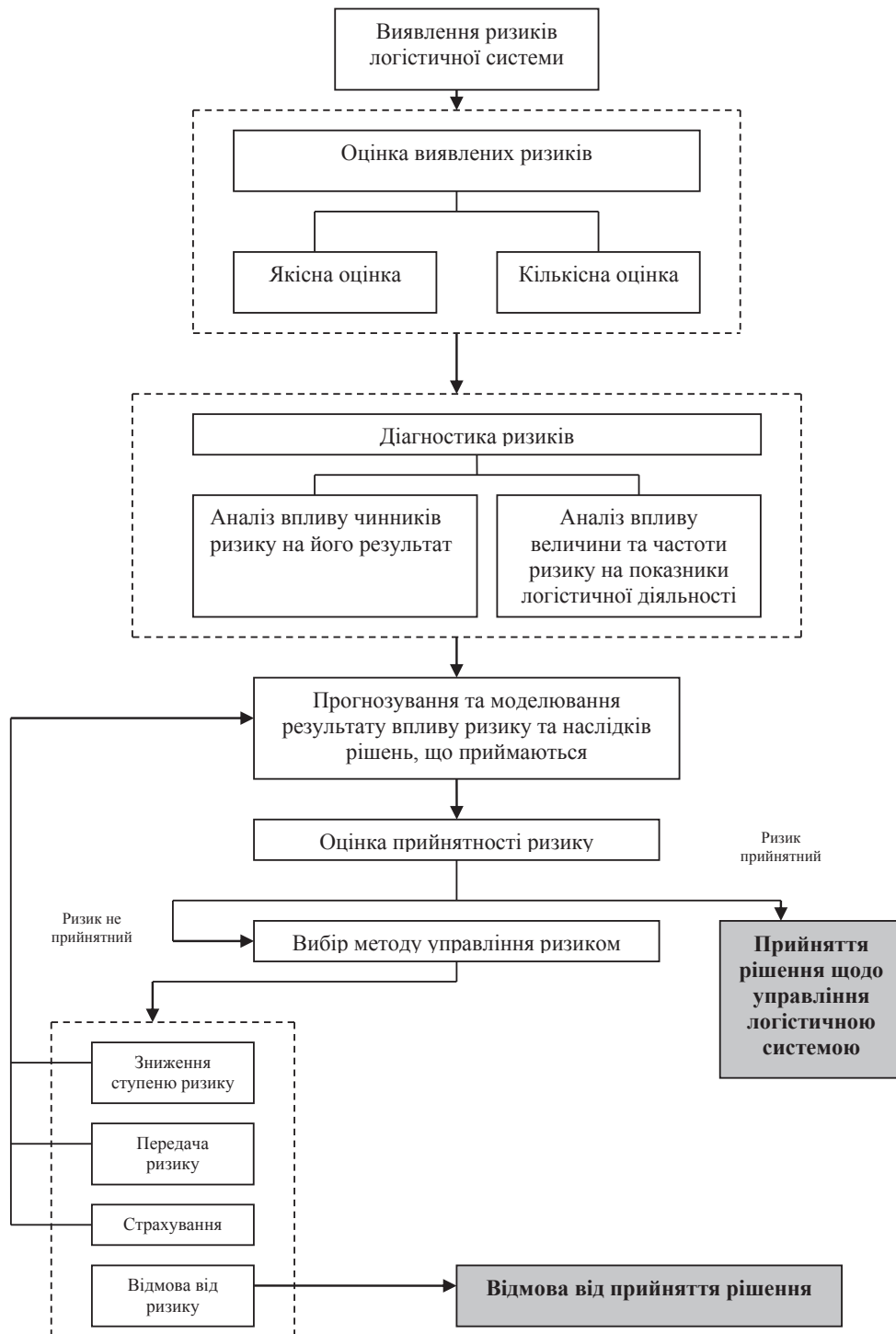

Рис. 1. Алгоритм управління ризиками та прийняття раціональних управлінських рішень у логістичній системі торговельного підприємства

цедурами виконання замовлень, прогнозування попиту на готову продукцію і витрат матеріальних ресурсів та деякі інші.

В управлінні логістичними системами торговельних підприємств слід урахувувати й нелогістичні за причиною виникнення ризику – це зовнішні по відношенню до логістичної системи ризики, викликані природними, екологічними, політичними, ринковими, соціальними причинами,

і ризики, характерні для будь-якої іншої сфери управлінської діяльності, пов'язані з нещасними випадками, звільненням персоналу, спричиненням шкоди основним фондам адміністративно-управлінського призначення з яких-небудь не вказаних вище причин та ін.

Для виявлення перелічених ризиків можуть використовуватися процедура аудиту логістичних видів діяльності, SWOT-аналіз. У ході зовніш-

Рис. 2. Класифікація ризиків у логістичній системі торговельного підприємства

нього аудиту здійснюється аналіз очікування рівня обслуговування споживачів, роботи конкурентів, тенденцій у галузі, економічних, політичних відносин та іншої інформації, що відноситься до виявлення зовнішніх ризиків для логістичної системи. У ході внутрішнього аудиту збираються відомості про виконувані логістичні функції, технології.

Аналізуються способи виконання логістичних операцій, показники якості обслуговування, структура логістичних витрат, статистика втрат від ризиків і т. д., тобто проводиться збір даних, що дають змогу оцінити внутрішні ризики логістичної системи підприємства [5, с. 7].

Проте виявлення притаманних підприємству логістичних та нелогістичних ризиків не дає змоги визначити небезпеку, яку вони представляють, і процедури управління ризиками, що забезпечують найкращий результат. Для вирішення цих завдань необхідно оцінити величину можливих утрат від ризиків та вірогідність їх появи.

Тому другий етап управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств – їх якісна та кількісна оцінка. Головне завдання якісної оцінки полягає в одержанні інформації про структуру, властивості логістичної системи і наявні ризики, визначенні чинників ризику й обставин, що призводять до ризикових ситуацій. Кількісна оцінка дає змогу отримати чисельне значення ризиків логістичної системи торговельного підприємства, ймовірностей їх настання та наслідків. На цьому етапі нами рекомендовано застосовувати такі методи оцінки ризиків: статистичний метод, метод експертних оцінок, метод аналогій та ін.

Третій етап – діагностика ризиків – передбачає аналіз впливу чинників ризику на його результат

та аналіз впливу величини та частоти ризику на показники логістичної діяльності, що здійснюються з використанням методів кореляційного, регресійного аналізу, імітаційного моделювання та аналітичних методів.

Четвертий етап – прогнозування та моделювання результату дії ризику та наслідків рішень, що приймаються, – передбачає використання методу дерева рішень, імовірнісного динамічного програмування та сценарного планування.

Ухвалення рішення в логістичній системі торговельного підприємства пропонується проводити відповідно до концепції прийнятного ризику. Ця концепція полягає у розумінні того, що здебільшого повністю позбутися від ризику неможливо, його можна лише знизити до прийнятного рівня, коли він перестає бути небезпечним. Тому п'ятим кроком у системі управління ризиками логістичної діяльності є оцінка прийнятності ризику.

У разі неприйнятного рівня певного ризику логістичної діяльності торговельного підприємства на шостому етапі вибирається найбільш доцільний метод управління ним. Такими методами у практиці господарювання підприємств найчастіше виступають [1; 2]: профілактичні заходи для зменшення ступеня ризику; передача ризиків; зовнішнє страхування; відмова від ризику.

Щодо загальних рекомендацій із поліпшення процесу управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств, то науковцями [1; 2; 7; 9] відзначаються такі:

1. Стратегічне мислення. Ефективне управління ризиками повинно бути цілісним та інтегрованим. Компанія, що відрізняється стратегічним процесом планування, наприклад списку поста-

чальників, зуміє більш ефективно управляти ризиками, розробить заощадливий та ефективний виробничо-логістичний ланцюг, буде швидко реагувати на потреби ринку та впроваджувати інновації. Тоді як відсутність стратегічного планування постачальників може призвести до конфлікту між витратами та ризиками.

2. Розширення кооперації. Фахівці з логістики й управління ризиками повинні вести регулярну тісну роботу зі своїми колегами з відділів закупівель, транспорту та ін. Рішення питань, пов'язаних зі зменшенням складних ризиків, вимагає більш глибокої співпраці. Таким чином, відділи можуть не тільки краще розуміти ризики, а й краще розбиратися у специфіці роботи, виконуваної кожним відділом.

3. Розроблення оптимального співвідношення ризиків. Експерти [1; 5; 7] сходяться на думці, що є вірні та неправильні підходи до управління ризиками. Слід уявляти собі витрати і ризики як дві змінні в континуумі: зменшення одного складника часто відбувається за рахунок збільшення іншого. Виробничо-логістичний ланцюг стає більш нестабільним, якщо компанія фокусує свою увагу лише на зменшенні витрат, як у ситуації з пошуком дешевої робочої сили по всьому світу, не оглядаючись на безліч ризиків, які можуть виникнути в результаті такого підходу. Відповідним способом роботи з витратами можна назвати той, за якого витрати не були б увесь час у центрі уваги.

4. Урахування ризиків, яким неможливо дати кількісну оцінку. Сьогодні більшість підприємств не має належних методів оцінки ризику, часто відсутня статистична база. Управління різними ризиками здійснюється незалежно, не враховуючи можливість взаємодії між ризиками. Логістична діяльність підприємств стикається з багатьма ризиками: інвестиційними, політичними, фінансово-економічними, кадровими, клієнтськими, ринковими і т. д.

Висновки з проведеного дослідження. Доведено, що якість і результат управління логістичними ризиками значною мірою залежать від того, наскільки вибрані методи управління відповідають чинникам ризику, виявленим у ході аналізу та оцінки. Для систематизації методів управління логістичними ризиками обґрунтовано їх основні типи (ухилення, локалізація, дисипація, компенса-

ція і прийняття), визначено їх зміст, надано класифікацію ризиків у логістичній системі торговельного підприємства та запропоновано алгоритм управління ризиками та прийняття раціональних управлінських рішень у логістичній системі торговельного підприємства.

Таким чином, незважаючи на універсальність більшості методів управління логістичними ризиками, кожен з них має свої особливості, переваги та обмеження щодо застосування у сфері торгівлі, тому прийняття управлінських рішень має бути науково обґрунтованим, щоб забезпечити економічну доцільність здійснення витрат на впровадження того чи іншого методу.

До перспективного напрямку дослідження із зазначеного питання можна віднести дослідження моделювання системи управління ризиками в логістичних системах торговельних підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боровкова В.А. Управление рисками в торговле. СПб.: Питер, 2014. 288 с.
2. Еш С.М. Финансовый рынок. К.: Центр учебной литературы, 2016. 528 с.
3. Катилова Н.В., Сорин Э. Практика ключевых индикаторов для операционных рисков. Управление финансовыми рисками. 2016. № 2. С. 86–100.
4. Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском. М.: Наука, 2012. 192 с.
5. Качалов Р.М. Комплексное управление хозяйственным риском. Имущественные отношения в Российской Федерации. 2012. № 11(62). С. 3–10.
6. Машина Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2016. 188 с.
7. Нецымайло К.В. Методы управления рисками в деятельности субъектов малого предпринимательства. Вестник Оренбургского гос. ун-та. 2013. № 9(103). С. 46–52.
8. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія. Х.: ІНЖЕК, 2016. 496 с.
9. Стратегии бизнеса: аналитический справочник / под ред. Г. Б. Клейнера. М.: КОНСЭКО, 1998. 492 с.
10. Токаренко Г.С. Методы управления рисками в компании. Финансовый менеджмент. 2016. № 4. С. 130–143.
11. Успенский В.А. Методы управления риском. Финансы и кредит. 2014. № 7. С. 43–50.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ, УЧЕТА И АНАЛИЗА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ТРУДА НА ПРОМЫШЛЕННОМ ПРЕДПРИЯТИИ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ АСПЕКТ

SOME PROBLEMS OF ESTIMATION, ACCOUNTING AND ANALYSIS OF INTELLECTUAL WORK AT INDUSTRIAL ENTERPRISE: DOMESTIC AND FOREIGN ASPECT

УДК 341.843.2

Смоловик Р.Ф.

к.э.н., профессор кафедры
экономического анализа и учета
Национальный технический
университет
«Харьковский политехнический
институт»

Линник Е.И.

к.э.н., доцент кафедры экономического
анализа и учета
Национальный технический
университет
«Харьковский политехнический
институт»

В статье анализируются факторы, обеспечивающие повышение эффективности производства. Рассматриваются различные подходы к процессам и условиям, на которых должен базироваться анализ показателей, характеризующих состояние текущей хозяйственной деятельности предприятия. Предложены некоторые механизмы, использование которых будет способствовать повышению эффективности хозяйственной деятельности. Значительное внимание уделено социально-экономической характеристике интеллектуального потенциала трудовых ресурсов, методам их оценки, учета и анализа эффективности. Предложены варианты применения в Украине опыта зарубежных стран в использовании интеллектуального потенциала трудовых ресурсов.

Ключевые слова: интеллектуальный труд, трудовые ресурсы, производительность, средства производства, менеджмент, эффективность, бухгалтерский учет, анализ, ценность интеллектуального труда.

У статті аналізуються чинники, що забезпечують підвищення ефективності виробництва. Розглядаються різні підходи до процесів і умов, на яких має базуватися аналіз показників, що характеризують стан поточної господарської діяльності підприємства. Запропоновано деякі механізми, використання яких сприятиме підвищенню ефек-

тивності господарської діяльності. Значну увагу приділено соціально-економічній характеристиці інтелектуального потенціалу трудових ресурсів, методам їх оцінки, обліку й аналізу ефективності. Запропоновано варіанти застосування в Україні досвіду зарубіжних країн у використанні інтелектуального потенціалу трудових ресурсів.

Ключові слова: інтелектуальна праця, трудові ресурси, продуктивність, засоби виробництва, менеджмент, ефективність, бухгалтерський облік, аналіз, цінність інтелектуальної праці.

The article analyzes the factors ensuring the increase of production efficiency. Various approaches to the processes and conditions on which the analysis of indicators characterizing the state of the current economic activity of an enterprise should be based are considered. Some mechanisms are suggested, the use of which will contribute to the increase of the efficiency of economic activity. Considerable attention is paid to the socio-economic characteristics of the intellectual potential of labor resources, methods for their evaluation, accounting and analysis of efficiency. Variants of application in Ukraine of the experience of foreign countries in using intellectual potential of labor resources are offered.

Key words: intellectual labor, labor resources, productivity, means of production, management, efficiency, accounting, analysis, the value of intellectual labor.

Постановка проблемы. Для теории и практики планирования хозяйственной деятельности предприятий большое значение имеет правильная оценка экономической эффективности производства. В современных условиях интеграции экономических систем эффективность производства во многом определяется интеллектуальным потенциалом трудовых ресурсов, квалификацией и компетентностью менеджмента. В связи с этим первостепенной задачей экономической науки является разработка методов, способов, инструментария для процесса количественного измерения затрат интеллектуального труда, его производительности, методов учета, планирования, а также анализа эффективности использования. Как показывает передовой отечественный и зарубежный опыт, в условиях кризисной ситуации решение данной задачи является особенно актуальным [1, с. 285].

Анализ последних исследований и публикаций. Различные аспекты указанных проблем достаточно широко освещены в трудах уче-

ных В.Е. Астафьева, Г.М. Доброва, В.П. Бабича, А.Г. Проскурякова.

Однако в их научных исследованиях в недостаточной мере отражены данные проблемы с учетом современных процессов трансформации социально-экономических систем.

Постановка задания. Современные глобализационные процессы оказывают значительное влияние на трансформацию экономик стран с разным уровнем развития. В связи с этим возникает необходимость исследования социально-экономических последствий данных процессов. Целью исследования является анализ и характеристика интеллектуального потенциала трудовых ресурсов предприятия, современных методов учета затрат интеллектуального труда и его роли в повышении эффективности производственной деятельности [2, с. 9].

Изложение основного материала исследования. Основным признаком, определяющим движение социально-экономических формаций по пути глобализации, является наличие

международной технической и информационной системы коммуникаций. В условиях экономической взаимосвязи страны ориентированы на долгосрочные соглашения по сотрудничеству в области совместного использования ресурсов, которые необходимы для выполнения задач, связанных с корпоративной миссией каждой из них [5, с. 231]. При этом как никогда возникает необходимость в творческой интеллектуальной деятельности, направленной на достижение главной цели постиндустриального производства – разработку средств и предметов труда со значительным содержанием интеллектуального труда.

Кроме того, экономическая структурная перестройка экономики предполагает также необходимость стимулирования инвестиций, достижения ресурсной независимости, реализации антимонопольных мероприятий, стабилизации международных экономических взаимосвязей.

Трансформация всей экономической сферы, реструктуризация экономики в соответствии со стандартами, принятыми в экономически развитых странах, происходит и в нашей стране. При этом украинская экономика, несмотря на стремление к рыночным преобразованиям, все еще сохраняет признаки ресурсоемкого экстенсивного развития. Ведущую роль в структуре экономики Украины играют добывающие отрасли промышленности при довольно несбалансированном блоке отраслей обрабатывающей промышленности. В этих условиях процесс дальнейшего устойчивого социально-экономического развития возможен только при соответствующей структурной реорганизации экономики страны. Решение указанной задачи требует принципиальных изменений в самом процессе использования материальных, трудовых, финансовых, интеллектуальных и информационных ресурсов. В связи с этим необходимо обратиться к мировому опыту решения данных вопросов.

Практический опыт стран с развитой рыночной экономикой позволяет сделать вывод, что выход из кризисной ситуации начинается всегда с инновационной активности, которая ведет к восстановлению основных средств предприятий, росту занятости и платежеспособности населения [3, с. 84]. Однако хорошо известно, что эффективность производства только на одну треть зависит от использования инновационных процессов. Другая его часть определяется интеллектуальным потенциалом трудовых ресурсов, квалификацией и компетентностью менеджмента. Следует отметить, что мировая тенденция состоит именно в том, что значимость интеллектуального капитала трудовых ресурсов в наращивании экономического потенциала страны постоянно возрастает. Такое явление можно объяснить несколькими причинами [4, с. 56].

В современных условиях интеграции экономических систем главным фактором, обеспечивающим эффективность общественного производства, становятся не средства труда, а работники умственного труда, поэтому менеджмент XXI века становится менеджментом интеллектуального труда.

Необходимо учитывать, что интеллектуальные способности трудовых ресурсов любой производственной системы обладают различными свойствами. Однако необходимо выделить главное из них – именно то, которое является источником повышения эффективности производственной деятельности. Положительный эффект при этом достигается путем комбинации научно-технического, производственного, социального, а также этического потенциала системы.

Кроме того, в настоящее время сложилась своеобразная ситуация, требующая учета фактора времени в процессе использования любого нововведения. В связи с этим значительные преимущества в конкурентоспособности, в развитии технического и экономического потенциала получает не та страна, ученые которой первыми сделали какое-нибудь научное открытие, а та, которая первой применила его в процессе производства.

Необходимо учитывать и тот факт, что процесс интеграции интеллектуального потенциала трудовых ресурсов, методов производства, менеджмента будет в значительной степени зависеть от их способности, скорости адаптации к требованиям изменения рыночной среды.

По этой причине в процессе разработки стратегических мер антикризисного управления большое значение имеют не только инновационные процессы, но и обеспечение их менеджмента соответствующим им интеллектуальным потенциалом как в количественном, так и в качественном соотношении. В этих условиях менеджмент любой организационной структуры должен быть готов к решению совсем других проблем, достижению других целей. Менеджмент должен быть лично ответственным как за результаты в достижении целей, так и за постоянный процесс его дальнейшего совершенствования, приобретения новых знаний и навыков, методов принятия решений.

В связи с этим работникам интеллектуального труда необходимо овладевать навыками эффективного управления, к которым можно отнести: способность управлять самим собой; владение качествами лидера; наличие четких личных целей; ориентацию на постоянный профессиональный рост; обладание высокой способностью влиять на коллектив для достижения целей организации; стремление к обучению своих подчиненных, рациональное использование их интеллектуального потенциала.

Однако неправильно было бы думать, что каждое из указанных выше качеств в равной степени

относится к конкретной ситуации. В этих условиях необходимо учитывать и фактор «помех», которые ограничивают решение указанных задач для руководителя любого ранга. Такими «помехами» могут быть: стрессы, «давление со стороны», внутреннее и внешнее окружение, разрушение традиционных ценностей и убеждений, отсутствие способности организационных систем обеспечить все условия для постоянного процесса обучения менеджмента, необходимость своевременной адаптации к изменениям внешней и внутренней среды.

Если же при этом исходить из принципов системного подхода к решению указанных задач, то необходимо учитывать, что важнейшим свойством системы является убедительное проявление закона диалектики о переходе количества в качество [6, с. 23].

Необходимо в порядке дискуссии остановиться на вопросах количественного измерения затрат интеллектуального труда, возможностях его учета. Интеллектуальный труд может быть субъектом учета в разных аспектах экономического анализа. Однако он всегда воспринимается как источник знаний, инноваций и прежде всего как производственный фактор. При этом исследование влияния какого-либо производственного фактора на результаты хозяйственной деятельности требуют разработки соответствующей системы количественных и качественных измерений.

Понимание экономической сущности интеллектуального труда, его производительности, методологии его измерения является основной причиной возникновения новой подсистемы бухгалтерского учета – бухгалтерского учета интеллектуального труда. Однако в решении указанных задач возникает много проблем. Эффективность интеллектуального труда в значительной мере будет зависеть от таких факторов, как индивидуальные интеллектуальные способности, деловые качества исследователей и разработчиков, их психологическая совместимость, иррациональный климат в коллективе.

Необходимо учитывать, что интеллектуальный труд включает элементы творчества, которые играют разную роль в производственном процессе. Так, например, интеллектуальному труду в сфере фундаментальных исследований в большей мере присущ поисковый характер. Важную роль здесь играют интуиция, воображение, фантазия, озарение. В решении прикладных задач преобладает в основном исполнительский труд. Следовательно, характер интеллектуального труда предъявляет свои требования к соответствующим качествам исполнителей, к их профессиональной подготовке, к процессу управления такими трудовыми коллективами.

Для оптимального решения проблем научных исследований необходимы и организаторы,

и эрудиты, и генераторы идей, и исполнители – именно те, кто аккуратно, добросовестно выполняют поставленные задачи.

В связи с этим способность организации не только привлекать, но и создавать оптимальные условия для работников умственного труда, является фундаментальным условием устойчивого развития организации на длительную перспективу.

Рассмотренная проблема социально-психологической особенности методов учета интеллектуального труда, его производительности, как и процесс подготовки специалистов в области интеллектуального труда, безусловно, требует концентрации труда философов, социологов, экономистов, специалистов в области менеджмента. Такой интерес к исследованию может быть вызван только социальной потребностью, он должен быть востребован всем обществом и страны в целом.

Анализ научных достижений, как предшественников, так и современных экономистов, показывает, что разработке методологии измерения интеллектуального труда должно предшествовать однозначное определение его социально-экономической сущности. Метод измерения затрат интеллектуального труда должен основываться на основных принципах, которые используются бухгалтерском учете.

Необходимость решения всего комплекса задач в условиях глобализации формирует основы ноосферно-космической цивилизации, определяется заменой действующей ранее парадигмы «труд – земля – капитал» на новую триаду – «интеллектуальный капитал – интеллектуальный труд – ценность». Следует исходить из того, что указанная выше триада представляет модель возникновения понятия «ценность интеллектуального труда», определяет правила ее оценки, учета и анализа эффективности использования.

Выводы из проведенного исследования. Повышение эффективности хозяйственной деятельности предприятий в современных условиях происходит под влиянием процесса глобализации экономических систем и взаимосвязи с современными технологиями, методами менеджмента. В этих условиях первостепенное значение приобретает создание средств и продуктов труда со значительным содержанием интеллектуального труда.

Процесс совершенствования оценки, учета и анализа интеллектуального труда как функции управления непрерывен. Его, как и развитие самой науки, нельзя остановить. По этой причине процесс управления интеллектуальным трудом в первую очередь должен выражаться в совершенствовании социальных отношений, в формировании творческой личности и основываться на международных принципах учета, менеджмента.

В процессе совершенствования управления и повышения эффективности интеллектуального труда большое значение приобретают способность трудовых ресурсов работать в коллективе, считаться с мнением других, умение анализировать и обобщать полученные данные, обладать критичностью мышления, инициативностью и настойчивостью в достижении цели.

Способность организации к эффективному выполнению своих функций в конкурентной рыночной среде в значительной степени будет зависеть от их преимуществ в достижении более высокой производительности интеллектуального труда. В связи с этим возникает необходимость системного подхода к разработке методов, способов, инструментария для процесса количественного измерения затрат интеллектуального труда, его производительности, учета, планирования и анализа эффективности использования.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Антикризове управління на вітчизняних та закордонних підприємствах: теорія, діагностика кризового стану, соціально-економічні аспекти управління: монографія / О.І. Линник, Р.Ф. Смоловик, І.А. Юр'єва; Харківський політехнічний ін-т, Нац. техн. ун-т. Харків: НТУ «ХПІ», 2013. 544 с.
2. Особливості реструктуризації інструментальних підрозділів машинобудівних підприємств, її облік за національними та міжнародними стандартами / Р.Ф. Смоловик, О.І. Линник, О.М. Бондаренко. Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств: матеріали 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 жовтня 2017 р.); наук. ред.: В.А. Міщенко, О.М. Гавриць. Харків: НТУ «ХПІ», 2017. С. 8–10.
3. Смоловик Р.Ф., Фадеев А.В. Отраслевые особенности, эффективность применения технологического оснащения машиностроительных предприятий в современных условиях. Інноваційно-інвестиційне забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України: кол. монографія; за ред. О.В. Манойленко. Харків: НТУ «ХПІ», 2017. Розд. 2. С. 84–89.
4. Особливості обліку, аналізу інтелектуального капіталу, продуктивності інтелектуальної праці / Р.Ф. Смоловик, А.В. Фадєєв, О.В. Коротун. Дослідження та оптимізація економічних процесів «Оптимум–2014»: мат. 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (2–4 грудня 2014 р.). Харків: НТУ «ХПІ», 2014. С. 55–59.
5. Смоловик Р.Ф., Линник Е.И. Особенности выбора отраслевых приоритетов развития в современных условиях. Вестник Нац. техн. ун-та «ХПИ». Технический прогресс и эффективность производства. 2006. № 14(1). С. 231–232.
6. Особливості адаптивного управління в умовах допоміжного виробництва / Р.Ф. Смоловик, О.І. Линник, О.М. Бондаренко. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Економічні науки. 2018. № 15(1291). С. 21–25.

МОДЕЛЮВАННЯ ФАЗОВОГО ПРОСТОРУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДТОРГНЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

MODELING THE PHASE SPACE OF ENTERPRISES SOCIO-ECONOMIC EXCLUSION

Визначено вплив чинників соціально-економічного відторгнення, що призводить до низки негативних явищ, які позначаються на загальній траєкторії розвитку підприємства й призводять до проблем із фінансовими ресурсами, що стає імпульсом до «переміщення» підприємства у просторі та часі. Запропоновано запровадження чинників макросегменту, мікросегменту фазового простору підприємства, внутрішнього простору та дифузійного простору. Визначено модифікаційний фазовий простір функціонування підприємства, фазами якого є окремі чинники впливу на результативність підприємства та виникнення за їхнього впливу проявів відторгнення, оперування якими дає можливість визначити початкові та кінцеві небезпечні фази процесу розвитку підприємства.

Ключові слова: соціально-економічне відторгнення, фазовий простір, моделювання, підприємство.

Определено влияние факторов социально-экономического отторжения, приводящее к ряду негативных явлений, которые сказываются на общей траектории развития предприятия и приводят к проблемам с финансовыми ресурсами, становятся импульсом к «перемещению» предприятия в пространстве и времени. Предложено введение факторов макросегмента, микросегмента фазового пространства предприятия, внутреннего пространства и диффузион-

ного пространства. Определено модификационное фазовое пространство функционирования предприятия, фазами которого являются отдельные факторы влияния на результативность предприятия и возникновения при их влиянии проявлений отторжения, оперирование которыми позволяет определять начальные и конечные опасные фазы процесса развития предприятия.

Ключевые слова: социально-экономическое отторжение, фазовое пространство, моделирование, предприятие.

The influence of factors of socio-economic rejection is determined, which leads to a number of negative phenomena, which are indicated on the general trajectory of enterprise development and leads to problems with financial resources, which becomes an impulse to "move" the enterprise in space and time. The introduction of the macrosegment element, factor of the microsegment of the phase space of the enterprise, the factor of the internal space and the factor of the diffusion space is proposed. The modification phase space of the operation of the enterprise, the phases of which are some factors of influence on the efficiency of the enterprise and the emergence of their influence of the manifestations of rejection, the operation of which enables to determine the initial and final dangerous phases of the enterprise development process, are determined.

Key words: socio-economic exclusion, phase space, modeling, enterprise.

УДК 658.310.9

Ліхоносова Г.С.

к.е.н., доцент кафедри «Фінанси»
Національний аерокосмічний
університет
імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Постановка проблеми. Виходячи з того, що підприємство є відкритою, складною, динамічною системою, усі його напрями та координати розвитку (руху) мають підпадати під опис та характеристику такої системи з притаманними відповідними показниками. Фазовий простір термодинамічних систем – абстрактний простір, асоційований із конкретною динамічною системою, точки в якому однозначно характеризують усі можливі стани цієї системи. Передбачається, що цей простір забезпечено визначеними заходами та характеристиками. Тобто це сукупність накладених один на одного середовищ, у яких занурене підприємство: зовнішнього по відношенню до підприємства; внутрішнього, де формуються показники його безпосереднього функціонування, та дифузійного, яке вміщує поєднані характеристики першого та другого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення будь-якої матеріальної системи засноване на обмеженні розгляду певного переліку об'єктів, що включаються до складу даної системи, від решти об'єктів матеріального світу.

Згідно з А.Д. Холлом та Р.Е. Фейджином [1, с. 252], простір системи – це сукупність усіх

об'єктів, зміна властивостей яких впливає на якість системи, а також тих об'єктів, чії властивості змінюються у результаті певної поведінки системи. Тобто простір – це оточуючі умови функціонування та діяльності, обов'язковим атрибутом яких є взаємодія умов та об'єктів, що занурені у ці умови.

Виходячи із цього, простір функціонування промислового підприємства – сукупність усіх умов та об'єктів, зміна якостей та властивостей яких призводить до зміни процесу функціонування промислового підприємства, а також тих об'єктів, чії властивості змінюються разом зі зміною процесу функціонування підприємства. При цьому слід зазначити, що простір підприємства відрізняється від середовища його функціонування саме тим, що простір має конкретні характеристики та фазові точки координації. Необхідно підкреслити, що методологія розділення безлічі взаємопов'язаних об'єктів та умов на підприємство та простір, що його оточує, є важливим етапом дослідження проблематики фазового простору підприємства.

Г. Ферстер [2, с. 239] зазначає, що простір підприємства вміщує у себе внутрішнє та зовнішнє середовище його функціонування і має певну

власну структуру. Це говорить про те, що простір підприємства варто не лише визначати, а й методологічно структурувати для виявлення чинників, що визивають його зміну, яка, своєю чергою, деформує стан підприємства в ньому.

Н.П. Бусленко [3] виокремлює простір, де відбувається взаємодія внутрішніх чинників або властивостей підприємства з чинниками (властивостями) зовнішнього середовища.

Постановка завдання. Метою статті є проведення дослідження щодо виявлення проявів соціального-економічного відторгнення на підприємствах та моделювання його фазового простору для визначення можливості регулювання даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття фазового простору було запроваджено для наочного відображення поведінки складної системи [4]. Фазовий простір характеризує стан системи із N матеріальних точок, що рухаються у тривимірному просторі та характеризуються завданням значень з N узагальнених координат (1) та з узагальнених імпульсів (2).

$$q = (q_x^{(1)}, q_y^{(1)}, q_z^{(1)}, \dots, q_x^{(N)}, q_y^{(N)}, q_z^{(N)}). \quad (1)$$

$$p = (p_x^{(1)}, p_y^{(1)}, p_z^{(1)}, \dots, p_x^{(N)}, p_y^{(N)}, p_z^{(N)}). \quad (2)$$

Фазовим простором даної системи є шостимірний простір, за координатними лініями якого складаються значення узагальнених координат та імпульсів (q, p) . Зосереджуючи увагу на динамічній системі, якою є функціонуюче підприємство, фазовий простір визначається подібним чином, а саме: стан даної системи характеризується завданням n змінних, тобто поведінка системи відображається диференціальним рівнянням першого порядку [4] (3).

$$\dot{x}_i = F_i(x_1, x_2, \dots, x_n), \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (3)$$

Отже, така відкрита система занурена у відповідний n -мірний фазовий простір, за осями координат якого накладаються змінні $x_1, x_2, \dots, x_n$, що мають назву «фазові змінні».

Поточному стану функціонуючого підприємства відповідають певний перелік значень $x_i(t)$ і, відповідно, певна точка у фазовому просторі, тобто показник функціонування підприємства, який характеризує його стан у конкретний момент часу з урахуванням умов його господарювання. З часом значення цього показника змінюється ($x_i'(t)$), відповідно, фазова точка переміщується, створюючи певну фазову криву $(z; z')$, яку можна назвати фазовою траєкторією розвитку підприємства (рис. 1).

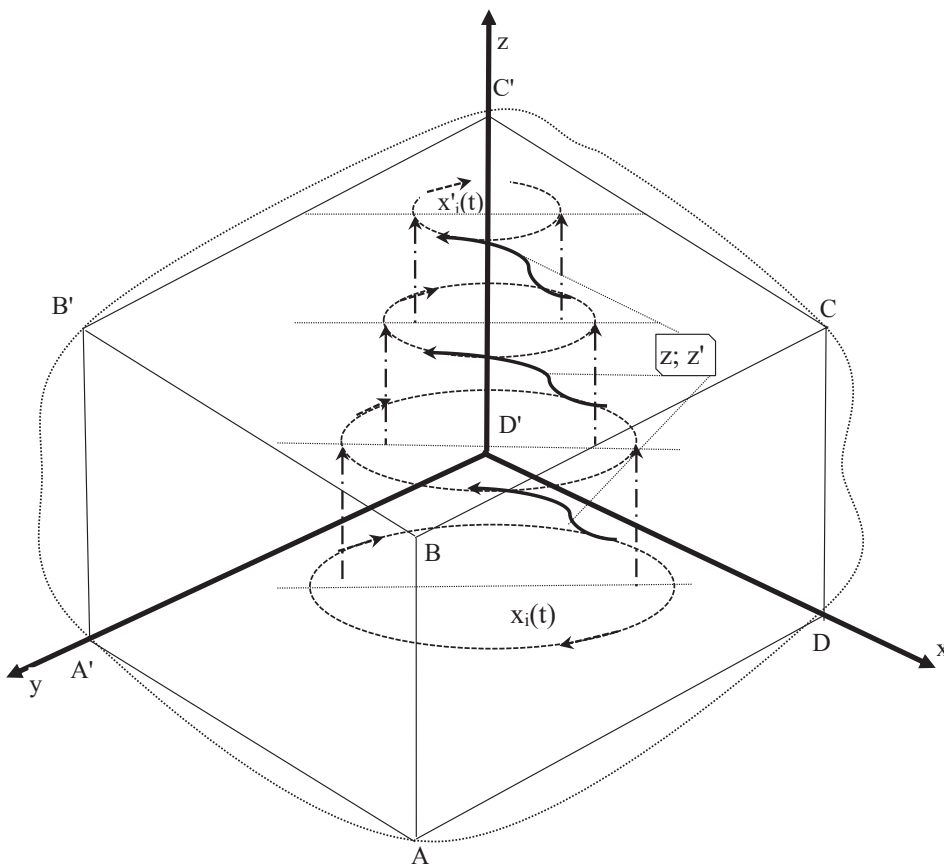

Рис. 1. Модель шостимірному простору спіральовидного розвитку підприємства

Джерело: розроблено автором

Варто відзначити, що рис. 1 передбачає визнання існування саме шостимірнього фазового простору функціонування відкритої системи, зокрема підприємства. До загальновідомих трьох вимірів (час, простір, матерія) належить модифікація часу, швидкість його протікання. Тобто це й є час, але у сприйнятті його існування у минулому, теперішньому та майбутньому. Іншими словами, шлях розвитку підприємства (фазова крива $z; z'$) вміщує у собі результати діяльності підприємства в усіх часових вимірах із відповідними наслідками, з проектуванням прийнятих управлінських рішень минулого на поточний та прогнозований стан підприємства (рис. 1).

На рис. 1. площина ABCD, рівнозначна A'B'C'D', відображає макросегмент простору, в який занурене підприємство; площина AA'BB', рівнозначна CC'DD', відображає мікросегмент, в який занурене підприємство; площина AA'DD', рівнозначна BB'CC', відображає внутрішнє середовище діяльності підприємства, а загальне їх сполучення (ABCD U A'B'C'D' U AA'BB' U CC'DD' U AA'DD' U BB'CC') створює дифузійне середовище та вміщує у собі всі властивості та характеристики всіх сегментів та середовищ, в яких обертається підприємство.

Отже, виходячи з урахування діяльності підприємства у (3+3)-мірному просторі-часі, слід зазначити: якщо як систему вирішувати вибрати кінематичну систему (LT) (простір-час), то це дасть змогу уявити будь-яку складну систему у вигляді певного аналітичного виразу [5, с. 861–864].

Відображення розмірностей усіх параметрів діяльності підприємства через призму простору та часу дає можливість говорити про фізико-синергетичні властивості діяльності підприємства. Зокрема, про закон збереження, а саме збереження мобільності, тобто зберігання у постійних вимірах прагнення до змін, при цьому не руйнуючи загального складу елементів системи.

З погляду управлінського практикуму закон збереження мобільності всередині підприємства відображає сприйняття власної позиції та ролі з боку працівників підприємства у загальному процесі його функціонування. Згідно із законом збереження мобільності підприємство як від-

крита динамічна система з енергією ентропії, що постійно накопичується, та низки працівників із власним розумінням рівня сатисфакції постійно знаходиться у «процесі переміщення» від однієї точки траєкторії розвитку (рис. 1) до іншої. Але при цьому зберігається відносна рівновага позиції підприємства відносно шостимірнього простору. У такому розумінні закон збереження мобільності проводить паралелі з тенденціями соціальної мобільності на підприємстві.

Соціальна мобільність розглядається як вплив різних чинників на процеси руху праці на рівні підприємства, тобто в рамках його меж. Підприємство слід розглядати не лише як організацію, що виготовляє товари і послуги, а й як соціальний інститут, який регулює і відтворює соціальні відносини. Проводячи розмежування між цими двома сторонами підприємства, можна означити організаційні, соціально-структурні, а також інституційні чинники мобільності праці.

В.І. Кабаліна підкреслює, що інститути найму є втіленням, кристалізацією досвіду та взаємодії різних груп менеджменту підприємства з різними групами працівників через соціальні мережі всередині і за межами підприємства [6, с. 22]. Підприємство виступає як фокус цих соціальних мереж, як соціальна структура, яка створює не менший вплив на процеси руху праці всередині й за межами підприємства. Отже, соціально-структурний підхід до аналізу мобільності всередині підприємства тісно пов'язаний із концепцією М. Грановеттера про вкоріненості економічної дії у соціальних структурах [7].

У табл. 1 наведено кількість звільнень, зокрема за власним бажанням [8], проте певних динамічних показників щодо характеру добровільної мобільності вона не відображає. Нині українська статистика не відображає даних про причини звільнень робітників за власним бажанням, цей показник дається в агрегованому вигляді, тому на основі лише статистичних даних, що оприлюднюються, відображати динаміку структури добровільних звільнень, тобто відторгнень працівників, неможливо.

Усі причини відторгнення (звільнення) можна згрупувати за кількома основними блоками, які

Таблиця 1

Звільнення працівників підприємств і організацій, % від загальної чисельності вибулих

Сфера економіки	За власним бажанням			У зв'язку зі звільненням		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Усього	65,1	64,2	68,3	5,8	7,9	6,3
Промисловість	56,3	54,1	56,5	6,3	10,1	8,4
Сільське господарство	72,6	72,1	75,0	4,8	4,6	3,8
Будівельна галузь	61,9	63,1	66,0	4,3	5,6	4,6
Транспорт та інфраструктура	57,9	57,2	59,3	3,8	5,3	3,9

Джерело: узагальнено на основі [8]

відображають як сімейні обставини, незадоволеність величиною заробітної плати, змістом, режимом й умовами праці, так і розміром чи затримкою заробітної плати, нестійкістю підприємства, відсутністю виробничого процесу. До 2014 р. звільнення з особистих причин або за сімейними обставинами (у зв'язку зі зміною місця проживання, за станом здоров'я тощо) переважали над іншими (табл. 2). У другій половині 2014 р. їхня частка різко знизилася, оскільки з'явилися нові причини звільнень за власним бажанням, пов'язані з нерегулярністю виплати зарплати і загальною нестабільністю або припиненням діяльності підприємства. Пояснюється така тенденція територіальним сегментом опитування, яке проводилося на теренах Луганської області, на частині якої з 2014 р. була проведена антитерористична операція з реальними бойовими діями. Зрозуміло, що діяльність підприємств, як і нормальна життєдіяльність людини, у таких умовах неможлива.

Таблиця 2

Причини звільнення з попередніх робочих міст, % до загальної кількості

Причини звільнення	2012–2014 рр.,	2015–2018 рр.
Розмір заробітної плати	21,2	25,4
Затримки у виплаті заробітної плати	1,6	12,9
Зміст праці	9,7	7,8
Умови та режим праці	10,7	7,4
Виробничі конфлікти	5,4	7,8
Відсутність кар'єрних перспектив	1,9	2,8
Відсутність соціальних гарантій	5,9	2,0
Родинні обставини	31,1	13,1
Ініціатива адміністрації	8,8	14,8
Нестабільність підприємства	0,8	4,0
Інше	1,6	2,0
Разом	100	100

Джерело: узагальнено автором на основі [8]

З табл. 2 можна зробити висновок про переважання у 2014–2018 рр. механізмів відторгнення працівників із підприємства над механізмами їх залучення.

Основними чинниками, які визначили зміну характеру мобільності в 2014 р., стали погіршення стану більшості підприємств Луганської області та позиція їхнього керівництва. Керівництво підприємств, що опинилися в скрутних обставинах (на кшталт залишення виробничих потужностей на непідконтрольній Україні території) здебільшого відмовилося від активної кадрової політики, спрямованої на зниження числа зайнятих унаслідок зниження обсягів виробництва. Поширені дії керівництва – перехід на неповний робочий тиждень, неповний робочий день, застосування практики вимушених відпусток. Замість того щоб

скоротити якусь частину колективу, керівництво підприємств намагалося «поділити» наслідки погіршення економічного становища між усіма працівниками. Закономірним результатом таких дій стало зниження рівня заробітної плати, збільшення випадків затримок з її виплатою та, як наслідок, відторгнення персоналу у вигляді збільшення плинності кадрів.

На рис. 2 наведено схематичне зображення простору розвитку підприємства з урахуванням обсягів виникаючого відторгнення. Простір розвитку у цьому варіанті спрощено до двох основних складників: S – простір (space); T – час (time). Таке проектування на двомірний вимір функціонування підприємства зроблено для виявлення закономірностей часових змін (швидкостей розвитку) та просторових тенденцій руху підприємства. Для схематичного відображення вибрану графічну інтерпретацію кінетичної системи (ST), за якої за правом фізично-синергетичного балансу може трактуватися функціонуюче підприємство.

Чотирикутник ABCD відображає чотири найбільш важливі для підприємства ресурси підприємства, що мають властивість змінюватися у часі та просторі: матеріальні ресурси та сировина (AB), людські ресурси (BC), фінансові ресурси (CD), інформаційно-комунікаційні ресурси (DA). Зі зміною властивостей сукупності даних ресурсів підприємство у цілому також змінює власну позицію (ABCD → A'B'C'D') як у часі, так і в просторі, при цьому загальний обсяг даних ресурсів залишається незмінним (V_{TS}), змінюються лише їхні якісні властивості, що зумовлено відторгненням. Дія чинників відторгнення призводить до низки негативних явищ, які позначаються на загальній траєкторії розвитку підприємства.

Відторгнення призводить до проблем із фінансовими ресурсами, а це – до: затримками виплати заробітної плати, неможливості оновлювати обладнання, проводити інноваційні технологічні розробки, підвищувати рівень кваліфікації власних працівників, використовувати сучасні, передові інформаційні та комунікаційні технології.

Усе це призводить до «переміщення» підприємства у просторі: втрати власної позиції на ринковому сегменті, зниження рівня конкурентоздатності продукції; у часі дія чинників відторгнення закономірно призводить до усунення підприємства із сучасних представників продукції, застаріння матеріальних ресурсів, його занепаду та деградації підприємства, а отже й «перенесення» його у минулі часі, до низки тих, чия продукція стає одночасно занадто дорогою та нецікавою для покупця. Саме така ситуація трапилася з великою кількістю підприємств галузі машинобудування Луганської області.

Якщо не застосовувати певних заходів щодо усунення відторгнення, то ситуація з переміщен-

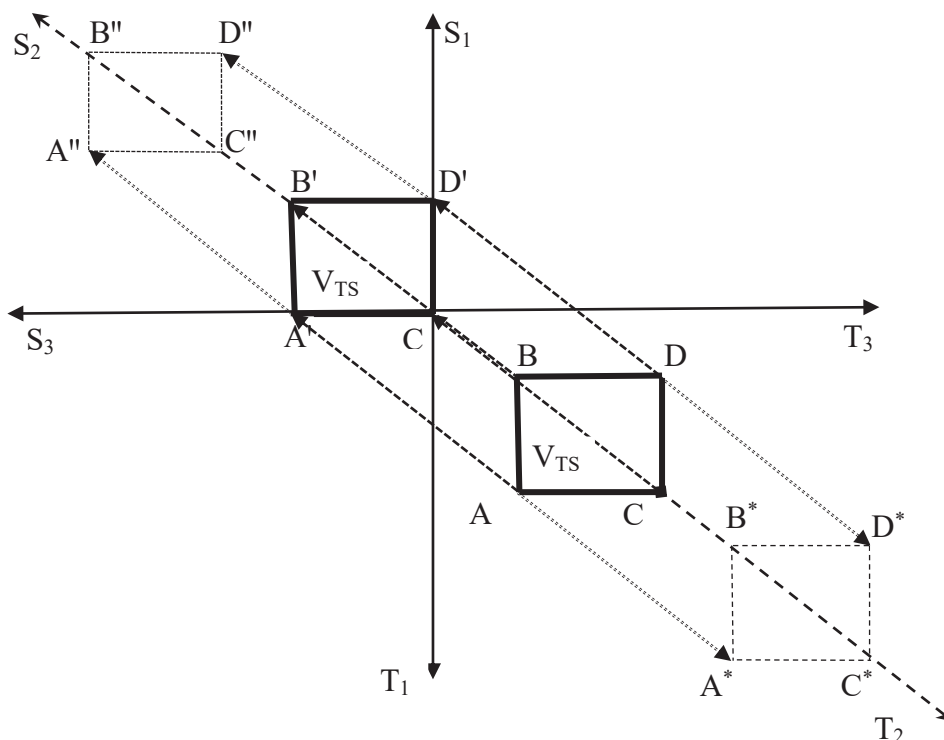

Рис. 2. Двомірний простір підприємства з урахуванням відторгнення у часі та просторі

Джерело: розроблено автором

ням траєкторії розвитку підприємства можлива до подальших погіршень та відсування у часі ($A'B'C'D' \rightarrow A''B''C''D''$). Але якщо вчасно застосувати інструменти соціально-економічного залучення, то можливим стає «переміщення» траєкторії розвитку підприємства в майбутні часи, що випереджають рівень розвитку конкурентів ($ABCD \rightarrow A^*B^*C^*D^*$) (рис. 2).

Розвиток підприємства як динамічної системи визначається через постановку значень фазових змінних у початковий момент часу (4):

$$x|_{t=0} = x^0 \text{ або } x|_{t=0} = x_i^0, i = 1, 2, \dots, n, \quad (4)$$

а також постановкою еволюційного оператора T , який перетворює початковий стан у конкретний стан даного моменту часу t (5):

$$x(t) = T^t x^0 \text{ або } T^t : x_i^0 \rightarrow x_i(t), i = 1, 2, \dots, n. \quad (5)$$

Тем самим у фазовому просторі виокремлюється фазова траєкторія, що проходить через точку x^0 . Еволюційний оператор T задає однопараметричну групу перетворень фазового простору на себе (параметр – час). Такі перетворення фазового простору підприємства, що задаються еволюційним оператором T , можна трактувати як фазовий потік діяльності підприємства в рамках певного простору.

Якщо початкові точки розвитку підприємства (різниця в матеріально-технічному, кадровому

потенціалі або механізмі прийнятті управлінських рішень) на одній фазовій траєкторії, тобто не можуть бути отримані одна з одної через дію еволюційного оператора T (чинника часу), то зрозуміло, що будуть сформовані декілька різних траєкторій, які у цілому можуть формувати фазовий портрет динамічної діяльності підприємства.

Фазові траєкторії розвитку підприємства можуть являти собою окремі точки (певний фіксований стан) або відповідні відрізки між цими станами. Траєкторії, що відображаються лише точками у фазовому просторі, відповідають стаціонарними станами динамічного розвитку підприємства. Але в дослідженнях діяльності підприємств як складної відкритої системи варто розглядати залежність підприємств від певної кількості параметрів. Тобто для різноспрямованої діяльності підприємства коректніше розглядати рівняння (6):

$$x_i = F_i(x_1, \dots, x_n; a), i = 1, 2, \dots, n, \quad (6)$$

де $a = (a_1, a_2, \dots, a_k)$ – сукупність фазових параметрів діяльності підприємства.

За зміни параметрів a можуть відбуватися не лише кількісні зміни (переміщення траєкторії, зміна швидкостей розвитку), а й якісні перетворення, за яких виникають нові структурні елементи фазового портрету підприємства та зникають певні з тих, які все не мають для нього сенсу. Іншими словами, відбувається самоорганізаційна

перебудова структури фазового простору підприємства. Закономірності такої перебудови чітко означені біфуркаційними властивостями розвитку підприємства [9, с. 18].

Для підприємств, які зберігають фазовий обсяг незмінним, у фазовому просторі не можуть існувати такі структурні елементи, як атрактори та репелори [10, с. 20], оскільки наявність перших говорить про можливість зменшення, а других – про можливість збільшення загального фазового простору. А це, своєю чергою, говорить, що у таких підприємств немає структурних елементів, які володіють властивістю асимптотичної стійкості [10, с. 42]. А наявність нестійкості якраз може призводити до складної, непрогнозованої стохастичної поведінки підприємства, що й зумовлює можливість його розвитку.

Таким чином, за принципом межі об'єктів фазовий простір функціонування промислового підприємства складається з мікро- та макросегментів. Мікросегмент фазового простору підприємства визначається умовами та об'єктами, що мають безпосереднє відношення до підприємства, макросегмент визначається умовами та об'єктами, які мають більш широкий спектр дії, що опосередковано впливає на діяльність підприємства через його мікросистему.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, процес моделювання фазового простору соціально-економічного відторгнення підприємств полягає у розробленні моделі розвитку підприємства завдяки проектуванню його діяльності у шостивимірному просторі із зображенням напряму його розвитку у вигляді спіралі, що звужується догори у напрямі збільшення результативності діяльності підприємства. Шість площин моделювання відображають відповідні паралельні макросегмент, мікросегмент, внутрішнє та дифузійне

середовище фазового простору функціонування підприємства. Розроблена модель дає можливість виявлення окремих фаз простору, що діють із «шумовим» ефектом, тобто створюють імпульс відторгнення всередині підприємства та відповідного управлінського корегування даного ефекту з метою нейтралізації негативних наслідків у процесі відторгнення як для підприємства у цілому, так і для окремих його працівників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Холл А.Д., Фейджин Р.Е. Определение понятия «система». Исследования по общей теории систем; под ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. М.: Прогресс, 1969. С. 252–282.
2. Forster J., Wild P. Economic evolution and the science of synergetics. *Journal of Evolutionary Economics*. 1996. Vol. 6. Iss. 3. P. 239.
3. Бусленко Н.П. Моделирование сложных систем. М.: Наука, 1968. 356 с.
4. Арнольд В.И. Математические методы классической механики. М., 1989.
5. Рабинович М.И., Трубецков Д.И. Введение в теорию колебаний и волн. М., 1992.
6. Кабалина В.И. Трудовая мобильность: организационные, институциональные и социально-структурные факторы. *Социологический журнал*. 1999. № 3/4. С. 21–37.
7. Granovetter M. Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*. 1985. Vol. 91.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
9. Самоорганізація підприємств: тенденції соціалізації економіки: монографія / Т.В. Калінеску, Г.С. Ліхоносова, Г.О. Надьон, С.П. Кілінкаров. Луганськ: ЧНУ ім. В. Даля, 2012. 396 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2009. 1024 с.

МОДЕЛЬ СИСТЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

MODEL OF AN ADMINISTRATION SYSTEM IN THE MANAGEMENT OF ENTERPRISES TAKING INTO ACCOUNT EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

У статті побудовано модель системи адміністрування в управлінні підприємствами з урахуванням євроінтеграційних процесів. Розглянуто ключові елементи такої системи: документацію, діловодство, інформаційне забезпечення, персонал, технологічний складник та формалізування управлінських процедур. Розвинуто класифікацію документації у системах адміністрування за низкою істотних і незалежних ознак. Виокремлено пріоритетні завдання формалізування управлінських процедур у системах адміністрування з урахуванням євроінтеграційних процесів. Розглянуто чинну нормативно-правову базу у сфері побудови та використання систем адміністрування.

Ключові слова: адміністрування, діловодство, документація, інформація, підприємство, система, управління.

В статье построена модель системы администрирования в управлении предприятиями с учетом евроинтеграционных процессов. Рассмотрены ключевые элементы такой системы: документацию, делопроизводство, информационное обеспечение, персонал, технологическую составляющую и формализацию управленческих процедур. Развита классификация документации в системах администрирования по ряду

существенных и независимых признаков. Выделены приоритетные задачи формализации управленческих процедур в системах администрирования с учетом евроинтеграционных процессов. Рассмотрена действующая нормативно-правовая база в сфере построения и использования систем администрирования.

Ключевые слова: администрирование, делопроизводство, документация, информация, предприятие, система, управление.

In the article, a model of an administration system in the management of enterprises taking into account European integration processes is constructed. Key elements of such a system are considered: documents, records management, information support, personnel, technology component, and formalization of managerial procedures. Classification of documents in administration systems by a number of significant and independent features is developed. Priority tasks of formalization of managerial procedures in administration systems taking into account European integration processes are distinguished. The current regulatory framework in the field of construction and use of administration systems is considered.

Key words: administration, records management, documents, information, enterprise, management system.

УДК 338.4:[658:005.5]

Овчарук В.В.

к.е.н., доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національний університет «Львівська політехніка»

Постановка проблеми. Адміністрування як вид управлінської діяльності за своїм змістом є окремим об'єктом управління, отже, зумовлює необхідність такого управління для забезпечення ефективності впливу керівної системи на керувану за всіма рівнями організаційної структури. Реалізація функцій управління у кожному окремому випадку передбачає розв'язання спектру різновекторних завдань управлінського характеру. Інформація, знання, досвід, уміння тощо щодо систем адміністрування за своїм змістом становлять складний, різномірний та слабоструктурований матеріал, який нерідко є складним із позиції його опрацювання, охоплення, розуміння та діагностування. Вищезазначене пояснює унікальність зазначених систем із позиції унікальності суб'єктів господарювання.

Ефективні системи адміністрування в управлінні підприємствами дають змогу керівникам усіх рівнів управління генерувати нові бізнес-ідеї, а також оперативно реагувати на зміни середовища функціонування шляхом ухвалення відповідних управлінських рішень. Вони сприяють і налагодженню дієвого як прямого, так і зворотного зв'язку в межах процесу менеджменту, а також

забезпечують збалансованість бізнес-процесів на підприємстві. Вищенаведене зумовлює доцільність розвитку теоретико-прикладних положень у сфері побудови систем адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-прикладних положень у сфері адміністрування на рівні підприємств зробило чимало вітчизняних та іноземних науковців, серед яких варто виокремити праці О. Амосова, В. Бакуменко, О. Безбородової, І. Вішки, М. Войнаренко, Н. Гавкалової, Р. Гринюк, О. Давидової, О. Капустяна, О. Костюк О. Кузьміна, С. Лебедева, Л. Ліпич, Л. Маршавіної, О. Мельник, С. Мосьондза, К. Проскури, Б. Рамазанової та багатьох інших. Цими та іншими авторами обґрунтовано різні підходи до трактування поняття «адміністрування», виокремлено його види, ідентифіковано умови дієвого застосування, відображено взаємозв'язок цього поняття з іншими суміжними поняттями тощо. Але проблема полягає у тому, що сьогодні відсутні комплексні та системні напрацювання щодо розгляду адміністрування з позиції системного підходу. Багато в чому така прогалина зумовлена неоднозначним розумінням цього поняття у науковій літературі.

Постановка завдання. Метою дослідження є побудова моделі системи адміністрування в управлінні підприємствами, а також характеристика ключових елементів такої системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд адміністрування в управлінні підприємствами з урахуванням євроінтеграційних процесів із позиції системного підходу спрямований передусім на впорядкування окремих елементів такої системи. Все це здійснюється на тлі взаємодії керівної та керованої підсистем. Маючи відкритий тип, системи адміністрування в управлінні підприємствами перебувають під активним впливом чинників зовнішнього середовища, які багато в чому визначають структуру таких систем, а також рівень розвитку їхніх окремих елементів.

Розглядаючи окремі елементи систем адміністрування в управлінні підприємствами з урахуванням євроінтеграційних процесів, доцільно, перш за все, приділити увагу ключовим елементам, а саме: документації, діловодству, інформаційному забезпеченню та формалізуванню управлінських процедур (рис. 1).

Вивчення теорії і практики, а також результати виконаних досліджень дають змогу виокремити основні ознаки класифікації документації у системах адміністрування підприємств з урахуванням євроінтеграційних процесів, а саме [1, с. 95–97; 2, с. 232–233; 3, с. 53–56; 4, с. 26–27]:

- 1) за тиражованістю:
  - тиражована (виготовлена певним тиражем);
  - нетиражована (складені в одиничному варіанті);
- 2) за змістом:
  - адміністративна (охоплює розпорядження, правила, накази, інструкції тощо);
  - планово-економічна (включає, наприклад, бізнес-план, бюджети, інвестиційні плани тощо);
  - комерційна (до неї належать, зокрема, рахунки-фактури, оферти, комерційні пропозиції, договори купівлі-продажу тощо);
  - зовнішньоекономічна (включає інвойси, коносаменти, зовнішньоекономічні договори, сертифікати походження товарів, протокол намірів, товаротранспортні накладні, специфікації, довідки про декларування валютних цінностей, картки акредитації підприємця на митниці, Carnet Tir тощо);

Рис. 1. Узагальнена структура систем адміністрування в управлінні підприємствами

Джерело: побудовано автором

– бухгалтерська (до неї належать платіжні доручення, виписки банків, авансові звіти підзвітних осіб, таблиці обліку використання робочого часу, прибуткові ордери, інвентарні картки основних засобів, квитанції, меморіальні ордери, бухгалтерські довідки, акти прийому робіт, лімітно-забірні картки, платіжні відомості тощо);

– кадрова (звіт про наявність вакансій, звіт про заплановане звільнення працівників, звіт із праці, звіт із використання робочого часу, положення про відділи, трудові договори та угоди, заяви, накази, пов'язані з персоналом (наприклад, про наділення керівних працівників правами по укладенню та розірванню контрактів, про призначення відповідальних за пожежну безпеку, про прийняття на постійну роботу чи за сумісництвом, про затвердження штатного розпису, про оголошення догани, про звільнення, про надання відпустки, про внесення змін до штатного розпису, про переведення на іншу роботу, про розірвання контракту у зв'язку із закінченням терміну дії контракту тощо), повідомлення про нещасний випадок, журнал обліку професійних захворювань, відомості щодо матеріальних утрат, заподіяних аварією, припис, висновок за результатами випробувань, акт про відсутність на роботі тощо);

– технологічно-конструкторська (технологічні карти, схеми, креслення тощо) та ін.;

3) за формою:

- текстова;
- нотна;
- картографічна;
- образотворча;
- електронна;
- комбінована тощо;

4) за місцем у менеджменті:

– службово-інформаційна (сюди слід відносити, наприклад, службові листи, звіти, акти, заяви, доповідні записки тощо);

– розпорядча (включає, зокрема, розпорядження, накази, постанови, рішення);

– спеціальна (за напрямками діяльності суб'єкта господарювання: зовнішньоекономічна, кадрова, бухгалтерська, технологічна, фінансова, управлінська тощо);

5) за призначенням:

– індивідуальна (основна мета її формування – необхідність для конкретних посадових осіб підприємства, наприклад на їхню вимогу);

– типова (формується для опису типових процесів в організації і призначена найчастіше широкому колу користувачів чи групі осіб);

6) за складністю:

- проста (містить інформацію про один процес);
- складна (містить інформацію про два чи більше процеси);

7) за формою надання:

- на паперових носіях;

– на електронних носіях;

– комбінована;

8) за способом формування:

– формальна (створена свідомо формальним чином і переміщується формальними каналами комунікації в межах підприємства);

– неформальна (створена у межах неформальних відносин у межах компанії);

9) за порядком формування:

– первинна (створена вперше як результат опису фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності тощо);

– похідна (створена на засадах первинної документації);

10) за джерелом формування:

– документація, створена користувачем;

– документація, створена ІТ-технологіями;

11) за рівнем захисту:

– з відкритим доступом;

– з обмеженим доступом;

12) за стадіями формування:

– оригінали;

– дублікати;

– копії;

– виписки;

13) за спрямуванням:

– внутрішня (відображає процеси в межах однієї організації й зосереджена в ній);

– зовнішня (відображає процеси взаємодії суб'єкта господарювання із суб'єктами зовнішнього середовища: постачальниками, споживачами, органами державної влади, консалтинговими компаніями, перевізниками тощо);

14) за відповідністю нормам права:

– законна;

– незаконна;

15) за рівнем формування:

– документація, сформована на інституційному рівні управління;

– документація, сформована на управлінському рівні управління;

– документація, сформована на технічному рівні управління;

16) за часовим інтервалом змістового наповнення:

– поточна (відображає поточні процеси в діяльності суб'єкта господарювання);

– перспективна (відображає майбутні процеси в діяльності суб'єкта господарювання);

– ретроспективна (відображає минулі процеси в діяльності суб'єкта господарювання);

17) за обов'язковістю формування:

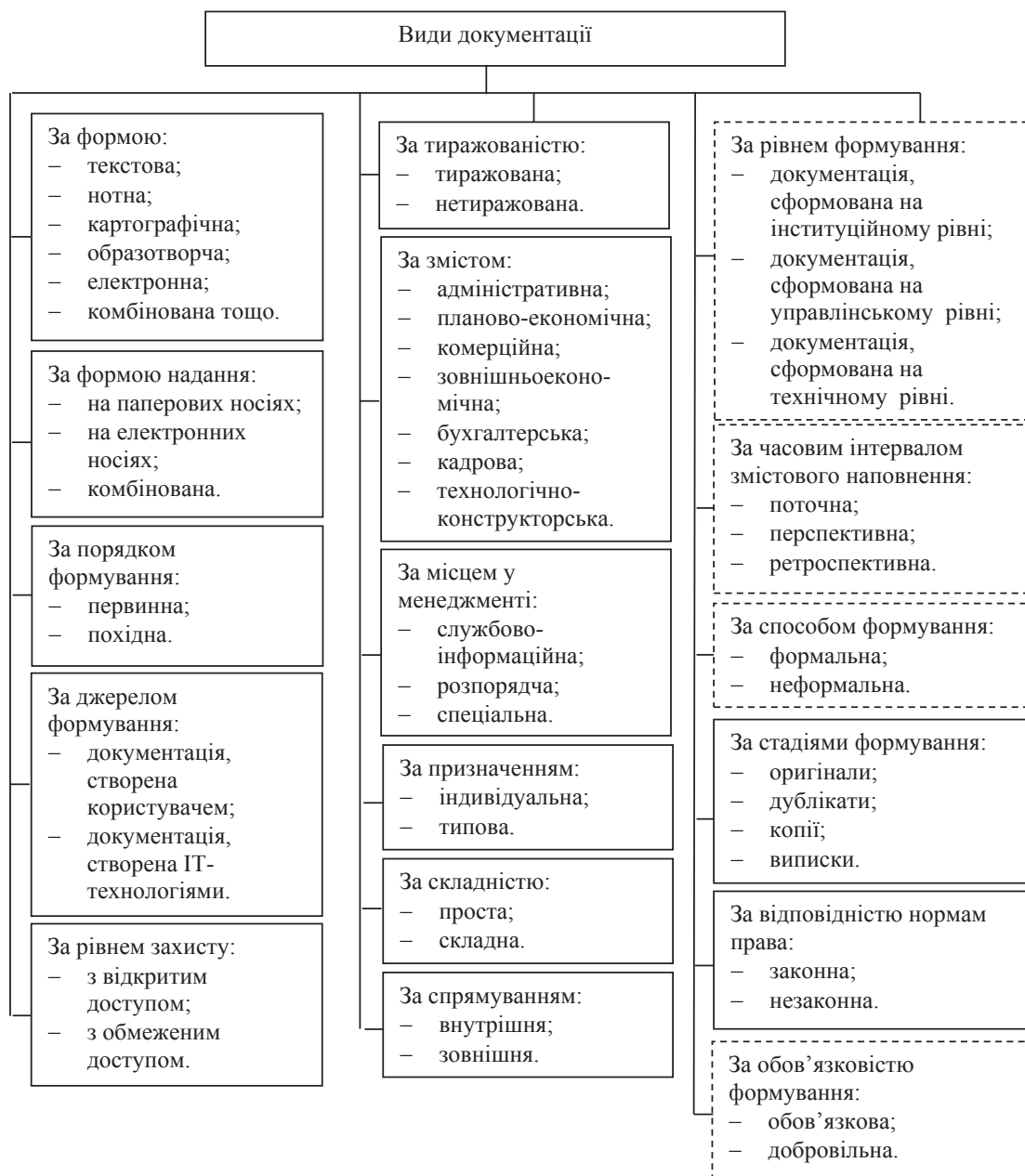
– добровільна (не має статусу обов'язкової з позиції чинного законодавства, наприклад управлінська звітність, маркетингова документація тощо);

– обов'язкова (визначена правовими нормами й є такою, що обов'язково повинна формуватися і вестися на підприємстві, наприклад бухгалтерська звітність, окремі звіти з кадрового діловодства, установчі документи, окремі види наказів тощо).

Незалежно від виокремлених видів документації в системах адміністрування з урахуванням євроінтеграційних процесів, кожен такий документ повинен бути сформований за визначеною щодо нього формою, а також містити потрібні реквізити. Для одних документів ці вимоги повинні дотримуватися максимально, для інших (наприклад, коли йдеться про неформальний лист) така категоричність може бути порушеною.

Узагальнена інформація про виокремлені класифікаційні ознаки документації в системах адміністрування наведена на рис. 2.

Наступним ключовим елементом систем адміністрування в управлінні підприємствами з урахуванням євроінтеграційних процесів є діловодство. Огляд та узагальнення літературних джерел дає змогу зробити висновок про відсутність істотної дискусійності у трактуванні цього поняття. Так, найчастіше його трактують як «процес, пов'язаний зі складанням документів, їх обробленням, проходженням, зберіганням тощо» [2, с. 233]. Наприклад, у роботі А. Єрмолаєвої [5, с. 87] під цим поняттям розуміють сферу організування роботи з документами (збирання, оброблення, передавання, збе-

Рис. 2. Типологія видів документації в системах адміністрування з урахуванням євроінтеграційних процесів

Джерело: розвинуто автором

реження тощо). Як слушно зауважує О. Білоус [6, с. 142], поняття діловодства, яке раніше трактувалося як процес вирішення питань, поступово стало використовуватися для опису процесів формування документів та основних етапів роботи з документами на підприємстві (їх реєстрація, інформаційно-довідкове забезпечення, виконання документів, контроль над виконанням документів тощо).

Загалом із теорії і практики відомо, що дієвість тих чи інших управлінських процесів визначається саме формалізуванням ключових процедур. Із позиції систем адміністрування йдеться про те, щоб кожен суб'єкт як керівної, так і керованої підсистем управління розумів, що слід робити, кому підпорядковуватися, як здійснювати прямий і зворотний зв'язок, якими є обсяги відповідальності, а також прав та обов'язків тощо. Під час цілеспрямованого впливу керівної підсистеми на керовану за всіма етапами технології управління важливим є усунення принципу «діяти в міру свого розуміння», який, на жаль, є характерним для реалій українського бізнесу, у т. ч. і з позиції систем адміністрування.

Акцентування уваги на формалізуванні управлінських процедур у системах адміністрування з урахуванням євроінтеграційних процесів дає змогу керівникам реалізувати низку важливих завдань, а саме:

- зменшити рівень неузгодженості та конфліктності в системах адміністрування;
- розмежувати зони відповідальності в системах адміністрування на підприємствах;
- установити однакові для всіх працівників правила поведінки у конкретних обставинах;
- підвищити рівень інформаційного забезпечення управлінських процедур;
- раціональніше використовувати ресурси в організації.

Розглядаючи інформаційне забезпечення як наступний ключовий елемент систем адміністрування в управлінні підприємствами, доцільно зауважити, що поняття «інформація» також активно розглядається у вітчизняній та іноземній науково-практичній літературі. Зокрема, на думку О.В. Харенко [7, с. 122], під інформацією слід розуміти «знакові комбінації у формі відомостей та/або даних, що є об'єктами публічного чи приватного інтересу». У роботі Л.П. Солдатової [8, с. 75] поняття інформації трактується як «визначений обсяг узгоджених понять, знань і даних, які відображають властивості та стани об'єктів і явищ об'єктивного світу в природній, соціальній та штучних системах (у тому числі й абстрактних), у часових і просторових координатах і відображених та створених процесом мислення в людських суб'єктивних свідомостях». А.К. Семенов та В.І. Набоков [9, с. 138] під цим поняттям розуміють «цілеспрямоване знання, яке

необхідно для створення організації та здійснення процесу управління нею». На думку І.Л. Борисенко [10, с. 7], інформація – це «предмет і продукт праці в управлінні».

Розглядаючи чинну нормативно-правову базу у сфері побудови та використання систем адміністрування в управлінні підприємствами з урахуванням євроінтеграційних процесів, слід передусім виокремити правові норми, що стосуються документації, діловодства та інформаційного забезпечення. Так, управлінські процеси, пов'язані із цими поняттями, регламентуються насамперед: Конституцією України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, зі змінами і доповненнями; Цивільним кодексом України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змінами і доповненнями; законами України «Про інформацію» № 2657-XII від 02.10.1992, зі змінами і доповненнями, «Про телекомунікації» № 1280-IV від 18.11.2003, зі змінами і доповненнями, «Про захист персональних даних» № 2297-VI від 01.06.2010, зі змінами і доповненнями, «Про обов'язковий примірник документів» № 595-XIV від 09.04.1999, зі змінами і доповненнями, «Про захист інформації в автоматизованих системах» № 2594-IV від 31.05.2005, «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» № 80/94-ВР від 05.07.1994, зі змінами та доповненнями, «Про державну таємницю» № 3855-XII від 21.01.1994, зі змінами та доповненнями; Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» № 295 від 11.04.2012, зі змінами і доповненнями; Наказом Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» № 440 від 12.08.2005, зі змінами і доповненнями тощо.

Будь-яка система адміністрування в управлінні підприємствами не може функціонувати без людського чинника – працівників, які відіграють ключову роль у використанні документації, діловодства, інформаційного забезпечення та формалізування управлінських процедур для забезпечення цілеспрямованого впливу керівної підсистеми на керовану за всіма етапами технології управління. При цьому важливо говорити не лише про працівників як таких, а й про їхній рівень компетентності, психологічні особливості, соціальні взаємодії між ними і між ними та іншими посадовими особами.

У системах адміністрування важливо враховувати й технологічний складник, який, зокрема, як зазначає Н.О. Шпак [4, с. 62], включає апаратне та програмне забезпечення, мережі, канали зв'язку, системи обробки інформації, тобто все те, що виконує т. зв. «посередницьку» функцію на шляху використання документації, діловодства, інформаційного забезпечення та формалізування управлінських процедур для впливу керівної підсистеми на керовану за всіма етапами технології управління.

Враховуючи все вищенаведене, доцільно сформувати модель системи адміністрування в управлінні підприємствами (рис. 3).

Результати виконаних досліджень дають змогу зробити висновок про те, що сьогодні працівники компаній різних рівнів управління стають безпосередніми учасниками систем адміністрування починаючи від створення документів аж до здійснення зворотного зв'язку щодо результатів їх виконання. У сучасних умовах такі системи є ключовим інструментом управлінської діяльності керівної ланки управління. Це певним чином руйнує установлені у суспільстві стереотипи про те, що адміністру-

вання – це справа спеціалізованих підрозділів чи лише окремих посадових осіб (наприклад, діловодів, секретарів, референтів тощо).

Розвиток систем адміністрування на вітчизняних підприємствах з урахуванням євроінтеграційних процесів передбачає не лише врахування місії, стратегії та цілей компанії, а й викликів зовнішнього середовища (у т. ч. тих, що пов'язані з міжнародним середовищем) та бачення внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів.

Висновки з проведеного дослідження. Побудована модель систем адміністрування в управлінні підприємствами з урахуванням євроінтегра-

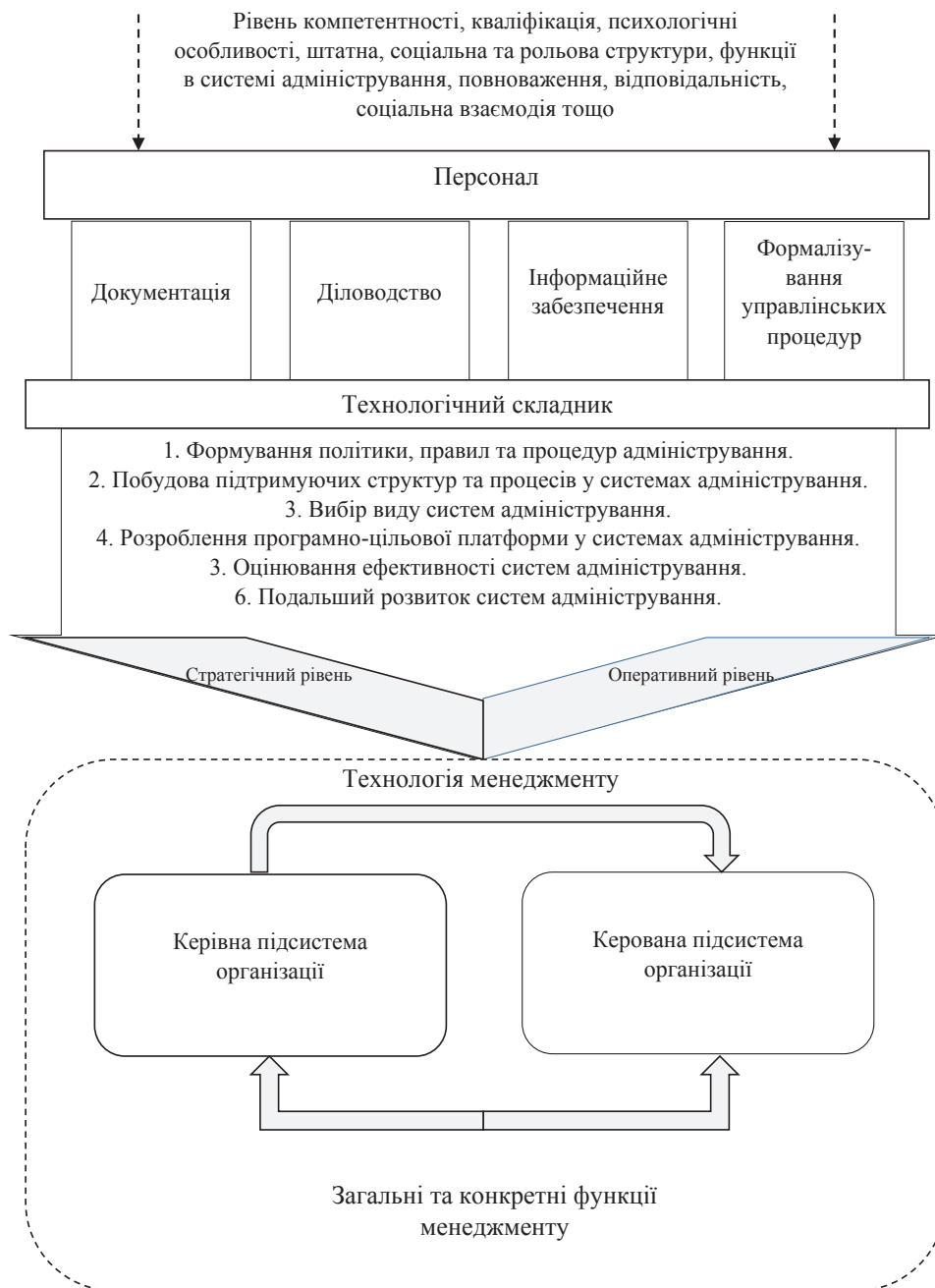

Рис. 3. Модель системи адміністрування в управлінні підприємствами

Джерело: побудовано автором

ційних процесів забезпечує керівникам різних рівнів управління, а також аналітикам можливість комплексного та системного аналізування як цих систем загалом, так і кожного їхнього елемента зокрема. Розвинута типологія видів документації в системах адміністрування дає змогу менеджерам, адміністраторам й ІТ-фахівцям суб'єктів господарювання сформуванню уявлення про різноманітність такої документації та обґрунтовано вибирати її види під час удосконалення процесів адміністрування.

Перспектива подальших розвідок за проблемою повинна полягати у виокремленні загальних та специфічних принципів побудови і використання систем адміністрування в управлінні підприємствами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гонгало С.І. Классификация электронных документов как объектов судебной технико-криминалистической экспертизы документов. Вестник Томского государственного университета. 2013. № 367. С. 95–97.
2. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Основи менеджменту: підручник. Київ: Академвидав, 2003.
3. Овсянников Д.В. Классификация юридически значимых электронных документов. Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». 2010. № 24. С. 53–56.
4. Шпак Н.О. Основи комунікаційного менеджменту промислових підприємств: монографія. Львів: Львівська політехніка, 2011.
5. Ермолаева А. Новые правила делопроизводства в федеральных органах исполнительной власти: проблемы применения. Власть. 2011. № 4. С. 87–90.
6. Белоус Е.С. Терминологическое наименование сферы работы с документами: от делопроизводства к управлению документацией. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. 2013. № 2. С. 139–142.
7. Харенко О.В. Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. Часопис Київського університету права. 2014. № 3. С. 119–124.
8. Солдатова Л.П. До правомірності використання поняття «інформація» як лінгвістичного об'єкта. Актуальні питання української лінгвістики: теорія і практика. 2005. № 11. С. 75–78.
9. Семенов А.К., Набоков В.И. Основы менеджмента: учеб. пособ. Москва: Дашков и К, 2008.
10. Борисенко И.Л. Основы менеджмента: учеб. пособ. Воронеж: Воронежский государственный технический университет, 2003.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ Й ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

METHODOLOGICAL APPROACHES AND FEATURES OF ANALYSIS OF FINANCIAL SAFETY OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

УДК 631.16

Павлова Г.Є.

д.е.н., професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою, академік АЕНУ, директор Навчально-наукового інституту економіки Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Приходько І.П.

д.н. держ. упр., професор, завідувач кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Колісник Є.В.

магістр

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

У статті виявлено, що до основних напрямів дослідження проблем і перспектив фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства можна віднести оцінку фінансової безпеки господарства через методи прогнозування стабільної діяльності підприємства й оцінки загрози банкрутства. Доведено, що аналіз фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства проводиться з трьох методичних підходів, а саме: перша група – ті, що пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки підприємства; друга група – ті, що пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки на основі визначення загального стану фінансової діяльності підприємства; третя група – ті, що пропонують визначати інтегральний показник фінансової безпеки підприємства.

Ключові слова: фінансова безпека, аналіз, методичний підхід, сільськогосподарське підприємство, прогнозування, банкрутство, ділова активність.

В статті виявлено, що к основним напрямкам исследования проблем и перспектив финансовой безопасности сельскохозяйственного предприятия можно отнести оценку финансовой безопасности хозяйства через методы прогнозирования стабильной деятельности предприятия и оценки угрозы банкротства. Доказано, что анализ финансовой безопасности сельскохозяйственного предприятия проводится с трех методических подходов, а именно: первая группа – те,

что предлагают оценивать уровень финансовой безопасности как составляющей экономической безопасности предприятия; вторая группа – те, что предлагают оценивать уровень финансовой безопасности на основе определения общего состояния финансовой деятельности предприятия; третья группа – те, что предлагают определять интегральный показатель экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: финансовая безопасность, анализ, методический подход, сельскохозяйственное предприятие, прогнозирование, банкротство, деловая активность.

The article reveals that the main directions of research of the problems and prospects of financial security of the agricultural enterprise can be attributed to: assessment of financial safety of the economy through methods of forecasting the stable activity of the enterprise and assessing the threat of bankruptcy. It is proved that the analysis of financial security of an agricultural enterprise is based on three methodological approaches, namely: group 1 - those that offer to assess the level of financial security as a component of the economic security of the enterprise, group 2 - those that offer to assess the level of financial security on the basis of determining the general state financial activity of the enterprise and group 3 - those that offer to determine the integral indicator of financial security of the enterprise.

Key words: financial security, analysis, methodical approach, agricultural enterprise, forecasting, bankruptcy, business activity.

Постановка проблеми. Фінансова безпека сільськогосподарського підприємства є тим станом господарства, який характеризується захищеністю фінансових інтересів, забезпеченістю достатнім обсягом і зваженим використанням ресурсів, наявністю стійкої динаміки зростання у поточному та перспективному періодах, що досягається шляхом розроблення й реалізації раціональної фінансової стратегії підприємства, гнучкістю у прийнятті фінансових рішень, вчасним реагуванням на небезпеки і загрози зовнішнього й внутрішнього характеру та ефективним управлінням фінансовими ризиками підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наявних характеристик і понять фінансової безпеки дає змогу зробити висновок про те, що серед науковців існують розбіжності й недоліки в трактуванні цього визначення. Так, Н.Й. Реверчук трактує, що це захист від можливих фінансових утрат і попередження банкрутства підприємства [7],

Ю.О. Єлістратова стверджує, що фінансова безпека визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії [4], а Н.Я. Кравчук,

О.Я. Колісник, О.Ю. Мелих додають, що це стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних й оборотних засобів підприємства, структури його капіталу [5]. О.А. Хоменко наголошує про стан захищеності фінансових інтересів підприємства на всіх рівнях його економічних відносин від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує його самозбереження та розвиток у поточній і стратегічній перспективах [10]. Сьогодні поняття та методичні підходи до визначення фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства залишаються недостатньо обґрунтованими.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення методичних підходів та особливостей аналізу фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства для його сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи те, що фінансова безпека підприємства є складним економічним явищем, яке має цілу низку причин і наслідків, виокремимо її внутрішні і зовнішні загрози (рис. 1).

Фінансова безпека являє собою такий стан, за якого сільськогосподарське підприємство перебуває у повному захисті як від внутрішніх, так і від зовнішніх джерел. Господарство у безпековому просторі [8]: перебуває у фінансовій рівновазі, що забезпечує його ефективну діяльність у довгостроковому періоді, воно задоволене потребами в грошових коштах для сталого розширеного відтворення; забезпечене достатньою фінансовою незалежністю; здатне протистояти неочікуваним небезпекам і загрозам; фінансові інтересів власників підприємства при цьому захищені.

У зв'язку із цим можна виділити три основні умови, наявність яких свідчить про стан фінансової безпеки підприємства: стан захищеності від

зовнішніх і внутрішніх загроз, ефективне функціонування (високий рівень конкурентоспроможності й адаптація до змін умов середовища), постійний розвиток. При цьому рівень фінансової безпеки підприємства визначається кількома методами (табл. 1).

Так, на основі дослідження виявлено, що до основних напрямів дослідження проблем і перспектив фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства можна віднести: оцінку фінансової безпеки господарства через методи прогнозування стабільної діяльності підприємства й оцінки загрози банкрутства, а також оцінки фінансової безпеки підприємства в межах системи еталонних комплексним показників.

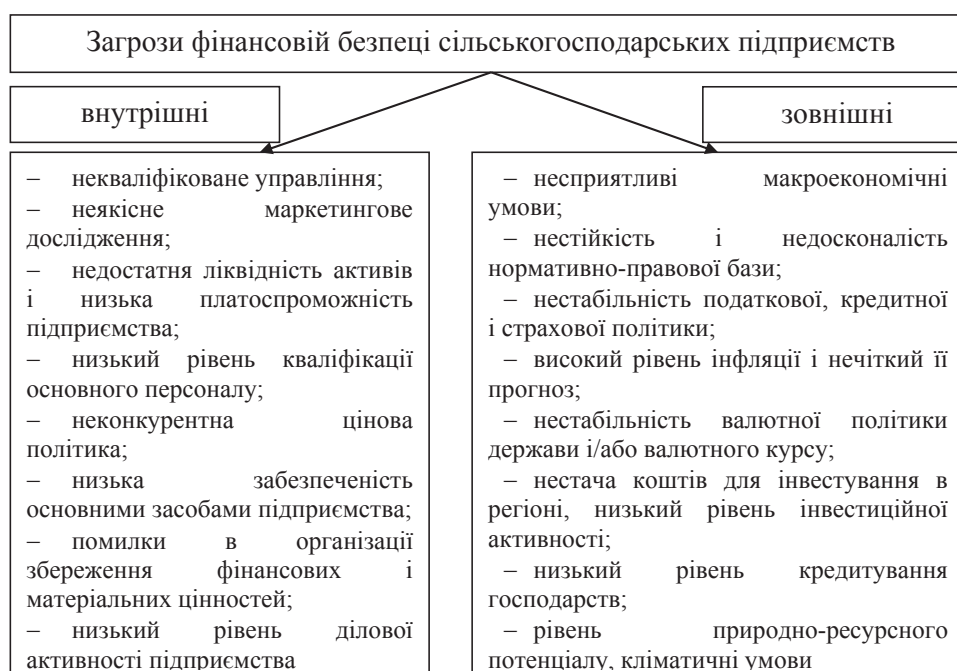

Рис. 1. Внутрішні і зовнішні загрози у формуванні фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств

Таблиця 1

Методи оцінки фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств

Метод	Показники	Переваги	Недоліки
дослідження грошових потоків	чистий грошовий потік	використовується для визначення оперативних цілей	методом не враховано впливу чинника часу
аналіз фінансової стійкості	величина власних і позикових оборотних коштів	безпека є за достатності оборотних коштів, які забезпечують здійснення виробничо-збутової діяльності	метод враховує виключно платоспроможність і не охоплює низку аспектів фінансової діяльності
прогнозування банкрутства	моделі банкрутства	оперативність методу, попередження виникнення банкрутства у тих чи інших умовах	методом використано моделі, які є неадапованими для вітчизняної практики функціонування підприємств
порівняння фінансових показників з еталонним значенням	рентабельність, прибутковість, платоспроможність, фінансова стійкість і незалежність	оцінка безпеки як комплексної величини	використання у методиці експертного опитування викликає суб'єктивність оцінки

Фінансова безпека сільськогосподарського підприємства пов'язана із забезпеченням його фінансової стійкості, попередженням і нейтралізацією фінансових ризиків, у зв'язку із чим її оцінка передбачає, перш за все, ідентифікацію його фінансового стану. Проведені дослідження дали змогу обґрунтувати систему показників для оцінки фінансової безпеки і виявлення безпечового простору сільськогосподарських підприємств. Принципово така система включає групи кількісних показників, що характеризують той або інший напрям у забезпеченні фінансової безпеки суб'єкта, що господарює [2].

Фінансовий стан сільськогосподарського підприємства оцінюється на основі показників, які відображають його фінансово-господарську діяльність, наявність, розміщення, використання і рух ресурсів підприємства. До основних напрямів аналізу фінансового стану належать: оцінка ліквідності активів, платоспроможності і кредитоспроможності, фінансова стійкість, ділова активність і рентабельність підприємства. Характеристика господарства за цими напрямками дає змогу дати оцінку його фінансового стану (здатність фінансувати свою діяльність) і його фінансових ресурсів. Визначення фінансових показників у вигляді коефіцієнтів ґрунтується на співвідношенні між окремими статтями звітності (основними внутрішніми джерелами даних оцінки стану фінансової безпеки господарства), а оцінка показників фінансового стану підприємства передбачає порівнювання фактичних значень з нормативними [10].

Усі критерії, що дають змогу діагностувати фінансову спроможність підприємства, можна розділити на формалізовані і неформалізовані. До неформалізованих критеріїв можна віднести такі: наявність у внутрішніх джерелах даних інформування щодо збитків; не погашені в строк кредити і позики; уповільнення оборотності засобів підприємства; збільшення періоду погашення або наявність простроченої кредиторської заборгованості й збільшення її питомої ваги в складі зобов'язань підприємства; дебіторська заборгованість, яка відноситься на збитки; тенденції до витіснення у складі зобов'язань підприємства дешевих позикових коштів; тенденції випереджального росту найбільш термінових зобов'язань порівняно зі зміною високоліквідних активів або випереджального росту позикових джерел фінансування порівняно з динамікою власного капіталу; нераціональна структура залучення і розміщення засобів, формування довгострокових активів за рахунок короткострокових пасивів [9].

У процесі дослідження визначено, що у світовій практиці використовується інтегральна оцінка фінансового стану сільськогосподарського підприємства [8]. Найбільш вагомим показником ознак поточної платоспроможності за наявності простро-

ченої кредиторської заборгованості є різниця між сумою наявних у підприємства грошових коштів, їх еквівалентів та інших високоліквідних активів і його поточних зобов'язань [3].

Інтегральна бальна оцінка фінансової стійкості найбільш повно охоплює всю різноманітність показників фінансової стійкості, що важливо під час оцінки ризику банкрутства. Сутність цієї методики полягає в класифікації підприємств за ступенем ризику виходячи з фактичного рівня показників фінансової стійкості і рейтингу кожного показника, вираженого в балах. При цьому виділяються шість класів підприємств [8]:

- 1-й клас – підприємство з добрим запасом фінансової стійкості, що дає змогу бути впевненим у поверненні позикових коштів;
- 2-й клас – підприємства, що демонструють деякий ступінь ризику щодо заборгованості, але ще не розглядаються як ризикові;
- 3-й клас – проблемні підприємства, для яких існує ризик втрати основних і оборотних засобів, але повне отримання процентів є сумнівним;
- 4-й клас – підприємства з високим ризиком банкрутства навіть після проведення заходів з фінансового оздоровлення, щодо яких кредитори ризикують утратити свої проценти і позиковий капітал;
- 5-й клас – підприємства дуже високого ризику, практично неплатоспроможні;
- 6-й клас – підприємства найвищого ризику [9].

Відповідно до вищевикладеної методики, фінансовий стан сільськогосподарського підприємства оцінюється шістьма коефіцієнтами (табл. 2).

Представлені коефіцієнти надають можливість повноцінної аналітичної оцінки фінансового стану сільськогосподарського підприємства, що дасть змогу оцінити сучасний стан фінансової безпеки господарства і розробити перспективи щодо формування безпечного простору для функціонування сільськогосподарського підприємства.

Виділяючи такі складники фінансової безпеки, як ефективність управління, платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, ринкова стійкість, інвестиційна привабливість, за кожною з них на основі експертних оцінок відбирають індикатори й розраховують інтегральний показник фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства.

У зв'язку із чим виявлено, що аналіз фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств проводиться з трьох методичних підходів, а саме: перша група – ті, що пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки як складника економічної безпеки підприємства; друга група – ті, що пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки на основі визначення загального стану фінансової діяльності підприємства; третя група – ті, що пропонують визначати інтегральний показник фінансової безпеки підприємства [3].

Оцінка рівня фінансової безпеки як складника економічної безпеки підприємства за основними напрямками аналізу фінансової звітності підприємства дає змогу проаналізувати лише фактичний фінансовий стан підприємства, а не визна-

чити рівень його фінансової безпеки. Більш чітка і обґрунтована оцінка рівня фінансової безпеки розглянута в методиці третьої групи, яка ґрунтується на визначенні інтегрального показника фінансової безпеки підприємства [1; 6].

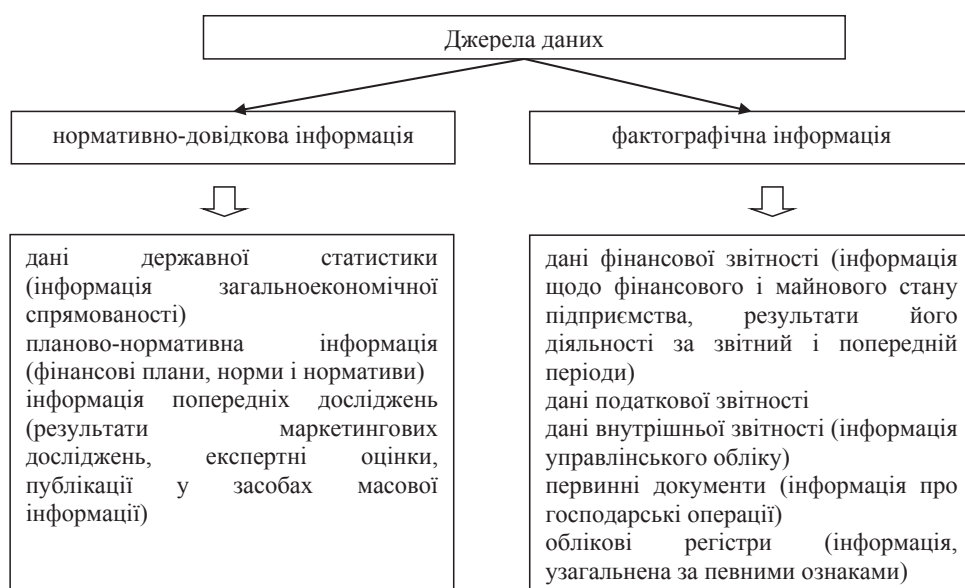

Рис. 2. Джерела даних аналізу фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств

Таблиця 2

Показники оцінки фінансового стану сільськогосподарського підприємства

Назва	Формула	Нормативне значення	Характеристика
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$K_{зп} = \frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$	1,5...2,5	здатність підприємства забезпечити свої короткострокові зобов'язання з найбільше легко реалізованої частини активів – оборотних коштів
Коефіцієнт швидкої ліквідності	$K_{пл} = \frac{(\text{Оборотні активи} - \text{Запаси})}{\text{Поточні зобов'язання}}$	≥ 0,6	відображає, яку частину поточних зобов'язань підприємство спробиє погасити за рахунок найбільш ліквідних оборотних коштів – грошових коштів та їх еквівалентів, фінансових інвестицій та дебіторської заборгованості
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$K_{ал} = \frac{\text{Грошові активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$	0,2...0,3	дає змогу визначити частку короткострокових зобов'язань, що підприємство може погасити найближчим часом, не чекаючи оплати дебіторської заборгованості і реалізації інших активів
Коефіцієнт фінансування	$K_{фін} = \frac{\text{Залучений капітал}}{\text{Власний капітал}}$	<1,0	коефіцієнт засвідчує, скільки позикових коштів залучило підприємство на 1 грн. вкладених в активи власних коштів
Коефіцієнт автономії	$K_{авт} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Пасиви}}$	>0,5	показник, що характеризує частку активів організації, які забезпечуються власними засобами
Коефіцієнт стійкості	$K_{ст} = \frac{(\text{Власний капітал} + \text{Довгострокові кредити})}{\text{Активи}}$	>1,0	відображає, яка частина активу фінансується за рахунок стійких джерел, тобто частку тих джерел фінансування, які організація може використовувати у своїй діяльності тривалий час

Аналіз фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств за кожного з підходів проводиться шляхом розрахунків показників на основі конкретних джерел даних, серед яких основу становить їх звітність (рис. 2).

Вивчення звітності підприємства дає змогу визначити сутність досліджуваних у ході аналізу фінансового стану явищ і процесів, після чого можна переходити до вивчення характеру та закономірностей їх зміни й розвитку, використовуючи статистичний інструментарій аналізу [2; 3].

Висновки з проведеного дослідження.

Основою аналітичних процедур оцінки фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств, метою яких є прийняття ефективних управлінських рішень і забезпечення їх обґрунтованості, є:

- аналіз інформації за попередні періоди (попередній або ретроспективний аналіз);
- аналіз інформації за поточний період (поточний або оперативний аналіз);
- оцінка майбутнього потенціалу підприємства (наступний або перспективний аналіз).

Ефективність проведення аналізу визначається якістю інформаційного забезпечення, яке, своєю чергою, залежить від повноти, комплексності, оперативності, доступності, точності, релевантності, актуальності і порівнюваності досліджуваних даних. Підтверджуємо, що фінансова безпека сільськогосподарського підприємства є комплексним поняттям, яке характеризує стан захищеності його діяльності від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність у короткостроковому періоді усунути різні загрози і пристосуватися до умов, що не позначаються негативно на його діяльності. Адекватно оцінити фінансову безпеку можна шляхом використання таких підходів, як аналіз грошових потоків, оцінка фінансової стійкості, прогнозування банкрутства, аналіз фінансових показників і порівняння їх з еталонним значенням. Це дає можливість вчасно анулювати фінансове

шахрайство і призводить до повноцінного формування безпечного простору сільськогосподарських підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вайзер Д.І. Концептуальні підходи щодо сутності та методів оцінки фінансової безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2014. № 12. С. 183–187.
2. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, О.Р. Бойкевич, В.В. Каркавчук; за ред. Т.Г. Васильціва. Львів: Видавництво, 2012. 386 с.
3. Вихристюк О.С. Методичні підходи до вимірювання економічної безпеки підприємства. Наукові праці МАУП. 2010. Вип. 1(24). С. 194–200.
4. Єлістратова Ю.О. Забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств. Сталий розвиток економіки. 2013. № 2. С. 106–110.
5. Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. Фінансова безпека: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Вектор, 2010. 277 с.
6. Куделя Л.В. Організаційна модель фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств. Екологічні та соціальні аспекти розвитку економіки: матеріали всеукр. Інтернет-конференції молодих вчених і студентів (Миколаїв, 17–19 квітня 2014 р.); за ред. І.О. Мельник та ін. Миколаїв, 2014. С. 432–435.
7. Реверчук Н.Й. Вплив кредитування на економічну безпеку підприємств. Фінанси України. 2002. № 7. С. 66–70.
8. Рябікіна І.В., Євдокимов Ф.І. Оцінка фінансової складової економічної безпеки підприємства. Економіка і маркетинг ХХІ века: матеріали V міжнарод. студ. науч. конф. Донецьк: РВА ДонНТУ, 2004. С. 27–32.
9. Сиволап Л.А. Аналіз методичних підходів до оцінки фінансової безпеки підприємства. Економічний аналіз. 2014. № 18 (2). С. 234–238.
10. Хоменко О.А. Формування системи фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу та її основні напрями. Наук. вісник Міжнарод. гум. ун-ту. 2014. № 11 (3). С. 119–122.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ЗАКЛАДАХ

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF STRATEGY OF PERSONNEL MANAGEMENT IN HOTEL AND RESTAURANT ESTABLISHMENT

У статті розглянуто особливості розроблення стратегії управління персоналом у готельно-ресторанних закладах. Пріоритетним напрямом вирішення цієї проблеми є застосування новітніх механізмів стратегічного управління. Це зумовлює потребу залучення адаптованих до вітчизняних умов ведення бізнесу підходів стратегічного планування, стратегічного управління та стратегічного маркетингу до формування ефективних систем управління закладами готельно-ресторанного господарства.

Ключові слова: стратегія, управління персоналом, готельно-ресторанний заклад.

В статье рассмотрены особенности разработки стратегии управления персоналом в гостинично-ресторанных заведениях. Приоритетным направлением решения этой проблемы является применение новейших механизмов стратегического управления. Это обуславливает потребность привлечения адаптированных к отечественным

условиям ведения бизнеса подходов стратегического планирования, стратегического управления и стратегического маркетинга к формированию эффективных систем управления учреждениями гостинично-ресторанного хозяйства.

Ключевые слова: стратегия, управление персоналом, гостинично-ресторанное заведение.

In the article the features of development of strategy of personnel management in hotel-restaurant establishments are considered. The priority direction of solving this problem is the application of the newest mechanisms of strategic management. This necessitates the inclusion of adapted to domestic conditions of business strategic planning, strategic management and strategic marketing approaches to the formation of efficient systems for managing hotel and restaurant facilities.

Key words: strategy, personnel management, hotel and restaurant establishment.

УДК 338.486.3:640.4

Пислару І.О.

магістр

Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Однією з провідних проблем для вітчизняних підприємств готельно-ресторанного господарства в умовах соціально-економічної нестабільності є пошук сучасних засобів організації управління, які забезпечували б посилення їхньої позиції на ринку готельно-ресторанних послуг. Пріоритетним напрямом вирішення цієї проблеми є застосування новітніх механізмів стратегічного управління [8].

Разом із тим умови ведення бізнесу в Україні все більш ускладнюються як унаслідок впливу глобалізаційних процесів в економіці та соціокультурному житті, так і внаслідок різновекторних впливів спадної фази фінансової кризи та стагнації багатьох сегментів світової економіки, що здійснює негативний вплив на українську економіку. Енергозатратна та ресурсозатратна поведінка галузей української економіки та майже всіх підприємств, які працюють у згаданих галузях економіки, спонукає змінювати економічні пріоритети. Пріоритетними повинні стати високотехнологічні виробничі галузі економіки та добре оснащені підприємства сфери послуг, зокрема послуг гостинності ресторанної індустрії. Працювати в таких складних умовах, використовуючи суто адміністративні підходи, бюджетування та короткострокове і довгострокове планування, вже неможливо [7].

Це зумовлює потребу в залученні адаптованих до вітчизняних умов ведення бізнесу підходів стратегічного планування, стратегічного управління та стратегічного маркетингу до формування ефективних систем управління закладами готельно-ресторанного господарства як стосовно

виробничого потенціалу закладів ресторанного господарства, так і стосовно операційної системи у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам теорії, методології і практики управління персоналом присвятили велику кількість наукових праць закордонні й вітчизняні економісти: Л.В. Балабанова, Н.В. Бунтова, Н.Л. Гавкалова, М. Армстронг, Р.А. Браймер [1–5] та ін.

Світовий досвід дав змогу сформувати певну систему знань про теоретичні аспекти готельного бізнесу, закономірності його розвитку і принципи взаємодії з іншими сферами послуг, які висвітлено у працях зарубіжних учених: Ф. Бастія, Т. Хім, Р. Браймера, С. Бартлетта, К. Енертон-Томас, Х.-А. Шреплер, Дж.Р. Уокер та ін. Окремі теоретичні й прикладні аспекти функціонування готельного бізнесу, а також питання методології, організації та вдосконалення управління підприємствами готельного бізнесу досліджено в працях українських та російських учених: Л. Нечаюка, Н. Телеша, Х. Роглева, В. Сопко, В. Завгороднього, Є. Філіповського, Л. Шамарова, Л. Агафонової, І. Андренко, В. Апопія, С. Байліка, М. Бойко, А. Виноградської, С. Василюї, І. Єгорової, Л. Іванової, В. Карсекіна, С. Король, О. Мельника, Г. Муніна, М. Пивоварова, А. Румянцевої, С. Семіколенової, С. Свида, Т. Ткаченко та ін. Окремі аспекти управління персоналом у готельному господарстві вивчалися Р. Браймером, М.І. Кабушкіним, В.О. Квартальновим, Г.А. Папірян та ін.

Постановка завдання. Аналіз наукових праць з окресленої проблематики свідчить, що в

них недостатньо повно розкриті організаційні та мотиваційні засади стратегії управління персоналом готелів та ресторанів. Наукові та практичні аспекти управління персоналом розглядаються у загальнонауковому аспекті. Вони не враховують специфічних імперативів діяльності підприємств готельно-ресторанних закладів як сфери послуг та чинників, які визначаються внутрішнім ресурсним потенціалом і забезпечують високу якість обслуговування. Крім того, на управління персоналом дедалі суттєвіше впливають чинники зовнішнього середовища, це, своєю чергою, зумовлює необхідність розгляду класичних концепцій та методів управління персоналом через призму їх галузевої адаптації з урахуванням загальних питань управлінської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасній концепції управління персоналом на перший план почали виходити соціально-психологічні методи. Застосування цих методів менеджменту передбачає перегляд ролі людини на сучасному етапі науково-технічного розвитку, коли вона з механічного виконавця роботи перетворюється на важливий чинник діяльності підприємства, його капітал, а витрати на оплату праці, створення сприятливих умов діяльності, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників – на особливий вид інвестицій.

Нині за кордоном науковці, які займаються проблемами управління, все більше уваги приділяють спробам пов'язати проблеми планування фінансів і комерційної діяльності з організацією управління персоналом. Остання включає підбір працівників, їх підготовку і перепідготовку, відносини між ними і, нарешті, їх винагороду. У сфері обслуговування дуже важливо проводити правильний підбір працівників, що відповідають вимогам клієнтів. Задоволення клієнтів у сфері готельного обслуговування досягається також увічливістю персоналу, його чуйністю, тож ефективно управління персоналом перетворюється на найважливішу функцію управління готельним бізнесом.

Цілі готельно-ресторанного бізнесу стосовно персоналу характеризуються трьома ознаками: вони відображають бажані стани в майбутньому; вони позначають ці стани конкретно і відрізняються від індивідуальних цілей тим, що мають властивість, обов'язкову для всіх працівників: їх офіційно затверджують, а керівництво їх схвалює. Цілі сприяють виконанню трьох функцій: управління, координації і контролю.

Цілі – це стимул для поведінки, тому вони управляють поведінкою. Вони дають змогу і стимулюють взаємне узгодження поведінки й у цьому сенсі виконують координуючу функцію. Управління персоналом здійснюється у процесі виконання певних цілеспрямованих дій і передбачає: визначення цілей та основних напрямів

роботи з персоналом; визначення засобів, форм і методів здійснення поставлених цілей; організацію роботи з виконання прийнятих рішень; координацію і контроль виконання намічених заходів; постійне вдосконалення системи роботи з персоналом.

Коли загальна стратегія готельно-ресторанного бізнесу усвідомлена, можливо встановити індивідуальні функції управління персоналом, які найкраще поєднуюватимуться із цією стратегією.

Необхідність узгодження стратегії управління персоналом та стратегії готельно-ресторанного бізнесу охоплює основні функції управління і включає:

- підбір, наймання і формування персоналу готельного бізнесу для найкращого досягнення його цілей;
- оцінку персоналу;
- якнайкраще використання потенціалу працівників та їх винагороду;
- забезпечення гарантій соціальної відповідальності готельного бізнесу перед кожним працівником.

У практичному плані можна виділити такі основні функції управління персоналом:

- прогнозування ситуації на ринку праці й у власному колективі для вжиття попереджувальних заходів;
- аналіз наявного кадрового потенціалу і планування його розвитку з урахуванням перспективи;
- мотивація персоналу, оцінка і навчання кадрів, сприяння адаптації працівників до нововведень, створення соціально комфортних умов у колективі, вирішення приватних питань психологічної сумісності співробітників тощо. При цьому зберігаються й традиційні завдання з адміністративної роботи з кадрами.

Персонал надає клієнту не просто обслуговування, а й гостинність і досягає своєї головної мети – задоволеності клієнта, що іноді важливіше навіть за отримання прибутку. Саме люди, які працюють у готелі, створюють те, що в майбутньому приносить або успіх, або невдачу підприємству [6].

Дослідники у цій галузі погоджуються, що людина залишається найважливішим джерелом поступального розвитку сфери послуг загалом і готельного господарства зокрема за умови створення сприятливих умов для розкриття організаторського, творчого й інтелектуального потенціалу працівників. Відомо, що успіх у забезпеченні високої якості послуг, їхнього швидкого відновлення, зниження витрат на надання послуг та інтеграції зусиль персоналу провідних світових готелів і готельних ланцюгів пов'язаний із тим, що в них створено вискоєфективні системи управління персоналом.

Нині соціальна відповідальність організації розглядається як найважливіший критерій її трудової

діяльності. Робота з персоналом набуває нових рис, таких як гуманізм, співпраця, а моральні чинники безпосередньо стають інструментами управління організацією.

Прийняття управлінських рішень в організації базується не тільки на прагматичних критеріях економічного мислення, а й містить у собі істотні моральні детермінанти. Це означає, що професійна діяльність менеджера регулюється не тільки правовими й адміністративними нормами, посадовими інструкціями та приписами, а й моральними принципами [9].

Новим підходам до управління кадрами перешкоджають наявні управлінські стереотипи та недостатня професійна підготовка працівників служб управління. Саме ці чинники й зумовили як низький рівень їхнього організаційного статусу, так і незначні результати практичної діяльності.

На сучасному етапі управління поведінкою людей стає вирішальною умовою, що забезпечує конкурентоспроможність підприємств і організацій, стабільність їхнього розвитку. Поведінковий підхід до управління діяльністю в організації готельно-ресторанного господарства – це один із пріоритетних напрямів менеджменту [4]. Управління поведінкою персоналу з урахуванням особистісних, соціально-психологічних, мотиваційних та інших особливостей людей може сприяти отриманню значного економічного ефекту навіть без економічних витрат, тому менеджери, знаючи, розуміючи й усвідомлюючи індивідуальні особливості кожного працівника, можуть значно поліпшувати загальні результати роботи організації. Досвід діяльності підприємств готельно-ресторанного господарства показує, що розуміння керівництвом значення людського потенціалу, опора на нього є запорукою успішної діяльності.

Професійний розвиток персоналу – це використання зовнішніх чинників, що змушують робітника працювати ефективно й підвищувати свою результативність. Стимулювання буває позитивним і негативним. Позитивне стимулювання спрямоване на підвищення рівня задоволення потреб працівника і на збереження ним наявної поведінки; негативне – на блокування наявної поведінки шляхом зниження рівня задоволення потреб. Генрі Форд уважав, що «лише два стимули змушують людей працювати: бажання заробітної плати та страх її втратити». Але нині існує велика кількість класифікацій, моделей і теорій мотивації: ієрархія потреб Маслоу; теорія потреб Альдерфера, теорія мотивації Мак-Клелланда; двофакторна теорія мотивації Герцберга; теорії «X» і «Y» Мак-Грегора; теорія драйвів Фрейда; теорія мотивації Портера – Лоулера; теорія очікувань Врума та ін. Влаштовуючись на роботу, працівник сподівається отримати гроші, стабільність і безпеку, комфорт, справедливість, розвиток кар'єри, визнання, новизну і драйв, самореалізацію.

З огляду на необхідність підтримки стратегічної орієнтації підприємства, стратегічне управління перетворюється на безперервний та динамічний процес, а отже, одноразовий аналіз і діагностика не можуть бути основою такого процесу, оскільки надають обмежену певним відрізком часу інформацію [3]. Стратегічне управління не претендує на те, щоб дати одне рішення на всі часи, воно, як і будь-який інструмент впливу на об'єкт управління, має свої обмеження (табл. 1).

Актуальною проблемою є впровадження у систему управління вітчизняними готельно-ресторанними закладами сучасних ефективних моделей управління, що відповідають світовим стандартам, які зумовлені необхідністю надання високо-

Таблиця 1

Ризики під час використання стратегічного управління у готельно-ресторанних закладах та шляхи їх подолання [3]

Ризики	Шляхи подолання
Відсутність системного підходу до формування стратегічного управління на підприємстві	Упровадження системи подвійного управління: стратегічного рівня та децентралізованих підрозділів. Застосування стратегічного контролю та контролінгу. Використання стимулів щодо освоєння стратегічного управління. Формування стратегічної поведінки.
Конкуренція стратегічних і поточних видів діяльності з перевагою останніх	Розроблення системи стратегічних планів, у тому числі стратегічних бюджетів. «Захист» стратегічної діяльності за допомогою низки планово-організаційних і економічних заходів.
Відсутність надійної стратегічної інформації для управління підприємством	Формування (зміцнення) аналітичних служб підприємства. Побудова систем стратегічного моніторингу та контролінгу зовнішнього і внутрішнього середовища.
Брак у персоналу навичок стратегічного управління	Спеціальна підготовка кадрів управління, особливо вищого рівня, для всебічного забезпечення функціонування організації у стратегічному режимі. Підготовка та підвищення кваліфікації персоналу щодо прийняття стратегічних рішень, а також їх застосування та аналіз наслідків.
Опір змінам у вигляді «ліквідації загроз» ОСУ, розподілу влади, прав, обов'язків та ритуалів, що існують на підприємстві	Створення структури, що здатна змінюватися. Спільне прийняття стратегічних рішень. Управління опором. Формування стратегічного мислення та поведінки.

якісних послуг, зниження витрат, координації персоналу, проведення маркетингових досліджень ринку готельних послуг.

Існує багато описів послідовності проходження окремих етапів стратегічного управління (деякі досить детальні, інші дуже узагальнені), однак із тим, що треба визначити місію (сферу діяльності), проаналізувати зовнішнє та внутрішнє середовище, сформулювати цілі та стратегії їх досягнення, розробити й виконати стратегічні плани, проекти та програми, погоджуються всі.

На практиці процес стратегічного управління не має таких точних, розділених між собою етапів: порушується послідовність, оскільки більшість робіт виконується одночасно, спостерігається повернення до вже пройдених етапів для уточнення; межа між окремими видами робіт є дещо розмитою (наприклад, це твердження є дуже актуальним для етапів установа цілей та визначення стратегій їхнього досягнення). З іншого боку, стратегічне управління, що являє собою комплексний інноваційний процес, не може відбуватися ізольовано від того, що відбувається на підприємстві: кризові ситуації, конфлікти або, навпаки, прориви в ту чи іншу сферу знань і діяльності. Стратегічне управління не може розглядатися як робота тільки менеджерів вищого рівня управління [5].

Зміни в законодавстві, цінах на енергоносії та інші види товарів і послуг, у технології, організаційних формах підприємств та формах їхньої власності, наявність конкуренції не лише з вітчизняними фірмами тощо доводять, що ми живемо у світі, який швидко змінюється і найчастіше не в тих напрямках, які нам були б до вподоби.

Підприємства стикаються з невизначеністю, непередбачуваними ситуаціями, коли еволюційний підхід, екстраполяційні прогнози та плани, які побудовані за «прирістними» методами, не можуть забезпечити правильної орієнтації та підготовки підприємства до майбутнього, а отже, й виживання.

Висновки з проведеного дослідження. Стратегічне управління – багатоплановий, формально-поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні

стратегії, що сприяють балансуванню відносин між організацією, включаючи її окремі частини, та зовнішнім середовищем, а також досягненню встановлених цілей.

Так само як важко уявити собі два однакових підприємства готельно-ресторанної галузі, неможливо створити тотожні системи стратегічного управління. Характерні риси системи стратегічного управління певного підприємства залежать від взаємодії таких чинників: галузевої належності; розмірів підприємства; типу виробництва, рівня спеціалізації, концентрації та кооперації; характерних рис виробничого потенціалу; наявності (відсутності) науково-технічного потенціалу; рівня управління; рівня кваліфікації персоналу.

Різні підходи до побудови системи стратегічного управління персоналом у готельно-ресторанних закладах потребують чіткого уявлення про переваги цього явища в діяльності окремих підприємств, які в загальному вигляді можна сформулювати через мету стратегічного управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом. К.: Професіонал, 2016. 512 с.
2. Армстронг М. Практика управління людськими ресурсами. СПб.: Питер, 2015. 832 с.
3. Бунтова Н.В. Стратегічні напрями розвитку кадрового забезпечення готельного господарства України. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 1.
4. Браймер Р.А. Основы управления в индустрии гостеприимства; пер. Е.Б. Цыганова. М.: Аспект Пресс, 2006. 381 с.
5. Гавкалова Н.Л. Теоретичні засади ефективного менеджменту персоналу. Україна: аспекти праці. 2015. № 3. С. 31–36.
6. Егоршин А.П. Управление персоналом; 4-е изд., испр. Н. Новгород: НИМБ, 2013. 720 с.
7. Технологии управления персоналом. Настольная книга менеджера / П.В. Журавлев, С.А. Карташов, Н.К. Маусов, Ю.Г. Одегов. М.: Экзамен, 2009. 576 с.
8. Браймер Р. Основы управления в индустрии гостеприимства. М.: ЮНИТИ-М, 2015. 384 с.
9. Недашківський М.М., Євтушенко Г.І. Менеджмент персоналу; Академія ДПС України. Ірпінь, 2012. 252 с.

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ «ХОЛОДНИХ» ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ У ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

ESTIMATION OF INDICATORS OF "COLD" SUPPLY CHAINS IN THE LOGISTIC SYSTEM OF UKRAINE

У статті аналізуються основні тенденції в розвитку «холодної» логістики. Проводиться оцінка параметрів об'єктів «холодної» логістики: типів складських холодильників; обсяг ринку холодильних камер для «холодних» складів; структура обладнання залежно від виду холодильного складу в розрізі температурного діапазону; зміни економічних показників «холодних складів».

Ключові слова: управління, «холодна» логістика, «харчовий ланцюжок», «холодний» ланцюг постачання, управління харчовою безпекою.

В статье анализируются основные тенденции в развитии «холодной» логистики. Проводится оценка параметров объектов «холодной» логистики: типов складских холодильников; объем рынка холодильных камер для «холодных» складов; структура

оборудования в зависимости от вида холодильного склада в разрезе температурного диапазона; изменения экономических показателей «холодных складов»

Ключевые слова: управление, «холодная» логистика, «пищевая цепочка», «холодная» цепь поставок, управление пищевой безопасностью.

The article analyzes the main trends in the development of cold logistics. The evaluation of the parameters of the objects of cold logistics is carried out: the types of warehouse refrigerators; the volume of the cold store market for "cold" warehouses; structure of equipment, depending on the type of refrigerating warehouse in the context of the temperature range; changes in economic indicators of "cold warehouses".

Key words: management, cold logistics, "food chain", "cold" supply chain, food safety management.

УДК 339.49.:656.073.5

Саєнсус М.А.

к.е.н., доцент кафедри маркетингу
Одеський національний економічний
університет

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток ринку, посилення конкуренції, вимога поліпшення якості сервісу клієнтів ставлять перед компаніями нові завдання. Щоб зберегти конкурентоздатність і посилити свої ключові переваги, сучасному підприємству необхідно оптимізувати всі процеси створення вартості – від постачання сировини до сервісного обслуговування кінцевого споживача. Для вирішення цих завдань керівництву компаній доводиться звертатися до найбільш ефективних логістичних рішень. Одними з найбільш високвитратними є «холодні ланцюги» постачання, пов'язані з групою харчових продуктів, які вимагають контролю над температурним режимом у процесі виробництва, транспортування, зберігання і реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у формування і розвиток загальної теорії та методології логістики та управління в ланцюгах поставок зробили такі вчені А.У. Альбеков, В.Г. Альма, Б.А. Анікін, Д.Дж. Бауерсокс, Р. Баллоу, О.М. Гаджинський, В.В. Дибська, Є.І. Зайцев, Д.Дж. Клосс, М. Крістофер, Є.В. Крикавський, В.К. Козлов, Д.М. Ламберт, В.С. Лукинський, Л.Б. Миротин, Ю.М. Неруш, О.А. Новиков, М.А. Окландер, А.В. Парфьонов, Б.К. Плоткін, О.Д. Проценко, А.І. Семенов, В.І. Сергєєв, І.І. Сидоров, А.А. Сміхов, В.Н. Стаханов, Дж.Р. Сток, С.А. Уваров, Д. Уотерс, Н.І. Чухрай, А.Д. Чудаков, Дж.Ф. Шапіро, В.В. Щербачов та ін.

Різні прикладні аспекти логістики розглянуто в роботах В.І. Бережного, Е.В. Бережного, Е.В. Будріна, М.П. Гордона, А.Е. Горєва, С.Б. Карнахова, А.А. Кизима, Д.Д. Костоглодова, Е.А. Коро-

левою, П.В. Куренкова, О.Б. Малікова, В.Є. Ніколайчук, А.Л. Носова, Т.А. Родкіна, В.І. Степанова, Л.С. Федорова та ін.

Незважаючи на досягнуті результати, низка теоретичних і методичних проблем, пов'язаних, зокрема, з розвитком методів управління в «холодних ланцюгах» постачання вимагають проведення подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати стан і тенденції розвитку ринку «холодної» логістики в Україні, провести оцінку параметрів об'єктів «холодної» логістики, таких як: типи складських холодильників; обсяг ринку холодильних камер для «холодних» складів; структура обладнання залежно від виду холодильного складу в розрізі температурного діапазону; зміни економічних показників «холодних складів».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Холодна» логістика – молодий вид діяльності, який уже знайшов підтримку в світовому масштабі. З погляду світового досвіду Україна перебуває на етапі формування й консолідації ринку «холодної» логістики, поступаючись західним країнам як за якістю, так і за комплексністю послуг, наданих національними транспортно-логістичними компаніями [1, с. 79–84]. За допомогою системи ефективного управління «холодної» логістики вирішуються завдання координації, планування та управління процесами постачання, виробництва, складування й доставки товарів і послуг зі строгим температурним режимом. Розвиток ринку холодної логістики пов'язаний із необхідністю підтримки температурного режиму під час зберігання і перевезення продукції.

Основними «драйверами» зростання попиту на послуги холодної логістики є підприємства харчової промисловості (для зберігання і за сезонних коливань в обсягах зберігання), імпортери та експортери харчової продукції, виробники та дистриб'ютори фармацевтичної продукції та біологічно активних добавок, медичні компанії, логістичні оператори, що є посередниками й надають свій комплекс логістики вищих рівнів, оператори роздрібною торгівлі та квіткові компанії.

Основними споживачами послуг «холодної» логістики є виробники та дистриб'ютори продуктів харчування, оскільки більшість із них є швидкокопсувними. Збереження продуктів харчування на протязі тривалого часу є одним із найбільш важливих питань під час виробництва, транспортування та подальшої реалізації продукції. Часто в такому разі висувуються особливі вимоги до температурного режиму на всіх стадіях пересування товару – від виробника до збуту продукції через торговельну мережу до простого покупця. При цьому в кожній із груп покупців існують власні вимоги до холодильних складів. Виходячи із цього, масове будівництво об'єктів з усередненими параметрами ускладнено. Температура є основним параметром оцінки дотримання термінів придатності для охолоджених і заморожених продуктів. Сучасний підхід до рівня обслуговування споживачів, система безпеки й якості продуктів повинні складатися з надання адекватного рівня контролю і моніторингу за температурним режимом ланцюжка постачань товару.

Управління критичними параметрами необхідно протягом усього життєвого циклу продукту, включаючи особливі умови зберігання і транспортування. Температурні умови в процесі реалізації охолоджених і заморожених товарів визначають потенційний ризик зміни діапазону нормативних температур і, отже, втрати якості продукту. Навіть мінімальні зміни в температурі можуть призвести до серйозних наслідків і, отже, втрати їхньої ринкової вартості.

Вимоги операторів ринку до якості холодильних складів зростають. Так, для кожного виду продукції потрібен спеціальний температурний режим. Різні продукти та товари мають різні температурні вимоги. Основні параметри зберігання різних типів продуктів можна звести в нижченаведену таблицю.

Оскільки недотримання термінів та правил зберігання товару може бути небезпечним для кінцевого споживача, компанії-виробники приділяють багато уваги забезпеченню необхідних умов. Дотримання таких умов неможливо уявити без спеціальних холодильних камер або холодильних складів зберігання як у фірм-виробників, так і в компаніях, що займаються оптовою чи роздрібною торгівлею.

Сучасний склад-холодильник – це ціле спеціалізоване підприємство, що працює в окремій будові. Воно оснащено холодильними камерами, має у своєму складі допоміжні та технічні приміщення. До нього підведені під'їзні автомобільні та залізничні шляхи сполучення. Для зручності прийому та видачі товару передбачено відкриті або закриті естакади.

Таблиця 1

Нормативні температури для зберігання продукції основних споживачів послуг холодильних складів

№.№	Вид продукту	Температурний стан продукту	Температурний режим (° C)
1.	Кондитерські вироби	діапазон позитивних температур	До +18° C
2.	Торти та тістечка		0 ... + 5° C
3.	Шоколад і шоколадні вироби		+14 ... + 16° C
4.	Овочі, фрукти	помірні температури	+4 ... + 10° C
5.	Цитрусові		+ 2 ... + 6° C
6.	М'ясна, рибна гастрономія		+2 ... + 7° C
7.	Сушені плоди, овочі та гриби	широкий діапазон температури	+0 ... + 10° C
8.	Молочна продукція, сири	охолоджені	+1...+7° C
9.	Морепродукти		0...+5° C
10.	Квашені, солоні і мариновані овочі	переохолоджені	-1... + 4° C
11.	М'ясні напівфабрикати		-1 ... + 1° C
12.	Свіже м'ясо, свіжа риба (на льоду)		-1... + 2° C
13.	Заморожені продукти, м'ясо, птиця, риба, пельмені	заморожені	-18...-8° C
14.	М'яке морозиво		-15 ... - 18° C
15.	Морозиво		-24° C
16.	Особливий режим для швидкої заморозки, медичних цілей	глибоке заморожування	-45° C

Джерело: побудовано автором за даним [2; 4]

Попит на спеціальні приміщення для зберігання продуктів харчування в охолодженому або замороженому вигляді суттєвий і значно перевищує пропозицію. Він стрімко розвивається, але все ж таки не встигає за потребами ринку. Зумовлено це зростаючим внутрішнім споживанням такої продукції, відповідно, є тенденція як до зростання виробництва продуктів, так й імпорту.

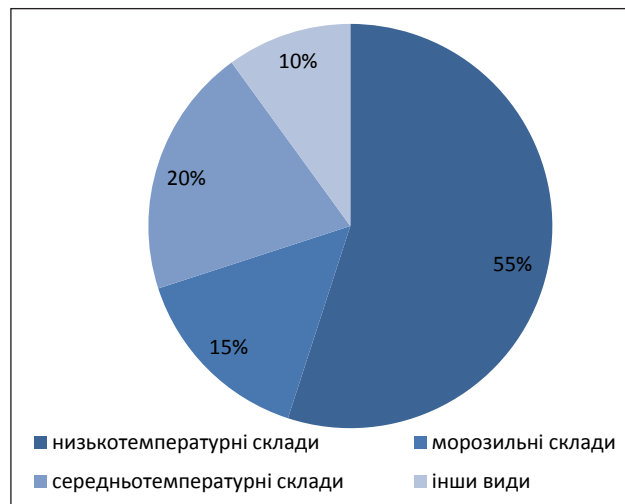
Ринок складської нерухомості в 2014–2016 рр. не показував бурхливого розвитку. Важливим чинником, що нині впливає на ринок, стало зумовлене кризовими явищами скорочення ділової активності. Загалом на ринку спостерігалася мала кількість нових площ, відкритих для ринку, попит знижувався, а орендарі скорочували займані ними площі. Нові складські комплекси будувалися у форматі built-to-suit – для власного використання або під конкретного клієнта.

Для різних потреб використовуються різні типи складських холодильників:

1. морозильні склади для зберігання морожених птиці і м'яса;
2. склади-холодильники для молочних продуктів, сирів і ковбас;
3. склади-холодильники для фруктів, овочів, квітів;
4. камери дозрівання бананів;
5. камери охолодження м'яса після забою, ковбаси після виготовлення;
6. камери шокової заморозки м'яса, риби, пельменів, ягід і грибів.

Усі ці приміщення мають свої температурно-вологісні режими. Зрозуміло, що такі специфічні приміщення потребують великих фінансових

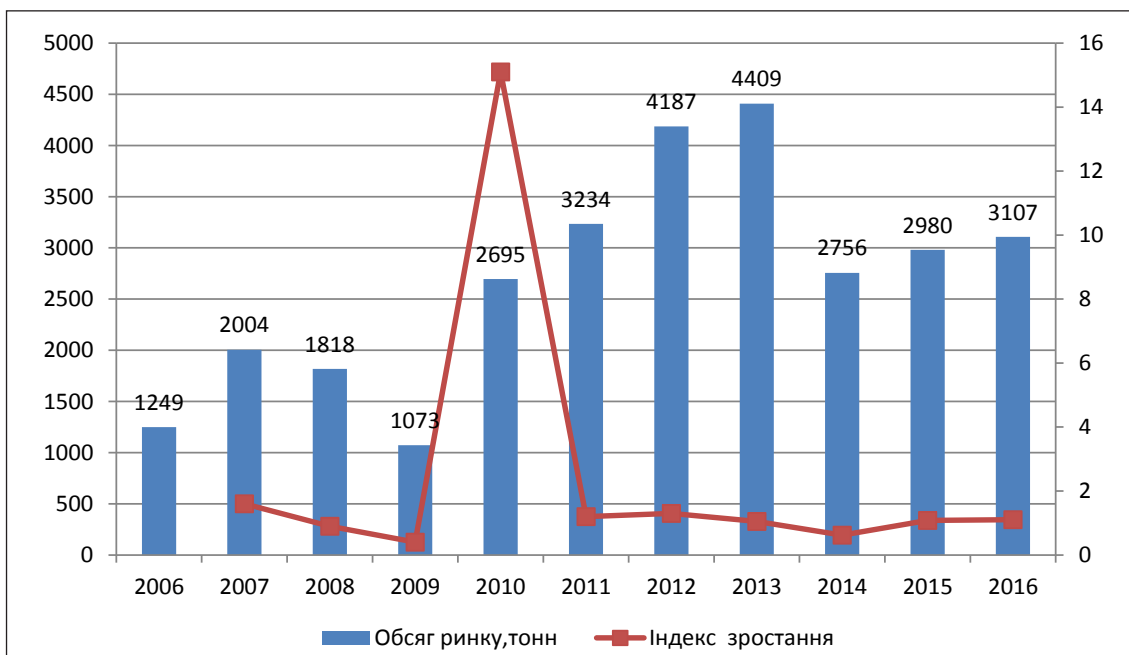
коштів для їх зведення й подальшого утримання. Виробники продуктів харчування розвивають власні логістичні ресурси, як і мережі продуктових ритейлерів. Компанії, які не можуть організувати власну логістику через нестачу фінансових чи інших ресурсів, звертаються до послуг логістичних операторів. Таким чином, на ринку присутні різні види складів. В Україні пропозицію холодних складів умовно можна розділити на три типи.

Рис. 2. Структурування обладнання залежно від виду холодильного складу в розрізі температурного діапазону, %

Джерело: побудовано автором за даним [2; 3]

Різні типи складів вимагають різних підходів до їх організації та побудови. Забезпечити оптимальний температурний режим у середньо-

Рис. 1. Динаміка обсягу ринку холодильних камер для складів у 2006–2016 рр., т

Джерело: побудовано автором за даним [2]

температурному складі набагато простіше, ніж у морозильним складі, тому морозильні склади набагато менше за обсягом, аніж середньотемпературні. При цьому основні параметри складів залежать від складського устаткування, яке застосовується у складі, й від особливостей будівництва складу.

Закритість «холодного» сегмента ринку складської нерухомості спричиняє небажання більшості компаній надавати інформацію про розміри та якість займаних площ, але в результаті моніторингу ринку можна відзначити, що частка вакантних площ становить не більше 5%.

Таблиця 2

Динаміка зміни економічних показників по холодильним складам України в 2007–2016 рр.

Рік	Вартість будівництва, дол./м ²	Окупність, років	Вартість річної оренди, дол./м ²
2007	700-850	3-4	100-125
2008	850-1100	4-5	130-170
2009	1200-1600	5-7	140-180
2010	1100-1800	5-7	170-225
2011	1200-1900	5-7	185-330
2012	1200-1900	4-6	200-350
2013	1200-1900	5-6	210-360
2014	850-1100	6-7	150-200
2015	850-1100	7-9	110-130
2016	1200-1600	6-8	115-135

Джерело: побудовано автором за даним [2; 3]

Забезпечення вимог до температурного режиму – одне із завдань холодної логістики. Передусім це стосується вимог до продуктів харчування, проте також актуальне під час перевезення небезпечних вантажів, тварин, лакофарбової продукції, медикаментів та ін.

Зберігання продуктів входить у «харчовий ланцюжок» – процес існування продукту від виробництва до споживання й є чинником системи безпеки харчових продуктів, вимоги до якої регулюються, зокрема, ДСТУ 4161-2003 та ДСТУ ISO 22000:2007 [4]. Зберігання даного виду товарів підпадає під дію Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпеки і якості харчових продуктів» [5], «Санітарних правил для підприємств продовольчої торгівлі» [6], «Санітарних правил для підприємств громадського харчування» [7]. Оскільки ці документи були розроблені досить давно, вони вимагають модернізації у світлі нових технологій виготовлення та упакування продуктів, підтримки температури.

Важливим терміном у сфері «холодної» логістики є «холодний» ланцюг постачання». Система управління «холодними» ланцюгами постачання – це комплекс управлінських механізмів, що допомагає ефективній інтеграції постачальників,

виробників, дистриб'юторів і продавців. «Холодний» логістичний ланцюг постачання являє собою процес планування, організації, регулювання і контролю потоків сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, напівфабрикатів, готової продукції, а також забезпечення ефективного й швидкого сервісу шляхом отримання оперативної інформації про переміщення швидкопсувних харчових продуктів.

«Холодний» ланцюг постачання – це безперервно функціонуюча система, яка забезпечує оптимальну температуру під час зберігання та транспортування товарів від виробника до кінцевого споживача з дотриманням усіх вимог безпеки й якості в межах встановленого нормативного терміну придатності.

Система ланцюгів холодних постачань є системою холодної логістики, яка надає низку засобів для підтримки ідеальних умов для зберігання швидкопсувних вантажів та їх транспортування з пункту відправлення до пункту споживання в межах системи ланцюга холодних постачань швидкопсувних товарів [1, с. 79–84].

Для «холодного» ланцюга постачання критичними чинниками успіху є: механізм, який контролює дотримання всіх необхідних температурних умов на кожному етапі зберігання і перевезення товару; холодильне обладнання, яке призначене для того, щоб зберігати та перевозити товар в оптимальних температурних умовах.

Проблеми в «холодних» ланцюгах постачань пов'язані з:

1. високою вартістю технічного забезпечення та системи контролю температурного режиму;
2. відсутністю у законодавстві вимог та нормативної документації до перевезення і зберігання товару в холодової ланцюжку постачань;
3. відсутністю провайдерів спеціалізованих послуг;
4. слабо розвиненою транспортною інфраструктурою, що змушує нести великі транспортні витрати;
5. багатоступеневою дистриб'юторською схемою.

Основна проблема «холодної» логістики – дотримання умов зберігання на всіх етапах харчового ланцюжка. Для цього потрібні розгалужена система холодних складів, велика кількість обладнаного транспорту і відсутність тривалих затримок під час навантаження-вивантаження товарів між усіма точками зберігання. Звідси впливає проблема забезпеченості холодними складами: недостатня кількість сучасних конструкцій з обладнанням, яке може забезпечити різні варіанти температурного режиму – від категорії «фреш» (+2–6°C для м'ясо-молочної продукції та +15°C для овочів) до глибокої заморозки.

Це зумовлено високою вартістю створення логістичних об'єктів, відсутністю державної під-

тримки та свідомим порушенням правил зберігання недобросовісними операторами, які за рахунок цього зменшують свої витрати. Необхідний певний моніторинг дотримання температурного режиму, який дав би змогу уникнути впливу людського чинника. Прагнення знизити витрати може вплинути на якість продукту в момент його споживання або призвести до списання зіпсованої продукції до її потрапляння у магазин.

Сезонне коливання температур має значний вплив на об'єкти «холодної» логістики. У літні місяці, по-перше, попит на них зростає, оскільки спека зменшує термін зберігання всіх продуктів, а по-друге, для підтримки необхідного температурного режиму потрібно більше ресурсів і не всі склади мають оснащення, здатне ефективно функціонувати при +30–40°C. Найбільш енергоємними є низькотемпературні (морозильні) приміщення з температурою -24–18°C. У них зберігається заморожена продукція: м'ясо, морепродукти, напівфабрикати, заморожені овочі. Не всі продукти можна зберігати разом, навіть якщо їхні температурні вимоги збігаються. Наприклад, повинні зберігатися окремо сирі й готові продукти, продукти зі специфічним запахом і продукти, які легко їх вбирають, і т. д.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна виділити такі напрями розвитку об'єктів «холодної» логістики:

- Ініціювання державних програм підтримки для зниження фінансових витрат на створення складів.
- Зниження накладних витрат за рахунок масштабу.
- Зниження витрат на енергоспоживання шляхом поліпшення ізоляції, мінімізації часу відкриття дверей, збільшення частки нічної активності для

використання більш низької температури навколишнього середовища.

- Збільшення частки автоматизації та посилення моніторингу всього «холодного» ланцюга.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Крикавський Є.В., Наконечна Т.В. Від холодної логістики до ланцюгів холодних поставок. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. 2016. № 846. С. 79–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2016_846_16.
2. Обзор рынка холодильных складов Украины. URL: <https://pro-consulting.ua/ua>.
3. Холодильная индустрия. Портал холодильного оборудования. URL: <https://holodcatalog.ru/entsiklopedii/kholodilnye-sklady-stroitelstvo/obzor-rynka-kholodilnykh-skladov-ukrainy/>.
4. ДСТУ ISO 22000:2007 (ISO 22000:2005, IDT) Національний стандарт України. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга. URL: https://test1.haccp.center/assets/files/DSTU_ISO_22000-2007.pdf.
5. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» № 1983-VIII від 23.03.2017. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 25. Ст. 289. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Санітарні правила для підприємств продовольчої торгівлі (СанПиН 5781-91) Органи влади СРСР; Правила, Форма типового документа від 16.04.1991 № 5781-91. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v5781400-91>.
7. Про затвердження Правил роботи підприємств громадського харчування: Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків України від 3 липня 1995 р. № 129. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.Nsfimc1/link1/REG766.html.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

THE INNOVATIVE POTENTIAL AT ENTERPRISES OF TOURISM AND HOSPITALITY SERVICE

У статті розглянуто інноваційний потенціал як сучасне поняття, яке впливає на бізнес-процеси та інтелектуалізацію підприємств сфери туризму та індустрії гостинності. Розгляд питань, пов'язаних з аналізом інноваційного потенціалу, охопив значну кількість теоретичних та методологічно-практичних досліджень останнього часу, що засвідчує актуальність вибраної теми. Кожна проаналізована праця має суттєву значущість щодо розкриття досліджуваного поняття. У результаті дослідження проведено аналіз та узагальнено підходи до визначення структури інноваційного потенціалу підприємства й обґрунтовано варіант структури інноваційного потенціалу підприємств сфери туризму та індустрії гостинності з урахуванням специфіки інтелектуальної діяльності даної галузі. Результати вивчення можуть бути використані для поліпшення методів управління людськими ресурсами та реалізації інноваційної політики на підприємствах сфери туризму та індустрії гостинності.

Ключові слова: інноваційний потенціал, туризм, індустрія гостинності.

В статье рассмотрен инновационный потенциал как современное понятие, которое оказывает влияние на бизнес-процессы и интеллектуализацию предприятий туризма и индустрии гостеприимства. Исследование по оценке инновационного потенциала охватило значительное количество теоретических и методологически-практических работ за последний период.

Проанализированные изыскания имеют существенное значение и обуславливают актуальность выбранной темы. Проведен анализ и обобщены существующие подходы к изучению структуры инновационного потенциала предприятий сферы услуг и индустрии гостеприимства с учетом специфики интеллектуального капитала субъектов хозяйственной деятельности данной сферы услуг. Результаты исследования могут использоваться для улучшения существующих методов управления человеческими ресурсами и реализации инновационной политики на предприятиях сферы туризма и индустрии гостеприимства.

Ключевые слова: инновационный потенциал, туризм, гостеприимство.

This paper discusses innovative potential as a modern concept that influences business processes and intelligent growth of the enterprises of tourism and hospitality service. The research into innovative potential has produced a plethora of proposed methods and theories over the last years. Each article contributes important insights into the understanding of the innovative potential. The carried-out analysis and synthesis of the existing approaches on studying of structure of innovative capacity of the enterprises of a services sector and the industry of hospitality taking into account specifics of the intellectual capital of subjects of the economic activity given a services sector. Findings are used to support existing managerial policies for better management practices of the enterprises of tourism and hospitality service.

Key words: innovative potential, tourism, hospitality service.

УДК 338.24.01

Смагін В.Л.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри менеджменту
і маркетингу
Київський національний лінгвістичний
університет

Яворська О.Г.

к.б.н., доцент кафедри туризму
та фізичного виховання
Київський національний лінгвістичний
університет

Постановка проблеми. Економічний розвиток національної економіки залежить від технологічного рівня, стану суспільних інститутів та макроекономічного середовища, чинника часу, а в умовах глобалізації та прискорення трансформаційних процесів – інноваційного потенціалу, що нерозривно пов'язаний з якістю людських ресурсів [17]. Інноваційна діяльність значною мірою визначається здатністю економічних суб'єктів до використання та генерації нових знань, отриманими інтелектуальними результатами, набутими продуктивними відносинами із зовнішнім середовищем, що трактується як людський інтелектуальний капітал. Інтелектуальний потенціал – це найбільш потужний та перспективний ресурс, в основі якого лежить інтелектуальна праця людини, спрямована на створення і розповсюдження інновацій [11]. Саме інтелектуальний капітал розглядається як важливий інструмент управління якістю інновацій у процесі розвитку соціально-економічних систем. Слід також зазначити, що в умовах постіндустріального суспільства зростає тенденція до

зниження ваги ресурсів, на яких базуються первинні конкурентні переваги, відповідно, зростає роль інтелектуального складника та інноваційної діяльності. Інноваційна діяльність та ступінь розвитку відповідної сфери визначають можливості держави забезпечувати високу конкурентоспроможність економіки та використовувати системні чинники її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід указати праці науковців із питань розроблення моделей ефективного функціонування економіки та інноваційного розвитку К. Міямото, Ч. Халтена, Ф. Котлера, С. Хантингтона, М. Мак-Доналда, Т. Фрідмана, Г. Асселя, С. Фішера, Ю. Пахомова, В. Геєця, Л. Мельника, А. Філіпенка, Е. Уткіна, О. Вугальтера, В. Диканя, Е. Голубкова, І. Тараненка, В. Полтерович, І. Шовкун, О. Москаленка, Н. Гранжевської, В. Болгова, Т. Котуранової, А. Поручника, І. Чорнодіда та ін. Роль інновацій висвітлювалася у публікаціях М. Денисенко, В. Левковця, В. Лисюка, В. Нікіфоренка, О. Митяй, М. Слатвінського та ін. Дослідженням

тенденцій і проблем інноваційного розвитку підприємств у перехідній економіці присвячено праці вчених дальнього та близького зарубіжжя, серед яких: І. Ансофф, П. Друкер, В. Зинов, М. Портер, В. Санто, Й Шумпетер, Ю. Яковець, О. Амоша, М. Войнаренко, А. Воронков, С. Ілляшенко, В. Стадник та ін. Сьогодні набувають актуальності питання розуміння та оцінки інноваційного потенціалу туристичного підприємства як базисного елементу процесу управління інноваційною діяльністю туристичної фірми; найважливішою проблемою активізації даної діяльності є створення умов та ситуацій для якнайбільшого розвитку творчої активності персоналу [8]. На жаль, науковцями визначено поточний стан інноваційної діяльності в Україні як кризовий, за якого кадровий та фінансовий складники інноваційної діяльності несуть негативні передумови для модернізації економіки країни [9]. Відповідно, формування стійкого розвитку інноваційного потенціалу, який є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності підприємств та збільшення випуску нової продукції з кращими споживчими властивостями, набуває особливого значення. Крім того, інноваційний потенціал розглядається як основа забезпечення соціально-економічного розвитку України, формування напрямів реалізації економічної стратегії у сфері рекреаційних послуг та конкурентних переваг, які реалізуються в межах локальних виробничих формувань.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, які полягають у проведенні аналізу та узагальненні підходів до визначення структури інноваційного потенціалу підприємства, обґрунтуванні варіанту структури інноваційного потенціалу підприємства сфери туризму та індустрії гостинності з урахуванням специфіки інтелектуального капіталу суб'єктів підприємницької діяльності даної галузі та визначенні його складників.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2011 р. урядом було розпочато реалізацію заходів «Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні», отже, активізація інноваційної діяльності на всіх рівнях визначена актуальною для економіки України, а інновації – як життєво необхідні для сталого розвитку підприємств [7; 12; 13].

Н. Власова, В. Смирнова, Н. Семененко, Т. Тайгибова визначають інновації у туризмі як системні заходи, що мають якісну новизну та призводять до позитивних зрушень, що забезпечують стійке функціонування і розвиток галузі в регіоні; Л. Маклашина – як розроблення та створення нових туристичних маршрутів, проектів і т. д. із застосуванням досягнень науки, техніки, ІТ-технологій, а також передового досвіду в галузях управління і маркетингу, впровадження яких дасть змогу під-

вищити рівень зайнятості населення, забезпечити зростання його доходів, прискорити соціально-економічний розвиток і поліпшити туристичний імідж країни та регіонів; В. Новіков – як результат дій, спрямованих на створення нового або зміну наявного туристичного продукту, освоєння нових ринків, використання передових інформаційних і телекомунікаційних технологій, удосконалення надання туристичних, транспортних і готельних послуг, створення стратегічних альянсів для здійснення туристичного бізнесу, впровадження сучасних форм організаційно-управлінської діяльності туристичних підприємств; О. Давидова – як нововведення, які супроводжуються відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів, принципово новими змінами туристичного продукту, підвищенням ефективності функціонування складників індустрії туризму, підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних товарів і послуг, прогресивними змінами чинників виробництва [3]. Досліджуючи більш детально коло проблем із реалізації інновацій у сфері туризму та індустрії гостинності, можна вказати на думки таких учених. О.П. Крупський звертає увагу на проблему методологічного толку, пов'язану, насамперед, з особливостями інновацій у туризмі та вивченням тенденцій та закономірностей упровадження інновацій, планування результатів (бажано позитивних) і управління ними [8]. О. Давидова зазначає, що недостатньо уваги приділяється теоретичним та практичним аспектам щодо ефективного застосування інновацій у галузі туризму в контексті підвищення якості надання туристичних послуг; актуальним залишається питання комплексного вивчення особливостей застосування інноваційних технік та технологій у туризмі, які забезпечують ефективний розвиток туристичної галузі в сучасних умовах; сервісне обслуговування – основа комерційного успіху у сфері туризму – залишається на низькому рівні порівняно зі світовими стандартами [3]. Т.О. Кіндрік та О.М. Головінов також зазначають, що в Україні відсутні сприятливі умови для ефективного здійснення інновацій у туристичній індустрії, оскільки на шляху їх масової реалізації постають перешкоди фінансового, правового та політичного характеру; процеси створення нових інноваційних структур, які здатні реалізувати цілком комерційні проекти, мають стихійний характер; існують проблеми зовнішньоекономічної діяльності у сфері туризму в Україні: недостатній рівень фінансування туристичної галузі, невідповідність стану туристичної інфраструктури міжнародним стандартам, слабкий зв'язок пов'язаних і підтримуючих галузей із туристичною сферою [6].

Сьогодні ситуація, що склалася у туристичній індустрії України, практично неконкурентоспроможна на світовому ринку, оскільки:

- застаріла матеріально-технічна база, яка потребує капітального ремонту, модернізації та функціональної реконструкції;

- брак сучасних засобів розміщення туристів;
- недостатній розвиток важливих складників туристичної інфраструктури – транспорту та зв'язку;

- недостатньо розвинена мережа закладів харчування та індустрії розваг;

- брак кваліфікованих спеціалістів з організації та розвитку внутрішнього і в'їзного туризму;

- орієнтування туристичних фірм на закордонні подорожі; відсутність активно функціонуючого туристично-інформаційного центру;

- екологічні проблеми [6].

О. Давидова пропонує одним із варіантів вирішення окреслених проблем та забезпечення розвитку вітчизняної туристичної індустрії застосування новітнього підходу, зокрема логістичного, який передбачає оптимізацію туристичних потоків у туризмі, підвищуючи якість надання туристичних послуг до світових стандартів, оптимізуючи використання інформаційних і матеріальних потоків, знижуючи витрати на виробництво та надання туристичних послуг; зокрема, однією із інновацій у логістиці туризму є підхід «точно в термін» (Pull-система) на всіх рівнях туристичного господарства [3]. Підхід «точно в термін» у логістиці туризму ґрунтується на інноваційній моделі сталого розвитку туризму, що детально представлена І.Г. Смирновим [15]. На впровадження інновацій у туризмі, на думку М.С. Доценко, значний вплив мають економічна ситуація в країні, соціальний стан населення, національне законодавство, а також міжурядові та міжнародні угоди, отже, мотиви і причини появи інновацій у туристській діяльності в кожній країні різні [4].

В.О. Сорочан окреслено принципи інноваційного процесу у реалізації та комерціалізації туристичного продукту:

науковості, системності, іманентності інвестиційним процесам, відповідності інноваційної діяльності та її результатів рівню розвитку суспільства, зв'язності (інноваційний процес закінчується появою на ринку товару, який на певному етапі життєвого циклу повинен викликати потребу у створенні наступної інновації і забезпечити фінансову підтримку цього процесу), безпеки, зворотного зв'язку, адаптивності, врахування інноваційного потенціалу території, конкурентоздатності, керуваності [16].

Також дослідник зазначає провідні чинники, які впливають на інноваційні процеси в розробленні нового туристичного продукту:

- нові напрями розвитку науки і техніки, поява нових технологій; економічна і політична ситуація в країнах світу;

- нововведення міжнародних організацій, правила економічних взаємовідносин, нові форми співпраці, рішення, прийняті міжнародними та регіональними туристичними організаціями, нові знання про туристичні ресурси в різних куточках світу;

- державні закони та правові акти, які визначають економічні і політичні принципи функціонування туристичних підприємств, розроблення державних концепцій розвитку туризму, прийняття нових нормативно-правових актів із соціально-економічних питань;

- зміна ситуації на ринку туристичних послуг: поява нових туристичних маршрутів, невідповідність запропонованих послуг потребам туристів, зміна структури попиту, поява нових вимог до якості туристичного продукту з боку споживача;

- впровадження інновацій у діяльність виробничих підприємств, які тісно пов'язані з туристичним бізнесом (транспортні компанії, готелі, оздоровчі заклади, засоби зв'язку та ін);

- прагнення туристичних компаній закріпитися на ринку, боротьба за виживання;

- неочікувані події: екологічні та техногенні катастрофи, терористичні акти та ін. [16].

На думку С.А. Севастьянкової, основними напрями інноваційної діяльності туристичних підприємств мають стати:

- випуск нових видів туристичного продукту, готельних послуг та ін.;

- застосування нової технології і техніки у виробництві традиційних туристичних продуктів;

- залучення у сферу туристичного попиту не використовуваних раніше туристичних ресурсів; організаційні зміни у виробництві й споживанні традиційного туристичного продукту, готельних послуг тощо;

- новий менеджмент, новий маркетинг [14].

За М.С. Доценко сучасний інноваційний туризм має такі напрями:

- випуск нових видів туристичного продукту, ресторанного продукту, готельних послуг і т. д.;

- використання нової техніки і технології у виробництві традиційних продуктів;

- використання нових туристичних ресурсів, що раніше не використовувалися, унікальний приклад;

- подорожі туристів на космічних кораблях;

- зміни в організації виробництва і споживання традиційного туристичного, ресторанного продукту, готельних послуг і т. д.;

- новий маркетинг, новий менеджмент;

- виявлення і використання нових ринків збуту продукції (готельні та ресторани ланцюги) [4].

На думку М.С. Доценко, важливим аспектом реалізації інноваційної політики та управління інноваційною діяльністю є розвиток інноваційної інфраструктури [4].

Корисною нам видається розробка В.Ф. Зинов'єва та О.В. Бартошук щодо виділення п'яти рівнів (меж), яким має бути приділено увагу інноваторів туристичних підприємств: межа інноваційної інфраструктури; межа інноваційних продуктів; межа організаційних нововведень; межа технологічних інновацій; межа маркетингових інновацій [5].

На думку О. Давидової, ступінь інноваційного розвитку туристичної галузі визначають: ринкова кон'юнктура, рівень освіти та кваліфікації кадрів, наявність на досліджуваній території ресурсів, передусім унікальних [3].

Таким чином, підсумовуючи, слід зазначити, що дослідники вказують на важливість наявності ресурсів для реалізації інноваційних проєктів. Так, на думку О.А. Виноградова, інноваційний потенціал підприємства виступає як критична сукупність ресурсів, необхідних і достатніх для розроблення, виробництва й упровадження продуктивних інновацій або вдосконалення інновацій бізнес-процесів (технологій, організації, управління) для організації інноваційної діяльності з метою задоволення потреб на ринках інноваційної продукції [1]. Професор Т.В. Гринько також трактує інноваційний потенціал як функцію від кількості ресурсів, що підприємство може залучити у відведений часовий проміжок до сфери науково-технічного розвитку, за заздалегідь заданого діапазону ресурсних обмежень та непогіршення результативності основних виробничих циклів. Ресурси можуть бути матеріальні, виробничі, науково-технічні, інтелектуальні та ін. [2].

Багато науковців під час вивчення специфіки запровадження інновацій у сфері туризму вказують на важливість саме людських ресурсів та соціального капіталу. Так, на думку О.П. Крупського, інноваційний потенціал туристичного підприємства – здатність його організаційної культури до самодобудови; професійна культура менеджерів туристичних підприємств орієнтована не стільки на пошук нових бізнес-пропозицій, спрямованих на розвиток туристичного бізнесу, скільки на експлуатацію стандартних, одноманітних, «пакетних» пропозицій від туроператора. Невміння або небажання розробляти пропозиції, відмінні від ринкових, спричиняє виникнення і «загибель» величезної кількості туристичних фірм-одноденок, тому інноваційний потенціал туристичного підприємства розглядається як можливість перетворення і раціоналізації досвіду та сформованих стереотипів взаємодії суб'єктів бізнес-процесу, тобто як можливість перетворення й раціоналізації досвіду взаємодії суб'єктів даного підприємства [8]. З огляду на важливість формування клієнтської бази та її нарощування для даної сфери послуг, надаємо результати аналізу підходів науковців до розуміння клієнтського капіталу в табл. 1.

Таким чином, серед активів підприємства з організації інноваційної діяльності вчені однакостайні у важливості крім матеріальних ресурсів також і нематеріальних активів, проте щодо їх виокремлення серед економістів існують різні погляди та підходи. У вищезначених дослідженнях нема-

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «клієнтський капітал»

Автори	Клієнтський капітал розглядають як складовий елемент інтелектуального капіталу підприємства	Виокремлення клієнтського капіталу на рівні підприємства
М. Мак-Ірлей		у складі соціального капіталу підприємства виділяє інтрасоціальний та інтерсоціальний; до складу останнього входить клієнтський капітал
У. Буковіч, Р. Вільямс	капітал підприємства, який характеризується тісними зв'язками з клієнтами	
О.М. Собко, С.О. Заїка, О.В. Грідін, О.В. Кендюхов, Г. Сент-Онджа, Том Стюарт, К. Свейбі, Г. Петраш, Д. Добія	серед складників інтелектуального капіталу підприємства виокремлюють клієнтський капітал	
Дж. Кей		обґрунтовує поняття капіталу відносно <i>Relational Capital</i> та пропонує замінити таким поняття клієнтського капіталу
Е. Брукінг	виокремлює елементи клієнтського капіталу	
Б. Хаанес, В. Лоусндан	репутація компанії, лояльність клієнтів, бренд, ділове співробітництво, канали збуту, сприятливі контракти і т. д.	
Л. Едвінсон, М. Меллуні	клієнтський капітал – домінанта формування структурного елементу інтелектуального капіталу підприємства	

теріальні резерви підприємства представлені інтелектуальними ресурсами. Г.І. Михайліченко серед складників інноваційного потенціалу підприємства виокремлює інтелектуальний, комунікативний, репутаційний, клієнтський капітали, а поняття «інноваційний потенціал туризму» пропонує розглядати на трьох рівнях його реалізації:

- на мега- та макрорівні (ресурсний, природний, інфраструктурний потенціал регіону);
- на рівні кластера (управлінський вплив, ресурсощадні технології, економічна взаємодія та організаційна підтримка суб'єктів кластера);
- на рівні організації – сукупність матеріальних та нематеріальних ресурсів організації (інтелектуальний, комунікативний, репутаційний, клієнтський капітали) [10].

На нашу думку, можливості реалізації інновацій дійсно зумовлені кількома рівнями її організації; зокрема перший, або початковий, рівень характеризується наявністю необхідних ресурсів із забезпечення інновацій – інноваційним потенціалом суб'єктів підприємницької діяльності у даній сфері послуг. Дехто з науковців уживає поняття «інвестиційна привабливість». Зокрема, В.Ф. Колісниченко пропонує використовувати інвестиційну привабливість підприємства, розглядаючи як складник інноваційного об'єкту, а також як додаткову ознаку для класифікації підприємств, що впроваджують інновації [7]. Дослідниця також серед ознак класифікації підприємств, що впроваджують інновації, вказує готовність підприємства до інновацій та характер його інноваційної діяльності; вид інновації: продуктові, технологічні, управлінські, соціальні і т. д. [7]. Подібні погляди узгоджуються з дослідженнями О. Давидової, яка зазначає, що найбільшого поширення в сучасній практиці туризму отримали такі види інновацій, як продуктові, технологічні, маркетингові, сервісні та організаційно-управлінські [3].

М.С. Доценко до організаційних інновацій відносить такі нововведення, які пов'язані з розвитком підприємства і туристського бізнесу в системі та структурі управління, включаючи реорганізацію, поглинання конкуруючих суб'єктів на основі новітньої техніки і передових технологій; кадрової політики (оновлення і заміна кадрового складу, система підвищення кваліфікації, перепідготовка та стимулювання працівників), раціональної економічної та фінансової діяльності (впровадження сучасних форм обліку та звітності, що забезпечують стійкість положення і розвитку підприємства); маркетингові інновації дають змогу охоплювати потреби цільових споживачів або залучати не охоплених на даний період часу клієнтів; періодичні нововведення (продуктові інновації), спрямовані на зміну споживчих властивостей туристичного продукту, його позиціонування і надання конкурентної переваги [4].

Ґрунтовною є запропонована розробка структури інноваційного потенціалу підприємства О.А. Виноградова, який виокремлює:

- ринковий потенціал – відображає рівень відповідності можливостей підприємства зовнішнім ринковим потребам інновацій, які генеруються ринковим середовищем;
  - інтелектуальний потенціал – визначає можливості генерації і сприйняття ідей і задумів новацій та доведення їх до рівня нових технологій, конструкцій, товарів, організаційних й управлінських рішень;
  - кадровий потенціал – характеризує можливості персоналу підприємства застосувати нові знання і технології, організаційні й управлінські рішення, виконувати розроблення та виготовляти нову інноваційну продукцію;
  - техніко-технологічний потенціал – відображає здатність підприємства оперативно переорієнтувати виробничі потужності і налагоджувати ефективно виробництво інноваційної продукції, яка відповідає ринковим потребам;
  - інформаційний потенціал – характеризує інформаційну забезпеченість підприємства, ступінь повноти і точності інформації, необхідної для прийняття ефективних інноваційних рішень;
  - фінансовий потенціал – відображає відповідність фінансового стану, інвестиційної привабливості, кредитоспроможності і системи ефективного управління фінансами підприємства необхідності забезпечення ефективної та стійкої інноваційної діяльності на всіх етапах інноваційного циклу;
  - мотиваційний потенціал – можливість підприємства щодо приведення у відповідність та узгодження різноспрямованих інтересів суб'єктів інноваційного процесу: розробників інновацій; виробників нових товарів; інвесторів; постачальників сировини; торговельних посередників; споживачів; суспільства тощо;
  - науково-дослідний потенціал – відображає наявність створеного резерву результатів науково-дослідних робіт, достатнього для генерації нових знань, спроможність проведення досліджень із метою перевірки інноваційних ідей і можливості їх використання у виробництві нової продукції [1].
- Вважаємо доцільним для підприємств сфери туризму та індустрії гостинності запровадити вищезазначені підходи до розгляду сутності інноваційного потенціалу підприємства, які охоплюють, зокрема, й нематеріальні ресурси організації. Таким чином, інноваційний потенціал туристичної сфери можна представити як сукупність функціональних субсистем та їх складових елементів: матеріальних ресурсів (представлений фінансовим та техніко-технологічним потенціалами у розумінні О.А. Виноградова) та нематеріальних активів, до складу яких належать: маркетинговий

(ринковий у розумінні О.А. Виноградова), клієнтський (охоплює клієнтський та комунікативний у розумінні Г.І. Михайліченко), кадровий (людський), соціальний (охоплює інформаційний та мотиваційний потенціали у розумінні О.А. Виноградова; репутаційний та комунікативний у розумінні Г.І. Михайліченко), структурний (організаційний у розумінні М.С. Доценко) та інтелектуальний (у розумінні Г.І. Михайліченко) потенціали.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, інноваційний потенціал підприємств сфери туризму та індустрії гостинності – комплексна система, яка визначається наявністю реальних можливостей для інноваційної діяльності та її фінансування, розроблення та впровадження інновацій із застосуванням мотиваційних та стимулюючих механізмів, планування інноваційних заходів та взаємодії учасників інноваційного процесу, особливостями процесу відновлення та примноження потенціалу підприємства. Формування інноваційної стратегії та подальшої реалізації інноваційних ідей у сфері туризму вимагає розбудови системи управління інноваціями, які відповідають вимогам галузі та ринку. Лише послідовна та активна інноваційна політика забезпечить нашої державі суттєвий прогрес у сфері туризму та індустрії гостинності та переведення їх на якісно новий рівень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Виноградов О.А. Маркетинг в інноваційній діяльності підприємств корпоративного типу: автореф. дис. ... канд. ек. наук: 08.06.01. Київ, 2006. – 21 с.
2. Гринько Т.В., Єфімова С.А. Теоретичні засади управління інноваційним потенціалом промислового підприємства. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка». 2013. № 3 (63). С. 75–83.
3. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. № 7 (172). С. 65–69.
4. Доценко М.С. Інновації в туризмі України. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму». Ч. II. Миколаїв: МФ КНУКІМ, 2015. С. 31–34.
5. Зиновьев Ф.В., Бартошук А.В. Инновационный подход к развитию туристической отрасли Украины. Инновационная экономика. 2012. № 4 (30). С. 161–164.
6. Кіндрик Т.О., Головінов О.М. Інноваційна діяльність в туристичному господарстві України. Матеріали конференції «Ефективні інструменти сучасних наук – 2010». URL: <http://infotour.in.ua/kindryk.htm>.
7. Колісниченко В.Ф. Інвестиційне забезпечення інноваційної діяльності підприємств: автореф. дис. ... канд. ек. наук: 08.06.01. Харків, 2006. 17 с.
8. Крупський О.П. Концептуальні засади управління інноваційною діяльністю туристичних підприємств. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій». 2015. Вип. 4. Т. 22. С. 64–71.
9. Митяй О., Слатвінський М. Стимулювання інвестування в інтелектуальний капітал та інновації як основа модернізації економіки. Вісник ТНЕУ. 2014. № 4. С. 40–50.
10. Михайліченко Г.І. Туристичний потенціал: методи оцінювання та інноваційний розвиток. Проблеми економіки. 2013. № 1. URL: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-1_0-pages-115_123.pdf.
11. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону. Український географічний журнал. 2010. № 2. С. 32–39.
12. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015 рр. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Геєця та ін. К.: НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні» від 2 лютого 2011 р. № 389. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/244207093>.
14. Севастьянова С.А. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства: учеб. пособ. М.: КНОРУС, 2007. 256 с.
15. Смирнов І. Логістика туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 444 с.
16. Сорочан В.О. Особливості інноваційних процесів в просуванні та комерціалізації туристичного продукту. Young Scientist. 2015. № 9 (24). Ч. 2. С. 29–33.
17. Ягельська К.Ю. Інновації та інтелектуальний капітал в системі чинників випереджаючого економічного розвитку. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1. Т. 2. С. 155–158.

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ АПК PROBLEMS OF AIC's PROCESSING ENTERPRISES INVESTMENTS CLASSIFICATION

У статті досліджено погляди окремих учених стосовно класифікації інвестицій виробничого підприємства. Здійснено групування класифікації інвестицій підприємств за 24-ма ознаками. Описана методика формування класифікаційного дерева інвестицій. Побудовано класифікаційне дерево інвестицій переробних підприємств за об'єктами інвестиційної діяльності. Отримані результати можуть бути використані для кодування інвестицій та формування ефективного інвестиційного портфеля.

Ключові слова: інвестиції, класифікація, ознака, вид, інвестор, підприємство, інвестування.

В статье исследованы точки зрения отдельных ученых относительно классификации инвестиций производственного предприятия. Осуществлено группирование классификации инвестиций предприятий по 24-м признакам. Описана методика формирования классификационного дерева инвестиций. Построено классификацион-

ное дерево инвестиций перерабатывающих предприятий по объектам инвестиционной деятельности. Полученные результаты могут быть применены для кодирования инвестиций и формирования эффективного инвестиционного портфеля.

Ключевые слова: инвестиции, классификация, признак, вид, инвестор, предприятие, инвестирование.

In the article the views of individual scientists regarding the investments classification in a production enterprise have been examined. Classification of enterprise investment kinds by 24 features has been carried out. The methodology of a classification investment tree forming has been described. The classification tree of processing enterprises' investments for investment activity objects has been constructed. The obtained results can be used to encode investments and form an effective investment portfolio.

Key words: investment, classification, sign, type, investor, enterprise, investment.

УДК 330.322.2:663.252.1

Смирнова Н.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Одеський державний аграрний
університет

Козуб Н.М.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Одеський державний аграрний
університет

Постановка проблеми. Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються у різноманітних видах. Для обліку, аналізу і планування інвестиції класифікуються за різними ознаками. Оскільки це поняття для вітчизняних учених відносно нове, існує значна кількість спроб класифікувати інвестиції, що відрізняються за обсягом інформації, яка надається, ступенем деталізації, що розкриває певні ознаки інвестицій.

Класифікація інвестицій може мати різні цілі. Наприклад, вони можуть бути пов'язані з вибором найбільш перспективного об'єкту інвестування, із поліпшенням та оцінкою їхньої економічної ефективності, з аналізом перспектив вкладення капіталу в певні галузі тощо. Також класифікація інвестицій дає змогу полегшити розроблення стратегій і тактики вкладення інвестицій. Класифікація визначає підходи до аналізу і методів оцінки інвестицій для прийняття попередніх управлінських рішень щодо їх реалізації, а також ступінь відповідальності за отримані результати. Класифікація інвестицій може мати різний ступінь деталізації. Збільшуючи його, можна запропонувати на розгляд дуже багато видів інвестицій, однак це, звичайно, доцільно під час аналізу дуже вузької сфери діяльності, яку здійснює інвестор.

Таким чином, однією із цілей класифікації є надання найповнішої інформації з певного питання конкретному інвесторові – фізичній або юридичній особі, яка здійснює свою діяльність у певній галузі бізнесу. Наприклад, сільськогосподарські інвестиції, що знайшли своє місце під час класифікації за видами інвестованих галузей,

можна поділити на такі, що або збільшують обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, або підвищують ефективність її виробництва, або знижують собівартість сільськогосподарської продукції, або поліпшують умови праці аграрних товаровиробників тощо.

Особливого значення набуває дана класифікація для переробних підприємств АПК, які здійснюють широкий спектр видів інвестицій. Важливість переробки сільськогосподарської продукції в межах країни як стратегічна передумова розвитку економіки України передбачає здійснення в дану галузь значних інвестиційних ресурсів, що вимагає нових підходів до формування високоефективного портфеля інвестицій.

Основними напрямками розвитку економіки на шляху її структурної перебудови повинні стати всебічний розвиток стратегічно важливих галузей АПК, забезпечення їх експортної переорієнтації, реалізація на основі цих галузей ініційованих українською стороною передових інвестиційних проєктів, у яких зацікавлене світове співтовариство.

Розширення і поглиблення класифікації інвестицій мають сенс за необхідності повнішого і глибокого вивчення теорії та практики інвестування, формування збалансованого їхнього портфеля. Класифікація інвестицій визначається переважно цілями дослідження або бізнесу. Ознаки класифікації постійно доповнюються й уточнюються з розвитком інвестиційних процесів, з появою нових понять і дефініцій, тому велику увагу слід приділяти вдосконаленню класифікації інвестицій, пошуку нових ознак класифікації та впорядкування

Класифікація інвестицій

Ознаки класифікації	Види інвестицій									
За об'єктами вкладень	Реальні					Фінансові				
За характером участі в інвестиціях	Прямі					Непрямі				
За періодом інвестування	Короткострокові					Довгострокові				
За взаємозв'язками	Основні		Сукупні			Сумісні				
			Виробничі						Невиробничі	
За регіональною ознакою	Внутрішні					Іноземні				
За сферами виробництва	У сферу матеріального виробництва					У соціальну інфраструктуру				
	В основне виробництво		У виробничу інфраструктуру							
За формами власності	Державні		Приватні			Спільні		Іноземні		
За значимістю інвестиційного процесу	Власницькі	Копоративні	Муніципальні	Регіональні	Міжрегіональні	Національні	Міжнародні			
За сферою інвестиційної діяльності	У будівництво	У реновацію	У інноваційну сферу	У сферу обсягу фінансового капіталу	У сферу реалізації майнових прав	У екологічну сферу				
За функціональною діяльністю	У розвідку корисних копалин	У видобуток	У виробництво	У переробку	У обслуговування	У збут і маркетинг				
За видами інвестованих галузей	У енергетичні	У транспортні	У машинобудівні	У хімічні	У с.-г.	У харчосмакові	У науково-освітні	У медичні та ін.		
За формами відновлення основних засобів	Нове будівництво		Розширення	Реконструкція		Технічне переозброєння		Підтримка діючих потужностей		
За видами інвестиційних ресурсів, що вкладаються	Кошти	Основні засоби	Матеріальні оборотні ресурси		Кадрове забезпечення	Інтелектуальні ресурси		Майнові права		
За об'єктами інвестиційної діяльності	В основні фонди	В оборотні виробничі фонди		У цінні папери	У цільові грошові вклади	У інновації	У інтелектуальні цінності			
За необхідністю здійснення	Обов'язкові				Необов'язкові			Бажані		
За стратегією управління	Необхідні (на вживання)	У проекти зниження собівартості		У проекти розширення підприємства	У нові товари або ринки		У дослідження і розробки			
За величиною ризику	Безризикові		Допустимого ризику		Критичного ризику			Катастрофічного ризику		
За джерелами фінансування	Власні				Залучені			Позикові		
За ліквідністю об'єктів інвестування	Терміноволіквідні		Високоліквідні		Середньоліквідні		Низьколіквідні			
За величиною ефективності	Високоефективні			Середньоєфективні			Малоефективні			
За кількістю цілей, що вирішуються	Цільового призначення					Багатоцільового призначення				
За цілями відтворювального процесу	Брутто – інвестиції					Інвестиції на розширення				
	Нетто - інвестиції			Реінвестиції						
За ринковою стратегією	У більш глибоке проникнення на ринок		У розширення меж ринку		У розробку товару	У диверсифікацію підприємства				
За макро-економічним значенням	Валові					Чисті				

Джерело: сформовано авторами за [7, с. 20]

Рис. 1. Послідовність побудови й аналізу класифікаційного дерева

Джерело: сформовано авторами за [9, с. 25]

наявних для економічної суті інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Класифікація визначає підходи до аналізу і методів оцінки інвестицій для прийняття попередніх управлінських рішень щодо їх реалізації, а також ступінь відповідальності за отримані результати. Для потенційних інвесторів класифікація інвестицій пов'язана з необхідністю розроблення стратегії і тактики інвестування. Проте в теорії класифікації інвестицій ще не існує чітко розробленої схеми класифікації, наявні розбіжності та протиріччя у поділі інвестицій на окремі види за певними ознаками. Наприклад, за періодом інвестування одні автори [5, с. 28; 8, с. 13; 9, с. 24; 10, с. 12] ділять інвестиції на три види: довгострокові, середньострокові та короткострокові, а інші [2, с. 88; 3, с. 25; 12, с. 10] – на короткострокові та довгострокові. На нашу думку, друга точка зору більш об'єктивна, оскільки базується на реальній практиці бухгалтерського обліку та на класифікації активів підприємства.

По-різному розподіляють також інвестиції за характером участі в інвестуванні. Іноді їх ділять на прямі і непрямі [2, с. 88; 3, с. 25], іноді поділ здійснюється на прямі, непрямі та портфельні [9, с. 25; 3, с. 25; 6, с. 9], а іноді – на стратегічні, прямі і непрямі [1, с. 67; 11, с. 38; 12, с. 12].

Але, напевне, більш об'єктивним буде спрощений поділ інвестицій на прямі й непрямі, оскільки портфельні інвестиції включають набір інвестиційних проектів, реалізація яких можлива як за прямої участі інвестора, так і за участі посередників. Стратегічні інвестиції передбачають концентрацію

інвестиційних ресурсів на першочергових напрямках розвитку підприємства, тому також можуть бути прямими і непрямими залежно від виду діяльності підприємства.

І, нарешті, найважливіша ознака класифікації інвестицій – за об'єктами вкладень – теж викликає дискусії. Згідно з одними точками зору [4, с. 72; 10, с. 13; 11, с. 39], інвестиції слід поділяти на реальні, фінансові і нематеріальні, а відповідно до інших [2, с. 88; 3, с. 25; 6, с. 9] – на реальні та фінансові. Друга точка зору здається нам більш прийнятною, оскільки інвестиції в нематеріальні активи в кінцевому підсумку знайдуть своє відображення у реальних інвестиціях. Окрім того, інноваційні інвестиції в нема-

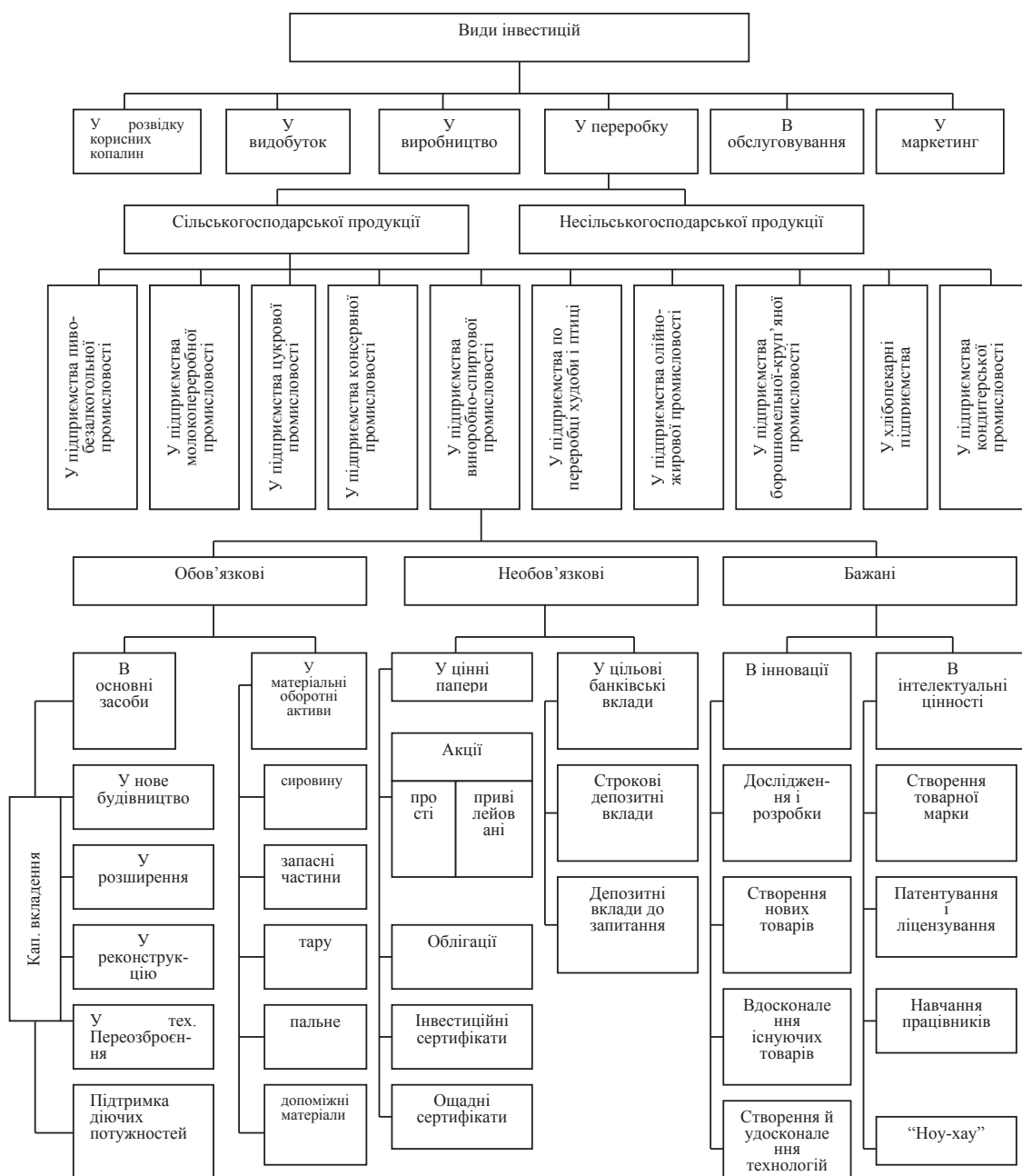
теріальні активи можуть здійснюватися як для розвитку технологічного потенціалу підприємства, так і для подальшого продажу даних активів з одночасним їх використанням для розвитку власного виробництва. Тобто з даної проблематики відсутня єдина точка зору, наявні дискусії з окремих питань дослідження.

Постановка завдання. Таким чином, метою дослідження є опис формування більш повної і чіткої класифікації інвестицій підприємств, а також розмежування окремих видів інвестицій переробних підприємств АПК через розроблення класифікаційного дерева.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність значної кількості ознак класифікації інвестицій можна пояснити їх доволі широкою сферою застосування у діяльності виробничих організацій та значною кількістю форм існування. З практичною метою класифікація інвестицій може здійснюватися на основі цільового критерію, що взятий за основу. Наприклад, у Законі України «Про інвестиційну діяльність» базовою класифікаційною ознакою виступає об'єкт вкладення засобів.

Отже, з урахуванням даних зауважень та з доповненням досвіду економічної науки пропонується табл. 1.

Звісно, ознаки класифікації та поділ на види за окремими ознаками повинні ще доповнюватися й уточнюватися відповідно до розвитку теорії інвестицій як галузі фінансів та урізноманітнення практики інвестиційної діяльності в Україні. Із наведеної таблиці ознак класифікації може бути складене класифікаційне дерево (Classification Tree). Кла-

Рис. 2. Класифікаційне дерево інвестицій переробних підприємств

Джерело: сформовано авторами за [7, с. 21]

Класифікаційні дерева – досить зручний інструмент збору та аналізу даних, за допомогою якого можна отримати наочне і зрозуміле з першого погляду візуальне уявлення взаємозв'язку видів інвестицій.

Послідовність побудови класифікаційного дерева складається з п'яти етапів (рис. 1).

Даний методичний підхід до класифікації інвестицій допомагає проводити класифікацію з наперед визначеною метою і вирішувати питання щодо інформаційного забезпечення під час прийняття інвестиційних рішень. Як зазначається вище, класифікація інвестицій визначається цілями дослідження.

Оскільки метою цієї роботи є дослідження різновидів інвестицій суб'єктів бізнесу, а також розмежування окремих видів інвестицій переробних підприємств АПК, доцільно буде дослідити різноманіття інвестицій у даній галузі. Для цього на рис. 2 побудоване класифікаційне дерево інвестицій переробних підприємств АПК. За ознаку класифікації взято об'єкти інвестиційної діяльності, ретельне вивчення яких допоможе встановити пріоритетні напрями інвестування переробних підприємств АПК.

Звичайно, у сучасних складних економічних умовах України засоби вкладаються переважно

(якщо не сказати «тільки») в обов'язкові інвестиції: основні та оборотні матеріальні ресурси. Але в умовах ринкової економіки для успішного розвитку підприємства та створення конкурентоспроможної продукції необхідно більше вкласти капіталу в інновації та інтелектуальні цінності. Придбання цінних паперів та вкладання коштів на депозитні рахунки, безперечно, допоможе збільшити прибутки підприємств. Але, по-перше, для цього має бути досить стабільна кількість вільних грошових коштів; по-друге, у країні мусить бути досить низький темп інфляції і, по-третє, має бути наявним розвинений ринок цінних паперів, чого в даний момент не спостерігається.

Висновки з проведеного дослідження.

Оскільки ретельно розроблена класифікація інвестицій допоможе найповніше встановити їх суть, нами розроблена класифікація інвестицій за 24-ма ознаками. Відповідно до даної класифікації та побудованого класифікаційного дерева, інвестиції переробних підприємств за об'єктами вкладень можна поділити на обов'язкові: в основні засоби (капітальні вкладення і підтримка діючих потужностей) та в оборотні активи (сировина, запасні частини, тара, пальне, допоміжні матеріали); бажані: в інновації (дослідження і розробки, створення нових товарів і вдосконалення існуючих, створення і вдосконалення технологій) та інтелектуальні цінності (створення товарної марки, навчання працівників, патентування і ліцензування, «ноу-хау»); необов'язкові: у цінні папери (акції, облігації, інвестиційні сертифікати, ощадні сертифікати) та цільові банківські вклади (депозити строкові і до запитання).

Отримані результати можуть бути використані для кодування інвестицій та формування ефективного інвестиційного портфеля. Таким чином,

без фіксації інвестицій на першочергових напрямках, без залучення додаткових джерел інвестицій і взагалі без достатньої кількості інвестиційних ресурсів та ефективного управління ними неможливий успішний розвиток переробних підприємств АПК в умовах постійної конкуренції із зарубіжними товаровиробниками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: Теория, практика и интерпретация; науч. ред. Е.И. Елисеева; гл. ред. серии Я.В. Соколов. М.: Книга по требованию, 2017. 622 с.
2. Бланк И.А. Основы инвестиционного менеджмента. Т. 1. К.: Ника-Центр, Эльга, 2004. 672 с.
3. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Т. 2. К.: Ника-Центр, Эльга, 2007. 624 с.
4. Стратегическое планирование и анализ эффективности инвестиций / А.Б. Идрисов, С.В. Картышев, А.В. Постников. М.: Филин, 1997. 242 с.
5. Коллас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия; пер. с франц. М.: ЮНИТИ, 1997. 420 с.
6. Майорова Т.В. Инвестиційна діяльність. К.: ЦУЛ, 2009. 472 с.
7. Петруня Н.В. Ефективність інвестування переробних підприємств (за матеріалами Одеської області): дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01. Одеса, 2002. 188 с.
8. Петухова О.М. Інвестування: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2014. 336 с.
9. Сич Є.М., Ільчук В.П. Класифікація інвестицій як системи супідрядних понять довгострокового вкладення капіталу. Фінанси України. 1999. № 7. С. 22–29.
10. Холт Р., Баренс С. Планирование инвестиций; пер. с англ. М.: Дело ЛТД, 1994. 128 с.
11. Хорн В. Основы управления финансами; пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1996. 215 с.
12. Reilly K. Investments. New York: The Dryden Press, 1992. 520 с.

СИСТЕМА ІНДИКАТОРІВ ГАРМОНІЙНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

THE HARMONIOUS SYSTEM OF INDICATORS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN AGRARIAN SECTOR

Представлено розрахунок індексу інноваційного розвитку підприємств на ринках окремих видів продукції. Описано методику розрахунку інтегрального показника оцінки рівня інноваційного розвитку підприємств за ресурсним, технологічним та ринковим складниками. Запропоновано оцінювання рівня інноваційного розвитку підприємств проводити за такими напрямками, як інноваційний потенціал, маркетингове забезпечення інноваційної продукції, соціальний розвиток. Розглянуто систему індикаторів інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору за умовно розподіленими групами в межах етапів інноваційних процесів. Охарактеризовано європейський інноваційний індекс.

Ключові слова: інноваційний розвиток, критерії, індикатори, оцінка, підприємство, аграрний сектор.

Представлен расчет индекса инновационного развития предприятий на рынках отдельных видов продукции. Описана методика расчета интегрального показателя оценки уровня инновационного развития предприятий по ресурсной, технологической и рыночной составляющим. Предложено оценивание уровня инновационного развития предприятий проводить по таким

направлениям, как инновационный потенциал, маркетинговое обеспечение инновационной продукции, социальное развитие. Рассмотрена система индикаторов инновационного развития предприятий аграрного сектора по условно распределенным группам в пределах этапов инновационных процессов. Охарактеризован европейский инновационный индекс.

Ключевые слова: инновационное развитие, критерии, индикаторы, оценка, предприятие, аграрный сектор.

The calculation of the index of innovative development of enterprises at certain products markets is shown. An integral index of assessing the level of innovative development of enterprises due to the resource, technology and market component is described. The estimation of the level of innovative development of enterprises is offered to make in such areas as innovation, marketing support for innovative products, and social development. The system of indicators of innovative development of enterprises in agrarian sector is analyzed in conditionally distributed groups within the stages of the innovation process. The European innovation index is characterized.

Key words: innovation development, criteria, indicators, estimation, enterprise, agrarian sector.

УДК 330.341

Соколюк С.Ю.

к.е.н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Уманський національний університет
садівництва

Постановка проблеми. У сучасних ринкових умовах інноваційний розвиток виступає одним із найбільш перспективних напрямів розвитку підприємств різних організаційно-правових форм господарювання та визначальним чинником зростання їхньої ефективної діяльності. Він сприяє не лише економічному використанню ресурсів, підвищенню якості продукції та продуктивності праці, а також є умовою забезпечення конкурентоспроможності секторів економіки, адже саме завдяки інноваційному типу розвитку може бути досягнуто економічне зростання вже в найближчій та стратегічній перспективах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню оцінювання рівня інноваційного розвитку секторів економіки загалом та і межах окремих підприємств галузей економіки зокрема присвячено роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, таких як М. Абибуллаєв, С. Бухонова, М. Войнаренко, Л. Гохберг, Ю. Дорошенко, Т. Драган, Є. Дружиніна, В. Єременко, А. Калюкин, І. Кузнецова, Т. Кужда, Н. Кузьмініх, В. Липчук, Л. Малюта, О. Мамай, Ю. Максимов, С. Митяков, О. Мороз, С. Павлова, В. Самочкин, О. Тимофєєва, С. Тивончук, Т. Федосєєва, О. Фарат, Є. Шабельникова, О. Шпикуляк, Б. Шувар. Однак такі наукові дослідження показують відсутність єдиного під-

ходу з окресленої проблематики та віддаленість результатів оцінки від тих, що необхідні для побудови або коригування ефективної стратегії гармонійного інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, що ускладнює визначення напрямів за підсумками реалізованих інноваційних рішень як у поточному періоді, так і на перспективу. Тому питання визначення системи індикаторів гармонійного інноваційного розвитку підприємств аграрно-промислового виробництва потребує подальшої систематизації, обґрунтування та вдосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування методичних підходів до оцінювання рівня інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, в основу яких покладено відповідні розрахункові індикатори.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для характеристики сучасного стану інноваційного розвитку підприємств виникає об'єктивна необхідність оцінки результатів упровадження інноваційних розробок, яка повинна здійснюватися з використанням системи критеріїв та показників, що враховує низку аспектів такого оцінювання. Критерієм виступає міра оцінки, на основі якої визначається рівень інноваційного розвитку підприємства. Відповідно до критеріїв визначають показники оцінок.

Для дослідження сутнісних особливостей методів оцінювання рівня інноваційного розвитку підприємств О. Фарат і В. Залуцький пропонують набір критеріїв, які дадуть змогу точніше оцінити адекватність їх застосування підприємствами [1]:

1. За номенклатурою охоплення показників: методи, що враховують лише чинники внутрішнього середовища; методи, що враховують лише чинники зовнішнього середовища; комбіновані.

2. За способом визначення індикаторів оцінювання: методи, що базуються на застосуванні експертних оцінок; методи, що базуються на системних розрахунках основних функціональних показників роботи підприємств; комбіновані.

3. За способом представлення результатів: числові; матричні; графічні; комбіновані.

4. За мірою можливостей подальшого стратегічного аналізу: ті, що надають єдину акумульовану оцінку; функціональна диференційована система показників; методи оцінювання індивідуальних господарських рішень.

5. За джерелами вихідної інформації: ті що базуються на даних внутрішньої звітності підприємства; ті, що базуються на даних внутрішньої звітності підприємства та офіційної державної статистики; ті, що потребують проведення маркетингових досліджень.

Аналіз теоретичних напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених-економістів уможливив виокремлення основних методик оцінки інноваційного розвитку підприємств, в основу яких покладено різноманітні розрахункові індикатори. Так, значний інтерес становить методика оцінки рівня інноваційного розвитку підприємства, представлена М. Абібуллаєвим, яка може бути корисною під час обґрунтування змін на певних ринках, циклів спадів і підйомів в економіці, ролі інноваційної діяльності в межах суб'єктів підприємництва в галузевому або регіональних розрізах тощо [2]. За допомогою запропонованого індексу можна оцінити інноваційний розвиток підприємств на ринках певного виду продукції, його місце серед підприємств-конкурентів, що дасть змогу розробляти адекватні стратегії гармонійного інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів.

Розрахунок індексу інноваційного розвитку підприємства слід визначати, використовуючи формулу середньої зваженої, надавши окремим показникам певні значення вагомості (p_i), знайдені експертним шляхом:

$$I_{IP} = \frac{I_{INB} \times p_1 + I_{INT} \times p_2 + I_{BK} \times p_3 + I_{INT} \times p_4 + I_{OP} \times p_5}{p_1 + p_2 + p_3 + p_4 + p_5}, \quad (1)$$

де I_{INB} – витрати на інноваційну діяльність;

I_{INT} – витрати на виробництво інноваційного продукту;

I_{BK} – показник власних коштів фінансування інноваційної діяльності;

I_{INT} – витрати на придбання нової техніки і технології;

I_{INB} – витрати на підвищення рівня освіти персоналу.

Щодо методологічних підходів до оцінки інноваційного розвитку підприємства, то Л. Малюта пропонує рівень інноваційного розвитку визначати за допомогою інтегрального показника, під яким слід розуміти «результат оцінювання основних техніко-економічних показників діяльності підприємства, який ґрунтується на визначенні узагальнюючих показників шляхом застосування системи часткових показників та методу експертного опитування» [3]. Відповідно, інтегральний показник розраховується за трьома складниками інноваційного розвитку: ресурсним, технологічним, ринковим.

Однак така методика оцінки інноваційного розвитку підприємства дає змогу проаналізувати лише рівень технології, техніки, організації виробництва і праці, що характерно для промислового підприємства, не враховуючи соціальний та екологічний аспект аграрно-промислового виробництва. Також цей підхід повністю не висвітлює рівень інноваційного розвитку підприємства, що функціонує саме на засадах маркетингового управління. Тому для підприємств, які орієнтуються саме на ринковий вектор розвитку, необхідно додатково враховувати не узагальнений ринковий складник, а перелік показників, які б додатково досліджували маркетингове забезпечення інноваційної продукції.

Свою чергою, Т. Кужда у процесі оцінювання інноваційного розвитку пропонує використовувати інтегральний показник інноваційного розвитку підприємства, який ураховує не лише економічний аспект оцінки, а й соціальний. Він являє собою «результат оцінювання соціально-економічних показників розвитку підприємства, який ґрунтується на визначенні узагальнюючих показників шляхом застосування системи часткових показників та методу експертного опитування» [4, с. 10]. Автором також запропоновано проводити оцінювання за такими напрямками: інноваційний потенціал, маркетингове забезпечення інноваційної продукції, соціальний розвиток.

Загалом інтегральний показник рівня інноваційного розвитку підприємства (IP_{IP}) доцільно обчислювати за формулою середнього геометричного:

$$IP_{IP} = \sqrt[3]{UP_{IP} \cdot UP_{MZIP} \cdot UP_{CP}}, \quad (2)$$

де UP_{IP} , UP_{MZIP} , UP_{CP} – узагальнюючі показники відповідно рівня інноваційного потенціалу, маркетингового забезпечення інноваційної продукції, соціального розвитку підприємства.

Варто зазначити, що зміна інтегрального показника рівня інноваційного розвитку підприємства визначається у діапазоні від 0 до 1, де його значення в межах від 0 до 0,4 характеризує низькі

темпи інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва, від 0,4 до 0,7 – середні, від 0,7 до 1 – високі.

У дослідженнях В. Єременко запропонований механізм оцінки інноваційно технологічного розвитку підприємств на основі розробленої послідовності оцінювання. Узагальнюючий порядок оцінювання на відміну від наявної практики передбачає визначення величини ринкової вартості суб'єкта підприємництва, проведення маркетингових досліджень для встановлення планових обсягів виробництва та характеристик для нової продукції, проведення оцінки необхідного фінансового забезпечення стосовно вибраного напрямку розвитку, а також оцінку результатів реалізації відповідного інноваційного рішення [5]. Однак такий методичний підхід щодо оцінювання інноваційного розвитку підприємства, на нашу думку, є досить ризиковим, адже ґрунтується не на попередньо проведених системних розрахунках усіх характеристик підприємства, а виключно на дослідженнях модифікованих потреб споживачів на ринку, які не завжди можуть забезпечити успіх підприємству, оскільки можливе виникнення неузгодженості, зокрема в можливостях збуту та виробництва продукції на визначений момент часу.

Формування системи оцінювання інноваційної діяльності в науковій сфері включає визначення показників оцінки результатів діяльності основних етапів інноваційного процесу: створення інновацій, їхнього поширення та освоєння товаровиробниками [6, с. 3–4]. Ґрунтуючись на цьому, О.Г. Шпикуляк, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук зазначають, що «на всіх цих етапах рівень науково-інноваційної діяльності залежатиме від застосування до такого процесу інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів, тому система критеріїв та показників оцінювання етапів інноваційного розвитку підприємства є неоднозначною [7]», адже на кожному етапі визначаються основні показники оцінки, які характеризують окремі види ефективності виробничо-господарської діяльності підприємств.

Дещо схожу думку має О. Мамай та пропонує систему індикаторів інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору розглядати за умовно розподіленими групами (класичними, що використовуються для оцінки ефективності аграрного виробництва, та інноваційно орієнтованими, які оцінюють застосування інновацій у підприємствах аграрного сектору) в межах етапів інноваційних процесів [8, с. 34]:

– на першому етапі «Створення інновацій» використовуються критерії та показники, що характеризують витрати на створення інновацій (фінансові, трудові тощо) і результати від їх створення (кількість нових сортів рослин, отриманих патентів та ін.);

– на другому етапі «Поширення інновацій» застосовуються критерії та показники, що харак-

теризують швидкість доведення інформації про інновації і передовий досвід;

– на третьому етапі «Освоєння інновацій» досліджують важливі критерії і показники, що характеризують результати, які одержані від освоєння інновацій (приріст урожайності, підвищення продуктивності праці і т. д.).

Стан інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, на думку В. Липчука і Б. Шуvara, може бути оцінений на основі показників та індексів, останні з яких дають змогу не лише оцінити динамічні зміни чи дати відповідні порівняння, а й виступати основою для побудови комплексного зваженого показника інноваційності [9]. Так, автори для оцінки рівня інноваційності сільськогосподарських підприємств пропонують застосування абсолютних (оцінюють внутрігалузевий рівень інноваційного розвитку, враховуючи потенціал підприємств аграрного сектору) та відносних (визначають потенційно можливе інноваційного середовище підприємств) показників.

Для оцінки ефективності використання ресурсів під час реалізації вибраної стратегії гармонійного інноваційного розвитку Т. Драган і О. Дружиніна пропонують застосовувати методичку коефіцієнтного аналізу інноваційного розвитку підприємства [10]. Автори, доповнивши існуючі методичні бази оцінки наявності та використання основних, оборотних та фінансових ресурсів підприємства відповідним інструментарієм, здійснюють оцінку показників на основі критеріїв, що дають змогу дати характеристику стану досліджуваних ресурсів. Значення цих показників за звітний період зіставляються з нормативними або оптимальним значенням, а за окремими показниками базою порівняння є розрахунковий коефіцієнт, який визначається як середнє арифметичне за п'ять років з урахуванням позитивної або негативної динаміки показників (на основі ланцюгових темпів зростання).

Досить часто оцінку рівня інноваційного розвитку підприємств науковці пропонують здійснювати лише за допомогою методики оцінки його інноваційного потенціалу [11], комплексної оцінки його інноваційної активності [12; 13], коефіцієнта ефективності інноваційної діяльності [14], що є не зовсім доречним, адже оцінювання інноваційного розвитку повинно бути об'єктивним та адекватним і здійснюватися за всебічного охоплення та врахування різних аспектів діяльності підприємств аграрного сектору. Тому в процесі прийняття управлінських рішень та реалізації стратегії гармонійного інноваційного розвитку доцільно виокремлювати показники інноваційної діяльності, характерні для підприємств у межах окремого сектору економіки, та чинники, пріоритетність яких визначає для себе кожне підприємство окремо залежно від цілей та напрямів оцінки. Такий стан справ

дасть змогу оцінити результати діяльності підприємства у визначеному напрямі як у поточному періоді, за підсумками реалізованих інноваційних рішень, так і на перспективу.

Для оцінки інноваційного розвитку соціально-економічних систем Н. Кузьмініх [15] пропонує застосовувати зведений показник інноваційного розвитку (*ЗПІНР*), який характеризує його через взаємозв'язок інноваційного потенціалу (*ІНП*), інноваційного ризику (*ІНР*) та інноваційної активності (*ІНА*) таких систем. Він розраховується за формулою:

$$ЗПІНР = ІНП(1 - ІНР)(1 + ІНА). \quad (3)$$

Зведений показник інноваційного розвитку заслуговує на увагу тому, що може бути адаптований до будь-яких економічних систем як підприємство, галузь, регіон, країна та дає можливість порівнювати різні види економічної діяльності в межах різних регіонів або країн.

Своєю чергою, Є. Шабельникова пропонує основні інтегровані індикатори стану інноваційного розвитку підприємства (інноваційний потенціал, інноваційна активність та ефективність розвитку [16]) доповнити блоком індикаторів ризику інноваційної діяльності підприємств в умовах нестабільності умов господарювання [17]. До цього блоку автор відносить ризики помилкового вибору інноваційного проекту, незабезпечення інноваційного проекту достатнім рівнем фінансування, виникнення непередбачених витрат і зниження доходів, забезпечення прав власності на інноваційний проект і зазначає, що індикатори інноваційних ризиків дадуть змогу точніше визначити стан інноваційного розвитку підприємства та виявити всі особливості щодо обґрунтованого підходу стратегічного управління ним.

Описуючи інноваційний розвиток як «процес пошуку та створення нової продукції та процесів на основі використання сукупності усіх наявних засобів і можливостей підприємства, який призводить до якісних змін, що можуть виявлятися в підвищенні конкурентоспроможності підприємства, збільшення стійкості підприємства у мінливих зовнішніх умовах, формуванні нових ринків збуту тощо» [18], О. Мороз для адекватного визначення його рівня пропонує використовувати ієрархічну модель. Структура пропонованої ієрархічної моделі оцінювання рівня інноваційного розвитку містить чотири рівні: 1) один вихідний показник, власне рівень інноваційного розвитку підприємства; 2) два проміжні показники – інноваційний потенціал та інноваційний процес; 3) два проміжні показники – інноваційна сприйнятливість і ступінь інноваційності; 4) вхідні первинні показники (кількість придбаного нового обладнання, кошти на придбання зовнішніх знань, кількість коштів, що витрачаються на підвищення кваліфікації працівників, відсоток працівників, що підвищили свою

кваліфікацію, загальна сума витрат на інноваційну діяльність та ін.).

У багатьох країнах світу протягом тривалого періоду відбувається пошук та розроблення комплексних індикаторів інноваційного розвитку підприємств, регіонів, країни для об'єктивної оцінки рівня науково-технічного розвитку. Найбільш відомим та поширеним в останні роки став європейський інноваційний індекс, в основі якого покладено розрахунок системи індикаторів Європейського табло інновацій (European Innovation Scoreboard), головною метою якої є відпрацювання раціональної стратегії гармонізації розвитку окремих об'єктів дослідження. Вважаємо, що система показників інноваційності Європейського табло інновацій заслуговує на увагу і повинна бути застосована не лише для оцінки інноваційного розвитку економіки у цілому, а й для визначення інноваційності підприємств аграрного сектору зокрема. Показники в Європейському табло інновацій сформовані експертним шляхом і розподілені на вхідні, що визначають ресурси науково-інноваційної діяльності, та вихідні, котрі описують результативність наукових і науково-технічних робіт, інноваційної діяльності [19].

Досить часто визначення стану інноваційного розвитку різноманітних підприємств здійснюють через оцінку ефективності їхньої інноваційної діяльності. Такі способи та методи оцінювання базуються на співвідношенні ефектів і витрат із подальшим їх порівнянням із нормативною величиною.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, інноваційний розвиток підприємств аграрного сектору виступає визначальним чинником поліпшення їхніх фінансово-економічних показників діяльності. Кожне підприємство самостійно визначає методику оцінки ефективності своєї діяльності, у тому числі оцінювання рівня інноваційного розвитку, тому необхідно враховувати сукупність усіх чинників, що впливають на прийняття та реалізацію інноваційних рішень, що можливо здійснювати через оціночну систему індикаторів інноваційного розвитку підприємств. А методичні підходи до оцінки інноваційного розвитку підприємств повинні бути універсальні, тобто передбачати можливість їх застосування суб'єктами підприємництва різних галузей економіки та адаптованими до окремих видів діяльності в процесі практичного використання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фарат О.В., Залуцький В.П. Методи оцінювання розвитку інноваційних кластерів промислових підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 6. С. 22–27.
2. Абибуллаев М.С. Некоторые аспекты инновационного развития предприятий. Стратегия экономического

развития Украины. 2004. № 15. С. 80–87. URL: http://iee.org.ua/files/conf/conf_article29.pdf.

3. Малюта Л. Оцінювання рівня інноваційного розвитку промислового підприємства. Соціально-економічні проблеми і держава. 2011. Вип. 1 (4). URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/1292/1/11mlyrpp.pdf>.

4. Кужда Т.І. Соціально-економічне оцінювання та планування інноваційного розвитку машинобудівних підприємств: автореф. дис. ... канд. ек. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (машинобудування та приладобудування); Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2009. 23 с.

5. Єременко В.В. Щодо оцінки інноваційно технологічного розвитку промислового підприємства. Матеріали VI Міжнар. наук. практи. Інтернет конференції «Соціально економічні реформи в контексті інтеграційного вибору України» (25–26 травня 2009 р.). URL: http://www.confcontact.com/2009reform/4_erenenko.php.

6. European Innovation Scoreboard 2003 / European Commission. Nov., 2003. 36 p.

7. Формування системи оцінювання інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки України / О.Г. Шпикуляк, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 79–84.

8. Мамай О.В. Методологические основы инновационного развития аграрного сектора региональной экономики; под науч. ред. Г.Р. Хасаева. Самара: СГЭУ, 2009. 111 с.

9. Липчук В.В., Шувар Б.І. Оцінка інноваційності розвитку сільського господарства. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Вип. 3(2). С. 13–21.

10. Драган Т.М., Дружинина Е.О. Коэффициентный метод анализа инновационного развития предприятия. Міжнародний збірник наукових праць. 2010. Вип. 2 (17). С. 84–90.

11. Инновационное развитие экономической системы: оценка инновационного потенциала / Ю. Максимов, С. Митяков, О. Митякова, Т. Федосеева. Инновации. 2006. № 6. С. 53–56.

12. Гохберг Л.М., Кузнецова И.А. Анализ и перспективы статистического исследования инновационной деятельности в экономике России. Вопросы статистики. 2004. № 9. С. 3–15.

13. Бухонова С.М., Дорошенко Ю.А. Методика оценки инновационной активности организации. Экономический анализ: теория и практика. 2005. № 1. С. 2–8.

14. Оценка инновационных возможностей предприятия и их использование при формировании долгосрочных планов развития / В.Н. Самочкин, О.А. Тимофеева, А.А. Калюкин. Менеджмент в России и за рубежом. 2002. № 6. С. 12–21.

15. Кузьминых Н.А. Методические подходы к оценке уровня инновационного развития социально-экономических систем. Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2011. № 2. С. 30–35.

16. Павлова С.Н. Методические основы оценки инновационного развития региона. Российский экономический Интернет-журнал. 2011. № 2. URL: <http://www.e-rej.ru/Articles/2011/Pavlova2.pdf>.

17. Шабельникова Є.А. Удосконалення методики визначення стану інноваційного розвитку підприємства. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2014. Вип. 1 (10). Т. 1. С. 86–92.

18. Мороз О.С. Інноваційний розвиток підприємства: сутність та проблема визначення складових частин. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2012. № 20. С. 148–150.

19. Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks and Designs). URL: <http://oami.eu.int>.

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ПРИВАБЛИВІСТЬ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ТЕХНОЛОГІЇ SMART CITIES ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ІСНУЮЧИХ КОМПАНІЙ У ВИСОКОЕФЕКТИВНІ

ATTRACTIVENESS OF THE BLACK SEA REGION: SMART CITIES TECHNOLOGIES AND MODERNIZATION OF EXISTING COMPANIES IN HIGH EFFICIENCY

УДК 334.7(477.7)

Громова О.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
і адміністрування
Український державний університет
залізничного транспорту

Крихтіна Ю.О.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
і адміністрування
Український державний університет
залізничного транспорту

Сторожилова У.Л.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту
і адміністрування
Український державний університет
залізничного транспорту

Стаття містить аналіз умов привабливості Причорноморського регіону. Надано змістовні характеристики розвитку Причорноморського регіону шляхом залучення технологій Smart cities та перебудови існуючих компаній у високоефективні. Надано рекомендації щодо здійснення збалансованого регіонального та макрорегіонального розвитку регіону.

Ключові слова: високоефективні компанії, глобалізація, інновації, розвиток Причорноморського регіону, технології Smart cities, нові технології.

Стаття содержит анализ условий привлекательности Причерноморского региона. Дана содержательная характеристика развития Причерноморского региона путем привлечения технологий Smart cities и модернизации существующих компаний в высокоэффективные. Даны рекомендации

по осуществлению сбалансированного регионального и макрорегионального развития региона.

Ключевые слова: высокоэффективные компании, глобализация, инновации, развитие Причерноморского региона, технологии Smart cities, новые технологии.

The article contains an analysis of the conditions of attractiveness of the Black Sea region. A meaningful description of the development of the Black Sea region through the involvement of "Smart cities" technologies and the restructuring of existing companies in highly effective companies is provided. Definition of recommendations for implementation of balanced regional and macro regional development of the region.

Key words: high-performing companies, globalization, innovations, development of the Black Sea region, Smart cities technology, new technologies.

Постановка проблеми. В епоху цифрової глобалізації, стрімкого розвитку Інтернету та технологій ключовою передумовою привабливості Причорноморського регіону є глобальна трансформація всієї інфраструктури регіону. Інтелектуальні мережі та інновації передбачають подальший розвиток усіх міст Причорноморського регіону за принципом Smart cities, орієнтованість на забезпечення комфорту і безпеки міст, перебудову існуючих компаній регіону у високоефективні. Вирішити ці питання можна завдяки концепції комплексного стратегічного підходу та співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним та практичним аспектам вивчення питань стосовно впровадження технологій Smart cities та перебудови існуючих компаній у високоефективні в Причорноморському регіоні присвячено праці таких учених, як А.Ю. Берко, П. Волошін, В.В. Дібская, О.І. Зайцев, В.І. Сергєєв, О. Сенкевич та ін. Однак, незважаючи на велику кількість проектів, проблема сталого та динамічного розвитку регіону залишається відкритою.

Постановка завдання. Метою статті є визначення значення привабливості Причорноморського регіону, виявлення головних підходів до впровадження технологій Smart cities та перебу-

дови існуючих компаній у високоефективні компанії з урахуванням орієнтації розвитку на інноваційність та ексклюзивність.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сьогодні населення світу живе і діє у цифровому просторі. Початок ХХІ ст. ознаменувався визнанням на міжнародному рівні початку «інформаційної ери». Все більше країн перебудовують курс свого розвитку на цифровий, надаючи величезні переваги для країн та бізнесу. Частка традиційної економіки зменшується, а цифрової – збільшується.

Глобалізаційний стан та наймовірно прискорений темп модернізації технологій постійно вимагає від країн та компаній світу гнучкості, пошуку нових інноваційних рішень та підходів. Розширення можливостей ІТ-технологій та технічного прогресу, транскордонне та міжрегіональне співробітництво дають змогу компаніям бути глобальними і локальними одночасно, перетворювати регіони країн у перспективні екосистеми з подальшим розвитком напрямів співробітництва і системи менеджменту.

Для підвищення рівня привабливості та забезпечення сталого зростання Причорноморському регіону необхідно:

– врахування і використання потенціалу пріоритетів регіону;

- розвиток міст за принципом Smart cities;
- перебудова існуючих компаній у високоефективні;
- масштабне відновлення автошляхів, що мають вирішальне значення для національного і регіонального економічного зростання;
- діджиталізація доріг;
- упровадження програми безпеки руху;
- оновлення рухомого складу «Укрзалізниці»;
- розвиток портів;
- залучення стратегічних інвесторів у портову галузь;
- схвалення пакету інфраструктурного законодавства;
- розвиток цифрової інфраструктури та інші заходи.

Розвиток міст Причорноморського регіону за принципом Smart cities – це можливість забезпечення території сталим економічним розвитком, населення – високою якістю життя. Таким чином, використання комплексу інноваційних технологій спрямоване на екологічний та сучасний інноваційний розвиток комфорту для населення та оптимізацію життя міст.

Smart cities – це комфортні та сучасні міста, де розвинені:

- технології «розумного» уряду (обмін, інтеграція інформації, співпраця з різними секторами з питань оптимізації використання ресурсів та поліпшення урядової ефективності);
- громадська безпека;
- системи супутникового моніторингу транспорту;
- діджиталізація доріг;
- відеоспостереження на дорогах;
- раціональна й екологічна переробка відходів;
- управління енергоспоживанням;
- охорона навколишнього середовища, контроль якості повітря, води;
- надання послуг для розвитку бізнесу і громадянам через Інтернет;
- інтелектуальна парковка й інтегроване управління світлофорами;
- «розумні» мережі логістики та ін.

Здебільшого у розвитку міст світу за системою Smart cities виділяють п'ять основних складників, які потребують спільної роботи, щоб досягти спільної мети:

Smart Energy – рішення у сферах енергопостачання та енергозбереження. Програми управління попитом, енергоефективності та інтеграції відновлюваних джерел енергії.

Smart Water – управління водними ресурсами: модернізація водних систем, моніторинг споживання, системи екологічної безпеки та управління повеннями.

Smart Buildings – будівлі, в яких усі інженерні та інформаційні системи інтегровані в єдину систему управління (BMS – building management system).

Smart Government – використання інформаційних технологій для надання державних послуг широкому колу осіб й оптимізації роботи різних департаментів.

Smart Transportation – інтелектуальні транспортні та логістичні системи, моніторинг та управління трафіком, оплата дорожніх зборів, реагування на надзвичайні ситуації, інтелектуальна парковка й інтегроване управління світлофором, побудова «розумних» мереж логістики [8].

Створення міст за принципом Smart cities у п'яти секторах має вирішальне значення для стійкого глобального зростання та привабливості регіону.

Наприклад, із 2014 р. ведеться будівництво з благоустрою велопішохідної естакади на Трасі здоров'я (м. Одеса). Естакада повинна з'єднати всі ділянки Одеського узбережжя – від мису Ланжерон до Великого Фонтану. Таким чином, організується єдиний велопішохідний маршрут, протяжність якого становитиме більше 15 км із розділенням потоків руху пішоходів і спортсменів, відновленням пішохідної доріжки. Комплексний благоустрій траси включає впорядкування спусків, освітлення, обладнання каналізованими туалетами, проведення реновації спортивних і дитячих майданчиків. Естакада призначена лише для пішоходів та велосипедистів. Завершення роботи з будівництва велопішохідний естакади в повному обсязі планується у 2018 р. [9].

Технології розвитку міст Причорноморського регіону за принципом Smart cities повинні містити інтелектуальні сенсори в кожному куточку, полегшуючи управління міським господарством через систему інтелектуальної відеоаналітики. Дані відео повинні інтегруватися через дротові і бездротові мережі, створюючи міську платформу для громадської безпеки.

Ще одним прикладом привабливості Причорноморського регіону може стати реалізація проєкту «Стратегія розвитку Миколаєва 2016–2021».

Рис. 1. Концепції комплексного підходу до розвитку міст за принципом Smart cities

Рис. 2. Будівництво велопішохідної естакади на Трасі здоров'я (м. Одеса)

Рис. 3. Проект стратегії розвитку міста Миколаїв на 2016–2021 рр.

Рис. 4. Стратегії екологічного розвитку міст Причорноморського регіону

Стратегія розвитку Миколаєва – це документ планування, який спрямований на розвиток високоякісних загальних екологічних умов міста: територіальних, соціальних, економічних, інфраструктурних та інституційних. Реалізуючи цю стратегію, Миколаїв стане конкурентоспроможним на регіональному рівні і запропонує якість життя, яка може відповідати розвинутим європейським містам такого ж розміру.

Проект цієї стратегії розроблений у рамках проекту «Створення Агенції розвитку Миколаєва», який реалізований громадською організацією «Агенція з питань стратегічних комунікацій та розвитку «Спільні зусилля» за фінансової підтримки Канадського фонду місцевих ініціатив та Міжнародного республіканського інституту в Україні. Проект містить шість розділів та включає: вступ, контекст, проблеми та можливості, стратегічні напрями розвитку Миколаєва, план комунікацій, визначення бюджету та потенційних джерел фінансування та з проекту «Створення Агенції розвитку Миколаєва» [11].

Також потребує кредитування КП «Миколаївкомунтранс» для створення лінії сортування сміття і в перспективі сміттєспалювального заводу.

Соціально-економічний розвиток міст Причорноморського регіону потребує оновлення електротранспорту: рухомого складу трамваїв, тролейбусів та автобусів, що є пріоритетною стратегією роз-

витку та привабливості міст Причорноморського регіону. Електротранспорт – це завжди екологічно, швидко та економічно. Розвиток та привабливість міст Причорноморського регіону потребують забезпечення екологічним рухомими складом нового покоління. Під час проектування нових вулиць, доріг та розв'язок необхідно враховувати рух велосипедистів, обов'язково встановлювати електронні табло з графіком руху міського транспорту. Водночас завдяки інфраструктурному розвитку однією з ключових передумов привабливості Причорноморського регіону є перебудова існуючих компаній у високоефективні, розширення ринків збуту виробленої продукції. Головними принципами такої модернізації компаній є залучення всесвітніх інновацій та збільшення обсягу доходів із вкладених інвестицій. Необхідне повне оновлення системи роботи існуючих компаній та зосередження на диджиталізації та роботизації технологічних процесів. Модернізація високоефективних компаній Причорноморського регіону повинна здійснюватися зі швидкістю, що й навколишня дійсність. Високоефективні компанії повинні забезпечувати привабливість та конкурентоспроможність за допомогою:

- репутації та бренду компанії;
- застосування нових, ексклюзивних, передових технологій та інновацій;

- ексклюзивності, адаптованості до майбутнього, конвергентності;
- нових ринків збуту виробленої продукції та нових клієнтів.

Враховуючи факт змін ринків експорту Причорноморського регіону на європейські, високоефективні компанії повинні приділяти значну увагу проникненню на нові ринки збуту виробленої продукції, оптимізації логістичних бізнес-процесів, розширенню глобальних продажів і маркетингових можливостей, поліпшенню якості обслуговування клієнтів, хеджуванню економічних спадів.

Прикладом такої модернізації в компаніях є підприємства Херсонської області, які здійснюють торгівлю з понад ста країнами світу.

У Миколаївській області успішно реалізовується семирічний проект уряду Канади через Менонітську асоціацію економічного розвитку (МАЕР) «Український проект бізнес-розвитку плодоовочівництва». Миколаївська область включена до державної Стратегії з відновлення зрошувальної системи України, яка реалізується зі Світовим банком як можливість залучити 1,5–2 млрд. доларів інвестицій.

Причорноморський регіон є аграрно-індустріальним з 12%-ю часткою промислового та 17%-ю часткою сільськогосподарського виробництва країни, яке є одним із найрозвинутіших у країні.

В Одеській області, у порту Рені, згідно із Законом України «Про спеціальну економічну зону (СЕЗ) Рені», планують побудувати високотехнологічний комплекс із перевалки та переробки органічного зерна, який відповідає стандартам і правилам Європейського інституту органічного господарства (FIBL). Продукція підприємства буде направлятися до країн Європи. Інвестиційний проект реалізує ТОВ «Біо-Лайн-Рені». Проект має забезпечити вантажопотік олійних і зернових вантажів обсягом 120 тис. т на рік в експортному сполученні.

У 2018 р. на території регіональної філії «Одеська залізниця» для підвищення ефективності взаємодії залізниць та морського транспорту ПАТ «Укрзалізниця» почала створювати окрему дирекцію з управління портовими станціями. Дирекція залізничних перевезень з організації взаємодії портів та припортових станцій (ДН-5) буде включати в себе 13 припортових станцій із залізничною інфраструктурою. Головними завдан-

нями дирекції є: збільшення транзитних перевезень; розширення переліку транспортних послуг; залучення інвестицій для комплексного розвитку всього Причорноморського регіону.

Сьогодні більш гнучкі компанії створюють сильні екосистеми і партнерські відносини. Модернізація компаній Причорноморського регіону повинна включати моделі швидкої адаптації всієї компанії на нові тенденції в світі через інформаційні системи, мобільність співробітників компанії та співпрацю.

Наприклад, у Миколаївській області введено в експлуатацію нову найпотужнішу в Україні вітроенергетичну установку парку (ВЕУ 001) у 3,2 МВт Тузлівської ВЕС ТОВ «Вітровий парк «Причорноморський». Вітряну турбіну виготовили на заводі Fuhrlaender Wind Technology в Краматорську. У виробничому циклі виготовлення вітроенергетичних установок були задіяні підприємства Краматорська: Краматорський завод важкого верстатобудування (КЗТС), «Енергомашспецсталь» (ЕМСС), Новокраматорський завод важкого машинобудування (НКМЗ), миколаївське підприємство ЕСТА Ltd. [7].

Вартість споруд традиційних та альтернативних електроенергетичних потужностей будівництва блоку АЕС у разі перевищує вартість споруд об'єктів «зеленої» енергетики. У світовому вимірі виробництво енергії з мінімальним впливом на природу тільки зростає.

Враховуючи особливості Причорноморського регіону, модернізація існуючих компаній у високоефективні та вихід на зовнішні ринки можуть бути досягнуті шляхом: мультифункціонального розвитку регіонального управління; «розумної» спеціалізації; регіонального та транскордонного співробітництва; поліпшення інвестиційного клімату; участі в міжнародних програмах; безперервного діалогу місцевої влади з компаніями та підприємствами регіону; сприяння налагодженню прозорості ІТ-інфраструктури; поліпшення екологічного потенціалу регіону.

Привабливість Причорноморського регіону, головним чином, залежить від виявлення головних підходів до впровадження технологій Smart cities та перебудови існуючих компаній у високоефективні з урахуванням орієнтації розвитку на інноваційність та ексклюзивність.

Рис. 5. Розвиток морського порту Рені, Одеська область

Рис. 6. Споруди «зеленої» енергетики Миколаївської та Херсонської областей

Таблиця 1

Опис технологій Smart cities та модернізації компаній у високоефективні в Причорноморському регіоні

Технології Smart cities	Модернізація компаній у високоефективні
Технології «розумного» уряду, надання державних послуг через Інтернет широкому колу осіб і оптимізація роботи різних департаментів, розвиток бізнесу	Компанії створюються на впровадженні передових усесвітніх інновацій та ексклюзивності, адаптованості до майбутнього
Громадська безпека, сучасний інноваційний розвиток комфорту для населення та оптимізація життя міст	Компанії будуються за правилами гнучкості та співробітництва
Створення та модернізація будівель, у яких усі інженерні та інформаційні системи інтегровані в єдину систему управління (BMS – building management system)	Керівництво через узгодженість та конвергентність
Розвиток інтелектуальних транспортних та логістичних систем	Затвердження репутації та бренду компанії
Охорона навколишнього середовища, контроль якості повітря, води	Організаційна структура заснована на проектах та схемах
Раціональна і екологічна переробка відходів	Орієнтація на отримання нових ринків збуту виробленої продукції та нових клієнтів

Висновки з проведеного дослідження. Географічне розташування, кліматичні умови та інфраструктурний потенціал створюють гарні перспективи щодо привабливості Причорноморського регіону. Прискорення темпів модернізації Причорноморського регіону пропонує безліч нових рішень для розвитку міст за принципом Smart cities та створення високоефективних компаній та потребує:

- визначення пріоритетів розвитку регіону;
- розуміння вибору стратегічної модернізації;
- розроблення комплексу заходів;
- реалізації вибраних заходів.

Тобто необхідно розвивати привабливість інфраструктури, охоплювати всі пріоритетні напрями міжнародного співробітництва, сприяти максимальному зближенню всього Причорноморського регіону з Європейським Союзом та світом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1 Кривов'язюк І.В. Функціонування та розвиток підприємств в умовах кризи: системно-аналітичний підхід: монографія. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2012. 392 с.
 2 Нижник Н. До проблеми ефективності державного управління в Україні. Підвищення ефективності державного управління: стан, перспективи та світовий досвід: зб наук. пр.; за заг. ред. В.М. Князева. К.: УАДУ, 2000. С. 6–11.
 3 До квітня запрацює дирекція залізничних перевезень з організації взаємодії портів. URL: <https://info.uz.ua/articles/do-kvitnya-2018-roku-bude-stvorena-nova-direktsii-zaluznichnikh-perevezen-z-organizatsii-vzaemodii-portiv-ta-priportovikh-stantsiy>.

4 У порту Рені побудують комплекс з перевалки та переробки органічного зерна. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2414176-u-portu-reni-pobuduut-kompleks-z-perevalki-ta-pererobki-organichnogo-zerna.html>.

5 Туристичні підсумки 2016 року в Одеській області. URL: <https://kyivstar.ua/uk/mm/news-and-promotions/turystychni-pidsumky-2016-roku-v-odeskiy-oblasti>.

6 USAID. Експортний профіль Херсонської області на 2016–2017 роки. URL: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/20162017-86355281.

7 Talent Management. Високоеффективные производственные организации. Во что они играют и почему они выигрывают. Привлечение талантов: появление когнитивного рекрутинга. Глава третья из отчета DELOITTE 2017. 2018. URL: <https://www.talentmanagement.com.ua/cat/privlechenie-talantov/>.

8 Зябкин М. Технологии «умных» городов и прогнозы их развития. URL: <https://vc.ru/26713-smart-city>.

9 Вдоль побережья Одессы построят велосипедную эстакаду. URL: <http://revisor.od.ua/news/vdol-poberezhya-odessy-postroyat-velopeshehodnuu-estakadu/>.

10 Депутаты Николаева хотят внести в план экономического развития мусоросжигательный завод. URL: <https://novosti-n.org/news/read/139795.html>.

11 Проект «Стратегія розвитку Миколаєва 2016–2021». URL: <http://www.mda.mk.ua/wp-content/uploads/2016/03/Mykolaiv-Development-Strategy-2016-2021.pdf>.

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

TRANSFORMATION'S MODERNIZATIONAL DETERMINANTS OF SOCIAL AND TERRITORIAL SYSTEMS IN THE CONDITIONS OF NEW REGIONALISM FORMATION IN UKRAINE

У статті на основі генезису наукової думки щодо поняття «модернізація» дано авторське визначення модернізації економіки регіонів, під яким слід розуміти не тільки інноваційно-технологічне оновлення засобів виробництва, а й цивілізаційно-суспільний, революційно-прогресивний та незворотний процес, який включає розроблення та запровадження нових підходів до розвитку суспільно-територіальних систем та нових методів соціально-економічного регулювання на регіональному рівні. Серед інституціональних детермінант становлення нового регіоналізму в Україні та трансформації суспільно-територіальних систем необхідно виділити процес децентралізації владних повноважень. Модернізаційною детермінантою трансформації суспільно-територіальних систем в умовах становлення нового регіоналізму в Україні здатна виступати децентралізація. Децентралізація влади має бути поштовхом до модернізації регіональних суспільних систем, а також розроблення та впровадження нових стратегій розвитку регіонів за умов урахування механізмів децентралізації.

Ключові слова: становлення нового регіоналізму, модернізація, детермінанти, суспільно-територіальна система.

В статті на основі генезису наукової думки щодо поняття «модернізація» дано авторське визначення модернізації економіки регіонів. Під даним поняттям слід розуміти не тільки інноваційно-технологічне оновлення засобів виробництва, а й цивілізаційно-суспільний, революційно-прогресивний та незворотний процес, який включає розроблення та впровадження нових стратегій розвитку регіонів за умов урахування механізмів децентралізації. Серед інституціональних детермінант становлення нового регіоналізму в Україні та трансформації суспільно-територіальних систем необхідно виділити процес децентралізації владних повноважень. Модернізаційною детермінантою трансформації суспільно-територіальних систем в умовах становлення нового регіоналізму в Україні здатна виступати децентралізація. Децентралізація влади має бути поштовхом до модернізації регіональних суспільних систем, а також розроблення та впровадження нових стратегій розвитку регіонів за умов урахування механізмів децентралізації.

і трансформації суспільно-територіальних систем необхідно виділити процес децентралізації владних повноважень. Модернізаційною детермінантою трансформації суспільно-територіальних систем в умовах становлення нового регіоналізму в Україні здатна виступати децентралізація. Децентралізація влади має бути поштовхом до модернізації регіональних суспільних систем, а також розроблення та впровадження нових стратегій розвитку регіонів за умов урахування механізмів децентралізації.

Ключевые слова: становление нового регионализма, модернизация, детерминанта, общественно-территориальная система.

In the article, the author's definition of the region's economy modernization was given on the basis of the scientific thought genesis regarding the concept of "modernization", which should be understood not only innovation and technological updating of means of production, but also civilization-social, revolutionary-progressive and irreversible process, which includes development and introduction of new approaches to the development of socio-territorial systems and new methods of socio-economic regulation at the regional level. It is necessary to highlight the process of power decentralization among the institutional determinants of the new regionalism formation in Ukraine and the transformation of socio-territorial systems. Decentralization can be a modernizing deterministic transformation of socio-territorial systems in the context of the new regionalism formation in Ukraine. Decentralization of power should be an impetus for the modernization of regional social systems, as well as the development and implementation of new strategies for the development of regions, subject to the consideration of decentralization mechanisms.

Key words: formation of new regionalism, modernization, determinants, social and territorial system.

УДК 330.3:338.49

Тульчинський Р.В.

к.е.н., доцент, завідувач кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

Постановка проблеми. Становлення нового регіоналізму в Україні вимагає прийняття рішень владними структурами різного рівня з урахуванням науково-методичного підґрунтя, що сприятиме модернізації економіки регіонів та країни у цілому. Дослідження еволюції та основних положень теорій регіонального розвитку дає можливість сформулювати концептуальні підходи, механізми, інструменти модернізаційних детермінант становлення нового регіоналізму в Україні. Метою становлення нового регіоналізму є підвищення рівня життя населення регіонів шляхом модернізації економіки регіонів.

Становлення нового регіоналізму в Україні вимагає пошуку інституціональних та управлін-

ських детермінант, спроможних сприяти вирішенню складних соціально-економічних проблем, забезпечити сталий розвиток регіональних суспільних систем та національної економіки у цілому. На заміну традиційним підходам, які могли забезпечити сталий розвиток у минулому, сьогодні необхідними є розроблення та впровадження підходів, здатних сприяти модернізації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед іноземних дослідників, які досліджують питання нового регіоналізму, необхідно відзначити: В. Барнза, М. Кітінга, П. Кука, Л. Ледебура, Дж. Лонгліна, Дж. Луфліна, Дж. МакКомби, Ч.Ф. Сейбла, М. Сеттерфілда, М. Сторпера, А. Харрелла, Б. Хет-

тне Д. Цейтлін та ін. Питанням модернізації економіки присвячено роботи: В. Айзарда, Т. Райнера, Дж. Паелінка, П. Нійкемпа та ін.

У дослідженні становлення нового регіоналізму в Україні слід відзначити роботи вітчизняних учених: М. Бутко, Б. Бураковського, Є. Василькова, С. Вовканича, А. Власюка, В. Геєця, М. Гетьманчука, А. Гриценка, Б. Данилишина, В. Ємельянова, А. Жицького, В. Загорського, І. Зварича, В. Кравцова, Н. Мирної, С. Пирожкова, С. Романюка, В. Сиденка, Л. Семіва, О. Чугріної, Г. Щедрової та ін.

Питанням модернізації економіки України, у тому числі на регіональному рівні, присвячено роботи А. Амоші, В. Геєця, А. Гриценка, Я. Жаліла, Ю. Кіндзерського, В. Кононенка, В. Ляшенка, В. Полтеровича, В. Попова, М. Рогози, С. Тульчинської, Л. Шаблістої та ін.

Але необхідно зазначити, що, незважаючи на значний науковий доробок учених, які займаються означеною проблематикою, питання становлення нового регіоналізму в Україні під впливом модернізаційних детермінант трансформації суспільно-територіальних систем залишаються недостатньо розробленими та потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення модернізаційних детермінант трансформації суспільно-територіальних систем в умовах становлення нового регіоналізму в Україні.

Для досягнення поставленої мети у статті було проаналізовано поняття «модернізація економіки», дано авторське визначення поняття «модернізація економіки регіонів», обґрунтовано модернізаційні детермінанти становлення нового регіоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. До економічних концепцій, що описують модернізацію, необхідно віднести теорії М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Конта, Г. Спенсера, Ф. Тьонніса та ін. Генезис наукової думки щодо концепції модернізації розглядає модернізацію як процес перетворення традиційного аграрного виробництва на індустріальне з погляду трансформації системи суспільного відтворення.

Саме поняття «модернізація» з англійської мови перекладається як «осучаснення», а з французької – як «новітній».

В Енциклопедії інновацій зазначено, що «модернізація – це зміна, вдосконалення чогонебудь до сучасних вимог, надання минулому невластивих йому сучасних рис» [1, с. 349].

Західні вчені Б. Чарльтон та П. Андрас тлумачать поняття модернізації як «процес, за якого спільнота, яка мешкає на певній території, стикається зі швидкими і/або повільними змінами традиційних політичних, економічних, соціальних та культурних інститутів, що, своєю чергою, призводить до виникнення принципово нових інститутів»

[7, с. 85]. Тобто науковці вважають, що модернізація – це процес, який супроводжується заміщенням у суспільстві певної території традиційних інститутів та виникненням нових норм, правил, цінностей, груп тощо.

Розвиток наукової думки сприяє розгляду модернізації як процесу, що забезпечує еволюційну трансформацію розвитку суспільного виробництва та перехід від індустріального розвитку до постіндустріального, чому сприяють інтеграційні процеси та становлення парадигми нового регіоналізму, що, своєю чергою, неможливо без здійснення інституціональних та управлінських детермінант його становлення.

Зазвичай модернізацію розглядають:

– по-перше, у прикладному сенсі як удосконалення, доведення об'єкта до певних нових вимог і норм, у тому числі технічних, до відповідних показників якості;

– по-друге, в історико-філософському сенсі як певний процес макрорівня, що супроводжується переходом традиційного суспільства до новітнього.

Модернізація – це завжди процес, який супроводжується економічними, політичними, соціальними, інституційними змінами, спрямований на мобілізацію ресурсів для досягнення певних конкурентних переваг [5, с. 27].

Поняття «модернізація економіки» увійшло в науковий обіг досить давно і стало широко вживаним поняттям, але при цьому, як зазначає В. Ляшенко, з думкою якого ми погоджуємося, «про конкретний зміст якого найчастіше вже навіть і не замислюються ті, хто його вживає. До того ж, на жаль, успіхи в справі модернізації як економіки країни загалом, так і її регіонів зокрема поки мінімальні: економіка продовжує функціонувати переважно на базі радянського виробничого потенціалу, дещо оновленого за рахунок використання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій» [3, с. 7].

На думку академіка М.Є. Рогози та О.К. Кузьменко, виділяють три типи модернізації, а саме:

– імітаційна модернізація, що включає в себе регульовану та стихійно-корпоративну модернізацію; об'єднуючим є те, що вона здійснюється за рахунок упровадження позичених інновацій, тобто таких, за яких було сплачено інноваційну ренту; у цілому призводить до наздоганяючого типу соціально-економічного розвитку;

– креативна модернізація, що проводиться за рахунок власних нововведень, під час продажу за кордон, за якими отримують рентний дохід; призводить до випереджаючого типу соціально-економічного розвитку;

– комбінована, що об'єднує два попередні типи модернізації [4, с. 76].

До причин, що вимагають модернізацію економіки регіонів та національної економіки у цілому,

можна віднести не тільки незадовільний стан основних засобів, а й зростаючу міжнародну конкуренцію, що підвищує вимоги щодо здатності економічного простору регіонів адаптуватися до мінливих умов господарювання, пов'язаних із глобалізаційними змінами.

Модернізація суспільно-територіальних систем розглядається через призму різних сценаріїв розвитку регіонів, але об'єднуючим є необхідність модернізації системи управління та проведення адміністративних реформ в Україні.

На нашу думку, модернізацію економіки регіонів слід розуміти не тільки як інноваційно-технологічне оновлення засобів виробництва, а й розглядати як революційно-прогресивний, цивілізаційно-суспільний та незворотний процес, який включає розроблення та запровадження нових підходів до розвитку суспільно-територіальних систем та нових методів соціально-економічного регулювання на регіональному рівні.

Своєю чергою, модернізація економіки регіонів призводить до збалансованості та пропорційності використання чинників виробництва, оновлення економічних, соціальних, культурних взаємовідносин, формування ефективних регіональних та міжрегіональних зв'язків, нівелювання регіональних диспропорцій та асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів, передумов розширеного відтворення самоорганізації господарського життя на певній території.

Модернізація призводить до надання регіонам нових властивостей на основі оновлення форм, методів та принципів господарювання з використанням нових виробничо-технологічних та інформаційних засобів і прийомів, які трансформують відносини в регіональних суспільно-територіальних системах та економіці країни у цілому.

Як зазначають автори колективної монографії «Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем» за редакцією В.П. Решетило, «регіональний розвиток має бути орієнтований на майбутні геополітичні умови, тобто йдеться про стратегічну адаптацію, що досягається за допомогою модернізації економічного простору регіонів. Ураховуючи всю важливість модернізації регіональних економічних систем, слід зазначити, що дані процеси повинні ґрунтуватися на реалізації правових, економічних, соціальних, культурно-моральних основ суспільства» [2, с. 111].

Отже, серед інституціональних детермінант становлення нового регіоналізму в Україні та модернізації регіональних суспільних систем необхідно виділити процес децентралізації владних повноважень. Процес подолання інституційних, соціально-економічних та морально-психологічних перешкод розвитку регіонів сьогодні є нагальною вимогою часу, що сприятиме станов-

ленню нового регіоналізму. Децентралізація влади має бути поштовхом до модернізації регіональних суспільно-територіальних систем, а також розроблення та впровадження нових стратегій розвитку регіонів за умов урахування механізмів децентралізації [6, с. 32].

Децентралізація владних повноважень сприятиме:

- налагодженню взаємозв'язків та взаємоузгодженості інтересів регіонів із загальнонаціональними інтересами;
- підвищенню ступеня довіри населення до влади;
- використанню можливостей кожного регіону визначити безпосередню участь у вирішенні міжрегіональних проблем з урахуванням наявних соціально-економічних проблем та регіональних потреб для більш ефективного міжрегіонального обміну національними ресурсами.

Децентралізація державної влади виступає детермінантою становлення нового регіоналізму, одним з основних шляхів комплексної реформи системи державного управління в Україні та має велике значення у модернізації регіональних суспільно-територіальних систем, підвищенні ефективності всього процесу управління та соціально-економічного розвитку регіонів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на нашу думку, модернізацію економіки регіонів слід розуміти не тільки як інноваційно-технологічне оновлення засобів виробництва, а й розглядати як революційно-прогресивний, цивілізаційно-суспільний та незворотний процес, який включає розроблення та запровадження нових підходів до розвитку суспільно-територіальних систем та нових методів соціально-економічного регулювання на регіональному рівні. Серед інституціональних детермінант становлення нового регіоналізму в Україні та модернізації регіональних суспільно-територіальних систем необхідно виділити процес децентралізації владних повноважень.

Модернізаційною детермінантою трансформації суспільно-територіальних систем в умовах становлення нового регіоналізму в Україні здатна виступати децентралізація.

Подальших досліджень вимагають методологічні засади становлення нового регіоналізму за умов задіяння та врахування модернізаційних детермінант становлення нового регіоналізму в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Енциклопедія інновацій / за ред. Р. Дяківа. К.: Міжнародна економічна фундація, 2012. 599 с.
2. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем: монографія / В.П. Решетило, Г.В. Стадник, І.А. Островський та ін.; за заг. ред. В.П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2013. 241 с.

3. Ляшенко В.И. Модернизация экономики и концептуальные подходы к исследованию структурных трансформаций старопромышленных регионов. Структурные трансформации старопромышленных регионов Украины; ИЭП НАН Украины. Донецк, 2013. 412 с.

4. Рогоза М.Є., Кузьменко О.К. Модернізація економіки України у контексті неоіндустріальних перетворень. Вісник економічної науки України. 2017. № 1. С. 78–83.

5. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К.: НТУУ «КПІ», 2009. 488 с.

6. Тульчинський Р.В. Децентралізація як чинник модернізації економіки регіональних суспільних систем в умовах становлення нового регіоналізму в Україні. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2018. Вип. 21. С. 30–35.

7. Charlton B., Andras P. The Modernization Imperative. Imprint Academic: Exeter, UK, 2003. P. 85.

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА БАЗІ АКТИВ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

ENVIRONMENTAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES BASED ON ACTIVE-ORIENTED APPROACH

У статті розглянуто економічні поняття активів та ресурсів, їх взаємозв'язок та значення для розвитку територіальних громад. Проаналізовано систему використання земельних ресурсів на рівні сільських територій. Здійснено оцінку стану навколишнього природного середовища регіонів України як основних природних активів сільських поселень. Визначено основні проблеми, недоліки та прогалини програм розвитку сільських ОТГ різних регіонів України. Зроблено висновок, що актуальність визначених проблем розвитку громад залежить від особливостей їх розміщення та віддаленості від великих урбаністичних центрів. Відповідно виділено три типи громад: економічно інтегровані, середні (перехідні) та віддалені (периферійні).

Ключові слова: сільська територія, територіальна громада, актив, природний ресурс, програма розвитку, навколишнє природне середовище.

В статье рассмотрены экономические понятия активов и ресурсов, их взаимосвязь и значение для развития территориальных общин. Проанализирована система использования земельных ресурсов на уровне сельских территорий. Оценено состояние окружающей среды регионов Украины как основных природных активов сельских поселений. Определены основные проблемы и недостатки программ раз-

вития сельских территорий в различных регионах Украины. Сделан вывод, что актуальность определенных проблем зависит от особенностей размещения общин и их удаленности от крупных урбанистических центров. Соответственно выделены три типа общин: экономически интегрированные, средние (переходные) и отдаленные (периферийные).

Ключевые слова: сельская территория, территориальная община, актив, природный ресурс, программа развития, окружающая природная среда.

The article discovers economic concepts of assets and resources, their interaction and meaning for the development of territorial communities. The system of use of land resources at the level of rural territories is analyzed. The state of the natural environment of regions in Ukraine as key natural assets of rural settlements is analyzed. Urgent challenges, lacks and gaps of rural development programs of territorial communities in different regions of Ukraine are defined. It is concluded that the defined problems of communities' development depend on features of their placement and remoteness from large urban centers. Accordingly, three types of the communities are identified: economically integrated, medium (transitional) and remote (peripheral).

Key words: rural territory, territorial community, asset, natural resource, development program, environment.

УДК 330.15:911.37

Ільїна М.В.

д.е.н., с.н.с.

Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Шпильова Ю.Б.

к.е.н., с.н.с.

Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

Постановка проблеми. Аналізуючи розвиток сільських громад, слід зауважити, що будь-яка, навіть найбідніша, найбільш віддалена та соціально неблагополучна громада наділена певним ресурсом. Це можуть бути земля, ліси та озера; підприємства, дороги, капітальні будівлі; освічена й мобільна молодь, що займає активну громадянську позицію; культурна-історична спадщина. Наявність цих ресурсів не завжди означає процвітання громади: більш важливими є можливість, спроможність та бажання громади залучати, використовувати, зберігати та примножувати ці ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими властивостями природних активів є можливість їх достовірної оцінки та обґрунтованість очікувань щодо отримання в результаті його використання економічних вигід у майбутньому [1]. Схожим чином природні активи визначають й інші автори [2, с. 179], а також зарубіжні вчені

Дж.К. Шим, Дж.Г. Сігел [3, с. 34], Дж.К. Ван Хорн, Дж.М. Вахович, Є.Ф. Брігхем [4, с. 402; 5, с. 318]. На думку В.П. Савчук, активи будь-якого господарюючого суб'єкта – це ресурси, які повинні принести йому вигоди в майбутньому і при цьому мають належати йому (а не бути, наприклад, орендованими чи перебувати в стадії придбання) [6, с. 11]. Р. Брейлі та С. Майерс виокремлюють поточні активи (які в найближчому майбутньому можна перетворити на грошові кошти), короткострокові, оборотні, необоротні активи та ін. [7, с. 744].

Усі ці визначення акцентують увагу на ролі природних активів у максимізації прибутку. Натомість поза увагою залишаються такі важливі для економіки природокористування поняття, як збереження, захист, відтворення та раціональне використання таких активів. Особливо ці питання актуалізуються в Україні з огляду на процеси децентралізації та особливу роль природних активів у розвитку сільських громад.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз практики використання земельних ресурсів та стану навколишнього природного середовища регіонів України як основних природних активів сільських територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перспективним підходом до планування розвитку територіальної громади є орієнтація на використання її активів на противагу фокусу на проблемних питаннях. Активи визначають як ресурси, що в майбутньому можуть принести економічні або інші вигоди; потенціал території, який може бути використаний для отримання прибутку; можливості (інституційні, правові, соціальні, культурні), які перетворюються на ресурс. Зміст і суть активу полягає у його здатності прямим або непрямым чином генерувати грошові потоки та приносити власнику дохід і прибуток у тій чи іншій формі. Для цього необхідне якомога повніше включення активу до господарського обігу, що вимагає комплексної та актуальної оцінки активів і визначення характеру їх взаємодії.

З огляду на специфіку сільських територій їхні активи можна визначити як сукупність економічних ресурсів (природних, трудових, фінансових, інтелектуальних, інформаційних) та можливостей їх використання у межах певної території. Ключовим для територіальних активів є їхня здатність приносити дохід громаді, досягати визначеної мети та очікуваного ефекту. Таким чином, активи становлять основу економічного потенціалу території.

Наявність різноманітних та значних природних ресурсів на території громади саме по собі не є запорукою її добробуту, якщо там немає належного людського капіталу, тому для подальшого розвитку громади актуальним є визначення перспективних напрямів використання активів з урахуванням прогнозів політичної, економічної, демографічної ситуації та ринкової кон'юнктури.

В Україні завдяки фінансовій децентралізації суттєво збільшилися власні доходи бюджетів ОТГ порівняно з доходами решти місцевих бюджетів. Однак ці доходи, за нашими оцінками, можна примножити як мінімум утричі завдяки комплексу заходів із підвищення ефективності управління активами. Це стосується насамперед управління земельними, водними, лісовими ресурсами, власними фінансами громад, роботи з інвесторами з легалізації робочих місць, інших напрямів стимулювання підприємницької діяльності, а також удосконалення роботи соціальної сфери.

Незалучені до господарської діяльності земельні, лісові, водні ресурси, ландшафти, біорізноманіття, чисте довкілля є значними активами громади та здатні забезпечувати збільшення фінансових доходів.

Земельні ділянки, надані домогосподарствам сільських населених пунктів, використовуються насамперед для товарного сільськогосподар-

ського виробництва (49% у цілому по Україні) та для ведення особистого селянського (підсобного) господарства (38%) (табл. 1).

Найбільш активно для товарного сільськогосподарського виробництва використовують земельні ділянки у Миколаївській (77%), Херсонській (74%) та Донецькій (71%) областях.

Ураховуючи значний обсяг сільськогосподарських угідь у Чернігівській, Волинській, Тернопільській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях [9, с. 66–67], у цих регіонах відзначається недовикористання земель для товарного сільськогосподарського виробництва. Натомість у цих областях удвічі-тричі більші площі земельних ділянок відведено під особисте селянське господарство, що, на нашу думку, значно знижує соціально-економічний потенціал сільських територій у сучасних умовах.

Земельні ділянки під будівництво, обслуговування житлових будинків і господарських приміщень виділяються домогосподарствам за регіонами досить нерівномірно. Найбільші за площею такі ділянки надані у Київській (28%), Вінницькій (26%), Хмельницькій (24%), Житомирській та Чернігівській (по 21%) областях. Це свідчить про те, що у цих областях, що розташовані у центрі країни та навколо столичного регіону, спостерігається найбільший попит на землі під індивідуальну приватну забудову, а їх населення вбачає перспективу в подальшому тривалому проживанні на цих територіях. Таким чином, зазначені регіони матимуть більші шанси на соціально-економічний розвиток сільських територій (та ОТГ) порівняно з іншими регіонами.

Стан навколишнього природного середовища сільських територій регіонів України проаналізовано за показниками кількості водоймищ, до яких підприємства скидають забруднені стічні води, несанкціонованих сміттєзвалищ та складів мінеральних добрив й отрутохімікатів (рис. 1). При цьому проаналізовано частку населених пунктів, в яких розташовано об'єкти впливу на навколишнє природне середовище.

Індекси стану навколишнього природного середовища обраховані за стандартною методикою [10] та за показниками середньої кількості водоймищ, в які підприємства скидають забруднені стічні води, несанкціонованих звалищ відходів та складів мінеральних добрив й отрутохімікатів. Індекси варіюються від 0 до 1, де 0 демонструє найгірше значення показника, а 1 – найкраще (табл. 2).

Згідно з обрахованими індексами, найкраща екологічна ситуація загалом спостерігається у Волинській (0,668), Сумській (0,555) та Львівській (0,524) областях; найгірша – у Миколаївській (0,132), Черкаській (0,133) та Луганській (0,153) областях. Так, Миколаївській області притаманний один із найгірших показників кількості несанкціонованих звалищ відходів (у середньому 30 об'єктів на 100 населених пунктів) та складів мінеральних

Площа земельних ділянок, наданих домогосподарствам сільських населених пунктів, за регіонами України

Регіон	Усього		з неї					
			для товарного сільськогосподарського виробництва		для ведення особистого селянського (підсобного) господарства		для будівництва, обслуговування житлових будинків і господарських приміщень	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Україна	7102,6	100,0	3454,0	48,6	2690,5	37,9	958,1	13,5
Вінницька	307,7	100,0	79,4	25,8	149,2	48,5	79,1	25,7
Волинська	329,0	100,0	75,0	22,8	218,1	66,3	35,9	10,9
Дніпропетровська	463,0	100,0	316,1	68,3	104,0	22,5	42,9	9,3
Донецька	369,4	100,0	261,8	70,9	74,8	20,2	32,8	8,9
Житомирська	208,9	100,0	62,9	30,1	102,3	49,0	43,7	20,9
Закарпатська	224,5	100,0	101,7	45,3	80,4	35,8	42,4	18,9
Запорізька	426,2	100,0	286,1	67,1	111,8	26,2	28,3	6,6
Івано-Франківська	243,9	100,0	45,7	18,7	150,8	61,8	47,4	19,4
Київська	214,0	100,0	58,6	27,4	96,6	45,1	58,8	27,5
Кіровоградська	304,0	100,0	186,2	61,3	90,0	29,6	27,8	9,1
Луганська	187,6	100,0	123,2	65,7	40,0	21,3	24,4	13,0
Львівська	325,6	100,0	103,7	31,8	168,2	51,7	53,7	16,5
Миколаївська	409,5	100,0	313,7	76,6	68,2	16,7	27,6	6,7
Одеська	514,9	100,0	328,9	63,9	125,9	24,5	60,1	11,7
Полтавська	297,1	100,0	107,5	36,2	150,0	50,5	39,6	13,3
Рівненська	315,3	100,0	143,1	45,4	133,5	42,3	38,7	12,3
Сумська	150,1	100,0	43,9	29,2	94,8	63,2	11,4	7,6
Тернопільська	242,4	100,0	60,0	24,8	147,7	60,9	34,7	14,3
Харківська	317,4	100,0	180,1	56,7	95,6	30,1	41,7	13,1
Херсонська	495,6	100,0	364,4	73,5	97,9	19,8	33,3	6,7
Хмельницька	217,6	100,0	49,8	22,9	116,3	53,4	51,5	23,7
Черкаська	183,0	100,0	54,2	29,6	100,3	54,8	28,5	15,6
Чернівецька	187,1	100,0	74,0	39,6	75,2	40,2	37,9	20,3
Чернігівська	168,8	100,0	34,0	20,1	98,9	58,6	35,9	21,3

Джерело: складено за [8]

добрив й отрутохімікатів (54 од. на 1 тис. населених пунктів). Вінницька та Черкаська області також мають найбільшу порівняно з іншими регіонами кількість складів отрутохімікатів (77 та 68 од. відповідно). Найбільше розміщено звалищ відходів у Кіровоградській області (41 об'єкт на 100 населених пунктів), а кількість водоймищ, у які підприємства скидають забруднені стічні води, є найбільшою у Донецькій, Луганській та Закарпатській областях (у середньому 68, 53 та 43 водоймища на 1 тис. населених пунктів відповідно).

Аналіз програм розвитку сільських ОТГ різних регіонів України дав змогу визначити такі проблеми, недоліки та прогалини: відсутні інвестиційні програми, програми розвитку малого і середнього бізнесу, проекти місцевого розвитку, створення нових робочих місць; повноваження громад не дають їм змоги повноцінно використовувати природні ресурси; переважна частка працездатного населення зайнята в особистому селянському господарстві; відсутність капітального та поточного ремонтів

доріг унеможлиблює повноцінне функціонування громади, життя населення, задоволення соціальних потреб. На нашу думку, це зумовлено традиційним підходом до планування розвитку громад на основі заходів із вирішення найбільш нагальних проблем замість орієнтації на використання місцевих активів.

Актуальність визначених проблем та недоліків розвитку громад залежить від особливостей їх розміщення та віддаленості від великих урбаністичних центрів. У цьому контексті доцільно виділити три типи громад: економічно інтегровані, середні (перехідні) та віддалені (периферійні). Крім відстані, населені пункти, які формують ці типи громад, часто відрізняються й за іншими параметрами (щільністю та віковою структурою населення, рівнем доходів та зайнятістю, якістю інфраструктури, природними ресурсами, місцем сільського господарства у місцевій економіці):

– *економічно інтегровані*: розташовуються поблизу економічних центрів і характеризуються зростаючою кількістю населення, багатопрофільною

Рис. 1. Стан навколишнього природного середовища за регіонами України [8]

Таблиця 2

Індекси стану навколишнього природного середовища за регіонами України

Регіон	Індекси за середньою кількістю об'єктів впливу на стан навколишнього природного середовища:			Загальний індекс
	водоймищ, в які підприємства скидають забруднені стічні води	несанкціонованих звалищ відходів	складів мінеральних добрив і отрутохімікатів	
Вінницька	0,167	0,385	0,063	0,198
Волинська	0,343	0,992	0,734	0,668
Дніпропетровська	0,141	0,334	0,406	0,288
Донецька	0,053	0,243	0,278	0,187
Житомирська	0,205	0,463	0,163	0,270
Закарпатська	0,083	0,463	0,709	0,394
Запорізька	0,252	0,185	0,127	0,187
Івано-Франківська	0,110	0,315	0,748	0,366
Київська	0,149	0,366	0,114	0,205
Кіровоградська	0,685	0,128	0,359	0,372
Луганська	0,068	0,209	0,189	0,153
Львівська	0,117	0,579	1,000	0,524
Миколаївська	0,131	0,174	0,091	0,132
Одеська	0,133	0,260	0,133	0,174
Полтавська	0,331	0,572	0,268	0,384
Рівненська	0,212	0,553	0,377	0,373
Сумська	1,000	0,573	0,190	0,555
Тернопільська	0,204	0,400	0,200	0,265
Харківська	0,269	0,518	0,322	0,365
Херсонська	0,228	0,256	0,194	0,226
Хмельницька	0,175	0,397	0,126	0,227
Черкаська	0,113	0,220	0,072	0,133
Чернівецька	0,179	0,440	0,150	0,250
Чернігівська	0,740	0,216	0,261	0,387

Джерело: розраховано за даними [8]

пропозицією робочих місць, а також високорозвиненою інфраструктурою. Першочерговими проблемами є забезпечення екологічної рівноваги та захист природного й культурного багатства. У сільському господарстві таких громад необхідне створення оптимальних умов для виробництва та збуту продукції, хоча високі ціни на землю і потенційні негативні впливи на навколишнє природне середовище обмежують ці переваги місця розташування громади;

– *середні або перехідні*: часто мають порівняно сприятливі економічні перспективи розвитку, особливо якщо характеризуються центральним місцем розташування та налагодженими зв'язками з транспортною мережею. Сільські органи місцевого самоврядування все ще залежні від сільського господарства та пов'язаних із ним галузей економіки. Майбутні перспективи розвитку визначаються, перш за все, двома чинниками: швидкістю, з якою відбуватимуться структурні перетворення у пріоритетному секторі, насамперед у сільському господарстві, та темпом створення альтернативних можливостей для зайнятості;

– *віддалені*: характеризуються, як правило, низькою щільністю населення, несприятливою демографічною структурою, низькими доходами та високою залежністю від пріоритетного сектору (сільського господарства). Через периферійне розташування, а також порівняно відсталу інфраструктуру економічні перспективи невизначені. Віддаленість від ринків збуту становлять проблему для сільського господарства. Такі громади мають бути особливим об'єктом політики сільського розвитку. Першочерговою метою такої політики є встановлення балансу між економічним розвитком, досягненням прийняттого стандарту життя населення та довгостроковими цілями у сфері навколишнього природного середовища.

Висновки з проведеного дослідження. Земельні ділянки, надані домогосподарствам сільських населених пунктів, найчастіше використовуються для товарного сільськогосподарського виробництва та ведення особистого селянського (підсобного) господарства. Враховуючи значний обсяг сільськогосподарських угідь в регіонах України, відзначається недовикористання таких земель для товарного виробництва. Натомість в окремих областях удвічі-тричі більші площі земельних ділянок відведено під особисте селянське господарство, що значно знижує соціально-економічний потенціал сільських територій у сучасних умовах. Земельні ділянки під будівництво, обслуговування житлових будинків і господарських приміщень виділяються домогосподарствам за регіонами нерівномірно. Стан навколишнього природного середовища сільських територій регіонів України проаналізовано за показниками кількості водоймищ, до яких підприємства скидають забруднені стічні води, несанкціонованих сміттєзвалищ та складів мінеральних

добрих й отрутохімікатів. За цими показниками найкраща екологічна ситуація у цілому спостерігається у Волинській, Сумській та Львівській областях; найгірша – у Миколаївській, Черкаській, Луганській.

Актуальність визначених проблем та недоліків розвитку громад залежить від особливостей їх розміщення та віддаленості від великих урбаністичних центрів. У цьому контексті виділено три типи громад: наближені до великих міст, відносно віддалені та периферійні. Окрім відстані, населені пункти, які формують ці типи громад, відрізняються й за іншими параметрами: щільністю та віковою структурою населення, рівнем доходів та зайнятістю, якістю інфраструктури, природними ресурсами, місцем сільського господарства у місцевій економіці.

Незалежно від типу громади основними пріоритетними напрямками їхнього розвитку є розвиток підприємництва, підтримка місцевого бізнесу, його ефективне регулювання; підтримка місцевих товаровиробників; підвищення рівня доходів населення та його зайнятості; впровадження енергоощадних заходів у бюджетній сфері, стимулювання населення до енергозбереження, використання альтернативних джерел енергії, роздільного збирання сміття; поліпшення стану навколишнього природного середовища, забезпечення екологічно орієнтованого використання природних ресурсів, посилення відповідальності за екологічні правопорушення, у т. ч. організацію несанкціонованих сміттєзвалищ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» № 237 від 08.10.1999 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-buhgalterskogo-obliku-10>.
2. Поддєрьогін А.М. Фінансовий менеджмент: підручник. К.: КНЕУ, 2006. С. 35.
3. Данилюк М.О., Савич В.І. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 204 с.
4. Ван Хорн Дж., Вахович Дж. Основи фінансового менеджмента. М.: Вільямс, 2008. 1232 с.
5. Бригхем Е.Ф., Гапенски Л.О. Фінансовий менеджмент: в 2-х т. СПб.: Экономическая школа, 2005. Т. 1. 497 с.
6. Савчук В.П. Управление финансами предприятия. М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2003. 480 с.
7. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 535 с.
8. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2014. 188 с.
9. Сільське господарство України: стат. зб. К.: Державна служба статистики України, 2017. 246 с.
10. Соціально-екологічний розвиток сільських територій: монографія / В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук та ін.; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». К., 2016. 336 с.

ПОТЕНЦІАЛ КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЙ
ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУTHE QUANTITATIVE ANALYSIS POTENTIAL OF SOCIAL INTERACTIONS
FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті розглянуто основні соціальні групи та їхні цілі в контексті досягнення завдань сталого розвитку. Запропоновано підходи до кількісного відображення соціальних взаємодій чисельних груп населення під час установа принципів стійкості. Проаналізовано особливості інформаційно-статистичного забезпечення діяльності основних соціальних груп, що відіграють ключову роль у прийнятті рішень у сфері сталого розвитку. Визначено основні напрями перспективних досліджень у галузі інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності соціальних груп у цій сфері.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, соціальна група, соціальна взаємодія, показники діяльності, інформаційне забезпечення, кількісний аналіз.

В статье рассмотрены основные социальные группы и их цели в контексте достижения целей устойчивого развития. Предложены подходы к количественному отображению социальных взаимодействий многочисленных групп населения при установлении принципов устойчивости. Проанализированы особенности информационно-статистического обеспечения деятельности основных социальных

групп, играющих ключевую роль в принятии решений в области устойчивого развития. Определены основные направления перспективных исследований в области информационно-аналитического обеспечения деятельности социальных групп в этой сфере.
Ключевые слова: устойчивое развитие, цели устойчивого развития, социальная группа, социальное взаимодействие, показатели деятельности, информационное обеспечение, количественный анализ.

The article is devoted to the main social groups and their goals in the context of the sustainable development goals achievement consideration; proposes approaches to the social interactions quantitative reflection of numerical groups of the population while the stability principles establishment; analyzes the informational and statistical provision peculiarities of the main social groups activities that play a key role in decision-making in the field of sustainable development; the main directions of perspective research in the field of informational and analytical support of social groups activities in this area are determined.

Key words: sustainable development, sustainable development goals, social group, social interaction, performance indicators, information provision, quantitative analysis.

УДК 330.34.014

Тарасенко Д.Л.

к. держ. упр., доцент
Донецький державний університет
управління

Постановка проблеми. Однією з головних передумов досягнення сталого розвитку є забезпечення участі широких верств населення в процесі прийняття рішень у цій сфері. Основоволожні документи з питань сталого розвитку приділяють значну увагу цьому питанню та формулюють основні цілі, які необхідно реалізувати на шляху зміцнення ролі соціальних спільнот. Досягнення поставлених цілей неможливо без чіткого розуміння стану соціальних груп та системи взаємодій, у які вони вступають, особливо якщо це стосується взаємодії з органами влади на предмет задоволення ключових життєвих інтересів спільноти.

Аналіз стану виконання в Україні положень «Порядку денного на XXI століття» в частині посилення ролі основних груп населення [1] свідчить про певну розмитість критеріїв виконання поставлених завдань та, відповідно, необхідність установа чітких, зрозумілих та адекватних показників, які б характеризували процес досягнення поставлених цілей та слугували основою для встановлення напрямів подальшого вдосконалення діяльності у цій сфері.

З урахуванням цього оцінка потенціалу кількісного аналізу соціальних взаємодій як основи діяльності соціальних спільнот, спрямованої на впровадження принципів та ідей сталого розвитку, є актуальним науковим завданням. Його успішне

вирішення дасть змогу сформувати систему показників, які будуть динамічно відображати стан досягнення цілей сталого розвитку для потреб основних груп населення як основного отримувача вигід від збалансованого розвитку суспільства.

Об'єктом дослідження виступає процес упровадження принципів сталого розвитку на національному рівні.

Предметом дослідження є соціальні взаємодії, що виникають під час досягнення основними соціальними спільнотами цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-практична проблематика сталого розвитку постійно перебуває в полі зору українських учених. Проведено ґрунтовні комплексні дослідження економічних, екологічних та соціальних складників розвитку суспільства з урахуванням соціально-економічної специфіки розвитку. Виконано величезну кількість наукових праць, присвячених вивченню різних особливостей та механізмів процесу впровадження ідей сталого розвитку в різних галузях суспільного життя. Серед знаних українських учених, які працюють над зазначеною тематикою, необхідно відзначити О.І. Амошу, А.В. Антонова, О.В. Бондар-Підгурську, О.Ф. Новікову, Е.М. Лібанову, А.М. Колота, В.І. Куценко, В.Г. Руденка, К.Ф. Ковальчука, Н.Д. Кабусь, Л.Г. Мельника, Є.В. Хлобистова та ін. Водночас

установлення транспарентної системи показників соціальної взаємодії найбільш чисельних соціальних груп вимагає детального опрацювання й є актуальним науковим завданням.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в оцінці потенціалу кількісного аналізу соціальних взаємодій основних груп населення в процесі досягнення завдань сталого розвитку для розроблення науково-методичного підґрунтя системи показників посилення ролі соціальних спільнот у прийнятті рішень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програма дій «Порядок денний на XXI століття», ухвалена на конференції ООН із навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. (далі – Порядок денний 21) як основоположний документ з питань сталого розвитку, містить окремий розділ, присвячений зміцненню ролі основних груп населення, підкреслюючи при цьому, що виняткове значення для ефективного досягнення поставлених цілей, проведення політики та введення в дію механізмів сталого розвитку матимуть заінтересованість та справжня участь у цій справі всіх соціальних груп [2]. Під основними групами населення розуміється дев'ять сукупностей людей, об'єднаних певними відмінними ознаками, а саме: жінки, молодь і діти, корінні народи, представники недержавних організацій, представники місцевої влади, працівники та їхні профспілки, ділові кола і представники промисловості, науково-технічні працівники та фермери.

Необхідно зазначити, що за такого поділу найбільш масовими є соціальні групи, об'єднані за статевовіковими, етнічними та професійно-діяльними ознаками, які характеризуються наявністю специфічних постійних інтересів, що спричинені об'єктивними потребами органічно властивими для цих груп. Водночас представники недержавних організацій, місцевої влади та науково-технічної сфери поєднуються на функціональній основі і, як правило, є виразниками або провідниками інтересів вищезазначених масових соціальних угруповань, організаторами соціальних взаємодій між ними. Очевидно, що виправданим буде розгляд динамічного стану саме кількісно найбільш значимих груп населення.

З погляду ефективного досягнення цілей сталого розвитку в межах окремої країни ключову роль відіграють найбільш значущі людські спільноти та характер соціальних взаємодій між ними та з урядовими інституціями. Як уже зазначалося, їхня діяльність має підпорядковуватися, серед іншого, принципам сталого розвитку, спрямованим на комплексне задоволення базових потреб нинішніх та майбутніх поколінь. У цьому разі особливого значення набуває кількісний аналіз соціальних взаємодій як спосіб діагностики стану суспільства на предмет відповідності постулатам стійкості.

Слід також зауважити, що, оскільки досягнення цілей сталого розвитку – це насамперед, діяльність, то соціальну взаємодію в понятійному сенсі доцільно розглядати в контексті теорії управління, тобто характеризувати як процес взаємодії індивідів та соціальних груп у процесі реалізації їхніх інтересів [3]. Виходячи із цього визначення, для потреб кількісного аналізу необхідно з'ясувати показники, що характеризують основні описові параметри соціальної групи, що взаємодіє, способи її взаємодії і досягнуті внаслідок такої взаємодії цілі. Звичайно, що такі показники мають максимально розкривати ту частину взаємодій соціальної групи, які мають стосунок до цілей сталого розвитку, адаптованих до українських реалій.

Як вихідні матеріали для цього дослідження, крім згаданого Порядку денного 21, розглядається дослідження досвіду впровадження в Україні Цілей розвитку тисячоліття, однак слід зауважити, що питання ролі соціальних груп з урахуванням специфіки зазначених Цілей, розглянуто досить побіжно [4]. Значно більше необхідного для аналізу матеріалу міститься у національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» (далі – Доповідь ЦСР), в якій започатковано інклюзивний процес адаптації Цілей розвитку тисячоліття (уточнених у підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку в 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року») з урахуванням специфіки національного розвитку [5].

Сформульовані у цих документах цілі сталого розвитку (приспосовані до українських особливостей) для окремих соціальних груп дають можливість визначитися з їхніми інтересами у цій сфері і, відповідно, встановити систему показників, які найбільш повно відображають взаємодію цих соціальних груп, кінцевим результатом якої є досягнення парадигми стійкості суспільства.

Згідно з Порядком денним 21, основою програмної діяльності в інтересах жінок як соціальної групи є їх активне залучення до всіх видів праці у сфері розвитку. Особливо важливим видається (з урахуванням національних особливостей) залучення для досягнення таких цілей, як:

ліквідація насильства стосовно жінок у всіх його формах;

досягнення рівності жінок у всіх аспектах суспільства, у тому числі щодо участі в заходах з охорони і раціонального використання навколишнього середовища;

забезпечення участі жінок у діяльності щодо забезпечення раціонального використання екосистем та запобігання погіршенню стану навколишнього середовища на національному рівні;

збільшення частки жінок на посадах різного рівня щодо пропаганди знань у сфері навколишнього середовища та розвитку.

У Доповіді ЦСР роль жінок конкретизована до українських умов в адаптованій глобальній цілі 5 «Гендерна рівність», яка первинно сформульована в підсумковому документі Саміту ООН зі сталого розвитку в 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (далі – Порядок денний 2030) і містить шість завдань із цього приводу.

З урахуванням установлених напрямів соціальної взаємодії, яка здійснюється жінками як соціальною групою в контексті сталого розвитку, можна виокремити низку показників, які характеризують цей процес взаємодії й які умовно об'єднуються у три основні блоки: показники соціальної групи, показники діяльності соціальної групи та показники результатів діяльності соціальної групи.

До показників першого блоку, тобто опису соціальної групи, можна віднести демографічні дані (загальна чисельність жінок, їх розподіл за віковими групами, типом поселень, регіонами, природній приріст, кількість народжених за віком матері, жінки у шлюбі, у розлученні, міграції тощо), дані ринку праці (рівень зайнятості, структура зайнятості за професійними групами, кількість штатних працівників та їхній освітній рівень, мобільність зайнятості, рівень безробіття, рівень середньої заробітної плати тощо), дані щодо освітніх характеристик (індекси гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів навчальних закладів України, розподіл студентів вищих навчальних закладів за галузями знань, структура дослідників, які здійснювали наукові дослідження і розробки за галузями наук, тощо), дані, що характеризують стан здоров'я (захворюваність за класами хвороб, захворювання особливо небезпечними хворобами, кількість абортів тощо) та дані в галузі правосуддя і злочинності (розподіл засуджених осіб, склад потерпілих за видами злочинів тощо). Переважна більшість зазначених даних міститься у відомостях органів державної статистики [6; 7] або, більш розширена, в органах виконавчої влади, відповідальних за реалізацію державної політики в певних галузях.

Другий блок показників має містити дані, які характеризують діяльність соціальної групи, спрямованої на досягнення своїх цілей, у цьому разі акцентовано пов'язані із цілями сталого розвитку. Сюди відносяться дані про установи та організації, що представляють інтереси групи, дані про заходи з удосконалення законодавства з питань забезпечення реалізації інтересів жінок, відомості про рівень представлення жінок в органах влади та на вищих керівних посадах, дані про заходи з підвищення рівня компетенції представників групи щодо питань упровадження сталого розвитку, відомості про участь у представницьких заходах для просування інтересів жінок, дані щодо проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи та

інформаційних компаній із питань обґрунтування необхідності задоволення інтересів соціальної групи. Зазначені дані практично відсутні в державній статистиці, й їх отримання потребує проведення спеціальних окремих досліджень або ж детального аналізу звітної та довідкової, бажано періодичної, галузевої та наукової інформації. Стосовно жінок як соціальної групи це інформація Міністерства соціальної політики України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших органів центральної виконавчої влади, наукових та дослідницьких інституцій тощо.

Блок показників результатів діяльності соціальної групи містить дані, які характеризують ступінь досягнення поставлених цілей у контексті ролі групи в запровадженні механізмів сталого розвитку. Такий підхід застосовано в Національній доповіді ЦСР, коли для кожного завдання запропоновано індикатори, які мають свідчити про рівень виконання таких завдань. Стосовно жінок як соціальної групи з урахуванням зазначених цілей діяльності в процесах стійкого розвитку зазначеними показниками можуть виступати дані про частку жінок на вищих посадах в органах влади, у тому числі відповідальних за реалізацію екологічної політики, співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків, рівень зайнятості жінок, частка жінок серед дослідників природоохоронної тематики, кількість звернень щодо гендерно зумовленого насильства, кількість нормативно-правових актів, спрямованих на дотримання інтересів жінок, тощо. З погляду доступності і наявності зазначені дані достатньо повно присутні і в державній, і у відомчій статистиці.

Необхідно зазначити, що такий підхід до поділу показників взаємодії соціальних груп на три основні групи (блоки) є виправданим не лише для жінок як соціальної групи, а й для інших соціальних груп. Відмінності можуть стосуватися лише конкретного наповнення даних кожного блоку залежно від об'єктивних характеристик соціальної групи та цілей, які вона досягає в контексті сталого розвитку. У кінцевому підсумку саме цілі сталого розвитку, які планується досягти для потреб групи, й визначають набір даних для кількісного аналізу соціальних взаємодій сталого розвитку. З урахуванням цього розгляд показників характеристик інших соціальних груп, які відіграють суттєву роль у справі досягнення сталого розвитку, надалі здійснюється під кутом зору акцентування їхніх специфічних особливостей у цій сфері суспільного життя.

У Порядку денному 21 значна увага приділяється ролі такої, виокремлюваної за віковим принципом групи населення, як молодь та діти. Стосовно особливостей України, то за офіційними даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2017 р. в країні проживало понад

11,5 млн. осіб у віці від 14 до 35 років, яких прийнято вважати молоддю [8], а чисельність дітей (осіб віком до 18 років) становила 7,6 млн. осіб [9]. Тобто в нашому разі йдеться про дуже чисельні групи населення.

Необхідність урахування інтересів дітей та молоді в процесі забезпечення стійкого розвитку зумовлюється суттєвим впливом, які здійснюють прийняті у цій сфері рішення на сьогоденне життя зазначеної категорії населення та наслідки яких суттєво відображаються в майбутньому. Підвищення ролі дітей та молоді пропонується досягнути через досягнення наступних цілей:

- створення реального механізму діалогу між молоддю й урядовими інституціями з питань реалізації завдань сталого розвитку;
- зниження рівня безробіття серед молоді;
- забезпечення врахування інтересів дітей під час упровадження стійкого розвитку та поліпшення стану навколишнього середовища.

Досвід досягнення протягом останніх десятиліть завдань, поставлених Порядком денним 21, дав змогу уточнити і конкретизувати цілі, які набули такого вигляду:

- скорочення частки молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок;
- забезпечення збільшення участі молоді в наукових дослідженнях;
- забезпечення молоді повною і продуктивною зайнятістю та гідною працею;
- мінімізування смертності, якій можна запобігти, серед дітей віком до п'яти років;
- забезпечення доступності якісного дошкільного розвитку та якісної шкільної освіти для всіх дітей і підлітків.

Більшість даних, які характеризують взаємодію зазначеної соціальної групи у сфері сталого розвитку, широко представлена і в офіційній державній статистиці, і в спеціальних періодичних урядових доповідях, але не розглядається під кутом зору питань сталого розвитку. Крім того, для вивчення й аналізу виникає необхідність розмежування цієї групи населення на дві окремі самостійні соціальні групи: окремо дітей і окремо молоді. Такий розподіл диктується суттєвими відмінностями в інтересах молоді і дітей, навіть через призму сталого розвитку.

В основоположних документах сталого розвитку значна увага приділяється ролі корінних народів та місцевих общин. В умовах України до цієї категорії населення належать кримські татари, караїми та кримчаки [10].

Основою для визнання та зміцнення ролі корінних народів та місцевих общин у системі стійкого розвитку суспільства є існуючий взаємозв'язок між станом природного середовища і сталим розвитком та благополуччям корінних народів. У Порядку денному 21 зазначено, що належна для

цих соціальних груп роль забезпечується досягненням таких цілей:

- підвищення ролі корінних народів шляхом нормативно-правового забезпечення захисту їхніх земель від негативного впливу, підтримки традиційних екологозберігаючих методів виробництва;
  - створення механізмів впливу корінних народів на процес розроблення напрямів політики раціонального природокористування;
  - залучення корінних народів у процес реалізації стратегії раціонального природокористування.
- Практика виконання цих завдань дала змогу доповнити зазначені цілі вимогами щодо:
- забезпечення рівного доступу корінних народів до освіти та професійно-технічної підготовки;
  - подвоєння продуктивності сільського господарства і доходів дрібних виробників продовольства корінних народів.

Отримання даних для характеристики взаємодії цієї соціальної групи населення взагалі, а не лише для потреб сталого розвитку, потребує, як правило, проведення окремих досліджень, оскільки офіційна статистика не проводить спеціальних статистичних спостережень із цієї тематики.

Чисельною, а отже, впливовою групою населення, є працівники. Згідно з інформацією Державної служби статистики України, кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій у 2016 р. становила 9,3 млн. осіб, або 57,3% усіх зайнятих [11].

Необхідність посилення ролі працівників як окремої соціальної групи викликана об'єктивною необхідністю використання можливостей тристоронньої співпраці державних органів, роботодавців та працівників (включно із профспілками) для практичного запровадження постулатів сталого розвитку. Порядком денним 21 було визначено, що основними цілями на цьому шляху є:

- створення механізмів узгодження у виробничому процесі питань безпеки, охорони здоров'я та сталого розвитку;
- збільшення кількості колективних угод екологічного спрямування, що мають на меті досягнення стійкого розвитку;
- зменшення кількості виробничих аварій, випадків травматизму та професійних захворювань;
- організація освіти, професійної підготовки та перепідготовки працівників, особливо у сфері охорони праці, здоров'я та поліпшення виробничого середовища.

Зазначені пріоритети також були доповнені у стратегічній цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання» положенням про сприяння забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки.

Визначення показників соціальної взаємодії працівників як соціальної групи найбільш репрезентативне з погляду відображення у державній статистиці, оскільки фактично всі аспекти діяльності працівників є предметом детального статистичного спостереження в Україні.

У Порядку денному 21 значна увага приділяється посиленню ролі в концепті сталого розвитку такої групи населення, як представники ділової активності та промисловості (в українській практиці наближеним по суті явища є термін «підприємці»), які відіграють ключову роль у соціально-економічному розвитку будь-якої країни. В Україні в 2016 р. зафіксовано більше 300 тис. підприємств та понад 1,5 млн. фізичних осіб – підприємців. Понад 1,6 млн. осіб у цей період були власниками або засновниками підприємств та членами їхніх сімей. Обсяг реалізованої продукції цими суб'єктами господарювання у 2016 р. становив понад 92% до загального обсягу реалізованої продукції в країні [12]. Зазначене посилення ролі цієї соціальної групи рекомендується отримати в процесі досягнення таких цілей:

- сприяння більш екологічно чистому виробництву шляхом підвищення ефективності використання ресурсів, у тому числі розширення повторного використання і переробки відходів, а також зменшення кількості відходів на одиницю продукції;

- заохочення відповідального підприємництва шляхом сприяння реалізації підприємцями концепції раціонального підходу до управління природокористуванням.

У Порядку денному 2030 на основі практики застосування основоположних документів сталого розвитку завдання щодо ролі підприємців у цьому процесі деталізовані в стратегічних цілях 7 «Доступна та чиста енергія», 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» та 12 «Відповідальне споживання та виробництво» так:

- збільшення частки енергії з відновлювальних джерел у національному енергетичному балансі;

- забезпечення розширення використання електротранспорту;

- зниження ресурсоемності економіки;

- зменшення обсягу утворення відходів і збільшення обсягу їх переробки та повторного використання на основі інноваційних технологій та виробництв.

Інформаційні дані, які можна використати як показники соціальної взаємодії підприємців, спрямованої на досягнення цілей сталого розвитку, досить широко і повно представлені в державній статистиці, особливо з питань економічної діяльності та навколишнього середовища.

Необхідність зміцнення ролі фермерів (сільгоспвиробників) як специфічного соціального прошарку визнається особливою роллю сільськогосподарського виробництва як виду діяльності для значної

кількості населення Землі. З урахуванням особливостей ведення сільського господарства, які історично склалися, в Україні доцільним убачається розгляд ролі не лише фермерів (як значної частини), а й усіх працівників сільського господарства. У 2016 р. в Україні сільськогосподарську діяльність здійснювало понад 47,6 тис. підприємств, у тому числі понад 33,6 тис. фермерських господарств (70,6%). Чистий прибуток сільськогосподарських підприємств, на яких працювало 507,7 тис. найманих працівників, становив майже 90 млрд. грн. [13].

Згідно з Порядком денним 21, зміцнення ролі сільськогосподарських виробників у процесі досягнення завдань сталого розвитку можливе через досягнення таких основних цілей:

- розвиток та заохочення застосування практичних методів і технологій сталого сільськогосподарського виробництва;

- заохочення застосування ресурсо- і енергозберігаючих технологій землеробства;

- стимулювання сільгоспвиробників до використання методів ведення стійкого сільськогосподарського виробництва.

На основі досвіду досягнення зазначених цілей із часу прийняття рішень на Міжнародній конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро в 1992 р. у стратегічній цілі 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства» Порядку денного 2030 завдання у цій сфері було уточнено:

- підвищення вдвічі продуктивності сільського господарства, передусім за рахунок використання інноваційних технологій;

- забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово поліпшують якість земель та ґрунтів, у першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій.

Необхідно зазначити, що з урахуванням задекларованих цілей сталого розвитку отримання даних, які можуть бути використані як показники результатів діяльності сільгоспвиробників як соціальної групи, потребує проведення окремих інформаційно-статистичних досліджень.

Висновки з проведеного дослідження. У ході проведеного дослідження обґрунтовано, що взаємодія соціальних груп має значний потенціал для кількісного аналізу, який здійснюється за трьома основними напрямками з блоків даних, які характеризують стан групи, особливості її діяльності для задоволення власних інтересів і досягнуті результати. Проаналізовано цілі сталого розвитку, які мають досягти основні групи населення для зміцнення їхньої ролі у прийнятті рішень із питань упровадження принципів та механізмів сталого розвитку, та встановлено, що ці цілі мають визначальне значення для встановлення показників соціальної взаємодії групи в контексті сталого розвитку. Роз-

глянуто інформаційні джерела, що характеризують життєдіяльність соціальних груп, та встановлено їх неоднорідність із погляду повноти інформації про взаємозв'язки спільнот у контексті сталого розвитку. Запропоновано напрями вирішення проблемних питань інформаційного забезпечення діяльності основних груп населення, спрямованої на досягнення завдань сталого розвитку.

Подальші дослідження у цій сфері доцільно зосередити на питаннях установлення конкретних показників соціальної взаємодії кожної значущої соціальної групи, що виникає в рамках досягнення нею цілей сталого розвитку, розроблення системи моніторингу виконання поставлених завдань, методів і способів поліпшення взаємодії між крупними соціальними спільнотами та іншими суб'єктами процесу втілення у життя механізмів сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стан виконання в Україні положень «Порядку денного на XXI століття» (2002–2012) / за ред. Л.Г. Руденко. К.: Академперіодика, 2014. 359 с.
2. Повестка дня для розвитку. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch23.shtml.
3. Візіров Б.Й. Управління кар'єрою державного службовця як взаємодія інтересів. Економіка та держава. 2008. № 11. С. 84–85. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2008/25.pdf.
4. Національна доповідь «Цілі розвитку тисячоліття Україна: 2000–2015». URL: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf.
5. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina->.
6. Гендерні аспекти ринку праці в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Жінки та чоловіки в Україні. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2017/11/16/9/Derjavna_dopovid_za_pidsymkami_2016_roky.pdf.
9. Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/d2016.pdf>.
10. Бабін Б.В. Конституційно-правовий статус корінних народів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2005. 20 с.
11. Праця України у 2016 році. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Діяльність суб'єктів господарювання за 2016 рік. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Сільське господарство України за 2016 рік. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКАЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ
НА РИНКУ ПРАЦІ» У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИEVOLUTION OF THE NOTION “COMPETITIVENESS
OF WORKING PERSONNEL ON THE LABOR MARKET”
IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF ECONOMIC SCIENCE

У статті досліджено еволюцію поняття «конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці» у XIX–XXI ст. Наголошено, що в сучасних умовах конкурентоспроможність у відносинах зайнятості визначається як сукупність особистих та професійних навичок працівника (вік, освіта, професійні знання, працездатність, творчість та ін.), які сприяють працевлаштуванню та ефективній участі у процесах на ринку праці. Доведено, що особлива увага має приділятися забезпеченню конкурентоспроможності на ринку праці такої категорії, як військовослужбовці, звільнені у запас.

Ключові слова: конкурентоспроможність, ринок праці, робоча сила, персонал, людський капітал, конкурентоспроможність на ринку праці, військовослужбовці, звільнені у запас.

В статье исследована эволюция понятия «конкурентоспособность рабочей силы на рынке труда» в XIX–XXI веках. Отмечено, что в современных условиях конкурентоспособность в отношениях занятости определяется как совокупность личных и профессиональных навыков работника (возраст, образование, профессиональные знания, работоспособность, творчество и др.), которые способствуют трудоустрой-

ству и эффективному участию в процессах на рынке труда. Доказано, что особое внимание должно уделяться обеспечению конкурентоспособности на рынке труда такой категории, как военнослужащие, уволенные в запас.

Ключевые слова: конкурентоспособность, рынок труда, рабочая сила, персонал, человеческий капитал, конкурентоспособность на рынке труда, военнослужащие, уволенные в запас.

In the article, the evolution of concept “competitiveness of labour force at the market of labour” is investigational in XIX–XXI centuries. It is marked that in modern terms a competitiveness in the relations of employment is determined as totality of the personal and professional skills of worker (age, education, professional knowledge, capacity, work and other), that assist employment and effective participating in processes at the market of labour. It is proven that the special attention must be spared to providing of competitiveness at the in the labor market of such category as servicemen got into the reserve.

Key words: competitiveness, labor market, labor force, personnel, human capital, competitiveness in the labor market, servicemen, released into reserve.

УДК 331.5

Абрамов Є.В.

аспірант

Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Постановка проблеми. Сучасний стан ринку праці в Україні потребує запровадження системи виважених заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності окремих категорій робочої сили для створення передумов розвитку національної економіки у цілому та людського потенціалу зокрема. При цьому великого значення набуває дослідження теоретичних аспектів вивчення цієї проблеми, зокрема на основі опрацювання еволюційних трансформацій у тлумаченні поняття «конкурентоспроможність робочої сили».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність робочої сили досліджували такі зарубіжні вчені, як Дж. Гелбрейт, К. Маркс, А. Сміт, Ф. Тейлор, М. Портер, А. Файоль, М. Фрідмен, Ф. Хайєк. Дане поняття, його сутність та складники висвітлено в роботах вітчизняних учених, таких як: Д.П. Богиня, С.С. Гринкевич, О.А. Грішнова, О.П. Дяків, В.М. Лукашевич, С.П. Качан, А.М. Колот, Л.В. Кривенко, О.С. Орлов, М.Т. Чумаченко та ін. Однак слід зазначити, що

одночасно з трансформаційними процесами розвитку економіки змінюється наукове бачення цього поняття та, відповідно, підходи до забезпечення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці. Крім того, актуалізуються питання зростання конкурентоспроможності на ринку праці окремих категорій населення, серед яких останніми роками в Україні виокремлюються військовослужбовці, звільнені у запас. Отже, окреслена проблематика дослідження є актуальною та потребує подальшого наукового пошуку.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні еволюції поняття «конкурентоспроможність робочої сили», виокремленні сутнісних рис зазначеної категорії в сучасних роботах вітчизняних та зарубіжних науковців та визначенні її аспектів відносно такої специфічної на ринку праці категорії, як військовослужбовці, звільнені у запас.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «конкурентоспроможність» є доволі «молодим» в економічній науці, він з'явився напри-

кінці XIX – на початку XX ст. Слово «конкурентоспроможність» складається із двох слів – «конкуренція» та «спроможність», які визначають якість товару на ринку й якість та потенціал особистих і професійних навичок робочої сили на ринку праці.

Вперше дослідив конкуренцію робочої сили засновник економічної теорії А. Сміт. Науковець охарактеризував конкуренцію як справедливе та чесне суперництво між одним торговцем та іншим, між їхніми товарами та капіталом. Він відкидає можливість домовленості між ними, що характерно за ринкових взаємовідносин, та впливає на ціну товару. Також А. Сміт розглядав конкуренцію робочої сили та пов'язував її з підвищенням та зниженням заробітної плати робітникам та підвищенням майстерності в роботі робітників [13]. Його концепцію конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці підтримав та розширив К. Маркс.

К. Маркс розглядав конкуренцію як насамперед різницю між вартістю товару та витратами виробництва. Він розділяв конкуренцію на внутрішньогалузеву та міжгалузеву та доповнив конкуренцію з погляду закону вартості: «Конкуренція так розподіляє громадський капітал між різними сферами виробництва, що ціни виробництва в кожній сфері складаються за образом цін виробництва у сферах будівництва» [14].

К. Маркс першим розкрив конкуренцію робочої сили з машинами та довів, що машини скоротили вартість робочої сили на ринку праці та з їх появою підвищилася конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці.

Також К. Маркс досліджував конкуренцію робочої сили між робітниками та довів, що посилення конкуренції між робітниками призводить до зниження вартості робочої сили. Вперше він показав та осудив конкуренцію зниження вартості товару нижче собівартості товару.

Засновник наукової організації виробництва та менеджменту Ф. Тейлор довів, що для ефективної конкурентоспроможності робочої сили необхідно модернізувати виробництво сучасними приладами та проводити навчання робітників їхній професії. На базі його теорії були засновані професійні училища для підготовки професійних робітників, ця система ефективно працює у зарубіжних країнах. В Україні система професійно-технічних навчальних закладів характеризується значними проблемами, що призвело до дефіциту кваліфікованих робітників.

М. Фрідмен вносить новий аспект конкуренції, у роботі «Капіталізм і свобода» він називає конкуренцію «вільною конкуренцією». «Її (книги) головна тема – роль капіталізму вільної конкуренції (тобто організації здебільшого економічної діяльності в рамках приватного підприємництва, що діє на вільному ринку) як системи економічної свободи і необхідна умова для свободи політичної»

[16]. Також він доводить, що конкурентоспроможність на ринку праці підвищує рівень економіки, та вводить термін «персонал» як робочий колектив, отже, введено нове поняття «конкурентоспроможність персоналу». Науковець зазначив: «Конкурентоспроможність персоналу – це не одне й те ж, що «конкурентоспроможність робочої сили», але ці два поняття тісно пов'язані одне з одним, тому їх часто ставлять разом» [16].

Д. Гелбрейт зазначає, що «...конкуренція розглядається як засіб, що усуває будь-яке зло, пов'язане з індустріалізацією, вона спрямовує всі невдоволення в невинне, по суті, русло» [3]. Також він розглядає конкурентоспроможність робочої сили як спеціалізовану та складну категорію, яка є основною силою в корпорації, джерелом політичної влади. Д. Гелбрейт доводить, що конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці призведе до підвищення заробітної плати та є інструментом підвищення кваліфікації робочої сили, вмінь та знань.

М. Портер охарактеризував «конкурентоспроможність» як здатність товару чи суб'єкта ринкових відносин існувати на ринку нарівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами чи конкуруючими суб'єктами ринкових відносин [10].

Аналогічної точки зору дотримується сучасний науковець Р. Фатхутдінов, який розглядає конкурентоспроможність як здатність об'єкта витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на визначеному ринку [15]. В. Павлова доводить, що конкурентоспроможність є одним з оціночних критеріїв конкурентної позиції підприємства, від її рівня залежать успішність та загрози функціонуванню підприємства [9].

Важливим складником конкурентоспроможності як такої виступає конкурентоспроможність робочої сили (персоналу). Однак у сучасному науковому світі існує дискусія щодо ототожнення понять «робоча сила», «людський капітал», «трудова потенціал» та «трудова ресурси», очевидно, тому, що їх часто вживають як синоніми, хоча між ними існує суттєва різниця [7].

Результати проведених досліджень вітчизняними науковцями щодо питань конкурентоспроможності робочої сили у сфері праці викладено у роботі групи вчених під керівництвом Д. Богині. Ними визначено категорію «конкурентоспроможність робочої сили» та значення конкурентоспроможності праці у цілому в системі соціально-трудова відносин, основні принципи, закономірності та чинники формування конкурентоспроможності робочої сили підприємств; запропоновано методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності робочої сили [1; 2].

Наукове дослідження конкурентоспроможності праці проведено М. Семікіною. У її працях визначено сутність терміну «конкурентоспромож-

ність у сфері праці», досліджено та обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до оцінки та методів регулювання конкурентоспроможності в умовах соціально-економічної зростання конкурентоспроможності; побудовано модель механізму підвищення конкурентоспроможності праці [11]. М. Семикіна зазначає, що «конкурентоспроможність робочої сили» є системою понять:

– по-перше, це боротьба за обмежений обсяг платоспроможного попиту покупців трудових послуг, що ведеться особами, які шукають роботу на певних сегментах ринку праці;

– по-друге, це суперництво між роботодавцями за відбір на ринку праці найбільш досвідчених працівників необхідних професій із високим рівнем кваліфікації на зазначених умовах;

– по-третє, це суперництво між найманими працівниками за утримання місця роботи (посади), що дасть змогу працівнику реалізувати свої знання та професійний досвід [12].

Л. Лисогор вивчає теорію конкуренції на основі розроблення категоріального апарату у сфері праці, досліджує сутність та визначає місце терміну «конкурентне середовище на ринку праці» у системі економічних категорій, розробляє структурно-логічні схеми побудови механізму формування конкурентного середовища на ринку праці; окреслює шляхи розвитку державної політики щодо забезпечення підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці [8].

О. Грішнова характеризує конкурентоспроможність як «відповідність якості робочої сили вимогам ринку, можливість перемагати в конкуренції на ринку праці порівняно з іншими кандидатами, задовольняти вимоги роботодавців за рівнем знань, умінь, навичок, особистих якостей» [5].

Н. Глевацька розглядає та поглиблено вивчає підходи до конкурентоспроможності робочої сили регіону в умовах трансформаційної економіки України. Автором удосконалено теоретико-мето-

Таблиця 1

Еволюція наукових підходів до визначення сутності поняття «конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці»

Автор	Особливості наукового підходу
XIX ст.	
А. Сміт	розглядав конкуренцію робочої сили та пов'язував її на підвищенні та зниженні заробітної плати робітникам та підвищенні майстерства в роботі робітників
К. Маркс	досліджував конкуренцію робочої сили між робітниками та доказував, що посилення конкуренції між робітниками призводить до пониження вартості заробітної плати
XX ст.	
М. Фрідмен	конкурентоспроможність на ринку праці підвищує рівень економіки та вводить термін «персонал» як робочий колектив, тобто введено нові поняття «персонал» та «конкурентоспроможність персоналу»
Дж. Гелбрейт	конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці призведе до підвищення заробітної плати та є інструментом підвищення кваліфікації робочої сили, їх умінь та знань
М. Портер	охарактеризував конкурентоспроможність як здатність товару чи суб'єкта ринкових відносин існувати на ринку нарівно з присутніми там аналогічними товарами, послугами чи конкуруючими суб'єктами ринкових відносин
XXI ст.	
О. Дороніна	розглядає конкурентоспроможність на ринку праці як основу для розширення сфери гідності праці, соціально-трудова відносин та ефективності управління трудовими ресурсами
Р. Фатхутдінов	розглядає конкурентоспроможність як здатність об'єкта витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на визначеному ринку
Д. Богиня	визначає сутність категорії «конкурентоспроможність робочої сили» та значення конкурентоспроможності праці у цілому в системі соціально-трудова відносин, основні принципи, закономірності та чинники формування конкурентоспроможності робочої сили підприємств; запропонувала методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності робочої сили
М. Семикіна	зазначає, що конкурентоспроможність робочої сили є системою понять: – по-перше, це боротьба за обмежений обсяг платоспроможного попиту покупців трудових послуг, що ведеться особами, які шукають на певних сегментах ринку праці; – по-друге, це суперництво між роботодавцями за відбір на ринку праці найбільш досвідчених працівників необхідних професій із високим рівнем кваліфікації на зазначених умовах; – по-третє, це суперництво між найманими працівниками за утримання місця роботи (посади), яке дасть змогу працівнику реалізувати свої знання та професійний досвід
О. Грішнова	характеризує конкурентоспроможність як «відповідність якості робочої сили вимогам ринку, можливість перемагати в конкуренції на ринку праці, порівняно з іншими кандидатами, задовольняти вимоги роботодавців за рівнем знань, умінь, навичок, особистих якостей»
Н. Глевацька	розглядає та поглиблено вивчає підходи до конкурентоспроможності робочої сили регіону в умовах трансформаційної економіки України. Конкурентоспроможну робочу силу представляє як об'єкт та наслідковий елемент сучасної системи управління людськими ресурсами

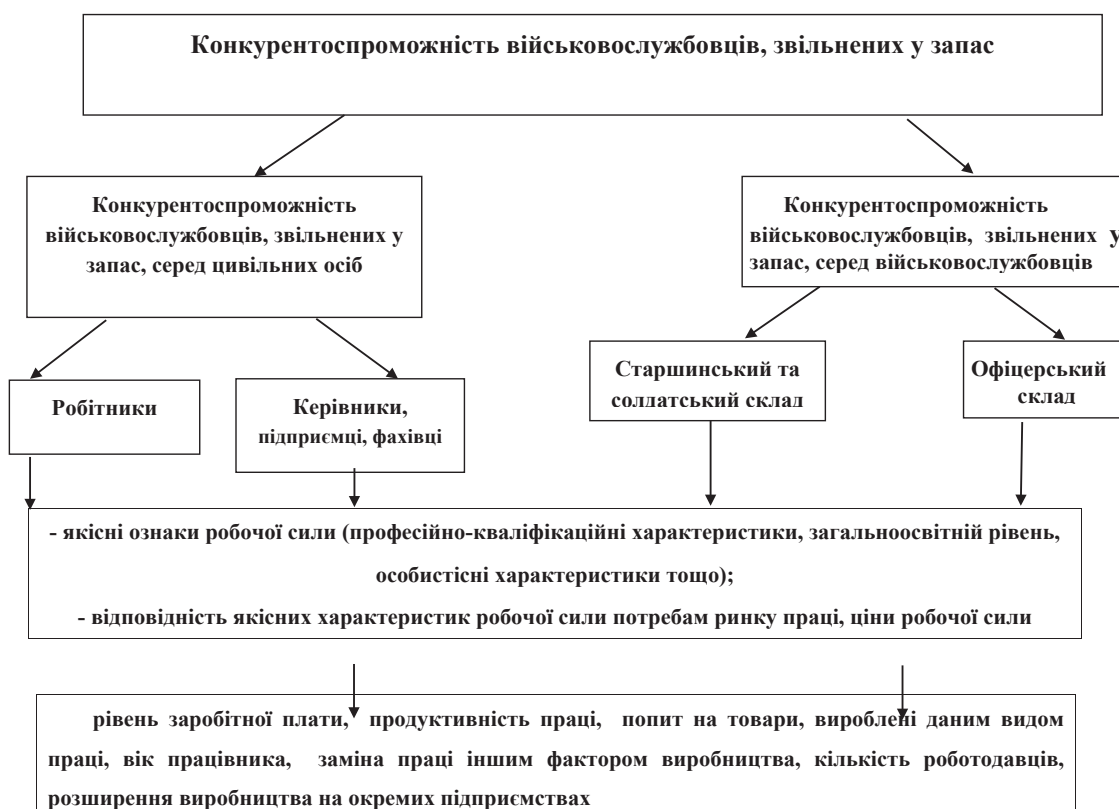

Рис. 1. Структурна схема поняття «конкурентоспроможність на ринку праці військовослужбовців, звільнених у запас»

дологічні засади визначення рівня конкурентоспроможності робочої сили на мезо- і мікрорівнях господарювання. Конкурентоспроможну робочу силу Н. Глевацька представляє як об'єкт та наслідковий елемент сучасної системи управління людськими ресурсами [11]. Таким чином, конкурентоспроможність робочої сили – це сукупність якісних та кількісних переваг працівника (в освіті, кваліфікації, компетенції, досвіді, комунікабельності), завдяки яким стає можливим забезпечення конкурентних позицій на всіх економічних рівнях (підприємства, держави та світових ринках) [11].

В окремих наукових працях викладено аспекти впливу конкурентоспроможності на різні сфери національної економіки, ринку праці та соціально-трудових відносин. Так, О. Дороніна розглядає конкурентоспроможність як основу для розширення сфери гідності праці, розвитку соціально-трудових відносин та ефективності управління трудовими ресурсами [6].

Таким чином, критичне вивчення наукових джерел дає змогу зробити висновок про наявність відмінних рис еволюційних етапів розвитку тлумачень поняття «конкурентоспроможність робочої сили» (табл. 1).

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна зауважити, що конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці – це сукупність особистих та професійних навичок працівника (вік,

освіта, професійні знання, працездатність, творчість та ін.), які сприяють працевлаштуванню та ефективній участі у процесах на ринку праці.

Як уже зазначалося, під час вивчення теоретичних аспектів розвитку конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці доцільно звернути увагу на конкурентоспроможність військовослужбовців, звільнених у запас. Актуалізація цього питання зумовлена суттєвим збільшенням (починаючи з 2014 р.) на ринку праці кількості військовослужбовців, звільнених у запас, із декількох тисяч до десятків тисяч осіб.

Військова служба є особливим видом зайнятості, який розглядається переважно із соціальних позицій. Вона має свої специфічні аспекти праці та складники конкурентоспроможності робочої сили, яких немає в інших видах діяльності, зокрема це: висока дисциплінованість, уміння проявляти ініціативність, висока професійність, уміння зберігати таємницю, висока працездатність, постійна самоосвіта. Зазначені особливості, безумовно, визначають рівень конкурентоспроможності на ринку праці військовослужбовців, звільнених у запас, однак цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Серед військових професій є професії, які потребують часткового перенавчання, а є такі, що вимагають кардинальної перепідготовки для виходу на ринок праці цивільних професій.

Досліджуючи конкурентоспроможність військовослужбовців, звільнених у запас, слід виокремити два напрями реалізації конкурентоспроможності: серед військовослужбовців та серед цивільних працівників (рис. 1).

– якісні ознаки робочої сили (професійно-кваліфікаційні характеристики, загальноосвітній рівень, особистісні характеристики тощо);

– відповідність якісних характеристик робочої сили потребам ринку праці, ціни робочої сили попиту на неї, рівень заробітної плати, продуктивність праці, попит на товари, вироблені даним видом праці, вік працівника, заміна праці іншим фактором виробництва, кількість роботодавців, розширення виробництва на окремих підприємствах

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, можна зробити висновок, що термін «конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці» еволюціонував у напрямі розширення сутності та складників. Сучасний стан ринку праці в Україні потребує продовження поглибленого та диференційованого вивчення змісту та напрямів забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці окремих соціально-демографічних груп, зокрема військовослужбовців, звільнених у запас.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богиня Д.П. Концептуальні підходи до визначення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці. Україна: аспекти праці. 1999. № 6. С. 3–8.
2. Богиня Д.П. Методологічні засади формування мотиваційного механізму конкурентоспроможності робочої сили. Мотиваційний механізм формування конкурентоспроможності робочої сили: зб. наук. праць. К.: Ін-т економіки НАН України, 2002. С. 10–27.

3. Гейблрейт Д. Економічні теорії і мета спільноти. URL: <http://e2000.kyiv.org>.

4. Глевацька Н.М. Стратегія забезпечення зростання конкурентоспроможності робочої сили на підприємстві. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. К.: КНЕУ, 2005. С. 25–30.

5. Грішнова О.А. Формування якості робочої сили та конкурентоспроможності працівника в процесі інвестування в людський капітал. Конкурентоспроможність у сфері праці. Економіка праці та соціальної сфери: зб. наук. праць. К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. С. 117–126.

6. Дороніна О.А. Теорія та практика формування багаторівневої кадрової політики в контексті забезпечення гідної праці в Україні: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 395 с.

7. Ілляш О.І., Гринкевич С.С. Економіка праці та соціально-трудова відносина. К.: Знання, 2010. 476 с.

8. Лисогор Л.С. Оцінка конкурентоспроможності національної робочої сили у контексті глобалізаційних змін. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2005. № 2. Т. 1. С. 182–186.

9. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення. Д.: ДУЕП, 2006. 276 с.

10. Портер М. Конкуренція; пер. с англ.; под ред. Я.В. Заблоцкого. М.: Вільямс, 2005. 608 с.

11. Семікіна М.В. Конкурентоспроможність працівника та ціна робочої сили на ринку праці. Україна: аспекти праці. 1999. № 6. С. 8–11.

12. Струмилин С.Г. Избранные произведения. М.: Наука, 1964. Т. 3. С. 130.

13. Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. URL: <file:///C:/Users/User/Desktop/библиотека/адам%20смит.pdf>.

14. Маркс К. Капитал. URL: http://libelli.ru/works/kapital/1_13_9_6.htm.

15. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. М.: Маркетинг, 2002. 892 с.

16. Фрідмен М. Капитализм и свобода. М.: Новое издательство, 2002. 236 с.

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

TRENDS AND PROBLEMS OF FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION UNDER GLOBALIZATION CONDITIONS

У публікації досліджено ключові тенденції соціального захисту населення України за умов глобалізації. Здійснено аналіз видатків держави на фінансування потреб соціального захисту громадян України на тлі стандартів соціальної політики європейських держав. Визначено необхідність проведення низки соціально-економічних реформ для забезпечення належного функціонування механізму системи соціального захисту. Встановлено, що основними проблемами фінансового забезпечення соціальної сфери є: недостатні обсяги бюджетних коштів для фінансування соціальної сфери, невиконання планових показників фінансування всіх соціальних статей, відсутність механізмів забезпечення якості соціальних послуг. З огляду на визначені проблеми фінансування сфери соціального захисту населення, обґрунтовано напрями їх подолання.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна політика, фінансування, населення, видатки, трансферти.

В публикации исследованы ключевые тенденции социальной защиты населения Украины в условиях глобализации. Осуществлен анализ расходов государства на финансирование потребностей социальной защиты граждан Украины на фоне стандартов социальной политики европейских государств. Определена необходимость проведения ряда социально-экономических реформ для обеспечения надлежащего функционирования механизма системы социальной защиты. Установлено, что основными проблемами финансового обе-

спечения социальной сферы являются: недостаточные объемы бюджетных средств для финансирования социальной сферы, невыполнение плановых показателей финансирования всех социальных статей, отсутствие механизмов обеспечения качества социальных услуг. Учитывая определенные проблемы финансирования сферы социальной защиты населения, обоснованы направления их преодоления.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальная политика, финансирование, население, расходы, трансферты.

The publication analyzes the key trends of social protection of Ukrainian population in the conditions of globalization. The analysis of state expenditures for financing the needs of social protection of Ukrainian citizens against the background of the standards of social policy of European countries was carried out. The necessity of carrying out a series of socio-economic reforms for ensuring the proper functioning of the mechanism of social protection system is determined. It was established that the main problems of financial provision of social sphere are: insufficient amount of budget funds for financing of social sphere, failure to fulfill planned indicators of financing of all social articles, lack of mechanisms for ensuring the quality of social services. Taking into account certain problems of financing of the sphere of social protection of the population, the directions of their overcoming are substantiated.

Key words: social protection, social security, social policy, financing, population, expenditures, transfers.

УДК 330.101.54(477)

Філіпчук В.Р.

здобувач кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний
університет

Постановка проблеми. Доцільність соціального захисту населення зумовлена низкою причин, які нині мають місце в українському соціумі.

Тенденціями сьогодення є ситуації, коли значна кількість людей поставлена на межу виживання. Поглиблюється соціальна та майнова нерівність, різниця у рівнях доходів, знижується ступінь задоволення потреб населення, зростає безробіття, знижуються якість та рівень життя, зростає соціальна напруга в суспільстві.

Як результат, проблема соціального захисту громадян України набуває особливої актуальності та потребує дослідження в розрізі цільового спрямування коштів та оптимізації їх використання для задоволення потреб у його фінансовому забезпеченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наукова думка з проблем соціального захисту населення в Україні представлена такими відомими вченими-економістами, як Ю. Бондаренко, Н. Болотіна, Н. Борецька, В. Воропаєв,

С. Гончарова, Т. Косова, О. Новикова, В. Петрушка, С. Романенко, І. Сахань, С. Синчук та ін.

Поряд із тим мінливість економічного середовища та перебігу суспільних процесів в Україні вимагає проведення подальших досліджень у цій сфері з урахуванням особливостей сьогодення.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз тенденцій, визначення проблем фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні та пошук можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний захист та соціальне забезпечення – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджає охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність [1, с. 143].

Упродовж 2012–2017 рр., які охоплює цей аналіз, обсяг річних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення становив у середньому 22% від загальної суми видатків зведеного бюджету України. Цікавим є показник обсягу

певної категорії видатків відносно ВВП (валового внутрішнього продукту). За цим показником обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2013 р. був найбільшим за весь період, який охоплює аналіз, – 9% ВВП [2].

В окремі періоди видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення становили навіть більшу частку у зведеному бюджеті. У 2013 р. соціальний розвиток країни був визначений одним із політичних пріоритетів, а отже, частка бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення зросла до 28% загальної суми видатків зведеного бюджету (рис. 1).

У 2006 р. нова урядова політика, спрямована на економічний розвиток країни, призвела до збільшення видатків на економічну діяльність, а отже, до скорочення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення до 24% від усіх видатків зведеного бюджету, що становило 8% ВВП у відповідному році. 2007 р. уряд України визначив своїм пріоритетом інноваційно-інвестиційний розвиток, як наслідок, видатки на соціальний захист скоротилися більше ніж на 1% порівняно з 2006 р. і становили 6,5% ВВП. У 2017 р. було відновлено пріоритет фінансування соціальної сфери, і частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення знову зросла – до 7,8% ВВП.

Аналіз динаміки зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення порівняно з динамікою зростання ВВП виявляє цікаву закономірність. Так, єдиним періодом, коли видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зростали синхронно з показниками ВВП, були 2006–2007 рр. (рис. 2).

Натомість найбільш помітно видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли в 2013 р. і становили 107% показника 2012 р. Вод-

ночас зростання ВВП уповільнилося з 29% до 28% за відповідний період. Отже, вповільнення росту ВВП відбулося на тлі зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, а також скорочення видатків на економічну діяльність (рис. 3).

Проте обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що відображається у зведеному бюджеті, не розкриває реального обсягу всього бюджетного фінансування, яке спрямовується в Україні на сферу соціального захисту та соціального забезпечення. Це пояснюється тим, що, відповідно до діючої системи бухгалтерського обліку, деякі складники видатків на фінансування соціальних послуг, соціальних виплат та інших заходів соціального захисту включаються до інших видаткових статей бюджету, а саме: видатків на житлово-комунальне господарство, освіту, духовний і фізичний розвиток, охорону здоров'я, громадський порядок та оборону тощо.

Видатки на сферу соціального захисту та соціального забезпечення можна знайти практично в кожній із видаткових статей бюджету відповідно до функціональної класифікації видатків. Наприклад, видатки за статтею «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування закладів, які надають соціальні послуги дітям та молоді» фактично належать до видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, проте формально вони обліковуються за видатковою статтею бюджету «Загальнодержавні видатки».

Інший приклад – видаткова стаття «Компенсація збитків Пенсійного фонду, викликаних упродовженням спеціальної ставки для платників фіксованого сільськогосподарського податку». Видатки за цією статтею логічно було б віднести

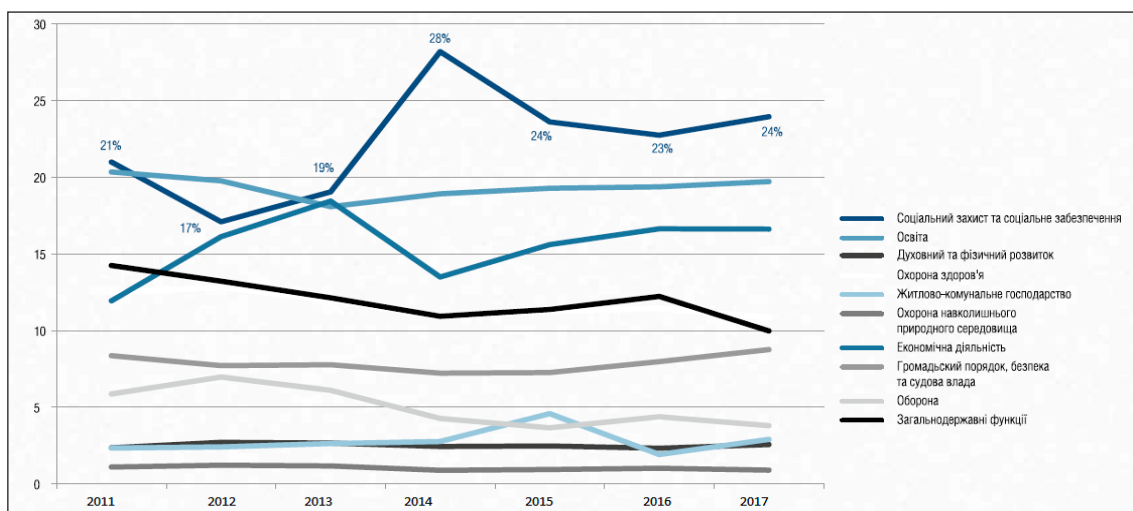

Рис. 1. Частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та інші функції держави у зведеному бюджеті України, %

Джерело: складено за [2]

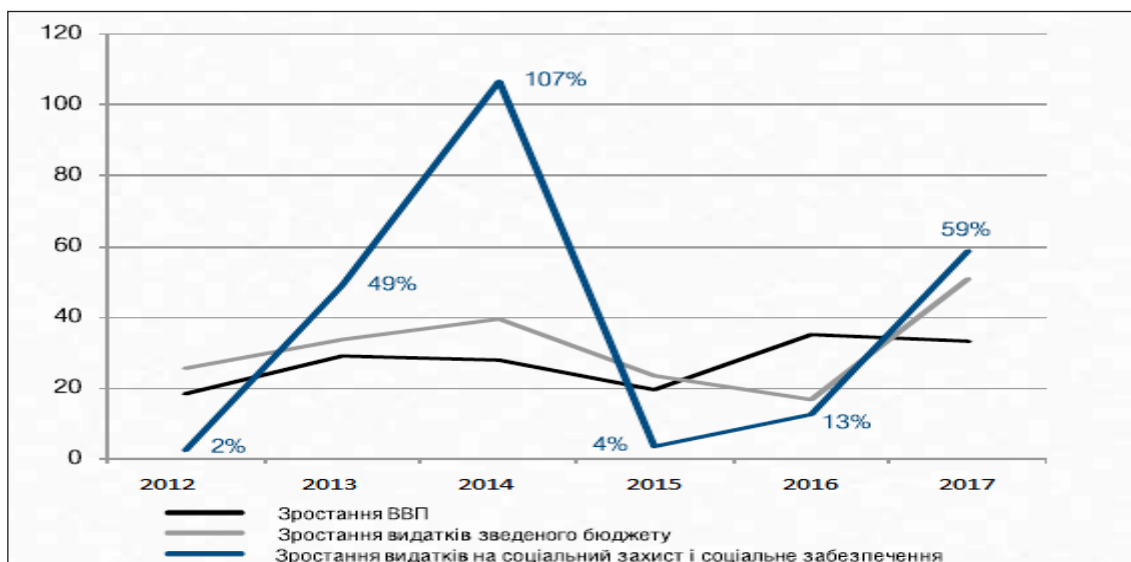

Рис. 2. Приріст витраток на соціальний захист та соціальне забезпечення порівняно зі зростанням витраток зведеного бюджету та ВВП, %

Джерело: складено за [2]

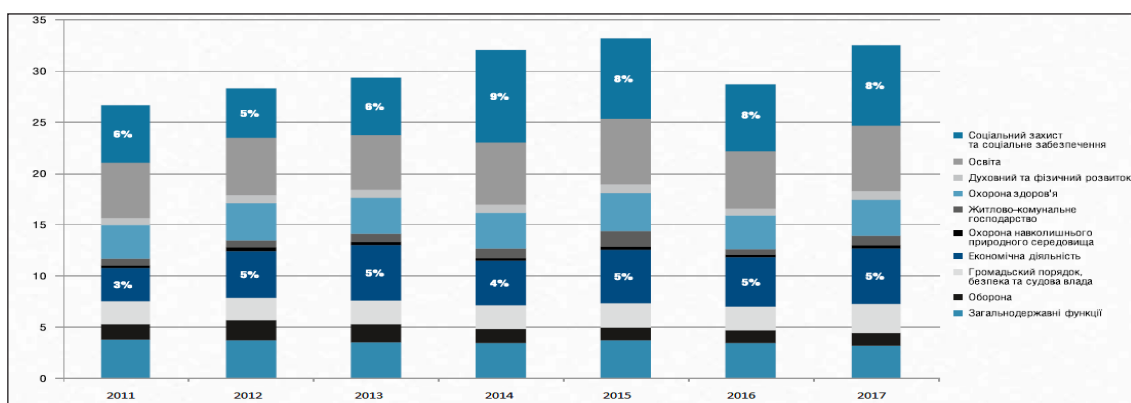

Рис. 3. Динаміка зростання частки витраток на соціальний захист та соціальне забезпечення порівняно з витратками на інші функції держави, %

Джерело: узагальнено на основі [3; 6]

до витраток на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, але вони включаються до витаткової статті бюджету «Економічна діяльність». Ще одним прикладом є стаття «Фінансова підтримка санаторно-курортних закладів», за якою фінансуються державні програми оздоровлення ветеранів війни, інвалідів, громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, дітей і молоді та ін.

Однак ці витатки належать до витаткової статті «Охорона здоров'я», хоча, зважаючи на цільові групи, більш доцільно було б відносити їх до витатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Таким чином, реальний обсяг витатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення значно перевищує ту їхню частину, що проходить у зведеному бюджеті України за витат-

ковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення».

Щоб побачити реальний обсяг витатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, необхідно визначити ті з них, які на практиці фінансуються за рахунок інших витаткових статей бюджету, але фактично спрямовуються на вирішення окремих питань у сфері соціального захисту та соціального забезпечення.

Для того щоб провести коректне порівняння витатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, які здійснює Україна, з аналогічними показниками розвинутих країн, наприклад країн – членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), передусім необхідно підрахувати загальний обсяг відповідних витатків в Україні.

Цей розрахунок має включати видатки, що обліковуються за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення», іншими видатковими статтями бюджету, а також видатки державних цільових позабюджетних фондів. Інші видаткові статті бюджету включають видатки на охорону здоров'я та видатки на програми житлового будівництва і забезпечення житлом, що фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів. Видатки, що здійснюються за рахунок державних цільових позабюджетних фондів, включають видатки загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття та від нещасних випадків на виробництві.

Щоб визначити, які видатки дійсно належать до сфери соціального захисту та соціального забезпечення, можна використати систему класифікації соціальних видатків, що застосовується ОЕСР. База даних ОЕСР згрупує видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення за такими дев'ятьма категоріями:

- піклування про літніх людей – звичайні пенсії, пенсії особам, що достроково пішли у відставку, допомога на дому та послуги за місцем проживання;

- піклування про членів сімей військовослужбовців та постраждалих у катастрофах – пенсії та допомога на поховання;

- допомога у разі недієздатності та тимчасової непрацездатності – послуги з догляду, допомога у разі недієздатності, допомога постраждалим від аварії на робочому місці та допомога у разі нещасних випадків, виплати у зв'язку з непрацездатністю працівників;

- охорона здоров'я – видатки на лікування у стаціонарних медичних закладах та амбулаторне лікування, оплата медичних препаратів та виплати на превентивне лікування;

- сім'я та діти – допомога на дитину та пільгові кредити, допомога по догляду за дитиною, допомога при вагітності та пологах, допомога самотнім батькам;

- діяльність щодо розвитку ринку праці – послуги з працевлаштування, фінансування освітніх заходів для молоді та заходів із працевлаштування для непрацездатних;

- соціальна підтримка в разі безробіття – допомога у разі безробіття, компенсації у разі звільнення, компенсації за дострокове звільнення, пов'язане з кон'юнктурою ринку;

- забезпечення житлом – грошова допомога на купівлю та найм житла;

- інші заходи соціального захисту – грошова допомога, яку не можна віднести до інших категорій, призначена малозабезпеченим верствам населення (наприклад, допомога на придбання продуктів харчування чи одягу, поширена в деяких країнах, які не є членами ОЕСР), а також інші соціальні послуги та заходи соціального захисту [4, с. 121].

З урахуванням цієї класифікації в Україні реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення буде складатися із загальної суми фактичних видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення, охорону здоров'я, забезпечення житлом окремих категорій громадян (вони проходять за іншими статтями функціональної класифікації видатків) та видатків державних цільових позабюджетних фондів.

Обсяг таких видатків зведеного бюджету та цільових позабюджетних фондів у 2017 р. в Україні становив 276 млрд. грн., або 29% ВВП (табл. 1).

Для порівняння: обсяг видатків, які безпосередньо обраховуються за бюджетною функцією «Соціальний захист та соціальне забезпечення», у бюджеті 2017 р. становив лише 74 млрд. грн.,

Таблиця 1

Динаміка зростання різних категорій видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення, млрд. грн. [5]

Категорії видатків	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Соціальний захист і соціальне забезпечення	13	19	40	41	47	74
Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття	2	2	3	3	4	5
Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України	1	2	2	2	3	4
Фонд соціального страхування від тимчасової втрати працездатності	3	3	5	7	5	7
Пенсійний фонд України	25	39	64	74	100	148
Охорона здоров'я	10	12	15	20	23	34
Забезпечення житлом	4	4	4	4	5	5
Соціальні видатки, всього	57	82	133	152	187	276
ВВП, всього	267	345	441	527	713	951
До ВВП, %	21%	24%	30%	29%	26%	29%

або 7,8% ВВП. Згідно з поданими розрахунками, загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним навіть порівняно з розвиненими країнами. За показником «Соціальні видатки у відсотках до ВВП» Україну в 2017 р. випереджали лише Швеція та Франція (рис. 4).

Однак попри значний обсяг соціальних видатків якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш уразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою.

За останніми доступними даними, у 2017 р. в розрахунку на одну особу він становив 1 677 дол. США на рік. Нижчий за показники України тільки рівень у Кореї (1 465 дол. США) та Мексиці (786 дол. США).

В Україні заходи соціального захисту поширюються на певні категорії громадян, визначені чинним законодавством. У державному та місцевих бюджетах фінансування соціального захисту цих категорій громадян можна прослідкувати за функціональною класифікацією видатків.

Найбільша частка фінансування за видатковою статтею «Соціальний захист та соціальне забезпечення» впродовж 2012–2017 рр. припадала на категорії громадян, які мають право на різні види соціального захисту: пенсіонери; сім'ї, діти та молодь; інші категорії населення, що мають право на соціальний захист.

Найбільшою за обсягом видатків є категорія пенсіонерів: 2017 р. обсяг фінансування за статтею «Соціальний захист пенсіонерів» становив 72% усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, а в 2016 р. зазначена категорія бюджетних видатків становила 42,65 млрд. грн., або 58% усіх видатків за цією статтею [6].

Значна частка цієї категорії у структурі інших видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення пояснюється, перш за все, зростанням частки людей пенсійного віку в загальній структурі населення України.

Соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні здійснюється шляхом призначення пільг, здійснення соціальних та компенсаційних виплат, а також надання соціальних послуг (здебільшого державними або комунальними закладами системи соціального захисту). Зовсім незначна частка цих соціальних послуг надається недержавними організаціями та установами, які працюють за рахунок грантів, наданих місцевими бюджетами як фінансування діяльності з надання соціальних послуг.

Усі заходи соціального захисту можуть здійснюватися у формі як грошових, так і натуральних трансфертів. Кошти, що виділяються з бюджету як капітальні трансферти, завжди мають цільове призначення. Таким чином, проведений аналіз підтверджує, що трансферти у грошовій формі становлять найбільшу частку всіх трансфертів населенню в Україні (табл. 2).

До 2014 р. в Україні спостерігалася тенденція до зростання частки грошових трансфертів: вони збільшилися з 7,5 млрд. грн. у 2012 р. до 33,15 млрд. грн. У 2014 р. цю тенденцію можна було розглядати як позитивний сигнал, адже переважання грошових трансфертів над натуральними є типовим для найбільш розвинутих країн світу. Проте починаючи з 2015 р. в Україні зворотно почала зростати частка натуральних трансфертів: у 2015 р. вони зросли на 9%, а грошові скоротилися на 1%. У 2017 р. натуральні трансферти зросли аж на 139%, тоді як грошові – лише на 43%.

Натуральні трансферти зросли здебільшого за рахунок інших операційних трансфертів, пере-

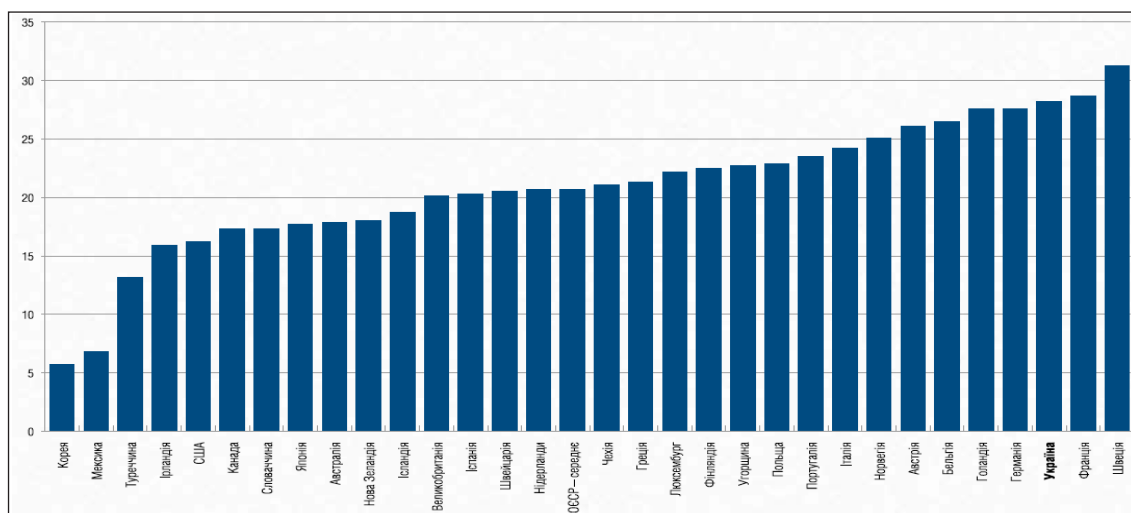

Рис. 4. Соціальні видатки окремих держав до ВВП, %

Джерело: складено за [5]

Трансферти населенню у грошовій та натуральній формах у зведеному бюджеті України, млрд. грн. [5; 6]

Трансферти населенню	Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Трансферти у грошовій формі	7,50	7,50	13,14	33,15	32,97	32,50	46,50
Виплата пенсій і допомоги	7,00	6,93	12,24	32,64	32,41	31,90	45,51
Стипендії	0,50	0,57	0,90	0,52	0,56	0,60	0,99
Трансферти у натуральній формі	3,70	3,89	4,23	5,85	6,38	10,50	25,13
Інші поточні трансферти населенню, включаючи пільги	3,70	3,82	4,18	5,77	6,29	10,50	24,91
Капітальні трансферти	0,00	0,07	0,05	0,08	0,09	0,00	0,23

Таблиця 3

Видатки державних цільових позабюджетних фондів [7]

Основні показники	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Видатки державних цільових позабюджетних фондів, млрд. грн.	30,38	46,63	73,69	86,70	111,76	163,57
Приріст у порівнянні з попереднім роком, %	–	53%	58%	18%	29%	46%
Видатки до ВВП, %	11%	14%	17%	16%	16%	17%

дусім пільг, обсяг фінансування яких збільшився з 6,38 млрд. грн. у 2015 р. до 25,13 млрд. грн. у 2017 р. Зростання частки пільг за попередні три роки – певною мірою негативний сигнал, оскільки пільги не є ефективним інструментом соціального захисту.

Як засвідчує міжнародний досвід, у міру того, як країна економічно розвивається, можливості для використання грошових трансфертів як одного із заходів соціального захисту збільшуються. З економічним розвитком країни все більша частка робочої сили залучається до діяльності в офіційному секторі економіки, а фінансова інфраструктура стає доступною для дедалі більшої кількості людей, що дає державі можливість простіше відстежувати рівень доходів своїх громадян та оцінювати рівень бідності як окремих домогосподарств, так і країни загалом.

Фінансування заходів соціального захисту в Україні відбувається частково за рахунок державних цільових позабюджетних фондів, а саме: Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності України, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Пенсійного фонду України.

Видатки на соціальне страхування, що фінансуються з державних цільових позабюджетних фондів, становлять значну частку видатків на соціальний захист громадян України. Частка цих видатків у ВВП постійно збільшується: за проаналізований період (2012–2017 рр.) вона зросла з 11% до 17% ВВП.

Відповідно зростає й абсолютний показник видатків державних цільових позабюджетних фон-

дів: із 30 млрд. грн. до 164 млрд. грн. за період із 2012 по 2017 р., а в 2017 р. – на 46% порівняно з 2012 р. (табл. 3).

Соціальні потреби найбільш незахищених прошарків населення задовольняються недостатньою мірою. Високий рівень бідності в Україні, особливо серед сімей із дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально незахищених категорій населення.

Про те, що система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні не відповідає європейським стандартам, свідчить аналіз таких соціальних стандартів та нормативів, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються для визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, установлених Конституцією України. На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія за віком, інші види соціальних та компенсаційних виплат. Вони використовуються для визначення та обґрунтування розмірів видатків державного бюджету України, бюджету АР Крим, місцевих бюджетів та державних цільових позабюджетних фондів.

Соціальні гарантії на рівні Європейського Союзу – це питома вага оплати праці у ВВП на рівні 55–65%, співвідношення мінімальної заробітної плати і середньої заробітної плати не нижче 55%, а також зростання мінімальної заробітної плати відносно прожиткового мінімуму на пра-

цездатну особу більш як у три рази, середньої заробітної плати – у п'ять-шість разів, середньої пенсії відносно прожиткового мінімуму на особу, яка втратила працездатність, – близько чотирьох разів [8, с. 11].

Отже, система заходів соціального захисту та наявні програми соціального спрямування не є ефективними засобами зниження рівня чи подолання бідності в Україні. Це також означає, що обсяг соціальних трансфертів, які мають на меті зниження рівня бідності, можна значно зменшити, якщо вони будуть адресними і спрямовуватимуться безпосередньо малозабезпеченим категоріям населення. За таких умов виникає потреба провести глибокий аналіз системи наявних заходів соціального захисту та видів соціального забезпечення, щоб запровадити механізми, які дають змогу надавати соціальну допомогу та інші заходи соціальної підтримки тим категоріям населення, які дійсно її потребують.

Серед основних проблем у сфері соціального захисту населення України, які вимагають негайного вирішення, можна виділити такі:

- надзвичайно високий рівень участі держави у сфері соціального захисту, надзвичайно слабка участь в її функціонуванні населення;
- надзвичайно стрімке зростання вартості послуг, які надають заклади охорони здоров'я, освіти, культури, що не відповідає їхній якості;
- неефективність бюджетного управління наявними фінансовими ресурсами як головними розпорядниками, так і окремими соціальними установами;
- недостатність коштів для фінансування заходів у сфері соціального захисту населення.

Для вирішення розглянутих проблем пропонуємо такий комплекс заходів:

- запровадження системи раннього виявлення осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- модернізацію системи соціального обслуговування;
- надання пільги в обсязі, достатньому для забезпечення нормальної життєдіяльності особи (сім'ї);
- сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перепідготовки та підвищення кваліфікації молоді, її профорієнтації, запобігання негативним проявам у молодіжному середовищі;
- створення правових, економічних та соціальних умов для функціонування і зміцнення сім'ї, поліпшення демографічної ситуації, забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок в українському суспільстві [7].

Висновки з проведеного дослідження. Забезпечення соціальної захисту населення – процес

реалізації функціональних складників соціальної безпеки для запобігання загрозам і можливим негараздам та досягнення максимального рівня соціальної безпеки населення нині й у майбутньому, визначальними напрямками якого мають бути:

- забезпечення виконання державних соціальних програм, спрямованих на вирішення пріоритетних соціальних проблем регіонів;
- реалізація збалансованості та координації їх положень із регіональними програмами на етапах формування та здійснення, організації належного контролю над виконанням цих програм;
- поліпшення якості розроблення стратегій регіонального розвитку; здійснення пошуку нових ефективних нетрадиційних механізмів подолання соціальних проблем депресивних територій;
- забезпечення орієнтації регіональної політики на сталість соціально-економічного розвитку та саморозвиток регіону, запровадження ефективної регіональної програми сприяння розвитку підприємництва та соціальної відповідальності бізнесу;
- організація соціального моніторингу діяльності державних та регіональних органів та органів місцевого самоврядування;
- забезпечення підвищення ролі територіальних громад та органів місцевого самоврядування, створення ефективних механізмів їхньої участі у формуванні та реалізації регіональної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Демчак Р.Є. Соціально-економічний захист населення: теоретичний аспект. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2011. Вип. 25. С. 144–150.
2. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-вересень 2017 року / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, А.Ю. Рудик та ін.; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи ЗМФІ-II) впровадження», USAID. К., 2015. 72 с.
3. Сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/socialnij-zahista-socialne-zabezpechennja>.
4. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. К.: Центр громадської експертизи, 2010. 104 с.
5. Сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/>.
6. Сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/>.
7. Сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Лопушняк Г. Економіко-організаційні аспекти забезпечення реалізації права на соціальний захист в Україні. Галицький економічний вісник. 2011. № 2(31). С. 10–15.

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ БАНКАМИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

PECULIARITIES OF THE BANK TO THE NATURAL PERSON CUSTOMER LENDING IN UKRAINE

У статті розглянуто різні точки зору та уточнено сутність економічної категорії «споживчий кредит», охарактеризовано особливості кредитування фізичних осіб банками України, наведено та охарактеризовано кредити, якими сьогодні користуються домогосподарства. Проаналізовано динаміку надання кредитів фізичним особам та визначено питому вагу цих кредитів у загальному обсязі кредитування банками України. Визначено, що споживчі кредити займають у структурі кредитування фізичних осіб найбільшу питому вагу. Виявлено, що основними проблемами розвитку банківського споживчого кредитування є високий рівень відсоткових ставок за кредитами для фізичних осіб, зниження реальних доходів населення та ризикова кредитна політика банківських установ.

Ключові слова: споживчий кредит, банківський кредит, фізичні особи, позичальники, домогосподарства.

В статье рассмотрены различные точки зрения и уточнена сущность экономической категории «потребительский кредит», охарактеризованы особенности кредитования физических лиц банками Украины, приведены и охарактеризованы кредиты, которыми на сегодняшний день пользуются домохозяйства. Проанализирована динамика предоставления кредитов физическим лицам и определен удельный вес этих кре-

дитов в общем объеме кредитования банками Украины. Определено, что потребительские кредиты занимают в структуре кредитования физических лиц наибольший удельный вес. Выявлено, что основными проблемами развития банковского потребительского кредитования являются высокий уровень процентных ставок по кредитам для физических лиц, снижение реальных доходов населения и рискованная кредитная политика банковских учреждений.

Ключевые слова: потребительский кредит, банковский кредит, физические лица, заемщики, домохозяйства.

In the article different points of view are considered and the essence of the economic category "customer's credit" is specified, peculiarities of the Ukrainian bank to the natural person customer lending are specified, loans, that are currently in use of households are given and described. Dynamics of the loans given to the natural persons are analyzed and these loans ratio in a total Ukrainian's bank lending is defined. It is determined, that customer's loans occupy the largest ratio in a structure of lending to natural persons. It is discovered, that the main problems of the bank customer lending development are a high level of the interest rate on the loan for the natural persons, a decrease of the real income of the population and a risky credit policy of the banks.

Key words: customer's loan, bank loan, natural persons, borrowers, households.

УДК 336.774

Великий Ю.М.

к.е.н., професор

Харківський інститут фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

Сухомлин М.О.

студентка

Харківський інститут фінансів

Київського національного торговельно-економічного університету

Постановка проблеми. Кредитування споживчих потреб населення займає важливе місце у соціально-економічному розвитку більшості країн світу. Фізичні особи постійно прагнуть до поліпшення рівня свого життя. Для того щоб отримати благо в короткий термін, не заощаджуючи тривалий час, домогосподарства беруть кредити в банках та готові платити за користування позиченими коштами відсотки, але вартість, яку необхідно сплачувати боржнику, порівняно з іншими країнами в Україні висока. Отже, розвиток ефективної банківської системи та подальше вдосконалення кредитних відносин банківських установ із позичальниками є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику кредитування банками фізичних осіб у своїх працях розкривали: О. Шаповал, який писав про ризики банківського споживчого кредитування; Є. Осадчий, який визначив стан та проблеми банківського споживчого кредиту; Я. Чайковський, що розробив рекомендації для забезпечення збільшення

обсягів та підвищення ефективності банківського споживчого кредитування. М. Туган-Барановський, О. Бондар, С. Кудряшов, М. Мороз пропонували різні визначення поняття споживчого кредиту.

Постановка завдання. Метою статті є визначення концептуальних підходів до банківського кредитування споживчих потреб населення в Україні, надання характеристики види кредитів для населення, аналіз динаміки надання кредитів фізичним особам та висунення пропозиції щодо використання фінансового інжинірингу в банках для зменшення відсоткової ставки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в банківському секторі спостерігається скорочення кількості діючих банківських установ через реорганізацію, що являє собою злиття, приєднання, поділ, виділення банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком чого є передача, прийняття майна банку, коштів, прав і обов'язків правонаступниками [7]. Так, у 2014 р., за даними НБУ, було ліквідовано 33 неплатоспро-

можні банки, у 2015 р. ще 29, у 2016 р. 20 банків припинили свою діяльність, а в 2017 р. дев'ять банків позбавили ліцензії. Загалом на 01.01.2018 в Україні діють 82 банківські установи. З 2014 р. кількість банків зменшилася на 45,56% [7]. Питання достатньої кількості банків для нашої країни розглядати необхідно, але після створення умов і правил, за якими банки зобов'язані надавати послуги.

Національний банк України розподілив банківські установи на три групи:

1) банки з державною часткою у статутному капіталі: АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк», ПАТ «КБ «ПриватБанк», АБ «Укргазбанк», ПАТ «Розрахунковий центр»;

2) банки іноземних банківських груп: ПАТ «Укрсоцбанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ «Кредобанк», АТ «УкрСиббанк» та ін.;

3) банки з приватним капіталом: ПАТ «Банк Альянс», ПАТ «А-Банк», АТ «Метабанк», ПАТ «Банк Восток», ПАТ «Міб» та ін. [7].

Банки незалежно від форми власності пропонують своїм клієнтам широкий набір послуг, беруть участь у найрізноманітніших фінансових операціях, забезпечуючи професійне виконання покладених на них функцій.

Одним із призначень банківських установ є кредитування, яке здійснюється за рахунок залучених або запозичених коштів банківських установ. Банківський кредит – вид кредиту, який являє собою рух позичкового капіталу, що надається банками у позичку на умовах забезпеченості, поворотності, терміновості, платності [3]. Він відо-

бражає економічні відносини, що складаються між кредиторами (банками) і суб'єктами кредитування (позичальниками). Ними можуть бути як юридичні, так і фізичні особи.

Кредитні відносини банків із фізичними особами в Україні почалися ще в березні 1991 р., коли було ухвалено Закон України «Про банки і банківську діяльність». Варто зазначити, що надавати гроші в кредит одразу після створення нормативної бази почав лише «Ощадбанк» – головний державний банк України. Через декілька років до кредитування долучилися й комерційні банки.

Банки давали кредити для населення на споживчі потреби: придбання нерухомості, товарів довгострокового використання тощо. Далі в таблиці будуть надані визначення поняття споживчого кредитування різними авторами.

Деякі автори давали визначення споживчого кредиту, робивши акцент на тому, що це передусім гроші, інші допускали й натуральну форму такого кредиту, деякі уточнювали, що кредит може бути наданий виключно у національній валюті.

Сьогоднішні банківське кредитування фізичних осіб має такі особливості:

1) позичальник самостійно вибирає той банк, у якому хоче отримати позику. Фізична особа має право одночасно брати кредити в декількох банках;

2) банківський кредит надається під час укладання кредитного договору;

3) питання, що виникають із приводу кредитування, вирішуються між позичальником та банком на договірній основі.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «споживчий кредит»

№	Автор	Поняття	Ключові слова
1	НБУ [7]	Споживчий кредит – кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) фізичним особам на придбання споживчих товарів або послуг у тимчасове користування, під процент, на умовах строковості та платності.	Кошти
2	М.І. Туган-Барановський [10]	Споживчий кредит – це кредит, який слугує споживчим потребам особи, що кредитується.	Споживчі потреби
3	О.П. Бондар [3, с. 5]	Споживчий кредит – це надання державою, підприємствами, кредитними інститутами й окремими громадянами позичкової вартості (у грошовій, товарній і натуральній формах) населенню для використання її на споживчі потреби на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка.	Позичкова вартість, споживчі потреби
4	С.В. Кудряшов [5]	Споживчий кредит – це один із видів банківського кредиту, що обслуговує фінансування особистих та господарських потреб домогосподарств як кінцевих споживачів валового внутрішнього продукту.	Обслуговує фінансування,
5	А.М. Мороз [1]	Споживчий кредит – це кредит, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання.	Особисте споживання
6	Н.В. Яковенко [14]	Споживчий кредит – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці й тільки фізичним особам – резидентам на придбання споживчих товарів тривалого користування, вироблених в Україні, який повертається з розстрочкою платежу, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.	Розстрочка платежу
Власне бачення поняття «споживчий кредит»		Споживчий кредит – кошти, які надаються безпосередньо домашнім господарствам на умовах строковості, платності на придбання товарів тривалого користування.	

Нині банківські установи надають своїм клієнтам кредити на різні потреби, інформація про деякі з них наведена на рис. 1.

Програма «Ощадний дім» розроблена та діє за активною участю держави. Вона полягає у тому, що після отримання кредиту у відділенні банку на придбання енергоефективного обладнання, особа, що оформила цей кредит, має право на відшкодування частини свого боргу за рахунок коштів державного бюджету.

Кредити на електромобілі та нові авто пропонують деякі банки, і головною особливістю цього виду кредиту є знижена відсоткова ставка.

На нерухомість на вторинному та первинному ринках також можуть взяти в кредит фізичні особи на великий термін та під значний відсоток. Наприклад, лідер іпотечного кредитування в Україні АТ «Ощадбанк» пропонує кредит терміном до 20 років під 19,99% річних за авансового внеску від 10%. Житло для внутрішньо переміщених осіб банки пропонують кредит до 30 років. Для порівняння: Японія кредитує своїх громадян на термін до 35 років, при цьому ставка – 1,21% річних; Швейцарія надає кредит до 100 років під 1,42%; Німеччина пропонує кредит терміном до 30 років під 1,99%, а США під 5% готові кредитувати нерухомість, але не більше ніж на 30 років. Таким чином, Україна сьогодні має занадто дорогі кредити порівняно з провідними країнами світу [9].

Як йшлося раніше, однією з особливостей кредитування є вільний вибір позичальником банку, тому більшість банків пропонує такий вид кредиту, як перекредитування, щоб позичальник міг змінити банк, у якому спочатку оформлював позику.

Швидкий кредит, або кеш-кредит, почав активно розвиватися в Україні останні три роки. Він полягає у тому, що позичальнику не потрібно йти до відді-

лення банку для оформлення кредиту, а достатньо подати заявку он-лайн та отримати кошти на картку чи готівкою. Для фінансових установ це можливість отримати прибуток у короткостроковий період, і вони активно залучають нових клієнтів, але ризик неповернення за таким кредитом через недостатність відомостей про позичальника та короткі терміни прийняття рішень значний. Банкам необхідно мати механізми для роботи з позичальниками та неповерненими кредитами.

Загалом обсяг кредитування банками в 2017 р. наближається до рівня 2014 р., але частка кредитів, наданих фізичним особам, зменшилася, що можна пояснити збільшенням кредитування юридичних осіб. Домогосподарства беруть кредити на різні свої потреби, які були описані вище, а обсяги кредитування наведено в табл. 3.

Обсяг наданих споживчих кредитів мав неоднозначну динаміку протягом аналізованого періоду: у 2017 р. порівняно з попереднім роком домашні господарства взяли кредитів на 20,5 млн. грн. більше, але порівняно з 2013 р. у 2017 р. прокредитували споживчі потреби на 10,3 млн. грн. менше.

За останні три роки домогосподарства збільшили обсяги взятих кредитів на придбання транспортних засобів. Загалом у структурі кредитів, наданих банками фізичним особам, споживчі кредити мали за весь аналізований період найбільшу питому вагу і сягали майже 70%, у 2017 р. обсяг кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості порівняно з попереднім роком зменшився не тільки у грошовому виразі, а й зменшилася ця частка у структурі наданих кредитів, що може пояснюватися занадто високою відсотковою ставкою.

Обсяг наданих кредитів залежить передусім від макроекономічного середовища країни, платоспроможності населення та стану банківського

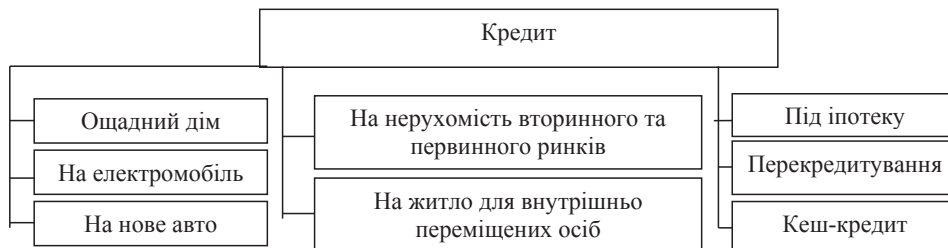

Рис. 1. Види кредитів для населення [8]

Таблиця 2

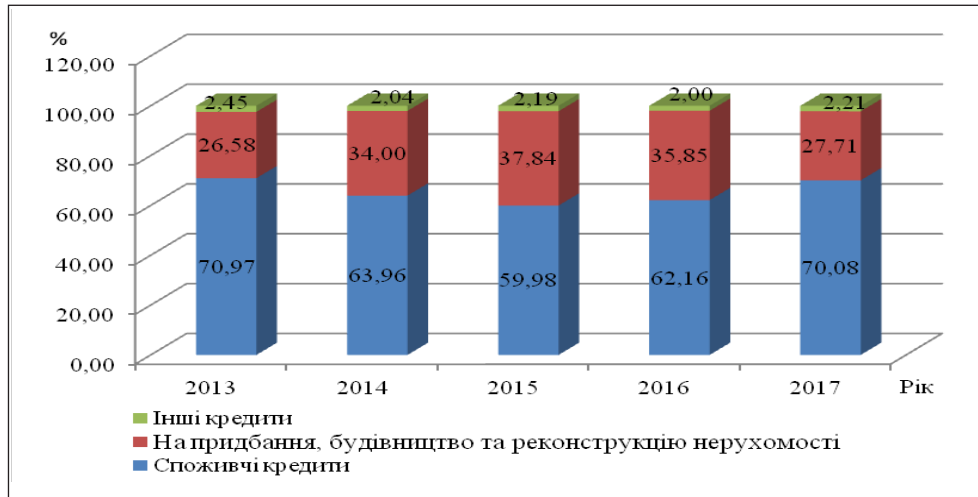
Динаміка кредитів, наданих банками України протягом 2013–2017 рр. (млрд. грн.) [7]

Показник	Період				
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Кредити, надані банками України (всього)	910,8	1020,7	981,6	998,7	1016,7
Кредити, надані фіз. особам	193,5	211,2	174,9	163,3	174,2
Питома вага кредитів, наданих фіз. особам. у загальному обсязі, %	21,25	20,69	17,82	16,35	17,13

Таблиця 3

Кредити, надані домашнім господарствам за цільовим призначенням (млн. грн.) [7]

Показник	Період				
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усього надано кредитів	193 529	211 215	174 869	163 333	174 182
Споживчі кредити:	137 346	135 094	104 879	101 528	122 066
у тому числі на придбання транспортних засобів	15 155	14 879	9 742	10 215	10 432
на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	51 447	71 803	66 169	58 549	48 268
Інші кредити	4 736	4 318	3 821	3 255	3 848

Рис. 2 Структура наданих кредитів домогосподарствам у 2013–2017 рр.

сектору. Розмір відсоткової ставки, за якою банки кредитують своїх клієнтів, залежить насамперед від облікової ставки НБУ, ще важливу роль відіграють прострочені кредити, які не повертають боржники. Для того щоб банк отримував прибуток, він змушений закласти частину неповернених коштів у відсоткову ставку для нових позичальників.

Банки, своєю чергою, мають більшу увагу приділяти платоспроможності своїх майбутніх клієнтів та моніторингу наявних боржників та розробити механізм, за яким буде можливо зменшити відсоткові ставки для позичальників.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, у статті уточнено поняття споживчого кредиту, зазначено, на які потреби сьогодні банки дають кошти фізичним особам та під які відсотки. Визначено особливості банківського кредитування фізичних осіб. Проаналізовано обсяг надання кредитів домогосподарствам. Виявлено неоднозначну динаміку кредитування фізичних осіб за аналізований період та визначено, що споживчі кредити у структурі кредитів фізичних осіб мали найбільшу питому вагу.

Банківським установам необхідно ефективніше проводити роботу з позичальниками на всіх етапах організації кредитного процесу, зокрема щодо розроблення та використання методики

аналізу кредитоспроможності позичальників – фізичних осіб. Для запобігання появі проблемної заборгованості банківським установам потрібно відмовитися від агресивної кредитної політики, а проводити традиційний вид кредитної політики під час надання споживчих кредитів. Це може бути детальна перевірка доходів позичальників, зокрема пропонувати різні види споживчих кредитів тим фізичним особам, у яких доходи значно перевищують їхні витрати та утворюються заощадження. Це сприятиме забезпеченню інтересів як банківських установ, так і позичальників – фізичних осіб у сучасних умовах фінансово-економічної кризи. У подальшому необхідно досліджувати питання споживчого кредитування та доступності кредитів для населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Банківські операції: підручник / А.М. Мороз, М.І.Савлук, М.Ф.Пуховакіна та ін.; за заг. ред. А.М.Мороза; 3-є вид., перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2008. 608 с.
2. Бондаренко Н.В. Сучасний стан кредитування комерційними банками фізичних осіб в Україні. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2014. Вип. 85. С. 242–248. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/zhpumus_2014_85_40%20(1).pdf.

3. Бондар О.П. Кредитування населення на споживчі потреби: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит». Київ, 2007 19 с.

4. Короткий курс лекцій з дисципліни «Гроші. Кредит. Банки». URL: https://studme.com.ua/1595021012916/bankovskoe_delo/potrebitelskiy_kredit.htm.

5. Кудряшов С.В. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит». Ірпінь, 2007. 19 с.

6. Осадчий Є. Сучасний стан та проблеми банківського споживчого кредитування в Україні. Ринок цінних паперів України. 2013. № 11–12. С. 97–102.

7. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>. 10.

8. Офіційний сайт «Ощадбанку». URL: <https://www.oschadbank.ua/ua/>.

9. Проценти по іпотекі в різних країнах 2018. URL: <https://ipoteka.finance/country/procenty-po-ipotekе-v-raznyh-stranah-2018.html>.

10. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії; авт. пер. і вступ. ст. С.М. Злупко. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 628 с.

11. Чайковський Я.І. Аналіз сучасного стану та перспективи розвитку банківського споживчого кредитування в Україні. Економічний аналіз. 2017. Т. 27. № 1. С. 156–163. ISSN 1993-0259.

12. Шаповал О.А. Інструменти мінімізації ризику банківського споживчого кредитування. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 1. С. 226–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_1_29.

13. Шевалдіна В.Г. Сучасний стан кредитування населення в Україні. Фінанси, облік і аудит. 2013. Вип. 1 (21). С. 171–180. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Foa_2013_1_23.pdf.

14. Яковенко Н.В. Актуальні аспекти теорії та практики кредитування населення в умовах ринкової економіки. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2011. № 2. С. 313–323.

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

BANKING LENDING IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

УДК 339.172(477)

Гаврилко Т.О.

к.е.н., доцент кафедри фінансів,
обліку і аудиту
Національний авіаційний університет
Науменко В.С.
студент
Національний авіаційний університет

У статті досліджено стан банківського кредитування в Україні та чинники, що впливають на ефективність діяльності вітчизняних банківських установ. Проаналізовано зміни складників кредитного портфеля банків за період 2015–2017 рр. Визначено умови підвищення якості кредитного портфеля банківських установ та вдосконалення кредитної діяльності вітчизняної банківської системи.

Ключові слова: банківська система, банківське кредитування, кредитний ринок, кредитний портфель, проблемні кредити.

В статье исследованы состояние банковского кредитования в Украине и факторы, влияющие на эффективность деятельности отечественных банковских учреждений. Проанализированы изменения составляющих кредитного портфеля банков за

период 2015–2017 гг. Определены условия повышения качества кредитного портфеля банковских учреждений и усовершенствования кредитной деятельности отечественной банковской системы.

Ключевые слова: банковская система, банковское кредитование, кредитный рынок, кредитный портфель, проблемные кредиты.

The state of bank lending in Ukraine and factors influencing on the efficiency of domestic banking institutions were reviewed in the article. The changes of components of the loan portfolio of banks for the period 2015-2017 were analyzed. The conditions for improving the quality of the credit portfolio of banking institutions and improving the credit activity of the domestic banking system have been determined.

Key words: banking system, bank lending, credit market, loan portfolio, problem loans.

Постановка проблеми. Процеси зростання ВВП України безпосередньо пов'язані з кредитуванням бізнесу. Активність банківського кредитування за забезпечення сприятливих для споживачів умов вагомою мірою визначає темпи відновлення економіки за рахунок стимулювання розвитку вітчизняного виробництва. Реальний сектор економіки повинен знаходитися у центрі уваги банківських структур, які б могли забезпечити прийнятний рівень величини ставки за кредитами, що дало б змогу спрямовувати одержані

кошти на інноваційний розвиток підприємств, їх модернізацію та переоснащення.

Сучасне банківське кредитування підтверджує свою ефективність у короткостроковій перспективі; що стосується системи довгострокових кредитів, то політика Національного банку повинна набути нових форм на основі застосування більш дієвих методів впливу на кредитні відносини, що забезпечило б у кінцевому підсумку формування раціональної моделі економічного зростання в Україні. Найбільшою мірою це стосується суб'єктів

господарювання пріоритетних галузей промисловості, які здатні забезпечити зміну експортно-сировинної моделі вітчизняної економіки на інноваційно-технологічну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові дослідження у сфері банківської кредитної діяльності представлено в працях таких зарубіжних та вітчизняних учених, як: Г. Азаренкова, І. Ансофф, І. Балабанов, О. Береславська, І. Бланк, Є. Брігхем, І. Брітченко, О. Василик, О. Васюренко, Т. Васильєва, А. Величко, О. Вовчак, Н. Волкова, В. Геєць, Р. Герасименко, А. Герасимович, О. Дзюблюк, В. Дудченко, Т. Євенко, Е. Кейл, О. Колодізев, Ю. Колобов, Т. Косова, В. Кравець, Т. Косова, О. Криклій, М. Кужелев, О. Лаврушин, І. Лютий, В. Міщенко, Е. Морсман, В. Опарін, І. Парасій-Вергуненко, А. Поддєрьогін, Л. Примостка, П. Роуз, І. Сало, Б. Самородов, Р. Слав'юк, А. Череп, Р. Холт, О. Хмеленко, Н. Шелудько.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка стану банківського кредитування в Україні та визначення умов підвищення ефективності кредитної діяльності вітчизняної банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Становлення банківської системи України за період незалежності пов'язане з подоланням великої кількості криз: 1994 р., 1998 р., 2004 р., 2008–2009 рр., 2014–2015 рр. 2017 р. виявився сприятливим для вітчизняних банків, їхній стан нормалізувався, про що свідчить позитивна динаміка багатьох показників: зростання споживчого кредитування, відновлення корпоративного гривневого кредитування починаючи з другого півріччя (не враховуючи «ПриватБанк»). Однак фінансовий результат діяльності банків мав від'ємне значення, що пов'язано зі збитковою діяльністю 18 банків.

Порівняно з попереднім роком кількість банків за 2017 р. зменшилася на 14 і становила 82 банки. Із 14 банків чотири трансформувалися у фінансові компанії, один банк було приєднано до іншого, інші були оголошені неплатоспроможними. Як вважають фахівці, на фінансову стабільність банківської системи це не здійснило вирішального впливу, враховуючи, що питома вага цих банків у загальних активах банківської системи становила 1,7%.

За період 2015–2017 рр. спостерігається постійне зменшення кількості банків: у 2015 р. їх кількість становила 163, у 2016 р. – 96 од. Незначні зміни в кількості за цей період стосуються банків з іноземним капіталом: у 2015 р. їх налічувалося 41, у 2016–2017 рр. – 38 од. [1].

Що стосується структури власності активів, то в 2015 р. банкам із державною часткою належало 28%, частка банків іноземних банківських груп та банків із приватним українським капіталом становила по 36%; у 2016 р. вагомо зросла частка державних банків – до 52%, банків іноземних банківських груп – до 35%, а банків із приватним українським капіталом зменшилася до 13%.

Для 2017 р. є характерним подальше збільшення питомої ваги державних банків у чистих активах – до 55%, відповідне зменшення частки банків іноземних банківських груп – до 32%; частка банків із приватним українським капіталом залишилася незмінною – 13% (рис. 1). Окрім того, у 2017 р. спостерігається помірне зростання рівня концентрації (20 банківським установам належить 90,7% чистих активів).

За період 2015–2017 рр. спостерігається певне збільшення чистих активів банківської системи: у 2015 р. – 1 254,39 млрд. грн., у 2016 р. – 1 256,3 млрд. грн., у 2017 р. – 1 336,36 млрд. грн.

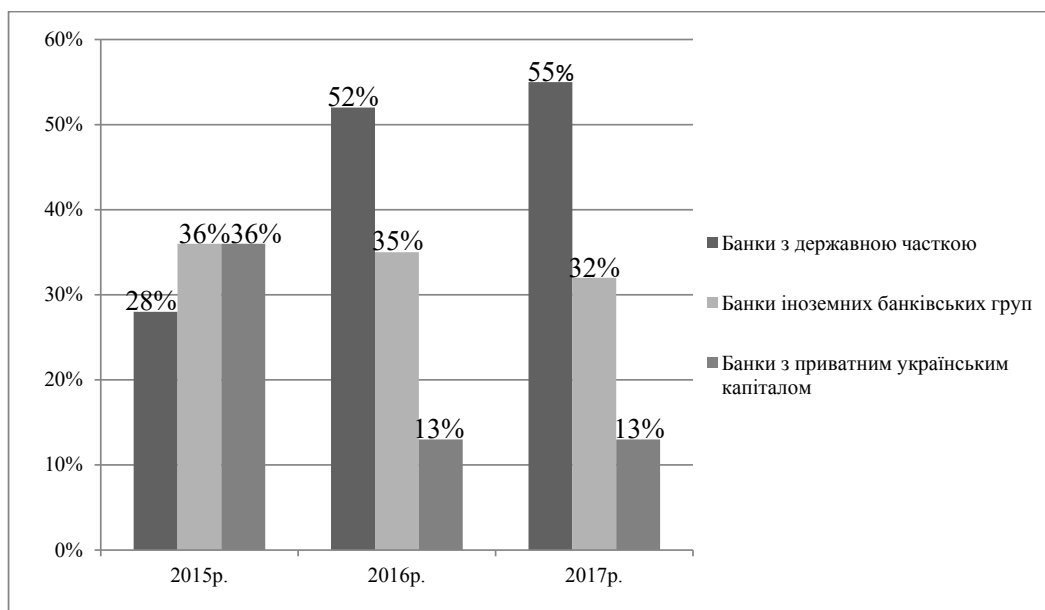

Рис. 1. Структура власності активів, 2015–2017 рр.

Однак аналіз зміни чистих активів протягом кожного року свідчить про їх нестабільну величину, наприклад у 2017 р. на 01.01 їх величина становила 1 256,3 млрд. грн., на 01.04 – 1 266,03 млрд. грн., на 01.07 – 1 237,92 млрд. грн., на 01.10 – 1 280,71 млрд. грн. Це явище пояснюється впливом таких чинників, як рівень стабільності на валютному ринку, курсові ризики, динаміка вкладень в ОВДП (портфель ОВДП по банківській системі збільшився у 2017 р. на 107 млрд. грн.).

Фінансовий результат діяльності банківської системи за період 2015–2017 рр. є негативним: за результатами 2015 р. він становив -66 600 млн. грн., 2016 р. – -159 386 млн. грн., 2017 р. – -24 360 млн. грн. Різке збільшення збитків у 2016 р. зумовлене зростанням величини відрахувань у резерви в четвертому кварталі, що пов'язано з процесами націоналізації ПАТ «КБ «ПриватБанк».

Скорочення величини збитків за 2017 р. пояснюється зменшенням кількості неприбуткових банків – із 29 в 2016 р. до 18. Найбільшу величину збитків у 2017 р. одержали чотири банки; на першому місці виявився державний ПАТ «КБ «ПриватБанк» через необхідність дорезервування кредитного портфелю, що був сформований колишніми акціонерами [2].

Проаналізуємо, як змінювалася величина кредитного портфеля українських банків за період 2015–2017 рр. Умови, в яких формувався кредитний портфель банків, в останні роки були вкрай несприятливі: спад реальної економіки, ріст безробіття, девальвація гривні, відсутність контролю держави над певними територіями. Однак у цілому кредитний портфель банків зберігав тенденцію до зростання: у 2015 р. він становив 965,09 млрд. грн., у 2016 р. – 1 005,92 млрд. грн., у 2017 р. – 1 042,80 млрд. грн. Зміна середніх відсоткових ставок за кредитами в національній і іно-

земній валютах носила нестабільний характер: середня відсоткова ставка за кредитами в національній валюті на кінець 2015 р. становила 21,47%, на кінець 2016 р. – 17,7%, на кінець 2017 р. – 21,16%. Середня відсоткова ставка за кредитами в іноземній валюті за аналогічні періоди мала значення 6,88%, 8,2% та 7,32% відповідно.

Кредити юридичним особам за аналізований період становили: у 2015 р. – 785,918 млрд. грн., у 2016 р. – 847,092 млрд. грн., у 2017 р. – 870,302 млрд. грн. Кредити, надані фізичним особам, становили: у 2015 р. – 152,971 млрд. грн., у 2016 р. – 157,385 млрд. грн., у 2017 р. – 170,938 млрд. грн. (рис. 2).

Незважаючи на тенденцію до росту кредитування фізичних осіб, НБУ вважає, що за рівнем кредитування у цьому сегменті Україна й надалі залишається на останньому місці в Європі. Дійсно, у структурі ВВП України обсяг кредитів домогосподарств становить 6%, а в розвинених країнах – 60%. Щодо таких країн, як Польща і Чехія, де успішно здійснено реформи, величина цього показника досягає 40%.

Стосовно реального сектору економіки представники НБУ констатують поліпшення ситуації: «Рентабельність у більшості галузей перевищує докризові показники. Підприємства генерують достатньо коштів для вчасного обслуговування кредитів, з'являється все більше привабливих для нового кредитування компаній. За збереження макрофінансової стабільності та прогресу в захисті прав кредиторів варто очікувати пришвидшення зростання нових кредитів бізнесу, насамперед малому та середньому» [3].

Особливої уваги потребує аналіз проблемних кредитів (NLP – Non-performing loans) у кредитному портфелі банківських установ. Як відомо, частка проблемних кредитів – це один із показників якості

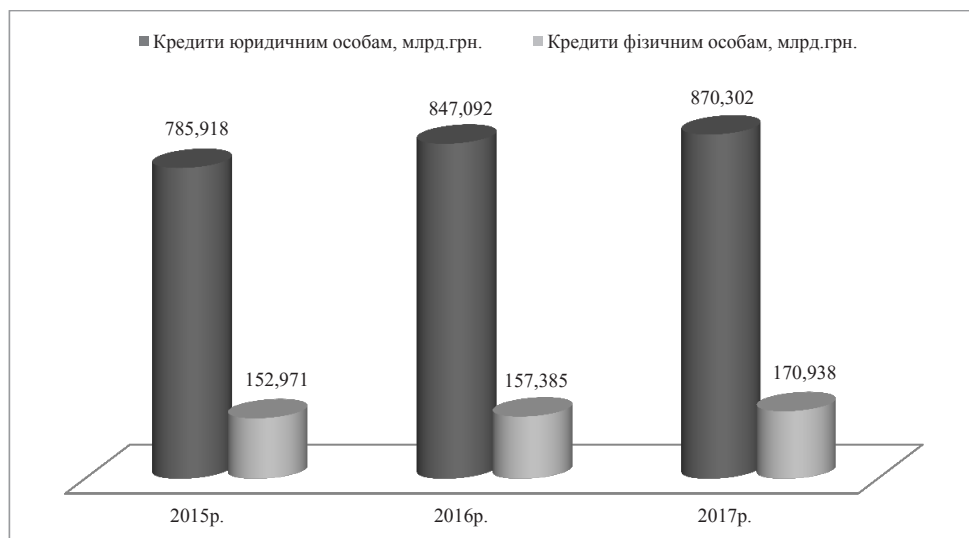

Рис. 2. Надані кредити за 2015–2017 рр.

кредитного портфеля банківських установ. Відповідно до рекомендацій МВФ, кредити належать до проблемних, якщо сума щодо оплати основної суми та відсотків по них прострочені на три місяці або більше, менше ніж на 90 днів, але національні норми нагляду вважають, що обслуговування такого кредиту є слабким або незадовільним.

Національним банком України визнано, що в нашій країні встановлено рекорди у світовому масштабі щодо проблемних кредитів, які знаходяться в кредитних портфелях банків. На кінець 2015 р. величина проблемних кредитів становила 213 311 млн. грн., у 2016 р. – 307 812 млн. грн., у 2017 р. – 594 999 млн. грн.

На кінець 2017 р. питома вага проблемних кредитів становила 54,54% сукупного портфеля банків (у 2016 р. – 54,9%); питома вага NLP-кредитів у «ПриватБанку» досягла 87,64% (у 2016 р. – 80,61%), в інших банках із державним капіталом – 55,75% (у 2016 р. – 69,96%). Зросла частка проблемних кредитів і в банках з українським приватним капіталом – до 24,08% (у 2016 р. – 23,31%). Лише у банків з іноземним капіталом частка NLP-кредитів зменшилася до 41% (у 2016 р. – 47,57%)

Найбільша величина проблемних кредитів, сконцентрована в державних банках, переважно стосується корпоративного сектору і має достатньо тривалий термін існування починаючи з періоду фінансової кризи 2008 р.; основна причина цієї проблеми полягає не стільки в застійних явищах в економіці, процесах девальвації та стагнації, скільки в недосконалому законодавстві, яке створило умови, за яких вигідніше судове оспорування із завідомо позитивним рішенням, ніж повернення кредитів.

До того часу, поки проблемні кредити будуть знаходитися на банківських балансах, банки будуть вимушені формувати суттєві резерви для їх покриття. Є очевидним, що процеси обслуговування багатьох проблемних кредитів уже не відновляться, і для банків є тільки два шляхи вирішення цієї проблеми: або продаж, або списання цих кредитів.

На думку експертів у банківській сфері, зростання впливу державних банків є небажаною тенденцією і необхідне зменшення державної присутності в банківській системі, для чого Міністерство фінансів повинно сформувати стратегію розвитку державних банків. Як свідчить статистика, попри те, що в державному секторі акумульований основний кредитний портфель системи, питома вага кредитів, що надаються ним населенню, становить нині лише 11% (в іноземному – 22%, українському – 16%).

Фактично державні банківські установи кредитують реальний сектор економіки, а приватні – населення. Очевидно, що є нагальною зміна вектору поведінки суб'єктів банківської системи щодо

орієнтації банків приватного сектору на корпоративний сегмент, ураховуючи, що вони набагато меншою мірою схильні до продукування корупційних схем і більшою мірою здатні забезпечити зростання якості кредитного портфелю.

За прогнозами міжнародного рейтингового агентства Moody's, до кінця 2018 р. питома вага проблемних кредитів українських банків зменшиться на 40–50% від валових кредитів банків. Як уважає Moody's, умови фінансування у нашій країні поліпшуються, банківські резерви відновилися за рахунок зовнішніх вливань капіталу і націоналізації «ПриватБанку», проблемні кредити нині достатньою мірою забезпечені резервами. Однак аналіз стану кредитного портфеля вітчизняних банків за п'ять місяців 2018 р. не додав особливого оптимізму. Оприлюднені Національним банком України дані (починаючи з березня 2017 р. НБУ щомісячно публікує статистику щодо робочих (дефолтних) кредитів, складену на основі вимог Постанови про оцінку кредитних ризиків № 351 від 30 червня 2016 р. [4]) свідчать про те, що на 2 липня частка проблемних кредитів становила 56%. Це означає, що з початку 2018 р. частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків зросла на 1,55% за зростання обсягу портфелю за цей період на 2,75%.

Виходячи із ситуації, що склалася, одним зі стратегічних завдань держави до 2022 р. є суттєве зменшення кількості проблемних кредитів, чому можуть сприяти прийняття і подальша реалізація законопроекту «Про діяльність з управління заборгованістю», розробленого групою фахівців під керівництвом консультанта ЄБРР за підтримки НБУ. Цей документ націлений на створення правового поля діяльності компаній з управління заборгованістю в Україні, формування конкурентного середовища на вторинному ринку кредитів, визначення правових основ щодо передачі прав вимоги за заборгованістю, включаючи і банківську сферу [5].

Передбачається створення нового виду небанківських фінансових установ – компаній з управління заборгованістю, наділених правами купівлі у банківських установ заборгованості боржників за ринковими цінами і подальшою можливістю вибору варіантів дій: домовленість із боржником щодо способів погашення заборгованості; реструктуризація заборгованості (передбачаючи і можливість прощення боргу); управління майном боржника. Законодавчі зміни, що будуть здійснені відповідно до цього закону, будуть сприяти активізації кредитування за рахунок іноземних інвестицій міжнародних суб'єктів вторинного ринку кредитів.

Успішний розвиток банківського кредитування в Україні можливий за умови:

– забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності в країні, прискорення економічного зростання, скорочення дефіциту бюджету та платіжного балансу, зростання довіри до влади;

– удосконалення законодавчої бази для забезпечення захисту прав власності, прав інвесторів та кредиторів;

– здійснення фінансової реструктуризації, формування системних рішень щодо очищення кредитного портфеля від NLP-кредитів з обов'язковою участю держави;

– застосування нових показників діяльності банків, що виходять із вимог Базель III;

– розроблення стратегії розвитку та управління державними банками;

– діджиталізації банківського сектору;

– вдосконалення механізму фінансового моніторингу;

– створення умов для розвитку малих банків із забезпеченням мотивації до вдосконалення їх організаційної структури з використанням принципів сучасного корпоративного управління.

Висновки з проведеного дослідження. Нині банківська система України відновлюється після кризи. Однак перепоною до збільшення рентабельності українських банків є висока частка проблемних кредитів в їхніх кредитних портфелях. Підвищення якості кредитного портфеля банківської системи й у цілому ефективності банківської кредитної діяль-

ності можливе за умови нарощування темпів розвитку української економіки, оздоровлення фінансового сектору, підвищення рівня платоспроможності позичальників і наявності перспективних проєктів для кредитування. Нагальним є розроблення стратегії щодо розвитку державних банків для забезпечення здорової конкуренції в банківському секторі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аналітичний огляд банківської системи / Національне рейтингове агентство «Рюрік». URL: <http://rurik.com.ua/documents>.

2. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index>.

3. Звіт про фінансову стабільність / Національний банк України. 2017. № 4. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document>.

4. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

5. Оксанич Р. Управління заборгованістю. Чого очікувати боржникам? URL: <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/upravlinnya-zaborgovanisty-u-c>.

ДІАГНОСТУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В АПК

DIAGNOSTICATING OF EFFICIENCY OF APPLICATION OF INSTRUMENTS OF BUDGETARY FINANCING OF INNOVATIVE PROCESS IS IN AIC

У статті розглянуто інструменти бюджетного фінансування інноваційного процесу в АПК. Встановлено особливості та специфічні риси державних асигнувань на потреби галузі. Співставлено бюджетні видатки на галузь та інноваційний процес зокрема. Проведено діагностику ефективності фінансового забезпечення інноваційного процесу в АПК. Обґрунтовано доцільність переорієнтації державного фінансування аграрного сектору у вектор бюджетного фінансування його інноваційного процесу.

Ключові слова: бюджетне фінансування, видатки, фінансове забезпечення, інноваційна діяльність, інноваційний процес, АПК.

В статье рассмотрены инструменты бюджетного финансирования инновационного процесса в АПК. Установлены особенности и специфические черты государственных ассигнований на потребности отрасли. Сопоставлены бюджетные расходы на отрасль и инновационный процесс в частности. Проведена диагностика эффективности финансового обеспечения инновационного

процесса в АПК. Обоснована целесообразность переориентации государственного финансирования аграрного сектора в вектор бюджетного финансирования его инновационного процесса.

Ключевые слова: бюджетное финансирование, расходы, финансовое обеспечение, инновационная деятельность, инновационный процесс, АПК.

In the article the instruments of the budgetary financing of innovative process are considered in AIC. Features and specific lines of state assignments are set on the necessities of industry. Budgetary charges are confronted on industry and innovative process in particular. Diagnostics of efficiency of the financial providing of innovative process is conducted in AIC. Expediency of reorientation of the state financing of agrarian sector is reasonable in the vector of the budgetary financing him innovative process.

Key words: commercialization, producer innovation, recipient of innovation, funding center, innovation development, innovative product.

УДК 336.025.12:330.341.1

Думанська І.Ю.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний університет

Постановка проблеми. Подолання науково-технічного відставання від розвинутих країн світу та перегляд курсу соціально-економічного розвитку з огляду на інноваційну його орієнтацію є принциповими завданнями вітчизняних органів державної влади та управління агропромисловим комплексом України. Успішне вирішення стратегічних проблем, які стоять перед галуззю, значною мірою залежатиме від фінансування її інноваційного процесу із залученням як внутрішніх, так і зовнішніх джерел, саме тому важлива роль повинна відводитися ефективним заходам щодо бюджетного регулювання, що мали б сприяти впровадженню та реалізації інноваційного процесу в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розвитком теорії інновацій, знайшли відображення у працях іноземних та вітчизняних учених, серед яких: Л. Водачек, О. Водачкова, Ю. Мороз, Б. Санто, А. Томпсон, Е. Уткін, Р. Фатхуддінов, Й. Шумптер, О.І. Амоша, Ю.М. Бажал, Л.К. Безчасний, В.І. Бойко, В.І. Ландик та ін.

Проблеми інноваційного процесу в аграрній сфері висвітлено в роботах П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка, М.В. Зубці, О.І. Дація та ін.

Дослідження теорії і практики інновацій в аграрному секторі показало, що існує низка проблем, серед яких слід виділити питання підвищення ефективності застосування інструментів бюджетного фінансування інноваційного процесу в АПК

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення діагностування ефективності застосування інструментів бюджетного фінансування інноваційного процесу в АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відзначимо, що бюджетне регулювання з метою фінансової підтримки суб'єктів інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів за рахунок державного бюджету України та місцевих бюджетів (у межах коштів, передбачених відповідними бюджетами) може здійснюватися з використанням бюджетних інвестицій, бюджетних кредитів і державних гарантій як інструментів такого регулювання та, згідно зі ст. 17 Закону України «Про інноваційну діяльність», може передбачати [1]:

– повне безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів;

– часткове (до 50%) безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

– повну чи часткову компенсацію (за рахунок коштів державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

– надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;

– майнове страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків.

Згідно з чинним законодавством, передбачено, що джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності є [1]: кошти державного бюджету України; кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим; власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб; інші джерела, не заборонені законодавством України.

Відзначимо також, що, відповідно до Бюджетного кодексу, субвенції на виконання інвестиційних проектів, які в тому числі можуть мати й інноваційний характер, надають із державного бюджету місцевим бюджетам з урахуванням таких основних засад [2]:

1) економічної ефективності досягнення цілей інвестиційного проекту із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів на виконання інвестиційних проектів;

2) спрямованості субвенції винятково на створення, приріст чи оновлення основних фондів комунальної форми власності (насамперед на завершення будівництва та реконструкції об'єктів зі ступенем готовності понад 70%);

3) фінансової забезпеченості інвестиційних проектів, строк впровадження яких довший, ніж бюджетний період, необхідними фінансовими ресурсами місцевих бюджетів, кредитами (позиками), залученими під державні та/або місцеві гарантії, та коштами субвенції на їх виконання впродовж усього строку впровадження;

4) рівня забезпеченості об'єктами виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури, що підвищує інвестиційну привабливість території;

б) участі бюджету – отримувача субвенції: для бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення – не менш як 1% від обсягу такої субвенції; для бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів, бюджетів міста Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, – не менш як 3% від обсягу такої субвенції; для бюджету міста Києва – не менш як 5% від обсягу такої субвенції;

7) обґрунтування спроможності подальшого утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів об'єктів комунальної власності.

При цьому Бюджетним кодексом передбачена й можливість створення Державного фонду регіонального розвитку у складі загального фонду державного бюджету. Зауважимо, що кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовують на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків [2].

Також зі змісту Закону України «Про інноваційну діяльність» випливає, що регулюючий потенціал у частині державної підтримки реалізації інноваційних проектів може бути реалізований за умови їх державної реєстрації, лише у разі якої можуть використовуватися ті чи інші бюджетні інструменти. Державна реєстрація інноваційного проекту відбувається за ініціативою суб'єкта інноваційної діяльності відповідно до порядку, визначеного Кабінетом Міністрів України, зокрема її провадить за поданням суб'єктів інноваційної діяльності центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інноваційної діяльності, тобто з 2014 р. – Міністерство освіти і науки України, яке й веде Державний реєстр інноваційних проектів [1].

Проекти, що визнані за результатами експертизи інноваційними, Міністерство освіти і науки України заносить до Державного реєстру інноваційних проектів, а інноваційні проекти з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності визнає пріоритетними інноваційними проектами. Інформацію про занесення інноваційного проекту до Державного реєстру інноваційних проектів публікують, а суб'єктові інноваційної діяльності видають свідоцтво про державну

реєстрацію інноваційного проекту, що є чинним протягом семи років від дати його видачі [1].

Зауважимо, що державна реєстрація інноваційного проекту не передбачає будь-яких зобов'язань щодо бюджетного кредитування його виконання чи іншої державної фінансової підтримки в процесі фінансового регулювання інноваційних процесів в Україні, однак створює необхідні для цього нормативно-правові передумови.

З аналізу тенденцій фінансування інноваційної діяльності в Україні видно, що впродовж 2007–2017 рр. ключову роль у структурі джерел коштів відігравали власні ресурси інноваційно активних підприємств (табл. 1).

Як видно з табл. 1, на початку аналізованого періоду, у 2007 р., основним джерелом фінансування витрат на інновації були власні кошти підприємств. Їхня частка у загальному обсязі фінансування інноваційних витрат становила 87,7%. За рахунок власних коштів нововведення впроваджували майже три чверті підприємств. Із державного бюджету було профінансовано лише 0,5% інноваційних витрат, при цьому цими коштами скористалося 31 підприємство.

Свою чергою, вітчизняні інвестори фінансували 13 підприємств, іноземні інвестори – 19 підприємств, а 75 підприємств для створення й упровадження нововведень отримали кредити, питома вага яких у загальному обсязі фінансування інноваційних робіт зменшилася на 10,7% проти 2004 р. (рис. 1).

Так, у кризовий 2008 р. найбільша частка фінансування інноваційної діяльності припадає на власні кошти підприємств – 60,6% загального обсягу витрат. Водночас зросла частка кредитів – до 33,7%, державної підтримки – до 2,9%, фінансування вітчизняними інвесторами – до 1,4%. Частка коштів іноземних інвесторів, навпаки, зменшилася

Таблиця 1

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності в Україні за джерелами в 2007–2017 рр.

Роки	Загальна сума витрат, млн. грн.	У тому числі за рахунок коштів, млн. грн.						
		власних	державного бюджету	місцевого бюджету	вітчизняних інвесторів	іноземних інвесторів	кредитів	інші джерела
2007	5 751,6	5 045,4	28,1	14,9	79,6	157,9	409,7	16,0
2008	6 159,9	5 211,3	114,3	14,0	26,3	176,2	522,6	95,2
2009	10 821,0	7 969,7	144,8	7,3	26,2	321,8	2 000,7	350,5
2010	11 994,2	7 264,0	337,0	15,8	169,5	115,4	4 045,0	47,7
2011	7 949,9	5 169,4	127,0	7,4	31,0	1 512,9	941,6	160,6
2012	8 045,5	4 775,2	87	5,7	31,0	2 411,4	626,1	109,0
2013	14 333,9	7 585,6	149,2	12,3	45,4	56,9	5 489,5	995,2
2014	11 480,6	7 335,9	224,3	17,6	154,5	994,8	2 407,8	345,8
2015	9 562,6	6 973,4	24,7	157,7	123,7	1 253,2	630,2	399,8
2016	7 695,9	6 540,3	344,1	5,7	8,2	138,7	561,1	97,8
2017	14 263,4	13 427,0	581,7	8,1	4,2	128,7	113,7	-

Джерело: складено за [3; 4]

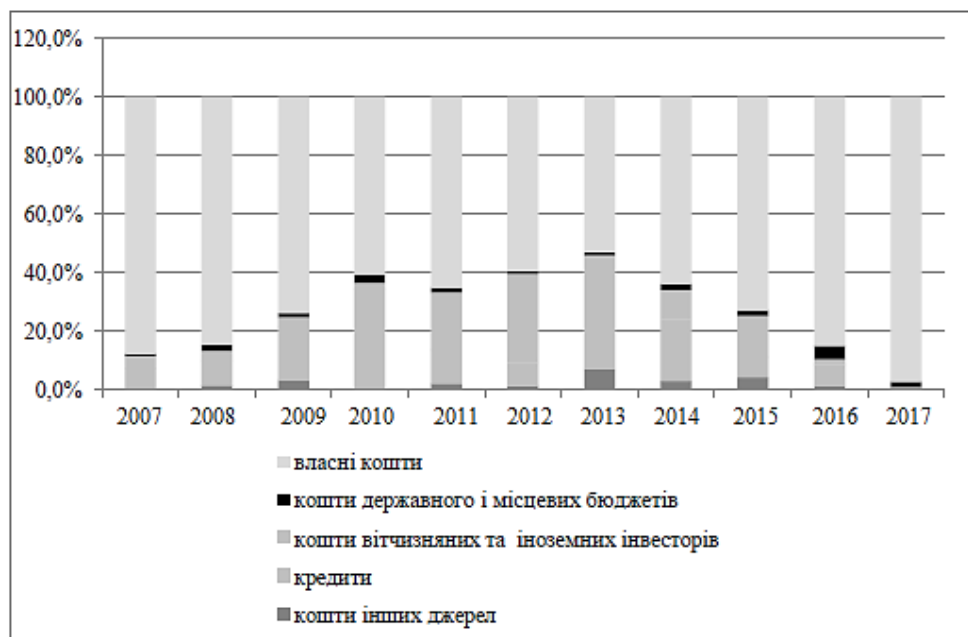

Рис. 1. Динаміка розподілу обсягу фінансування інноваційної діяльності в Україні за джерелами в 2005–2015 рр., %

Джерело: складено за [3; 4]

і становила лише 1,0% проти 3,0% у 2007 р. Обсяги фінансування у післякризовий період, зокрема в 2009 р., порівняно з 2007 р. скоротилися на 40,1%, а основним джерелом фінансування інноваційної діяльності, як і в попередні роки, були власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі фінансування становила 65% (969 підприємств використали ці кошти). При цьому бюджетні кошти отримали лише 38 підприємств, обсяг яких становив 1,7% загального обсягу фінансування, кошти вітчизняних та іноземних інвесторів – відповідно 12 і 23 підприємства (0,4% і 19%), кредити – 51 підприємство (11,8%). Однак зауважимо, що в 2009 р. обсяги фінансування порівняно з докризовим періодом скоротилися на 40,1%.

Упродовж 2012–2016 рр. фінансування інноваційних витрат здебільшого проводилося за рахунок власних коштів підприємств – 65,7% обсягу витрат на інновації. Частка коштів державного і місцевого бюджетів становила 2,2%, коштів вітчизняних та іноземних інвесторів – 12,6%, кредитами скористалося 39 підприємств, обсяг яких становив 16,2% у загальній структурі витрат, за рахунок інших джерел було профінансовано 3,3% витрат [3].

Відзначимо, що в 2017 р. основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишилися власні кошти підприємств (97,2% загального обсягу витрат на інновації), що на 6 886,7 млн. грн. більше, ніж у 2014 р. [2–4]. Кошти державного бюджету отримали 11 підприємств, місцевих бюджетів – 15, загальний обсяг яких був більшим на 240,0 млн. грн. порівняно з 2014 р.; кошти вітчизняних інвесторів отримали дев'ять підпри-

ємств, іноземних – шість; кредитами скористалося 11 підприємств, обсяг яких зменшився порівняно з 2016 р. на 447,4 млн. грн.

Отже, частка коштів державного та місцевих бюджетів у фінансуванні інновацій в Україні впродовж 2007–2017 рр. не перевищувала 4%, що дає підстави стверджувати про порівняно незначну роль бюджетних інвестицій як інструмента фінансового регулювання, однак тим не менше є свідченням того, що такий інструмент протягом досліджуваного періоду все ж застосовувався.

Розглянемо детальніше також джерела фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні (табл. 2).

Проаналізувавши дані табл. 2, відзначимо, що чітких тенденцій у зміні обсягів фінансування наукової та науково-технічної діяльності протягом 2007–2017 рр. не спостерігалось. Зокрема, у 2007 р. загальний обсяг фінансування науки був порівняно незначним, причому найбільша частка фінансування у загальному обсязі припадала на замовників – 32,6%, бюджетне фінансування становило 33,7%, а питома вага власних коштів – лише 6,6% (рис. 2).

Відзначимо, що впродовж 2007 р. питома вага загальних асигнувань на наукову діяльність у ВВП становила 1,32%, у тому числі коштів державного бюджету – 0,42%.

Водночас із загального обсягу державного фінансування науки в 2007 р. 93,2% коштів було спрямовано на покриття витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, інші – на покриття боргів за виконані роботи минулих років (2,8%) й аван-

сові виплати (4,0%). Як і в попередні роки, витрати на виконання науково-дослідних робіт були профінансовані переважно за рахунок бюджетних коштів, а на виконання науково-технічних розробок – за кошти замовників. Отже, фінансування витрат на виконання науково-технічних розробок становило 52,7% загального обсягу фінансування, з якого 39,3% – кошти іноземних джерел і 36,9% – вітчизняних замовників.

У 2008–2009 рр. обсяги фінансування науково-технічних робіт зросли приблизно на 9,6% порівняно з 2005 р. Фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у цей період за рахунок держбюджету і власних коштів збільшилося на 41,2% і 66,7%, відповідно, тоді як за рахунок інших джерел – зменшилося майже на 50%. У 2010 р. питома вага загального обсягу фінансування витрат у ВВП становила 0,86%, у тому числі коштів державного бюджету – 0,39%.

Характерно, що в період перед економічним спадом, із початком світової економічної кризи в 2011 р., обсяги фінансування витрат на виконання

наукових та науково-технічних робіт за рахунок держбюджету збільшилися на 39,3%. Питома вага загального обсягу фінансування витрат у ВВП становила 0,84%, у тому числі коштів державного бюджету – 0,41%. Для порівняння: обсяг фінансування витрат на наукові дослідження та розробки у таких державах, як Ізраїль, Швеція, Фінляндія, Японія, Корея, США, Австрія, Німеччина становить від 2,5% до 4,0% ВВП. Найменша частка витрат на дослідження та розробки у Словацькій Республіці, Аргентині, Румунії, Польщі та Греції – від 0,47% до 0,57% ВВП [3].

Тенденцію до збільшення обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт можна простежити в 2014–2017 рр., зокрема в 2014 р. вони зросли на 40% порівняно з 2010 р. У 2015 р. питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,77%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,33%.

Відзначимо, що, за даними Євростату, у 2012 р. середній рівень обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС-27 у ВВП становив

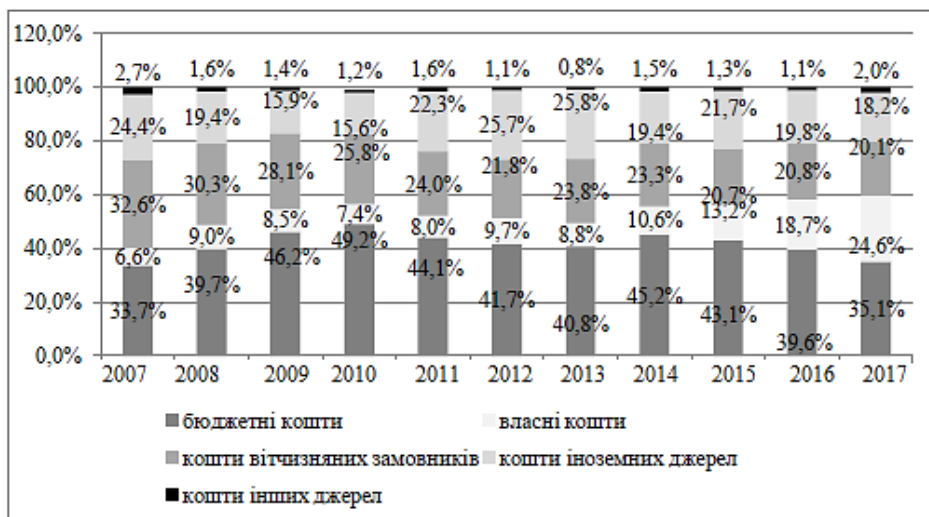

Рис. 2. Структура розподілу загального обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні в 2007–2017 рр. за джерелами, %

Джерело: складено за [3; 4]

Таблиця 2

Джерела фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні в 2007–2017 рр., млрд. грн.

Джерела	Роки										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	5,2	5,2	6,1	8,0	7,8	9,0	9,6	10,6	11,2	10,3	12,2
Кошти бюджету	1,7	2,0	2,8	3,9	3,4	3,8	3,9	4,8	4,8	4,1	4,2
Власні кошти	0,3	0,5	0,5	0,6	0,6	0,9	0,8	1,1	1,5	1,9	3,0
Кошти замовників	3,0	2,6	2,7	3,4	3,6	4,3	4,8	4,5	4,7	4,2	4,7
Кошти інших джерел	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	-	0,1	0,2	0,2	0,1	0,3

Джерело: складено за [3; 4]

2,06%, причому більшою частка цих витрат була у Фінляндії – 3,55%, Швеції – 3,41%, Данії – 2,99%, Німеччині – 2,92%, Австрії – 2,84%, Словенії – 2,80%, Франції – 2,26%, Бельгії – 2,24%, Естонії – 2,18% та Нідерландах – 2,16%; найменшою – у Румунії, Болгарії, Латвії (від 0,42% до 0,66%).

У 2017 р. загальний обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт зріс на 134,6% порівняно з 2007 р., тобто підприємства впродовж досліджуваного періоду активізували науково-технічну діяльність, водночас п'ята частина таких витрат була спрямована на виконання фундаментальних досліджень, які на 95% профінансовано за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Частка витрат на виконання прикладних досліджень становила 14,4% (на 61,5% профінансувалися за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та 22,8% – за рахунок коштів організацій підприємницького сектору). На виконання науково-технічних розробок спрямовано половину загального обсягу витрат, які на 39,2% профінансовано за рахунок власних коштів, 30,3% – іноземними фірмами та 18,5% – організаціями підприємницького сектору [3].

За розрахунками питома вага загального обсягу витрат на фінансування наукових та науково-технічних робіт у ВВП у 2017 р. становила 0,62%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,21%. Потрібно відзначити, що за даними 2016 р., частка обсягу витрат на наукові дослідження та розробки у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03%. Характерно, що більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,17%, Швеції – 3,16%, Данії – 3,05%, Австрії – 2,99%, Німеччині – 2,87%, Словенії – 2,39%, Франції – 2,26%; меншою – у Чорногорії, Румунії, Кіпрі, Латвії та Сербії (від 0,36% до 0,77%).

Отже, відзначаємо, що фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні впродовж 2007–2017 рр. за рахунок бюджетних коштів коливалося у межах 33–49%, що свідчить про високу активність використання бюджетних інструментів у цій сфері. Водночас застосування інструментів бюджетного регулювання було спрямоване на фінансування більшою мірою фундаментальних досліджень, що вважаємо прорахунком державної фінансової політики в Україні.

Зауважимо також, що, згідно зі стратегією інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр., фінансування науки є надто залежним від державних фінансів [5]. Оскільки держава не може повністю профінансувати, вона повинна використовувати інші форми фінансування, зокрема залучення іноземних інвестицій, приватного капіталу, інших форм фінансування.

Винятково важливим у процесі модернізації вітчизняної економіки та переходу до інноваційної

моделі розвитку є формування раціональної структури державного замовлення, основою якого має бути високотехнологічна інноваційна продукція, а також доцільним є використання окремих державних замовлень на інноваційну продукцію [6, с. 25].

Очевидно, що, враховуючи сучасний економічний стан держави, фінансування інноваційної діяльності в Україні однозначно має ґрунтуватися на активнішій участі держави як у контексті прямого фінансування, так і дій у ролі гаранта чи потенційного страхувальника.

Пряме фінансування інноваційної діяльності в Україні, як це підтверджують наведені вище статистичні дані, відбувається як із державних, так і з приватних джерел, проте у структурі капіталу, необхідного для інноваційних розробок у межах національної економіки, значно переважають приватні фінансові ресурси над державними, розрив між якими доцільно було б дещо вирівняти, особливо в контексті фінансування державою розвитку науки і техніки з акцентом на прикладних дослідженнях.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, пріоритетним напрямом застосування інструментарію бюджетного регулювання є чітка орієнтація на науково-технічний та інноваційний потенціал. Одним із механізмів реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики є програмно-цільовий метод управління, ефективність якого підтверджена світовою практикою. Рішення про державну підтримку цільових програм різного рівня у межах бюджету мало б прийматися, враховуючи їхнє місце у системі окреслених національних науково-технічних та інноваційних пріоритетів. Однак такі пріоритети повинні бути об'єктивними та обґрунтованими, визначатися викликами сьогодення та відповідати стратегічним векторам розвитку України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (зі змінами і доповненнями). URL: www.rada.gov.ua.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України. URL: <http://naas.gov.ua>.
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. / за ред. В.І. Полохала. Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України. К., 2009. 630 с.
6. Демчишак Н.Б. Фінансове регулювання інноваційної діяльності в Україні: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 494 с.

THE REACTION OF EMERGENT MARKETS ASSET PRICES
ON ECB INTEREST RATE POLICY: UKRAINE'S EXAMPLEРЕАКЦІЯ ЦІН НА АКТИВИ НА РИНКАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ,
У ВІДПОВІДЬ НА ПРОЦЕНТУ ПОЛІТИКУ ЄЦБ: ПРИКЛАД УКРАЇНИ

The Euro area has been challenged by numerous range of threats such as deflation pressure, zero output growth rate and lack of liquidity for banking institutions. These problems have more deepen through the modest strengthening in the US economy, the slump in China and the oil price decline. The answer of ECB consists of unconventional Quantitative Easing program and key rate cut. Although such measures provide unpredictable outcomes on asset markets in countries with emerging economies such as Ukraine and provide new causes for volatility risk at financial markets. This sequence has been considered in the article on the example of Ukraine and further suggestions given regardingly to providing sustainable monetary policy model by European and Ukrainian regulators.

Key words: emerging economies, international transmissions of capital shocks, asset channel, unconventional monetary policy, financial cycle, foreign exchange transmission.

Єврозона донині страждала від низки макроекономічних проблем такого порядку, як дефляційний тиск, нульовий рівень приросту ВВП та нестача ліквідних активів у банківській системі. Ці проблеми ще більше поглибилися на тлі нормалізації монетарної політики у США, уповільнення економіки Китаю та флуктуації цін на нафту, особливо в бік зменшення. Досі європейський регулятор відповідав застосуванням заходів нетрадиційної монетарної політики кількісного пом'якшення та зниженням процентних ставок. Проте ці заходи неочікувано відгукнулися на країнах із ринками, що швидко розвиваються, наприклад такими, як Україна, та стали ще одним чинником породження волатильності на фінансових ринках та ринках активів. Даний причинно-наслід-

ковий зв'язок досліджується у статті, та пропозиції щодо корекції векторів реалізації монетарних політик європейським та українським регулятором наводяться наприкінці.
Ключові слова: економіки, що розвиваються, міжнародна трансмісія шоків капіталу, канал активів, нетрадиційна монетарна політика, фінансовий цикл, валютна трансмісія.

Єврозона до сьогоднішнього дня страдала от ряда макроэкономических проблем такого рода, как дефляционное давление, нулевой уровень прироста ВВП и дефицит ликвидных активов в банковской системе. Эти проблемы ещё более усилились на фоне нормализации монетарной политики в США, сокращения экономики Китая и флуктуаций цен на нефть, особенно в сторону их уменьшения. К этому моменту европейский регулятор прибегал к мерам нетрадиционной монетарной политики количественного смягчения и снижения процентных ставок. Но данные меры неожиданно отобразились на странах с быстроразвивающимися рынками, например на таких, как Украина, и стали ещё одним фактором, предшественствующим усилению волатильности на финансовых рынках и рынках активов. Данную причинно-следственную связь исследовано в статье, и выдвинуты предложения относительно коррекции векторов реализации монетарных политик европейским и украинским регулятором, которые приводятся в конце.

Ключевые слова: развивающиеся экономики, международная трансмиссия шоков капитала, канал активов, нетрадиционная монетарная политика, финансовый цикл, трансмиссия валютного канала.

UDK [336.711:336.74:519.245](1-773)

Klishchuk O.V.

Ph.D. student, Institute of banking technologies and business
Higher State educational Institute
"Banking University"

Introduction. The main goal of this article is to investigate the relationships between interest rate policy decisions of European Central bank (ECB) and asset prices, especially housing prices, in Ukraine. Also, will be making special emphasize on transmitting the fluctuation, which goes from asset market to currency channel of monetary mechanism of Ukraine.

On this issue of explanation relation between advanced monetary policy and supply shocks in emerging economies the wide range of scientists have been dealing. Among them are Dees (2016), Borio (2012), Drehmann (2012), Pesaran (2012), Xu (2012), Eickmeier and Ng (2015) and many other. Firstly, Pesaran had conducted modelling international linkages including financial variables with help of using global VAR model (hereinafter GVAR). It allows for the interdependencies across many countries between national and international factors, including real, monetary and financial variables. Further, Borio has proved that it is not possible to understand busi-

ness fluctuations and the corresponding analytical policy challenges without understanding the financial cycle. And Drehmann et al. (2012) described clear empirical comovement linkage between financial cycle stage of development and property price owing in international framework.

In work of Marcel Fratzscher, Marco Lo Duca and Roland Straub (2012) [1] has explored some affections under using non-conventional tools. OMT related announcements (26 July and 6 September 2011) resulted in 74 b.p. decline in 10-year government bond yields in Italy and Spain, while they led to increase on +10 b.p. in yields on bonds of highly wealth Euro area countries. Equity indexes in Italy and Spain lifted by nearly +9%, while bank equity prices went up by around +14%. Also in wealthy Euro area countries, simultaneously equity indexes and bank equity prices went up, while this increase not such accelerated as in Italy and Spain. Nominal euro exchange rate has appreciated on +72 basis point [1],

thus function of credit channel impulse response negatively correlates with foreign exchange variable. So, that's why transmission resulted in increasing deflation and lending margins in countries under sovereign debt default crisis.

But till today it is not existed investigations in directions of measuring and proving hypothesis on strong dependency of asset prices in Ukraine on answer of developments in ECB monetary policy. As a most neighboring trade partner with year-to-year progressing stake of good and servicing turnover, Euro area's financial cycle has become more transitive for Ukraine real economy. So, this article is dedicated to higher outlined problem.

Literature overview. Successful monetary Quantitative Easing – further QE instruments for the US and partly Japan incentive policies has failed in Europe reality and have been raising up concerns on how does banking supervisor and finance sustainability regulator in face of European Central Bank correct understand monetary mechanism of Euro system and its spillover effects on emerging markets. This paper will be try to answer on this question and predict further plausible steps of regulator.

More skepticism was existing regardingly to QE policy on fact, that lowering loan rate in maturity markets had provided significant outflow of investment funds from ones to emerging economies. When Federal Reserve Bank's Finance open market committee in May of 2013 [1] announced the probable plan of tapering of the security repurchasing program, the policy makers of developing markets expressed their fears on intensifying volatility swing in capital flows and asset prices. Therefore, the issue of coordinating and converging monetary policies of advanced economies to biorhythms of global economic ecosystem has been becoming increasingly important.

“While ECB policies mainly affected financial markets in the euro area, they also had positive spillovers to global markets by increasing equity prices and lowering risk aversion and credit risk... while the overall effect of policies on international yields was negligible. The euro slightly depreciated on average in response to the ECB's unconventional measures...” [1], – summarized Marcel Fratzscher, Marco Lo Duca and Roland Straub in their research paper, published in November, 2014.

But mostly it appears that market volatility and, in particular, “risk on” and “risk off” models in global markets [5] are often determined by exogenous events which are not under the direct influence of central banks, so that's why monetary transmission, which theoretically can lead to desired sustainability, in empirical evidence leads only to unpredictable turmoil. Such situation appears before Euro area, where additional liquidity injecting has not lead to appreciating equity instruments and causes funds outflow.

Due to the reasoning mentioned above, it is important to measure volatility magnitude of European and Ukrainian asset prices as a function of imposed monetary targets on main liquidity programs provided by ECB. Obtained results will help to better understand the main causalities in monetary transmission of ECB policy and provide further proposals in avoiding sluggish economy development in mature market and emerging economic system, such as a Ukraine.

After destroying outcomes of Global financial crisis European Central Bank has seriously rethought its monetary policy and set new objectives' focuses. The Federal Constitutional Court of European Union has requested the ECB on explaining, how Outright Monetary Transactions (OMTs) program could provide carrying out of its main monetary policy mandate in 11th June of 2013. Regulator commented on it in next way: “Fears of involuntary break-up of the single currency led to severe tensions in the capital markets. At the heart of those distortions lay turmoil in the government bond market...” [6]

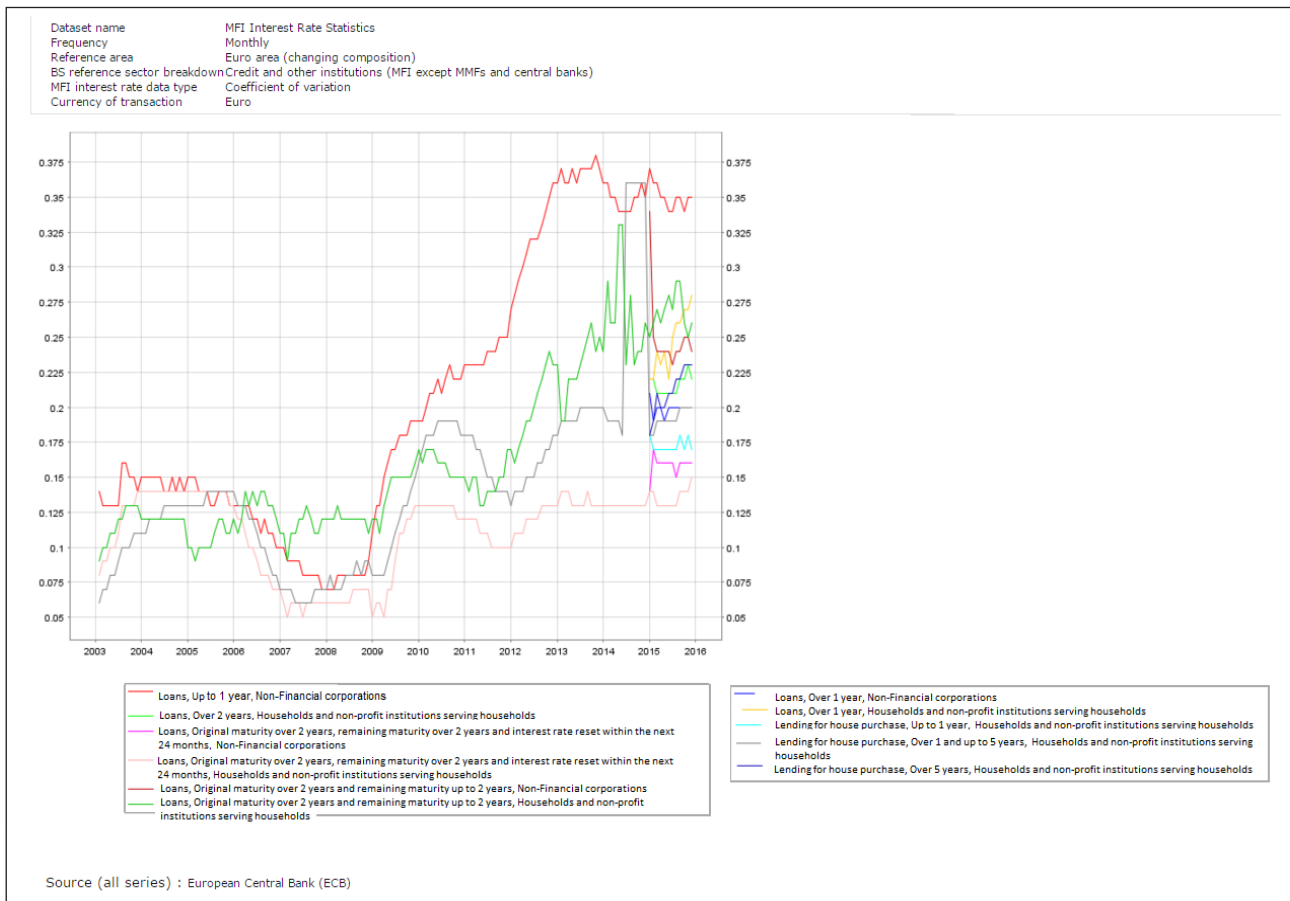
It is very important to understand relationship between yielding at debt market in European monetary system, i.e. EMS and capital movement to abroad. Thus, we will assess each effect from liquidity injection programs of ECB.

The core of monetary program was relocated to capital market by establishing remembered OMTs and repurchasing of mortgage backed securities, which was named as expanded asset purchase program (APP). The last one provides next channels of liquidity: third covered bond purchase program, asset-backed securities purchase program, public sector purchase program. With help of this non-conventional monetary tools and rates cut the regulator has expected to unfreeze deflationary economy.

The key interest rates decision of the regulator on the last meeting in 8 December 2016 the Governing Council of the ECB decided that the interest rate on the deposit facility will be maintained on 0,25 % level that is bigger on 55 basis points comparatively to the same period at last year. The interest rate on the main refinancing operations and the interest rate on the marginal lending facility will remain unchanged at 0.00% and -0.40% respectively [8]. From 21 of January in 2016 it is a gross decrease in 1.08 % in key rate with average sliding on 10 b.p. Such minus rate move has influenced on desynchronization of lending and saving rate valuing across the Euro area countries.

Regarding non-standard policy measures, regulator will continue its purchases under the asset purchase programme (APP) at the current monthly pace of 80 billion euros until the end of March 2017 [9].

If until to 2009 the variation of credit rate dispersion among advanced and developing European countries was under 15 basis points (fig. 1), so after 2013-2014 it has hit at one third of rate disperse to average value.

Fig. 1. The coefficient of variation of the credit rate disperse within countries in EU

Source: European Central Bank (2016) [12]

It can be explained by over margined credit market of such countries as Spain, Italy, Greece and Ireland due to their rising defaulting risk. Due to that reason the ECB next decisions on downing key lending rates will fail and provide new risen volatility in Euro quoting, unemployment rising and output slowing.

The most volatility is being seen in short-term loans for non-financial corporations and indeed most stable lending rate is been seeing in loan with over and up 2 years' maturity. The last conclusion non-standardly contradicts the duration theory and its must be considered in further assumptions on poor performance of the monetary transmission mechanism.

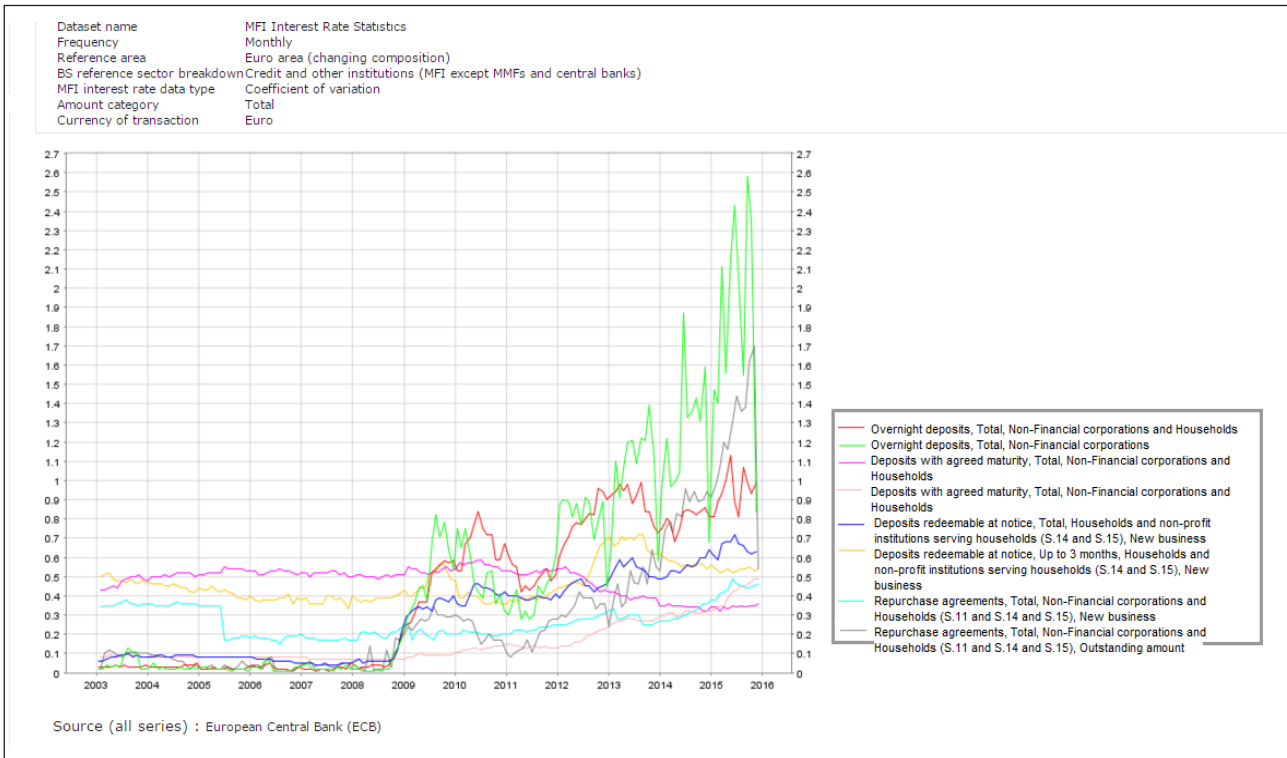
Such causality we can find in deposit facility valuing, where the overnight savings for non-financial corporation demonstrated the 2,6 times variance of random variable from average point. Surprisingly current deposit rate has moved more homogeneously and REPO instruments also has stable pace of yield growth (fig. 2).

Summarizing all above saying we conclude that slow pace of yield growth and risen volatility under outflow funds pressure loops to new circle of deflation pressure. The same conclusions have been done at World Economic Forum at the beginning of 2016, where the European finance crisis was one of the first

issue on agenda. For instance, the Italian ministry of finance Pier Carlo Padoan said at CNBC panel: "The way the US responded to financial crisis was proved to be more efficient [than in EU] in a few ways. The sequencing of adjustments was different: the US first target of adjustments was financial system and fiscal position came after of that. EU done the opposite" [11]. The prevailing of rebounding balance of fiscal position for EU monetary strategy is more important, than sustainability in finance system. And last one is the main reason of ineffectiveness of monetary transmission in EU and risen volatility in a capital markets.

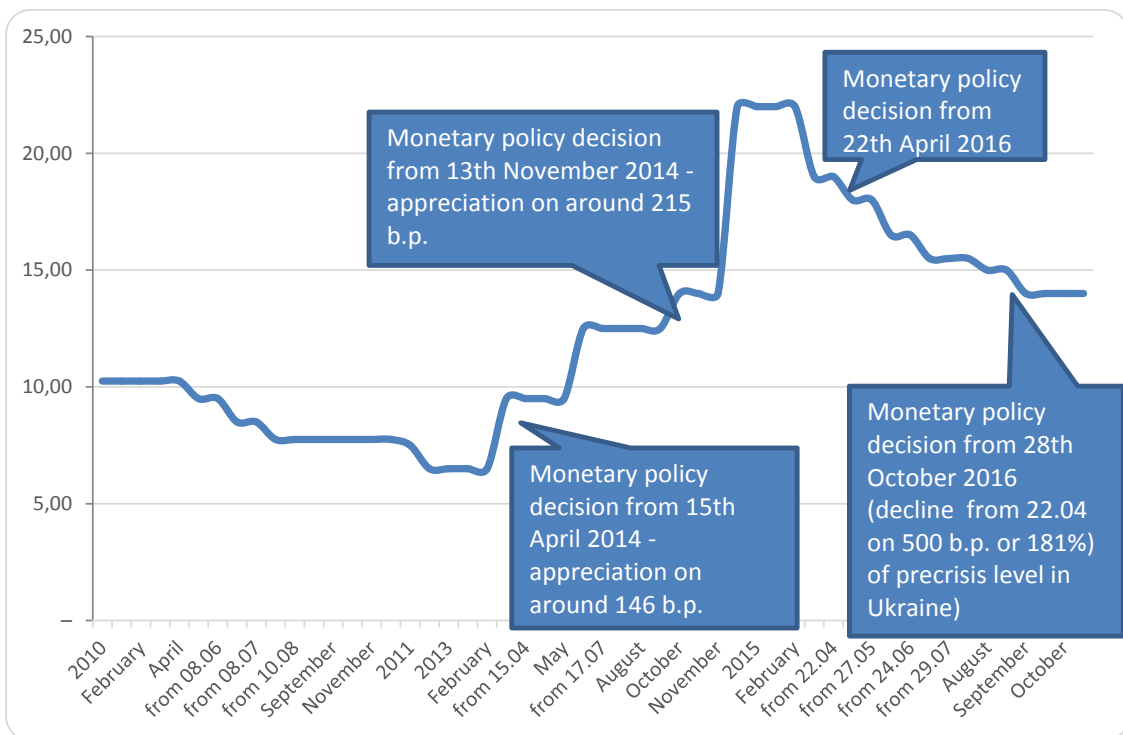
If we will make some comments on National Bank of Ukraine (hereinafter – NBU) unconventional actions, we will get next conclusions.

At the period of anchoring hryvnia's rate the discount rate was set without assuming the objectives on meeting desired level of CPI and exchange rate pass-through into asset channel prices. But after restoring the stability in banking sector the worth of liquidity has been gradually lowered on 40 basis points, but it has not affecting into the rising of aggregate demand due to poor level of credit transmission channel in monetary mechanism in Ukraine (28.7% share of credit channel in 2011, and 4 % – in 2014, 3.9% – in 2016) [13] (fig. 3).

Fig. 2. The coefficient of variation of the deposit rate disperse within countries in EU

Source: European Central Bank (2016) [12]

Fig.3. The dynamics of NBU's discount rate

Source: Monetary statistics of NBU (2016) [13]

Also, Lepushynskiy [5, p. 11-12] argued that low efficiency of monetary transmission was related to lack of flexibility in foreign exchange rate setting and

therefore level of responsiveness of reaction function was very unpredictable and caused a very disperse change in CPI level. But after political crisis in

2013-2014 at the beginning of 2014 NBU has made decision on putting foreign exchange rate in free-float with the record low level of international reserves with 26.4% of level in January 2017 and 19.9% of pre-crisis level [14]. That's why NBU had to rise discount rate on 338%. Now after implementing de-jure of the regime framework of inflation targeting the NBU has stabilized inflation at 13% and provided several cut rates, the schedule of which it can be seen at figure 3.

Although after such step of releasing foreign exchange rate pricing into free-float leads to more openness Ukrainian to external shocks, and especially negative interest rate policy of mature economies monetary authorities.

Main results. Thus, let consider how percent targets of ECB have been affecting the capital and equity market in European countries and one emerging country (in modeling is figured Ukraine example). We used approach as proposed by Stephane Dees (2016) in exercise for European countries suffered from sovereign debt crisis. from Ukraine was included with the aim to assess the influence from interest rate policy of European regulator on asset price channel in first one. EU is the second largest world market, neighbor, and strategic trade partner of Ukraine today with constant level of import share of 37% in October of 2016, which is exceeded CIS counties' stake of trade on 170% [12]. We make hypothesis that interest rate policy of ECB supports rising of net financial account in Ukrainian balance of payment, which further transmits to increasing of volume real estate building and due to poor aggregate demand in Ukraine nowadays it might be caused price slump in real estate assets and depreciation of hryvnia's exchange rate.

For that we have built system of VAR equations, which describes relationships between asset yield curve (Y_t) and rates of OMTs, SMP, SLTRO (Supplementary Long-term Refinancing Operations) and VLTRO (Very Long-term Refinancing Operations):

$$Y_t = \beta_t \cdot MP[OMT_t, SMP_t, SLTRO_t, VLTRO_t] + \sigma(OMT_t, SMP_t, SLTRO_t, VLTRO_t)\varepsilon_t \quad (1)$$

where β – slope of endogenous variable, $MP[OMT_t, SMP_t, SLTRO_t, VLTRO_t]$ – matrix missives from non-conventional liquidity injections.

We also has included for increasing LR statistics lagged values of residuals, thus we have obtained ARIMA(p, t, q) process. Therefore, we will use GARMA-CH process, where standard error will adjust biased estimators and make ones robust to heteroscedasticity.

So, the model will be transformed in a next way:

$$Y_t = \beta \cdot MP[OMT_t, SMP_t, SLTRO_t, VLTRO_t] + \sum_{i=1}^p P_i^{p-i} \cdot \varepsilon_{t-i} + iu_t \quad (2)$$

This function will be an interest rate transmission link, which impulse furtherly will be included into regression of Ukrainian asset market. Assessments result will be shown in Result section.

Results. But this approach does not consider whether financial variables data set makes a significant contribution on changing real sector business cycle. In this way, we may use approach of Stephane Dees (2016), which extends research in this field in a next way: proposed model now includes additionally property prices, which comprises monetary and credit variables in terms of determining how is housing market capturing all the features of the financial cycle [2, p. 22-23].

Therefore, we will assess relationship between interest rate policy targets of ECB and Ukrainian capital movement tendency and next its influence on the asset price transmission.

Targeted in Ukrainian variable set asset prices series depend on euro area interests and capital movement into Ukrainian next sequence:

$$Y_t = -6.511 \cdot DF_{t-4} - 24.769 \cdot DF_{t-5} + 4.922 \cdot EONIA_{t-2} - 14.577 \cdot EONIA_{t-3} - 0.2198 \cdot MLF_{t-2} + 21.114 \cdot MLF_{t-3} + 8.212 \cdot PP_{EUT-1} + 0.531 \cdot PP_{EUT-2} - 12.216 \cdot SLTRO_{t-1} + 16.402 \cdot SLTRO_{t-2} + 2.230 \cdot VLTRO_{t-2} - 0.018 \cdot VLTRO_{t-3} - 0.405 \cdot NFA_{t-1} - 0.162 \cdot NFA_{t-2} - 0.089 \cdot DI_{t-1} - 0.005 \cdot DI_{t-2} + 0.012 \cdot NEFER_{t-1} - 0.032 \cdot NEFER_{t-2} - 21.852 \quad (3)$$

where DF_{t-i} , $EONIA_{t-i}$, MLF_{t-i} , PP_{EUT-i} , $SLTRO_{t-i}$, $VLTRO_{t-i}$, NFA_{t-i} , DI_{t-i} , $NEFER_{t-i}$ – respectively deposit facility, interest rate EONIA, marginal lending facility, property prices in 18 EU countries, supplementary long-term refinancing operation rate, very long term refinancing operation rate, net financial account of balance of payments in Ukraine, direct investment into Ukraine, t – time period, i – lag ($i=1_2$).

Estimation was done for 22 quarters from fourth quarter of 2010 year till to third quarter of 2016. Model was adequate in terms of unbiasedness of estimators, consistency of chosen variable set (accordingly to ACF and LM test), and fulfilling statistical references. For this panel, it has been obtained next summarization. The estimation was conducted in R software, package “var” and “forecast”.

In second quarter increasing spiral of the direct investment in 100 basis point causes the next consequent decreasing of 8.9 b.p. in asset prices in Ukraine. More quickly the net financial account reacts in downward movement on 40.5 b.p. in next quarter. Such effect supports by increasing rate of supplementary long-term refinancing, marginal lending facility and deposit facility in 1 % in first quarter after event and evokes next decreasing of asset prices in Ukraine on 12.216, 0.22 in next first, second quarters and 6.511 in fifth quarters respectively. Rising in third quarter of EONIA rate influences on a sliding of asset prices on about 14.6 %.

But If we consider effects on net financial account of a balance of payment in Ukraine, we will see that

increase in deposit facility rate will in third quarter reinforce deficit in financial operation result and in second quarter it will be widen on around 50%. Financial account balance will be risen on 27 times after 1% increase of flexible rate EONIA in next two consecutive quarters, further effect is eroding. Increase in property prices in European market leads firstly to growing inflows on financial operation on 26.7 % and then it moderates to a size of 4.2% per 1% of appreciation of real estate.

Very interesting fact that rising of asset prices in Ukraine provokes elevating of a worth of real estate in 18 EU countries on 12.2 basis point in second quarter and approximately 1.88% of depreciation in third quarter. Thus, it has proved that capital spillover in Ukraine strongly depends on interest rate policy persuaded by ECB and subsequently effects on future asset market appreciation. But it contradicts that fact of increasing of inward capital movement from wealth European countries capital provokes rising of asset prices' level in Ukraine.

But negative interest rates policy decision under such conditions still lead to depreciation of hryvnia's rate. Under decreasing deposit facility rate foreign exchange rate is devaluated on 53 times after 2 consecutive quarters. Therefore, our hypothesis is justified in place of devaluation of foreign exchange rate under risen financial capital inflow movements (fig. 4).

The size of heteroscedasticity of asset price channel has increased starting from 3 till 17 quarters and at 18th quarter it has been gone out. Also, we must consider that each percentage point of appreciation of asset prices affecting in 5.1 points of appreciation exchange rate of hryvnia, that it has proved an existing relationship between asset channel variable and foreign exchange rate of hryvnia.

If we will consider the time of response of an inward direct investment on an answer of appreciation of assets in Ukraine, we can experience that in sixth month after inward price trend at real estate market on each percent of appreciation will be obtained a 32.7 b.p. of gain in net direct investment position (fig. 5).

And we see controversial relationship if direct investment will rise at present time the asset prices in next two months will be declined in 31 b.p. That's why additional direct inward investments influence on reducing of asset prices and then transmits into devaluation of foreign exchange rate (fig. 6).

The financial account time series are considerably moving homogeneously and error only increases in 7 and then 11 quarters. Thus, internal factor autocorrelation relationship does not effect on asset price channel regression model (fig. 7).

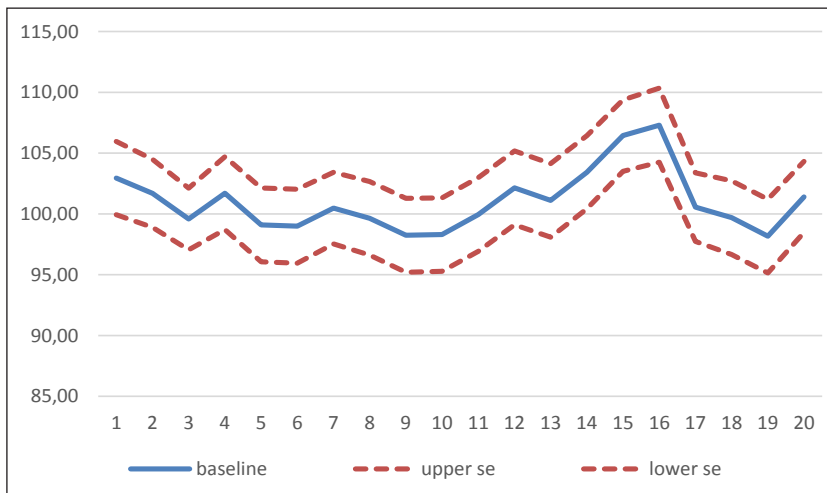
The EONIA rate function has more homogeneously distributed error, which increases from 6 to 9 quarter

Table 1

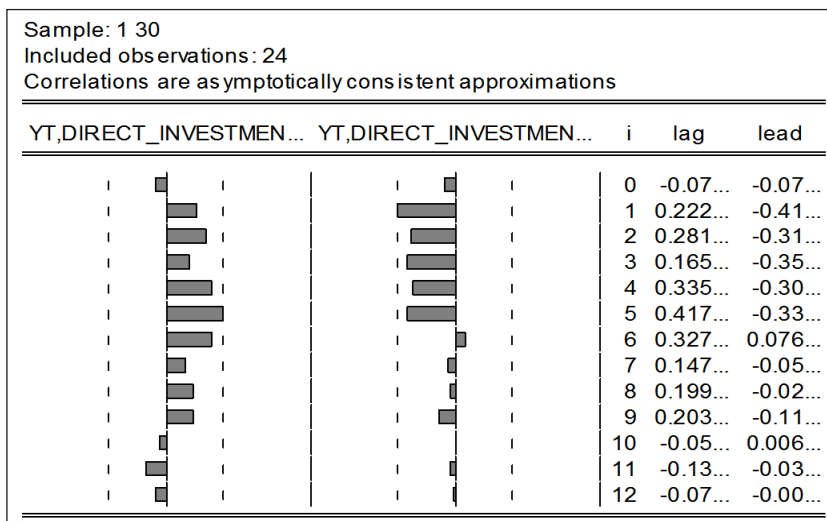
VAR model of interest rate policy of ECB transmission on Ukrainian asset market with lagged variable in 1 and 2 quarters¹

Coefficient, standard error, t-statistics	Ukrainian variables			European variables					
	Yt	Net financial account (0)	Direct investment (0)	Deposit facility (-3)	EONIA (-1)	MLF (-1)	PROPERTY_PRICES_IN_EU_COUNTRIES(0)	SLTRO_MRO(0)	VLTRO (-1)
Net financial account (-1)	-0.405 0.665 [-0.609]	-0.985 0.174 [-5.664]	0.048 0.147 [0.323]	0.021 0.001 [27.776]	0.003 0.045 [0.055]	0.035 0.013 [2.698]	0.166 0.244 [0.679]	-0.002 0.028 [-0.074]	-0.007 0.035 [-0.209]
Net financial account (-2)	-0.162 0.383 [-0.423]	-0.705 0.1 [-7.048]	0.209 0.084 [2.478]	-0.021 4.000·10 ⁻⁴ [-48.311]	-0.019 0.026 [-0.737]	-0.016 0.007 [-2.113]	0.097 0.14 [0.691]	-0.015 0.016 [-0.911]	-0.082 0.02 [-4.083]
Direct investment (-1)	-0.089 0.738 [-0.12]	-0.282 0.193 [-1.464]	1.29 0.163 [7.924]	-0.029 0.001 [-34.738]	-0.042 0.05 [-0.847]	-0.013 0.014 [-0.928]	-0.015 0.271 [-0.054]	0.011 0.031 [0.346]	-0.058 0.039 [-1.495]
Direct investment (-2)	-0.005 0.757 [-0.007]	-0.569 0.198 [-2.873]	1.711 0.167 [10.241]	-0.068 0.001 [-78.344]	-0.047 0.051 [-0.931]	-0.061 0.015 [-4.167]	-0.125 0.278 [0.452]	-0.047 0.032 [-1.48]	-0.097 0.03 [-2.467]
Intercept	-21.852 416.384 [-0.053]	-656.657 108.919 [-6.029]	947.629 91.913 [10.31]	-20.814 0.477 [-43.602]	-3.511 28.227 [-1.124]	-23.343 8.019 [-1.137]	2.203 0.056 [0.014]	-41.55 17.352 [-2.395]	21.601 21.716 [0.995]
R ²	0.928	0.999	0.999	0.999	0.977	0.993	0.973	0.942	0.977
Akaike informational criterion (AIC)	53.317	7.342	-23.859	-20.782	-18.417	-12.611	38.382	-20.952	35.694
Schwarz criterion (SC)	73.231	27.256	-3.944	-0.866	1.498	7.303	58.296	-1.037	-15.779

¹ ECB data warehouse [12], NBU website statistics [13–15] and author's estimation. In second line and squared brackets gives the standard error value and t-statistics.

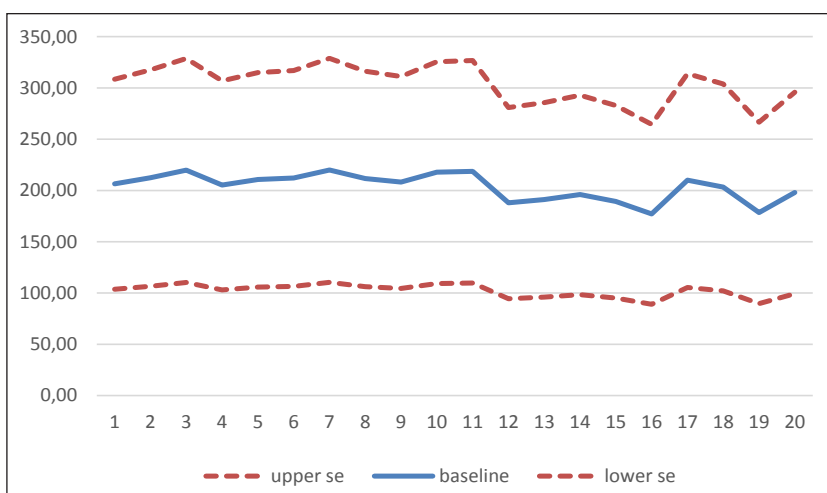

Fig. 4. Reaction function of asset prices in Ukraine in one standard error
 Source: author's estimations

Fig. 5. Correlogram for asset prices in Ukraine and Direct inward investment data set

Source: author's estimations

Fig. 6. Reaction function of net financial account in Ukraine in one standard error

Source: author's estimations

and then decreases at 11th quarter. Also, all interest rate panel has significant time drift, which will cause the cointegration in asset autoregression model. Using error-correction procedures of Engle (1987) and approach described in previous our investigation [4] such error variation can be overcome.

Conclusions. The relation between liquidity injection of ECB and capital spillover in emerging economy system is clear and demonstrates negative correlation in EU countries under sovereign stress and Ukraine and positive direction vector of yields movement in advanced countries. It is the cost of saving single currency model, where obtaining the convergence of finance indicators becomes increasingly complicated and produces new trade off in small open economies such as Ukraine, which is more depended from EU market. Under continuing movements in negative interest rates zone it might have been affected the inflows in net financial account and depreciation of hryvnia's exchange rate. Due to decreasing of purchasing power of economic agents in Ukraine the real estate price asset will be declined. Therefore, with aim to rebound finance balance in Ukraine next consequences must be considered and employed:

1. Gradually must be employed target on raising rate of the marginal lending facility with an aim to thinning lending margins in European countries under default pressure.

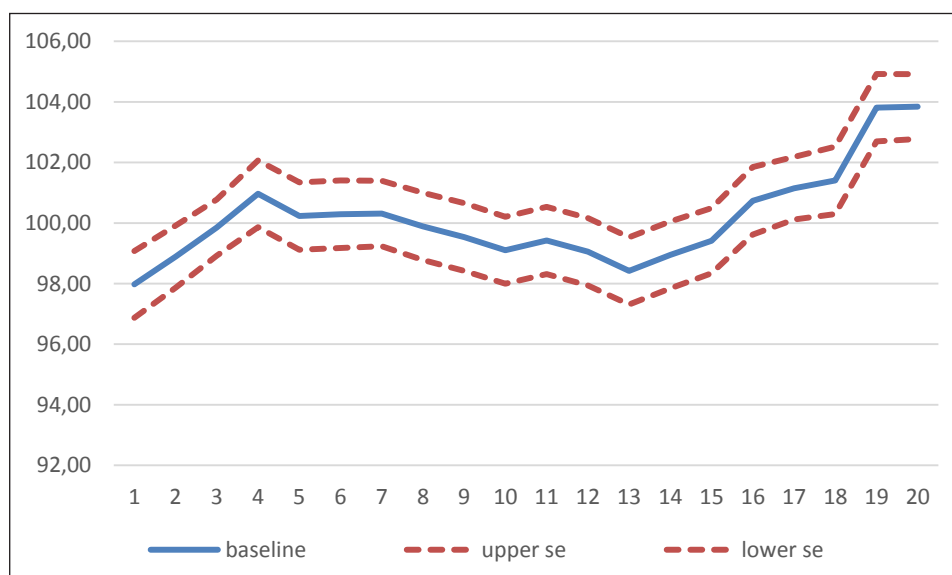
2. The further extension of the liquidity injection through asset purchase program will strengthen capital spillover between EU market and Ukraine.

3. Net financial account shifts will cause the depreciation of real estate market and effect on hryvnia's exchange rate devaluation.

Therefore, proposed VAR model will throw the light on effects caused by external capital market shocks in Ukraine and further transmission into foreign exchange transmission channel.

That is why European Central Bank must provide unconventional

Fig. 7. Reaction function of EONIA in EU countries in one standard error

Source: author's estimations

monetary policy by setting such level of interest rates, that will transmit into lowering margin between wealth countries and countries of Euro area under sovereign stress. Furthermore, National Bank of Ukraine in an answer of such unconventional measurement taken by ECB must considered risk of additional appreciation pressure of hryvnia and that's why must ease the regulation limits on outflow of capital.

REFERENCES:

1. Fratzscher M., Duca M. Lo, Straub R., (2014). ECB Unconventional monetary policy actions: market impact, international spillovers and transmission channels, Paper presented at the 15th Jacques Polak Annual Research Conference, hosted by the IMF. https://www.imf.org/external/np/res/seminars/2014/arc/pdf/fratzscher_loluca_straub.pdf&sa=U&ved=0ahUKEwiQ_4-ym8_KAhXJ2SwKHfK-C5wQFgggMAU&sig2=v-PAETvUOFJRH8tS9nkAnw&usg=AFQjCNEqM1F3Sast2NpqcHuMwCKN0JY4Uw.
2. Stephane, D., (2016). Credit, asset prices and business cycles at the global level, ECB Working paper № 1895, April (2016). <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/1895>.
3. Borio, C., 2012. The financial cycle and macroeconomics: What have we learned? BIS Working Paper 395.
4. Klishchuk O., (2016). Enhancing of methods to avoid non-stationary in autoregressive models of free-floating hryvnyas exchange rate. Association 1901 "SEPIKE", Ed.15, (2016), 91-96.
5. Lepushynskiy V., (2010). Scientific and methodological fundamentals of assessment of monetary policy effectiveness in Ukraine. Manuscript. dissertation for

candidate's degree in Economics by specialty 08.00.08, Money, finance and credit, State Highest Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of National Bank of Ukraine", Sumy, (2010), 24 p.

6. Introductory statement by the ECB in the proceedings before the Federal Constitutional Court. ECB website. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2013/html/sp130611.en.html>.
7. B. Bernanke, (2012). Challenges of the Global Financial System: Risks and Governance under Evolving Globalization, Tokyo, October 14, (2012). <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20121014a.htm>.
8. Transmission mechanism of monetary policy. ECB website. <https://www.ecb.europa.eu/mopo/intro/transmission/html/index.en.html>.
9. ECB official website. Monetary policy decision from December, 8, (2016). <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2016/html/pr161208.en.html>.
10. Monthly bulletin of ECB. October of 2012. https://www.ecb.europa.eu/mopo/pdf/mb201210en_box1.pdf?521f03747385a79fed4b4e60a13ad36b.
11. US respond to the crisis is better than EU: Italian min fin. CNBC video. <https://video.cnbc.com/gallery/?video=3000486631>.
12. [dataset] Statistical data warehouse of ECB. <http://sdw.ecb.europa.eu/reports.do?node=10000016>.
13. [dataset] Monetary statistics. National bank of Ukraine website. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65833&cat_id=44578.
14. [dataset] International sector statistics. National bank of Ukraine website. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=77DD7AAFF15BDCE7CF373481B3E67AC4?art_id=44502&cat_id=44446.
15. [dataset] Macroeconomic statistics. National bank of Ukraine website. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=23487024&cat_id=57896.

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ:
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ
НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВELEMENTS OF ACCOUNTING METHOD: FEATURES OF APPLICATION
IN THE ACTIVITIES OF NON-BANK FINANCIAL-CREDIT INSTITUTIONS

У статті розглянуто підходи до композитарності методу бухгалтерського обліку, визначено їх взаємозумовленість та взаємодоповнюваність. Сформульовано визначення методу бухгалтерського обліку як системи способів та прийомів, що забезпечує відображення предмета бухгалтерського обліку, та побудовано схему його композитарності. Надаючи перевагу адитивному підходу, висловлено власне бачення на назви та зміст елементів методу. Ідентифіковано особливості застосування елементів методу бухгалтерського обліку в процесі формування корисної інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ та окреслено тенденції їх змін.

Ключові слова: елементи методу бухгалтерського обліку, документування, оцінювання, рахунок, подвійний запис, балансове узагальнення, звітність, небанківські фінансово-кредитні установи.

В статье рассмотрены подходы к композитарности метода бухгалтерского учета, определены их взаимобусловленность и взаимодополняемость. Сформулировано определение метода бухгалтерского учета как системы способов и приемов, которая обеспечивает отображение предмета бухгалтерского учета, и построена схема его композитарности. Отдавая предпочтение аддитивному подходу, высказано собствен-

ное видение названия и содержания элементов метода. Идентифицированы особенности применения элементов метода бухгалтерского учета в процессе формирования полезной информации о деятельности небанковских финансово-кредитных учреждений и намечены тенденции их изменения.

Ключевые слова: элементы метода бухгалтерского учета, документирование, оценивание, счет, двойная запись, балансовое обобщение, отчетность, небанковские финансово-кредитные учреждения.

In the article approaches to the compositeness of the accounting method are considered, their interdependence and complementarity are determined. The definition of the accounting method is formulated (system of ways and techniques, which ensure the display of the accounting subject) and a scheme of its compositeness is constructed. Giving preference to the additive approach, own vision to the titles and contents of the elements of the method is expressed. The specifics of the application of elements of the accounting method in the process of generating useful information about the non-banking financial and credit institutions' activities are identified and trends of their change are outlined.

Key words: elements of accounting method, documentation, estimation, account, double entry, balance generalization, reporting, non-bank financial and credit institutions.

УДК 657.37:336.73

Гончаренко О.О.

к.е.н., доцент,
професор кафедри обліку
і оподаткування
Черкаський інститут
«Університет банківської справи»

Постановка проблеми. Небанківські фінансово-кредитні установи (кредитні спілки, фінансові компанії, кредитні організації – юридичні особи публічного права, ломбарди, інші кредитні установи) відіграють важливу роль на вітчизняному ринку фінансових послуг, забезпечуючи споживачів унікальними послугами. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, вимагають перебудови бухгалтерського обліку зазначених установ, що передусім пов'язане із запровадженням нормативних вимог до застосування міжнародних стандартів фінансової звітності. Саме такі зміни і зумовлюють напрями розвитку методології бухгалтерського обліку, що є теоретичною основою формування та узагальнення інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ. Одним із таких напрямів є адаптація складників методу бухгалтерського обліку до змін внутрішнього та зовнішнього середовища для забезпечення формування корисної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження методології бухгалтерського обліку проводилися як вітчизняними, так й іноземними вченими: П.П. Німчиновим, Л.М. Кіндрацькою, О.М. Петруком, Ф.Ф. Бутинцем, Н.М. Малюгою, М.С. Пушкарем, Я.В. Соколовим, Л.К. Нікандровою, В.П. Астаховим, І.С. Хендріксем, М.Ф. Ван Бредом, М.В.І. Глаутерем, Б. Андердауном, А.Р. Белкаоєм, Дж. Годфреєм, А. Ходгсоном, А. Таркаєм, Дж. Гамілтоном, С. Холмсом. Окрім зазначених дослідників, питанням сутності та композитарності методу бухгалтерського обліку присвячено праці О.А. Лаговської, С.М. Деньги і Ю.А. Вериги, М.Д. Акат'євої, В.І. Кузь, М.А. Проданчука, Т.Г. Камінської, Н.А. Канцедал. Окремі елементи методу бухгалтерського обліку були об'єктами наукових досліджень М.І. Бондара, Л.В. Чижевської, Т.А. Давидюк, Н.В. Гудзь і Н.М. Підлужної, Т.П. Смержанюк, Ю.А. Бабаєва та ін. Визнаючи здобутки зазначених авторів, доречно відзначити, що їхні доробки не врахову-

вали специфіки небанківського фінансово-кредитного сектору, що зумовлює дослідження впливу останнього на модифікацію складників методу бухгалтерського обліку.

Постановка завдання. Метою дослідження є ідентифікація особливостей застосування елементів методу бухгалтерського обліку в процесі формування корисної інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ, а також окреслення тенденцій їх змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Плюралізм наукових поглядів на поняття та композитарність методу бухгалтерського обліку можна звести до двох підходів: адитивного (сукупність способів і прийомів) та процедурного (послідовність здійснення облікових процедур). Проте визначені підходи не виключають один одного, а скоріше є взаємозумовлюючими та взаємодовнюючими (рис. 1). Відповідно, метод бухгалтерського обліку доречно визначати через поняття «система», яка передбачає упорядкованість (визначену послідовність) та структурованість, а саме: система способів¹ та прийомів², що забезпечують відображення предмета бухгалтерського обліку.

Розвиток фінансової системи, зокрема розширення інфраструктури небанківських фінансово-кредитних установ, видів та механізмів кредиту-

вання, стимулює процес розвитку бухгалтерського обліку як на емпіричному, так і на теоретичному рівні. Враховуючи зазначене, можна прослідкувати чіткі ознаки генезису елементів методу бухгалтерського обліку в системі інформаційного забезпечення діяльності небанківських фінансово-кредитних установ.

Основною діяльністю небанківських фінансово-кредитних установ є кредитування як за рахунок власних, так і залучених коштів, що зумовлює переважування серед об'єктів бухгалтерського обліку фінансових інструментів та операцій із ними. МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання», визнаючи фінансовий інструмент як будь-який контракт, який призводить до виникнення фінансового активу в одного суб'єкта господарювання та фінансового зобов'язання або інструмента капіталу – у іншого суб'єкта господарювання [1], підкреслює важливість застосування документування як способу первинного спостереження і реєстрації господарських операцій у первинних бухгалтерських документах.

Документування процесу кредитування повинно здійснюватися на постійній основі від моменту підписання договору з клієнтом і до моменту повного його закриття та проведення звірки. Важливим у цьому разі є те, що відсутність первинних документів унеможливує повернення вида-

Рис. 1. Композитарність методу бухгалтерського обліку

Джерело: побудовано автором

¹ Спосіб – комбінація прийомів, техніка їх застосування.

² Прийом – дія або послідовність дій для здійснення чого-небудь.

ного кредиту та нарахованих відсотків у судовому порядку. Відповідно, можна констатувати наявність прямого взаємозв'язку між документуванням та потенційними фінансовими результатами діяльності небанківських фінансово-кредитних установ. Окрім того, документування забезпечує реалізацію функцій бухгалтерського обліку (контрольної, інформаційної, аналітичної, соціальної), що проявляється у причинно-наслідковому зв'язку: будь-яка функція бухгалтерського обліку може бути реалізована лише тоді, коли використовується документування.

Розвиток технологій та необхідність виконання небанківськими фінансово-кредитними установами технологічних вимог ліцензійних умов (наявність відповідних облікових та реєструючих систем, комп'ютерної техніки) [2] спричинює модифікацію документування у частині заміни паперових носіїв інформації на електронні, що водночас змінює прийоми спостереження і реєстрації господарських операцій. У практичній діяльності небанківських фінансово-кредитних установ такі зміни стали можливими у зв'язку з поширенням використання електронних цифрових підписів як суб'єктами господарювання, так і фізичними особами. Проте використання електронних документів не змінює переліку обов'язкових реквізитів, серед яких у 2017 р. відбулися зміни, які стосувалися відміни обов'язкового застосування печаток суб'єктами господарювання [3].

Такі законодавчі корективи, з одного боку, сприяють спрощенню умов ведення бізнесу в країні, але з іншого – створюють підґрунтя для шахрайських дій, передусім у фінансовій сфері. Саме тому переважна більшість небанківських фінансово-кредитних установ продовжує використовувати печатки у господарській діяльності та зазначає про таку необхідність у внутрішніх положеннях (наказі про організацію бухгалтерського обліку та внутрішньому положенні про документообіг).

Окрім документування, первинне спостереження забезпечується інвентаризацією як способом перевірки фактичного обсягу і стану активів та джерел їх формування. Однак інвентаризація як елемент методу в системі інформаційного забезпечення діяльності небанківських фінансово-кредитних установ утратила свою актуальність. Матеріальні активи, що становлять незначну частку в активах фінансових установ, дійсно потребують інвентаризації, хоча виявлені інвентаризаційні різниці не здійснюють суттєвого впливу на фінансові результати діяльності, а тому організаційні вимоги до інвентаризації повинні враховувати принцип економічної доцільності. Щодо інвентаризації розрахунків, то варто зазначити, що більшість небанківських фінансово-кредитних установ надає короткотермінові фінансові послуги, а тому проведення звірки не завжди є економічно виправда-

ним. Під час надання довгострокових фінансових послуг інвентаризація розрахунків є ефективною і доречною, оскільки дає змогу підтвердити дані бухгалтерського обліку щодо сумнівності та величини заборгованостей.

Наявність та використання облікових та реєструючих систем небанківськими фінансово-кредитними установами зменшує ризики виникнення помилок у розрахунках, хоча не виключає використання інвентаризації, яка здебільшого набуває вигляду прописаних функцій програмного забезпечення.

Оцінювання як спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику для небанківських фінансово-кредитних установ набуває надзвичайно великого значення, оскільки фінансові послуги характеризуються підвищеним ризиком.

Процес оцінювання передбачає вибір одного прийому (методу) оцінки з «поля оцінок», яке є «впорядкованою сукупністю отриманих за допомогою різних методів варіантів квантифікації єдиного факту господарського життя» [4, с. 206]. Такий вибір є результатом професійного судження бухгалтера, ключовими аспектами якого є думка професійного бухгалтера, добросовісне висловлювання, господарська ситуація, корисний опис, управлінські рішення [5].

Враховуючи обов'язковість застосування небанківськими фінансово-кредитними установами міжнародних стандартів фінансової звітності, «поле оцінок» передбачає такі варіанти: історична вартість (historical cost), справедлива вартість (fair value), чиста вартість реалізації (net realisable value), вартість використання (value in use), вартість виконання (fulfilment value), амортизована вартість (amortised cost).

Активи та зобов'язання небанківських фінансово-кредитних установ більше як на 70% сформовані фінансовими інструментами, пріоритетною оцінкою яких, відповідно до МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», є справедлива вартість [6]. Відповідно, використання історичної вартості (собівартості) для них здебільшого втрачає сенс, оскільки така інформація про стан та діяльність фінансової установи не є актуальною та корисною, хоча й не передбачає складних розрахунків. Проте не можна виключати застосування історичної вартості небанківськими фінансово-кредитними установами в оцінці всіх своїх об'єктів бухгалтерського обліку. Навіть фінансові інструменти, що утримуються для одержання договірних грошових потоків, які є суто виплатами основної суми та процентів на непогашену частку основної суми, оцінюються за амортизованою собівартістю, яка є їхньою історичною вартістю. Різноманітність структури активів та зобов'язань, операційних циклів різних видів небанківських фінансово-кре-

дитних установ, відмінність у бізнес-моделях з управління фінансовими активами та характеристики грошових потоків за ними унеможливають виокремлення пріоритетної бази оцінки, саме тому під час вибору варіанту оцінки бухгалтер повинен керуватися такими положеннями:

– якщо для об'єкта бухгалтерського обліку нормативно визначений єдиний варіант оцінки, який достовірно відображає його в грошовій оцінці, то вибирається визначений варіант;

– якщо для об'єкта бухгалтерського обліку нормативно визначений єдиний варіант оцінки, який достовірно не відображає його в грошовій оцінці, то необхідно вибрати інший варіант оцінки, спираючись на професійне судження;

– якщо для об'єкта бухгалтерського обліку нормативно не визначений єдиний варіант оцінки, то необхідно вибрати варіант, який достовірно відображає його в грошовій оцінці, спираючись на професійне судження.

Відповідно, оцінювання у небанківських фінансово-кредитних установах модифікується у спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику, заснованому на професійному судженні бухгалтера.

Калькулювання як спосіб обчислення собівартості виготовлення продукції або виконаних робіт, наданих послуг для небанківських фінансово-кредитних установ утрачає своє значення, оскільки діяльність останніх характеризується вузькою спеціалізацією, всі витрати, як правило, пов'язані з одним видом діяльності – кредитуванням, ціна фінансових послуг (відсоткова ставка) визначається вартістю економічних ресурсів (власних і залучених) і калькулювання фінансової послуги (у класичному розумінні) втрачає економічний зміст. Інформація про витрати цікавить небанківські фінансово-кредитні установи щодо вартості залучених коштів, дотримання кошторисів, визначення результативності діяльності відокремлених підрозділів (центрів відповідальності). Відповідно, процес вартісного вимірювання витрат щодо фінансових послуг у небанківських фінансово-кредитних установах зводиться до визначення сукупної величини витрат у розрізі звітних періодів, а також фактичних та релевантних витрат за центрами відповідальності.

Групування та систематизація інформації як етап процесу бухгалтерського обліку забезпечується двома взаємопов'язаними інструментами – рахунком та подвійним записом. При цьому рахунок є способом групування та поточного відображення за певними ознаками об'єктів бухгалтерського обліку (господарських засобів та джерел їх формування), а подвійний запис є способом відображення економічної та правової подвійності фактів господарського життя (господарських процесів).

У діяльності небанківських фінансово-кредитних установ рахунок як елемент методу бухгалтерського обліку зберігає свої сутність та призначення. Проте адитивність системи бухгалтерського обліку в поєднанні з обліковою та реєструючою системами зазначених установ зумовлює можливість одночасного використання декількох групувальних ознак за багаторівневої структури рахунку без надмірних зусиль. Окрім того, необхідність фіксації та збереження інформації про одні й ті ж об'єкти в різних вартісних оцінках зумовлює широке застосування контрарних рахунків.

Ураховуючи пріоритетність для облікової системи небанківських фінансово-кредитних установ майнової концепції, об'єкти, які впливають на стан активів і пасивів балансу, відображаються на балансових рахунках (виходячи з права володіння майном), на позабалансових рахунках відображається майно, а також об'єкти прав інтелектуальної власності, зобов'язання і резерви, які не належать суб'єкту господарювання на праві власності (заставне майно, гарантії та поручительства надані та отримані тощо). При цьому ведення останніх забезпечує не лише спостереження за збереженням активів, які належать іншим особам (юридичним та/або фізичним), та дотриманням гарантій і поручительств щодо виконання зобов'язань та платежів, а й надає можливість контролювати законність здійснених із ними операцій. Тому об'єктивною необхідністю для небанківських фінансово-кредитних установ є розширене використання позабалансових рахунків та застосування до них підходів об'єктивної структурованості.

Бухгалтерські рахунки характеризують статистику бухгалтерського обліку, динаміка ж останнього забезпечується подвійним записом, який є результатом двоїстого, діалектичного характеру кругообігу господарських засобів. «Двоїстість запису, що зачіпає майнові рахунки, зумовлена одночасною наявністю споживчої вартості й вартості, властивих об'єкту, що обліковується на такому рахунку. Двоїстість запису, характерна для рахунків, на яких відображаються зобов'язання учасників економічної події, породжена двоїстим характером процесу обміну. Отже, кожна господарська операція повинна бути відображена як мінімум на двох взаємопов'язаних рахунках в одній і тій же сумі» [7, с. 145]. У поєднанні з іншими елементами методу обліку подвійний запис утворює замкнене коло інформаційних зв'язків у системі бухгалтерських рахунків, забезпечує отримання достовірної інформації про економічний і правовий зміст фактів господарського життя [8, с. 17], а також дає змогу моделювати фінансовий стан і результати діяльності суб'єктів господарювання.

Оскільки діяльність небанківських фінансово-кредитних установ характеризується

обов'язковістю автоматизації всіх облікових процесів, то відзначається зміна техніки здійснення подвійного запису шляхом створення масиву шаблонів типових господарських операцій та автоматичного формування записів на підставі електронних форм документів. Такі зміни забезпечують підвищення контрольного значення подвійного запису, що сприяє синхронному відображенню на всіх рівнях систематизації (аналітичні і синтетичні рахунки) змін у складі, розміщенні та джерелах формування господарських засобів, а також оперативному виправленню помилок. Проте навіть технічний прогрес не нівелює «слабкі місця» подвійного запису: пропуск операції, багатократна реєстрація однієї операції, використання неправильних бухгалтерських рахунків, помилка у виборі оцінки, арифметичні помилки. Виявлення таких недоліків у практичній діяльності спонукає небанківські фінансово-кредитні установи до застосування обмежувальних контрольних фільтрів на етапі реєстрації інформації в електронних формах документів. Але, незважаючи на наявність інформаційних меж, подвійний запис у діяльності зазначених установ є оптимальним контрольним способом відображення фактів господарського життя.

Балансове узагальнення і звітність є парою елементів методу бухгалтерського обліку, що забезпечують узагальнення та агрегування підсумкових показників, які характеризують господарську діяльність суб'єкта господарювання.

Балансове узагальнення є способом узагальнення облікової інформації, сформованої на рахунках бухгалтерського обліку за допомогою подвійного запису, що забезпечує контроль над рівновагою згрупованих облікових даних. Прояви бухгалтерського узагальнення у системі обліку небанківських фінансово-кредитних установ різноманітні: під час формування шахового балансу, у вигляді сальдового й оборотного балансів, матричного балансу, а також звіту про фінансовий стан (балансу). Для зазначених установ в умовах обов'язкового застосування комп'ютерних технологій балансове узагальнення проводиться у таких аспектах: визначення сукупності об'єктів бухгалтерського обліку, що врівноважуються (їхній економічний зміст, назва, склад та ієрархічна підпорядкованість, взаємозв'язок між ними та їхніми частинами); окреслення сукупності та технології застосування контрольних та обмежувальних дій до облікових реєстрів та звітності, сформованих із використанням балансового прийому.

Щодо трактування у наукових колах поняття «звітність» можна виділити два підходи: акцент на техніці (спосіб представлення узагальнених, згрупованих та агрегованих облікових даних у різних ракурсах); акцент на змістовній характеристиці (система узагальнених і взаємопов'язаних показ-

ників поточного обліку, які характеризують об'єкти бухгалтерського обліку). Проте зазначені підходи не виключають один одного, тому раціональним підходом буде синтез зазначених трактувань: спосіб представлення узагальнених, згрупованих та агрегованих показників поточного обліку, які характеризують об'єкти бухгалтерського обліку відповідно до інформаційних запитів користувачів.

У небанківських фінансово-кредитних установах представлення узагальнених показників, як і у більшості суб'єктів господарювання, здійснюється у формі звітів, які характеризуються різною періодичністю та ступенями аналітичності. Внутрішні звіти, як правило, є оперативними, деталізованими та вузькоспеціалізованими, їх форми затверджуються керівником установи. Зовнішні звіти є регламентованими з інтервалом представлення узагальненої інформації від місяця до року. Відповідно до визначених форм представлення звітної інформації здійснюється налаштування в обліковій та реєструючій системах переліку облікових номенклатур та носіїв на етапах первинного спостереження, вимірювання, групування та систематизації, визначаються технологічні зв'язки між показниками звітності та обліковими номенклатурами, встановлюються фільтри контролю (логічні та алгебраїчні). Найперспективнішим напрямом розвитку способу представлення узагальнених показників поточного обліку зовнішнім користувачам є широке запровадження таксономії, яка передбачає електронне представлення звітів у форматі XBRL (Extensible Business Reporting Language – розширена мова ділової звітності) відповідно до переліку показників, визначених запитами користувачів, що нівелює проблеми зміни звітних форм, багаторазового формування та представлення аналогічної облікової інформації.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, за результатами проведеного дослідження встановлено, що метод бухгалтерського обліку характеризується множинністю поглядів на його композитарність, серед яких можливо виокремити два підходи: адитивний та процедурний. Зауважено, що зазначені підходи не є взаємовиключаючими, і на основі їх взаємозв'язку надано визначення методу бухгалтерського обліку як системи способів та прийомів, що забезпечує відображення предмета бухгалтерського обліку, та побудовано схему його композитарності.

Надаючи перевагу адитивному підходу і висловлюючи власне бачення на назви та зміст елементів методу бухгалтерського обліку, визначено особливості їх застосування у процесі формування корисної інформації про діяльність небанківських фінансово-кредитних установ:

– документування характеризується трансформацією в частині заміни паперових носіїв інформації на електронні, що одночасно змінює

прийоми спостереження і реєстрації господарських операцій;

- інвентаризація втрачає актуальність у зв'язку з незначною часткою матеріальних активів і здебільшого набуває вигляду прописаних функцій програмного забезпечення;

- оцінювання модифікується у спосіб відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику, заснованому на професійному судженні бухгалтера;

- калькулювання втрачає своє пряме значення, а процес вартісного вимірювання витрат щодо фінансових послуг зводиться до визначення сукупної величини витрат у розрізі звітних періодів, а також фактичних та релевантних витрат за центрами відповідальності;

- рахунок зберігає свої сутність та призначення, але характеризується одночасним використанням декількох групувальних ознак за багаторівневої структури; крім того, поширення набувають контрарні та позабалансові рахунки;

- подвійний запис характеризується зміною техніки шляхом створення масиву шаблонів типових господарських операцій та автоматичного формування записів на підставі електронних форм документів, а також застосування обмежувальних контрольних фільтрів;

- балансове узагальнення набуває ознак суто технічної процедури;

- звітність характеризується множинністю форм представлення узагальненої інформації, що всередині установи забезпечується обліковою та реєструючою системами, а для зовнішніх користувачів ефективним напрямом є електронне представлення звітів у форматі XBRL.

Ідентифікація особливостей реалізації елементів методу бухгалтерського обліку в діяльності небанківських фінансово-кредитних установ

дасть змогу забезпечити раціональну організацію системи бухгалтерського обліку та підвищить корисність облікової інформації. Вирішення питань ефективної організації системи бухгалтерського обліку в небанківських фінансово-кредитних установах є перспективою подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_029.

2. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів), затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 913. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-%D0%BF>.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами – підприємцями» від 23.03.2017 № 1982-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1982-19>.

4. Бухгалтерский учет: учебник / Ю.А. Бабаев, И.П. Комиссарова, М.С. Крашенинникова; под ред. Ю.А. Бабаева. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 476 с.

5. Лозовицький С.П. Методичні аспекти застосування професійного судження у сучасному обліку та аудиті. Сталий розвиток економіки. 2013. № 2. С. 230–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_2_50.

6. МСФЗ 9 «Фінансові інструмент». URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IFRS_9_Ukrainian.pdf.

7. Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета: учеб. пособ.; 12-е изд. М.: Вузовский учебник; ИНФРА-М, 2010. 397 с.

8. Давидюк Т.А. Подвійний запис в бухгалтерському обліку: теорія і практика застосування: автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.06.04; Нац. аграр. ун-т. К., 2003. 21 с.

НЕОБХІДНІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗГІДНО З КОНЦЕПЦІЄЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

THE NECESSITY OF IMPLEMENTATION OF THE INTERNAL AUDIT OF ENVIRONMENTAL COSTS ACCORDING TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У сучасному світі екологічний чинник діяльності підприємств набуває визначального змісту, тому що економіка й навколишнє середовище є єдиною системою і проблема їх взаємодії вимагає термінового вирішення. Масштабність екологічних проблем, зростання забруднення навколишнього природного середовища вимагають спрямування діяльності підприємств на їх усунення і спонукають до пошуку інструментів еколого-економічного управління, що базуються на принципах сталого розвитку. При цьому однією з найголовніших перешкод у розробленні і реалізації ефективної екологічної політики підприємств є відсутність належного забезпечення учасників господарської діяльності комплексною, достовірною та своєчасною інформацією про природоохоронну діяльність, тому актуальним є питання розроблення й упровадження на підприємствах системи екологічно орієнтованого аудиту витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів. У роботі розглянуто необхідність уведення теоретичних, нормативно-правових та практичних аспектів внутрішнього аудиту екологічних витрат, організації внутрішнього аудиту екологічних витрат на підприємствах України.

Ключові слова: стратегія сталого розвитку, екологічний облік, облік екологічних витрат, обліково-аналітична практика, внутрішній аудит.

В современном мире экологический фактор деятельности предприятий приобретает определяющее значение, так как экономика и окружающая среда являются единой системой и проблема их взаимодействия требует срочного решения. Масштабность экологических проблем, рост загрязнения окружающей среды требуют направления деятельности предприятий на их устранение и побуждают к поиску инструментов эколого-экономического управления, основанных на принципах устойчивого развития. При этом одним из главных препятствий для разработки и реализации эффективной экологической политики

предприятий является отсутствие надлежащего обеспечения участников хозяйственной деятельности комплексной, достоверной и своевременной информации о природоохранной деятельности, поэтому актуальным является вопрос разработки и внедрения на предприятиях системы экологически ориентированного аудита затрат на охрану и рациональное использование природных ресурсов. В работе рассмотрена необходимость введения теоретических, нормативно-правовых и практических аспектов внутреннего аудита экологических затрат, организации внутреннего аудита экологических затрат на предприятиях Украины.

Ключевые слова: стратегия устойчивого развития, экологический учет, учет экологических затрат, учетно-аналитическая практика, внутренний аудит.

The environmental factor of enterprise' activity becomes decisive in modern world because the economy and the environment is the only system and the problem of their interaction requires an urgent solution. The scale of environmental problem and the growth of environmental pollution require the activity of enterprises aimed at the elimination of these problems and encourage the search for tools for environmental and economic management. Herewith, the lack of proper provision of business entities with comprehensive, reliable and timely information on environmental activity is one of the main obstacles to the development and implementation of effective environmental policies of enterprises. Therefore, the issue of development and implementation of the system of internal audit of environmental costs is topical. In this work there have been considered the need of implementation of theoretical, regulatory and practical aspects of the internal audit of environmental costs, organization of the internal audit of environmental costs at the Ukrainian enterprises.

Key words: organization of accounting, keeping accounting records, ecological costs, environmental costs accounting, enterprise reporting, sustainable development, accounting and analytical practice, internal audit.

УДК 657

Совик М.І.

аспірант кафедри обліку та оподаткування

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. У сучасному світі екологічний чинник діяльності підприємств набуває визначального змісту, тому що економіка й навколишнє середовище є єдиною системою і проблема їх взаємодії вимагає термінового вирішення.

Актуальними напрямками розвитку економіки України в умовах євроінтеграції є збереження навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, зменшення негативного впливу діяльності людини на природу. Екологічні проблеми в Україні зростають із високою швидкістю, тому суб'єкти господарювання

повинні спрямувати свою увагу на усунення негативного впливу своєї економічної діяльності на навколишнє середовище.

Важливим інструментом забезпечення стійкого розвитку є оцінка екологічних наслідків. Тобто для зменшення негативного впливу людини на довкілля необхідно передусім виміряти (відобразити в бухгалтерському обліку) зазначений вплив, а також контролювати витрати підприємства, пов'язані із цим впливом. На даному етапі розвитку суспільства виникла необхідність справедливого (економічно виміряного та підтверджен-

ного обліком) перерозподілу природних ресурсів і контролю їх використання. Втрата невідновних у процесі праці природних ресурсів усе більше спонукає до переосмислення традиційних підходів до їх використання. За умови ігнорування об'єктів, пов'язаних з екологічною діяльністю, відсутністю відповідної методології, облікова інформація не відображає реальний стан підприємства, а бухгалтерський облік не виконує свої завдання

Однією з найголовніших перешкод розроблення і реалізації ефективної екологічної політики підприємств є відсутність належного забезпечення учасників господарської діяльності (держави, власників, виконавчих органів управління, найманих працівників) комплексною, достовірною та своєчасною інформацією про природоохоронну діяльність, тому сьогодні актуальним є питання розроблення й упровадження на підприємствах системи екологічно орієнтованого аудиту витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів, продуктом якого є саме інформація про оцінку взаємодії підприємства з довкіллям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розгляду проблем, пов'язаних з екологічною діяльністю підприємств, у бухгалтерському обліку присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних учених-економістів: С.В. Макара, В.Н. Кислого, І.В. Замули, О.М. Кондратюк, Ф.Ф. Бутинця, П.Ю. Буряка, Л.Г. Мельника, М.Г. Чумаченко, М.С. Пушкаря, Є.В. Рюміна, К.С. Саєнко, Ю.П. Беднарчука, О.М. Сухіної, А.Н. Брилева, Л. Гнилицької, В.І. Мосягіна, Є.В. Лапіна, В.С. Леня, Н.А. Трофіменко, Д.У. Санкова, Т.А. Дьоміна, С.М. Бичкової, М.Ю. Єгорова, Н.В. Пахомової, В.Н. Холіної, Д.М. Василюєва, В.Г. Широбокова, А. Белоусова, Г. Вінтера, А. Гофмана, Н. Еліаса, М. Моувена, В. Палія, Д. Панкова, Я. Соколова, Д. Хенсена, А. Шеремета та ін. Проте теоретичні, організаційно-методичні й нормативно-аналітичні аспекти бухгалтерського та управлінського обліку екологічних витрат залишаються мало розробленими. Разом із тим внутрішнім аудитом екологічних витрат, по суті, ніхто не займався. Загалом проблеми внутрішнього аудиту підприємств досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: А.А. Аренс, Р. Адамс, Р. Алборов, М.Т. Білуха, Н.І. Дорош, Т.О. Каменська, Л.П. Кулаковська, Д. Міддлтон, В.В. Немченко, В. Подольський, Г. Поляк, Дж.К. Робертсон, А. Савін, Л. Сотнікова, Я. Соколов та ін. Водночас аналіз останніх досліджень показав, що професійна практика внутрішнього аудиту практично не орієнтована на внутрішній аудит еколого-економічних процесів, зокрема екологічних витрат.

Оскільки внутрішній аудит екологічних витрат здатний ефективно впливати на діяльність підприємства, то необхідно поглиблювати та вдосконалювати теоретичні та методологічні аспекти внутрішнього аудиту саме екологічних витрат, які є

ключовим чинником ефективності діяльності підприємства згідно зі стратегією сталого розвитку.

Постановка завдання. Метою роботи є розроблення теоретичних, нормативно-правових та практичних аспектів внутрішнього аудиту екологічних витрат, організації внутрішнього аудиту екологічних витрат на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У 1992 р. на Конференції ООН щодо питань довкілля і розвитку, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро, Україна серед 178 країн підписала низку програмних документів, які визначають узгоджену політику щодо забезпечення сталого розвитку. Реалізація концепції сталого розвитку передбачає посилення екологічного складника і гармонізацію економічних та екологічних інтересів підприємств. Тобто сталий розвиток передбачає діяльність країни на принципах економічної ефективності, екологічної цілісності та соціальної справедливості [1, с. 20–21]. Саме тому в 1998 р. було затверджено Міжнародні стандарти з екологічного менеджменту та аудиту [2], а в 2004 р. прийнято Закон України «Про екологічний аудит» [3].

Конвенцією про транскордонне забруднення атмосферного повітря на великій відстані 1979 р. та протоколами до неї встановлено загальнообов'язкові правила щодо максимальних показників викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Адаптація національного законодавства у сфері охорони довкілля до європейських стандартів була передбачена Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, ратифікованою Законом України № 237/94-ВР від 10.11.1994; Планом дій «Україна – Європейський Союз», схваленим Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 і Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом 21.02.2005, Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженою Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV. Концепцію реалізації державної політики щодо скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 р. № 610. Метою цієї Концепції є визначення напрямів, пріоритетів, а також організаційних, соціально-економічних і матеріально-технічних засад реалізації державної політики у сфері обмеження та скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Основними завданнями Концепції є: створення державної системи регулювання скорочення викидів забруднюючих речовин; гармонізація природоохоронного законодавства України із законодавством ЄС щодо скорочення викидів забруднюючих речовин, викликаних антропогенною діяльністю, що призводить до підкислення, евтрофікації та

підвищення вмісту приземного озону і може стати причиною негативного впливу на здоров'я людини, природні екологічні системи та сільськогосподарські культури; організація вітчизняного виробництва сучасного технологічного та газоочисного устаткування, яке забезпечує мінімальні обсяги викидів забруднюючих речовин.

Економічна безпека підприємства залежить від впливу зовнішнього середовища. Під час формування стратегії розвитку підприємства і політики економічної безпеки доцільно вивчати й урахувати світові тенденції соціально-економічних змін. Концепція сталого розвитку включає екологічний, економічний і соціальний складники. Сутність економічного складника полягає у забезпеченні стійкого використання природного капіталу в двох аспектах: 1) за незмінної величини природного капіталу і зростання чисельності населення; 2) за зростаючої або стабільної величини природного капіталу на душу населення. Бухгалтерський облік забезпечує формування інформації про природний капітал суспільства та результати діяльності господарюючого суб'єкта. У бухгалтерському обліку фіксуються господарські операції підприємства, що здійснюються з використанням природних ресурсів або призводять до екологічних наслідків. Опрацьована в процесі обліку інформація використовується в обрахунку аналітичних показників для прийняття управлінських рішень внутрішніми і зовнішніми користувачами. Соціальний складник спрямований на забезпечення стабільності соціальних і культурних систем через справедливий розподіл благ не тільки всередині одного покоління, а й між поколіннями. Роль бухгалтерського обліку в реалізації соціального складника полягає в інформаційному забезпеченні прийняття рішень щодо справедливого розподілу відповідних благ. Екологічний складник покликаний забезпечити цілісність екосистем через збереження їхніх здібностей до самовідновлення. Інформаційним джерелом щодо кількості та якості природних систем на мікроекономічному рівні покликані слугувати дані бухгалтерського екологічного обліку. Важливим інструментом забезпечення стійкого розвитку є оцінка екологічних наслідків. Тобто для зменшення негативного впливу людини на довкілля необхідно передусім виміряти (відобразити в бухгалтерському обліку) зазначений вплив, а потім мати змогу проконтролювати правильність відображення такого впливу.

У сучасних умовах господарювання важливим елементом функціонування підприємства є наявність у його структурі служби, яка б контролювала, надавала гарантії і консультації щодо всіх процесів для підвищення достовірності й надійності інформації, що забезпечить ефективнішу діяльність підприємства. Це можливо завдяки створенню служби внутрішнього аудиту, адже тради-

ційно аудит є оптимальним методом контролю. Одним з основних напрямів внутрішнього аудиту є внутрішній аудит витрат, оскільки поряд із доходами витрати впливають на фінансовий результат діяльності підприємства, тому не може бути будь-яких неточностей у їх визначенні.

Головна відмінність екологічного аудиту від інших його видів полягає у тому, що останній повинен поєднувати та розширювати програми та методики наявних видів аудиту – виробничого, фінансової діяльності, аудиту на відповідність шляхом збору, аналізу та документації більше за звичайну кількість конкретної інформації про природокористування та природоохоронну діяльність підприємств, а також у відсутності жорстких регламентованих процедур та стандартів здійснення програм екологічних перевірок [4].

Комплексна мета екологічного аудиту зумовлює вибір типу екологічного аудиту, який, своєю чергою, передбачає конкретну методику та процедури екологічного аудиту. Вибір має бути таким, щоб забезпечувалася комплексність проведення екологічного аудиту.

Вивчаючи світовий досвід розвитку аудиту, передусім необхідно орієнтуватися на внутрішній аудит і організувати його на підприємствах за найкращими світовими зразками. Ефективна робота підприємств в умовах ринкових відносин знаходиться у сильній залежності від організації системи внутрішнього аудиту. Основною метою внутрішнього аудиту є експертна оцінка економічної політики підприємства, у тому числі й облікова, оцінка діяльності внутрішньогосподарського контролю, який здійснюється всіма його структурними підрозділами. Додатково служба внутрішнього аудиту підприємства має розв'язувати завдання не лише контрольного характеру, а й інші завдання за вимогою керівництва підприємства у зв'язку з потребами управління та специфікою основного виду діяльності, наприклад економічна діагностика, розроблення фінансової стратегії, управлінське консультування та ін. Як зовнішній, так і внутрішній аудит регламентуються Міжнародним стандартом аудиту 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту», де йдеться про значне підвищення ефективності аудиторської перевірки за наявності на підприємстві системи внутрішнього аудиту. [5] Даний стандарт визначає необхідний обсяг та мету внутрішнього аудиту, оцінку і перевірку роботи внутрішнього аудиту, використання результатів роботи внутрішнього аудиту в роботі зовнішніх аудиторів.

Структура внутрішнього аудиту екологічних витрат підприємства включає три елементи: умови проведення аудиту, систему бухгалтерського обліку і процедури аудиту. Кожний елемент розуміють як наявність правил, процедур, методики і документації, розроблених для захисту своїх

коштів, отримання надійної інформації з фінансів, підвищення ефективності роботи і дотримання відповідних вимог. У поєднанні всі перераховані елементи структури внутрішнього контролю екологічних витрат забезпечують підприємству зниження небажаного ризику ділової і фінансової діяльності.

Для організації внутрішнього контролю витрат на підприємстві необхідно здійснювати регулярний контроль правильності їх формування.

Об'єктом внутрішнього аудиту екологічних витрат є господарські операції з обліку екологічних витрат, відображені в первинних документах та облікових регістрах.

Метою внутрішнього аудиту екологічних витрат є одержання достовірної інформації з обліку екологічних витрат підприємства, класифікація екологічних витрат, яка дає змогу контролювати формування екологічних витрат та уникнення втрат.

Завдання внутрішнього аудиту екологічних витрат полягають у встановленні своєчасності та правильності формування облікових документів за здійсненими екологічними витратами та вдосконалення їх обліку, перевірці правильності визнання екологічних витрат і чинників, що викликають зміни в структурі екологічних витрат.

Внутрішній аудит екологічних витрат формується на принципах комплексності, безперервності, оптимальності, надійності, саморегуляції.

Процедури, які рекомендовано застосовувати під час проведення внутрішнього аудиту екологічних витрат: перевірка документів, підтвердження, підрахунок, опитування, аналітичні процедури.

Узагальнюючі процедури внутрішнього аудиту екологічних витрат полягають в узагальненні інформації, отриманої в процесі проведення аудиту, формулюванні висновку за результатами перевірки, оцінці ефективності прийнятого рішення щодо управління екологічними витратами та розробленні рекомендацій.

Внутрішній аудитор повинен спланувати свою роботу так, щоб правильно і своєчасно завершити аудиторську перевірку. Для виконання плану аудитор повинен підготувати в письмовій формі програму аудиторської перевірки.

Програма аудиту – це документ, що містить: завдання аудиту для конкретного об'єкта (системи контролю певних господарських операцій, залишків на рахунках бухгалтерського обліку, циклу господарських операцій тощо); процедури, необхідні для виконання поставлених завдань; обсяги і терміни їх виконання [6, с. 141].

Особливістю внутрішнього аудиту є його здійснення на підприємстві безперервно, що дає змогу своєчасно виявити систематичні недоліки в роботі персоналу та попередити їх появу в майбутньому.

Внутрішній аудит екологічних витрат є системним і строго документальним, безперервним, універсальним (суцільним) заходом. Для збору

аудиторських доказів застосовуються різні процедури. Аудиторська процедура – це певний порядок і послідовність дій аудитора для отримання необхідних аудиторських доказів на конкретній ділянці аудиту. Аудитор отримує аудиторські докази за допомогою застосування однієї чи кількох з указаних процедур: перевірка; спостереження; опитування та підтвердження; підрахунок; аналітичні процедури [7, с. 48]. Під час проведення перевірки вивчаються та перевіряються бухгалтерські регістри, документи чи матеріальні активи на правильність складання, оформлення документів, своєчасність, точність та повноту відображення в обліку.

За допомогою процедур спостереження, опитування та підтвердження, що полягає у нагляді за процесами чи процедурами, які виконуються іншими особами, в пошуку інформації, яку можна отримати від обізнаних осіб підприємства чи за його межами, одержують підтверджувальну інформацію, яка міститься в бухгалтерських регістрах. Процедура підрахунку полягає у перевірці арифметичної точності первинних документів і регістрів обліку або в самостійному здійсненні підрахунків. Аналітичні процедури передбачають аналіз найважливіших показників і співвідношень, включаючи підсумкове дослідження відхилень і взаємозв'язків, що суперечать іншій інформації, які стосуються даної справи або відхиляються від очікуваних показників. Це досягається за допомогою розрахунку коефіцієнтів, співставлення залишків на рахунках за різні облікові періоди.

Основну увагу внутрішньому аудиту слід приділяти перевірці тих показників фінансово-господарської діяльності підприємства, які можуть позитивно вплинути на ефективність виробництва, тому дослідження особливостей цілей і завдань внутрішнього аудиту витрат на виробництво, організації та технології його проведення на підприємстві є актуальними.

Для внутрішнього аудиту екологічних витрат притаманними є незалежність, об'єктивність, удосконалення діяльності підприємства, надання гарантій і консультацій. Метою внутрішнього аудиту екологічних витрат є вдосконалення природоохоронної діяльності підприємства у процесі обліку екологічних витрат і розроблення рекомендацій щодо їх усунення.

Рішення про проведення на підприємстві внутрішнього аудиту екологічних витрат повинен приймати власник підприємства. Це відбувається з урахуванням поділу еколого-економічних функцій власності й управління діяльністю підприємства, а також рівня екологічних ризиків діяльності підприємства [8, с. 167]. До основних завдань внутрішнього аудиту екологічних витрат потрібно віднести:

1. Оцінювання системи внутрішнього контролю щодо достовірності визначення екологічних

витрат, дотримання законодавства, ефективності і результативності екологічної діяльності відповідних операцій.

2. Аналіз та оцінювання ефективності системи управління екологічними ризиками з пропозиціями методів для їх усунення.

3. Оцінювання адекватності системи еколого-економічного управління підприємством.

Положення про службу внутрішнього аудиту підприємства доцільно доповнити питаннями щодо організації внутрішнього аудиту екологічних витрат. Передусім це стосується першого, другого і третього розділів. Так, Розділ 1 «Сутність, мета і завдання», потрібно доповнити такими завданнями:

- оцінювання відповідності системи менеджменту принципам галузевої системи підприємства;
- оцінювання системи внутрішнього контролю щодо достовірності екологічної інформації, зокрема екологічних витрат;
- надання гарантій щодо організації обліку екологічних витрат;
- консультування з класифікації та групування екологічних витрат.

Розділ 2 «Склад суб'єктів», на нашу думку, потрібно доповнити положенням щодо виокремлення у структурі служби внутрішнього аудиту аудитора з перевірки обліку екологічних витрат для надання гарантій і консультацій з екологічної діяльності, зокрема організації обліку екологічних витрат.

Розділ 3 «Основні об'єкти» доцільно доповнити такими об'єктами: застосовувані екологічні технології; інвестиції в екологічну діяльність підприємств; консультування з екологічного менеджменту; консультування щодо організації обліку і звітності з екологічних витрат; надання гарантій з еколого-економічної ефективності організації обліку екологічних витрат; обґрунтованість облікової політики щодо екологічних витрат.

Робота аудитора з перевірки обліку екологічних витрат повинна базуватися на двох основних якостях аудитора – незалежності та об'єктивності. При цьому, говорячи про незалежність, йдеться про рівень підпорядкованості служби внутрішнього аудиту на підприємстві, зокрема тільки власникам (найвищому керівництву) підприємства. Під об'єктивністю розуміють безпристрасність внутрішнього аудитора під час здійснення перевірки, неупередженість під час оцінювання і складання висновків.

Аудитор із перевірки обліку екологічних витрат повинен бути кваліфікованим і компетентним у цьому питанні, мати вищу спеціальну освіту. Результати перевірки він зобов'язаний подати головному аудитору.

До завдань аудитора з перевірки обліку екологічних витрат належать:

– перевірка достатності та відповідності чинним правовим актам і статуту підприємства системи еколого-економічних регламентів і регуляторів;

– перевірка правильності складання та умов виконання господарських договорів щодо екологічно чистої продукції;

– експертиза фінансової звітності, правильності організації, методології та техніки ведення бухгалтерського обліку екологічних витрат;

– експертиза достовірності обліку витрат на виробництво екологічно чистої продукції, здійснення екологічних робіт;

– розроблення та надання обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення організації підсистеми контролю, бухгалтерського обліку і розрахункової дисципліни екологічних витрат;

– підвищення ефективності еколого-економічних програм, зміни структури виробництва екологічно чистої продукції та екологічної діяльності;

– надання консультацій керівникам, службовцям і менеджерам підприємства з питань еколого-економічного управління, господарської діяльності та інших проблем;

– участь в організації підготовки до перевірки зовнішнього аудиту чи інших органів перевірки.

Внутрішній аудит екологічних витрат є дієвим інструментом оцінювання еколого-економічних ризиків, адже сконцентровується вся увага на операціях, пов'язаних з екологічними витратами. Це потрібно враховувати й у формуванні цілей аудиту.

Висновки з проведеного дослідження. Раціональна організація внутрішнього аудиту екологічних витрат надасть промисловим підприємствам можливість повно й об'єктивно враховувати екологічні аспекти їхньої діяльності, що, своєю чергою, дасть змогу своєчасно розпізнавати ризики виникнення надмірного антропогенного впливу на навколишнє середовище, своєчасно приймати запобіжні заходи, визначаючи, таким чином, екологічність траєкторії розвитку підприємства.

Внутрішній аудит екологічних витрат на підприємстві є індикатором раціональності господарювання, справедливого перерозподілу природних ресурсів, виробництва екологічно чистої продукції, виявлення проблем екологічного ризику, надходження інвестицій на підприємство та контролю негативного впливу на навколишнє середовище. Саме тому він значною мірою впливає на конкурентоспроможність господарюючого суб'єкта. Враховуючи це, перспективним напрямом удосконалення системи внутрішнього контролю підприємства є доповнення її складників еколого орієнтованим аудитом, що, своєю чергою, призведе до формування потужного інформаційного базису забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств на світовому ринку та залучення до економіки України іноземних інвестицій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Zhovinsky E.Ya., Kryuchenko N.O., Paparyha P.S. Geochemistry of Environmental Objects of the Carpathian Biosphere Reserve. Kyiv, 2013. 100 p.
2. ДСТУ ISO 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем; ДСТУ ISO14010-97. Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. К., 1998.
3. Про екологічний аудит: Закон України від 24.06.2004 № 768-IV / Верховна Рада України.
4. Сахно Л.А. Екологічний облік і аудит в реформуванні традиційної системи обліку на підприємстві. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/ekologichnyy-oblik-i-audit-v-reformuvannitradicijnoi-sistemi-obliku-na-pidpriemstvi.html>.
5. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики; пер. з англ. О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, та ін. К.: СТАТУС, 2007. 1172 с.
6. Немченко В.В., Хомутенко В.П., Хомутенко А.В. Практичний курс внутрішнього аудиту: підручник; за ред. В.В. Немченко. К.: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
7. Савченко В.Я. Аудит: навч. посіб.; 2-е изд. К.: КНЕУ, 2006. 328 с.
8. Хомик Х.Р. Організаційно-методичні засади внутрішнього аудиту екологічних витрат підприємств лісового господарства. Облік, економіка, менеджмент: наукові нотатки: міжнар. зб. наук. праць. Ч. 2; відп. ред. І.Б. Садовська. Луцьк: ЛНТУ, 2016. Вип. 1(9). С. 166–170.

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

ECONOMIC NATURE OF INTANGIBLE ASSETS AS OBJECTS OF ACCOUNTING

У статті досліджено та уточнено економічну сутність нематеріальних активів як визначального чинника отримання економічних вигід та утримання конкурентних позицій у сфері інноваційної діяльності. Досліджено дефініцію «нематеріальні активи» в контексті інтелектуального капіталу підприємства та встановлено взаємозв'язок між цими категоріями. Зазначено, що нематеріальні активи є чинником економічної стабільності підприємства, їхня цінність визначається майбутньою економічною вигодою, яку вони можуть принести.

Ключові слова: нематеріальні активи, інтелектуальний капітал, інтелектуальна власність, ідентифікація, оцінка, економічна вигода.

В статье исследована и уточнена экономическая сущность нематериальных активов как определяющего фактора получения экономических выгод и удержания конкурентных позиций в сфере инновационной деятельности. Исследована дефиниция «нематериальные активы» в контексте интеллектуального капитала предприятия

и установлена взаимосвязь между этими категориями. Отмечено, что нематериальные активы являются фактором экономической стабильности предприятия и их ценность определяется будущей экономической выгодой, которую они могут принести.
Ключевые слова: нематериальные активы, интеллектуальный капитал, интеллектуальная собственность, идентификация, оценка, экономическая выгода.

The article analyzes and clarifies the economic essence of intangible assets as a determining factor in obtaining economic benefits and maintaining competitive positions in the field of innovation activity. The definition of "intangible assets" in the context of intellectual capital of the enterprise is investigated and the relationship between these categories is established. It is noted that intangible assets are a factor in the economic stability of an enterprise and their value is determined by the future economic benefits that they can bring.

Key words: intangible assets, intellectual capital, intellectual property, identification, estimation, economic benefit.

УДК 657.421.3

Чугрій Н.А.

завідувач сектору маркетингу та економічних досліджень
Донецька державна
сільськогосподарська дослідна станція
Національної академії аграрних наук
України

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання підприємства все активніше використовують довгострокові економічні ресурси, а саме нематеріальні активи. Цінність нематеріальних активів визначається майбутньою економічною вигодою, яку вони можуть принести. Практичне використання нематеріальних активів в економічному обігу підприємств полягає у перетворенні їх на інструмент для комерційної оцінки результатів інтелектуальної діяльності. Як об'єкт наукового пізнання нематеріальні активи є складним та багатограним структурним елементом в

економічній теорії сьогодення, який потребує вдосконалення практики їх використання та необхідності забезпечення єдиних підходів до критеріїв визнання. Отже, дослідження економічної сутності нематеріальних активів інноваційного підприємства постає дуже актуальним питанням у сучасних економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню сутності нематеріальних активів та їх ідентифікації в обліку присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, серед яких: Т. Банасько, І. Бігдан, Е. Брукінг, Ф. Бутинець, О. Вакун,

С. Голов, В. Диба, І. Жураковська, П. Куцик, Б. Лев, С. Легенчук та ін. [1; 3–6]. Аналіз досліджень дав змогу встановити проблемні питання обліку нематеріальних активів. Неоднозначне трактування основних положень законодавчо-нормативної бази, розбіжності в них викликають певні труднощі бухгалтерського обліку операцій із надходження, використання та відображення у фінансовій звітності. Також залишаються невирішеними питання забезпечення єдиних підходів до економічної сутності нематеріальних активів, обґрунтування їх класифікації, ідентифікації, методів оцінки. Повне розкриття змісту нематеріальних активів дасть змогу визначити їхні характеристики, що забезпечить проведення об'єктивної процедури ідентифікації, яка є базисною основою бухгалтерського обліку.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та визначення економічної сутності нематеріальних активів, визначення проблемних аспектів їхньої ідентифікації, встановлення взаємозв'язку між економічними категоріями «інтелектуальний капітал», «нематеріальні активи», «інтелектуальна власність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Нематеріальні активи стали невід'ємним складником успіху підприємств ХХІ століття, що спричинено необхідністю використання останніх здобутків науково-технічного прогресу, сучасних Інтернет-технологій та маркетингових стратегій у процесі свого господарювання. Саме в економіці, заснованій на знаннях, нематеріальні активи виступають одним із найважливіших ресурсів підприємства, яке ставить перед собою мету підвищення рентабельності та конкурентоздатності в сучасних умовах ведення бізнесу. Така тенденція створює нові виклики й завдання, що пов'язані з потребою в оперуванні достовірною інформацією про нематеріальні активи, які забезпечують підвищення вартості як самого підприємства, так і його продукції.

Сучасний етап розвитку економіки характеризується домінуванням інформації та знань, які своєю чергою, відзначають конкурентоспроможність підприємств, що призвело до зміни самої парадигми економічного ладу суспільства. На нашу думку, використання знань та інформації як основних виробничих ресурсів нині дуже важливе саме тому, що вони проникають у всі сфери економіки, а не концентруються тільки в її окремих секторах.

Одними з перших, хто помітив цю якісну трансформацію суспільства та належним чином відобразив у наукових працях, були Д. Белл, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, Л. Едвінсон, Р. Каплан, Дж. Куїнн, Ф. Махлуп, Т. Стюарт та ін. [1, с. 8]. Саме Ф. Махлуп висунув гіпотезу про переключення попиту з фізичної праці на працю розумову, запропонував

визначення нового типу економіки як «економіки знань». Схожих поглядів дотримувався й Дж. Куїнн та вважав, що економічна та виробнича сили сучасних корпорацій містяться переважно в інтелектуальній сфері та у сфері виробництва послуг, а не в матеріальних активах (земля, заводи, устаткування) [1, с. 8]. У своїх переконаннях Дж. Куїнн іде далі, стверджуючи, що вартість більшої частини продуктів і послуг насамперед визначається можливістю розвитку його нематеріальних активів, базованих на знанні, таких як технологія наука, дизайн продукції, маркетингові дослідження, розуміння клієнта, спроможність персоналу до продуктивної праці та інновацій [1, с. 8].

Н.Ю. Пузіня у своїй монографії зазначає, що у другій половині ХХ ст. починає формуватися нова парадигма впливу ролі нематеріальних активів на зростання вартості компаній, яка призводить до розвитку нового етапу постіндустріальної економіки – економіки нематеріальних активів. Вона розглядає економіку нематеріальних активів як наукомістку економіку, якій притаманне масове використання сучасних технологій, і називає нові знання та нову інформацію основними ресурсами підприємства, які дають йому ключові переваги над конкурентами (рис. 1) [2, с. 11].

Провідна роль нематеріальних активів у сучасному світі вже не викликає сумніву. Погоджуємося з твердженням Н.Ю. Пузіні, що основним двигуном цих процесів є інтелектуальна еволюція, яка зміщує акцент із застосування обмежених природою матеріальних ресурсів на застосування необмежених нематеріальних, висунувши їх на роль головного потенціалу вартості бізнесу [2, с. 12].

Особливість економіки нематеріальних активів пов'язана передусім з особливостями самих активів, які проявляються в їхній нематеріальній природі. Відмінною рисою економіки нематеріальних активів є те, що з ростом масштабу виробництва віддача від нематеріальних ресурсів тільки збільшується, що суперечить закону спадної віддачі, характерному для матеріального виробництва. Вартість нематеріальних активів безпосередньо залежить від масштабу їхнього використання: чим більший обсяг їх використання на конкретному підприємстві або більше географія та сфера поширення їх застосування, тим більше вартість активів [2, с. 14–15]. Можна навести ще одну особливість економіки нематеріальних активів, яка полягає у формуванні витрат на такі активи. Для нематеріальних активів характерні витрати, які притаманні будь-яким іншим видам активів (витрати на придбання, розроблення, підтримку), але є й специфічний спектр витрат: безповоротні початкові витрати, витрати на оформлення прав інтелектуальної власності, високий або неідентифікований рівень ризику [2, с. 15].

Рис. 1. Структура активів підприємства для виробництва економічного продукту в межах різних економічних епох

Джерело: удосконалено автором на основі [2, с. 11]

У науковому середовищі вчені-економісти акцентують увагу на тому, що саме нематеріальні активи виступають рушійною силою генерації знань та інновацій, що позитивно впливає на економічне зростання підприємства. Багато хто з них наголошує на тому, що основним джерелом економічного зростання є створення та використання саме нематеріальних активів на протилежну популярній стратегії в минулому – інвестуванню у фізичні матеріальні активи.

Сьогодні існує безліч варіантів тлумачення суті нематеріальних активів. Одним із перших, хто досліджував нематеріальні активи з погляду економічного підходу, був З. Гріліхес, який визначив, що «розрив між ринковою та балансовою вартістю підприємства спричинений нематеріальними активами, які можуть розглядатися як інтелектуальний капітал підприємства» [1, с. 10]. Також значної уваги заслуговує дослідження К.Е. Свейбі, який розробив аналітичну модель «Монітор нематеріальних активів» (The Intangible Assets Monitor), показники якої, на його думку, можуть служити «гідним доповненням до фінансової звітності». Дослідник наголошує на тому, що виникнення різниці між ринковою та балансовою вартістю підприємства спричиняють нематеріальні активи, які можуть бути досліджені з погляду трьох релевантних індикаторів, які відображають їхню економічну сутність:

1) компетенція співробітників, що являє собою знання, здібності, освіту та накопичений досвід працівників;

2) внутрішня структура підприємства, яка може бути представлена у вигляді патентів, авторських прав, баз даних, наукових досліджень та розробок;

3) зовнішня структура підприємства, яка включає торгові марки, імідж підприємства, відображає взаємовідносини з партнерами та клієнтами [1, с. 11].

Аналізуючи вищесказане, можна констатувати, що економічна сутність передбачає розгляд нематеріальних активів як економічних ресурсів. Економічна природа нематеріальних активів проявляється у тому, що, не маючи фізичної субстанції, вони водночас є одним із видів ресурсів підприємства, які представляють певні права й переваги і дають змогу власнику здійснювати підприємницьку діяльність для отримання економічних вигід. Зважаючи на відсутність матеріальної форми, вони стають відчутними лише в процесі виробництва та реалізації продукції, під час здійснення управлінської діяльності. Тільки в поєднанні із засобами, предметами праці і робочою силою проявляється ефект від їх використання [4, с. 78].

Досліджуючи економічну природу нематеріальних активів, треба звернути увагу на визначення, яке викладено Дж.Р. Хітчером. Нематеріальні активи він розглядає як частину людського капіталу, який створюється освітою, досвідом, кваліфікацією службовців компанії, а також структурним капіталом, що включає такі елементи, як процес документообігу та організаційну структуру компанії. Він наголошує на тому, що «нематеріальні активи – це кодифіковані речові описи специфічних знань, якими можна володіти та за необхідності торгувати» [1, с. 12].

Економічного підходу до визначення природи й сутності нематеріальних активів дотримувалася Е. Брукінг: «...ми ідентифікували чотири категорії нематеріальних активів: людські ресурси, права на

Рис. 2. Зв'язок нематеріальних активів та інтелектуального капіталу в структурі невідчутних активів

Джерело: складено за [6, с. 16]

інтелектуальну власність, інфраструктуру й положення на ринку, які можуть позначатися спільним терміном «інтелектуальний капітал». В її інтерпретації термін «інтелектуальний капітал» служив для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не зможе існувати, посилюючи конкурентні переваги [5, с. 37–38].

Значної уваги до визначення економічної сутності нематеріальних активів заслуговують також дослідження провідних науковців, які розглядають нематеріальні активи в контексті концепції інтелектуального капіталу. Опіраючись на висновки провідних науковців, можемо зазначити, що виникнення поняття «інтелектуальний капітал» у науковій спільноті здебільшого було спричинено необхідністю позначення тих нематеріальних активів, які оцінював ринок, проте не визнавав облік [1, с. 15].

Відзначимо підхід С.Ф. Легенчука, який розглядає інтелектуальний капітал як сукупність наявних на підприємстві інтелектуальних активів, за допомогою яких підприємство отримує конкурентні переваги на ринку, стверджуючи, що в обліку не можна чітко розмежовувати поняття «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал», оскільки, на думку вченого, сама наявність на балансі підприємства об'єктів інтелектуальної власності вже засвідчує існування інтелектуального капіталу [6, с. 16].

Поряд із питанням дослідження економічної природи нематеріальних активів важли-

вим аспектом постає визначення та зіставлення категорій, що стосуються невідчутної сфери діяльності підприємства, а саме нематеріальних активів та інтелектуального капіталу. Проводячи паралелі між поняттями «інтелектуальний капітал» та «нематеріальні активи», нами було досліджено різні визначення цих категорій із позицій відмінних авторських концепцій. У результаті дослідження було встановлено, що науковці по-різному трактують ці економічні категорії, що, своєю чергою, викликає труднощі під час проведення досліджень та побудови загальнотеоретичного підходу.

Можна дійти висновку, що економічні категорії «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал» на перший погляд дуже схожі в багатьох аспектах. Обидві категорії не мають фізичної субстанції, невідчутні, приносять своєму власникові економічні вигоди та підлягають моральному зношенню. На нашу думку, категорія «інтелектуальний капітал» має змістові відмінності від терміну «нематеріальний актив», уособлюючи в собі більшою мірою ресурси,

пов'язані зі співробітниками підприємства та їхніми знаннями.

З огляду на це, найдоцільнішим вважаємо підхід, запропонований С.Ф. Легенчуком, за якого нематеріальні активи в частині прав на об'єкти інтелектуальної власності вважаються складниками інтелектуального капіталу підприємства (рис. 2).

У результаті дослідження виявлено, що спільним для цих понять є саме об'єкти права інтелектуальної власності, які виступають майновим складником інтелектуальних активів і знаходять відображення в бухгалтерському обліку згідно з прийнятою методологією.

Результати дослідження дали змогу розмежувати поняття активів за групами «невідчутні», «нематеріальні», «інтелектуальні».

Перше поняття є найширшим та включає ті складники, що не мають матеріальної субстанції. Їхня вартість дорівнює вартості об'єкта, який вона відображає. До невідчутних активів можемо віднести фінансові активи, дебіторську заборгованість, елементи інтелектуального капіталу, репутацію та імідж фірми, портфель наукових розробок. Нематеріальні активи вже виступають як частина невідчутних активів підприємства. Своєю чергою, інтелектуальні активи є складниками нематеріальних у частині прав на об'єкти інтелектуальної власності. Такий взаємозв'язок наведено на рис. 3.

Результати дослідження показують, що сьогідні нематеріальні активи є чинником економічної

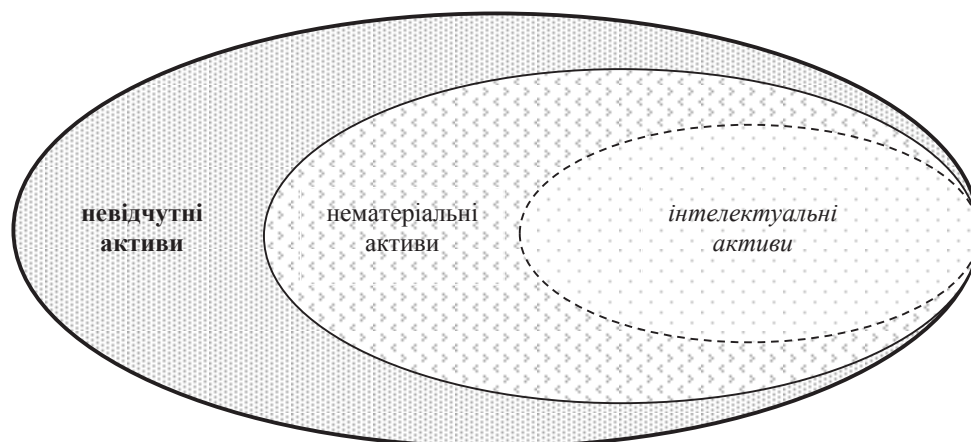

Рис. 3. Взаємозв'язок активів із нематеріальною природою

Джерело: розроблено автором

стабільності підприємства, без яких неможливий подальший розвиток ринкових процесів. Нинішні економічні умови вимагають чіткого розуміння та формулювання сутності таких понять, як «інтелектуальний капітал», «нематеріальні активи», «інтелектуальна власність». Це дасть змогу оперативну та надійно здійснювати обмін інформацією між управлінською системою та системою бухгалтерського обліку для прийняття ефективних рішень.

Висновки з проведеного дослідження.

Нематеріальні активи є унікальною економічною категорією, основною властивістю якої, згідно з проведеним дослідженням, є відсутність матеріальної форми, що пов'язано з домінантністю інтелектуального (нематеріального) складника. Можна підкреслити, що нематеріальні активи здатні забезпечити підприємство значними економічними вигодами і водночас можуть наражати його на високий ризик, який пов'язаний із необґрунтованим інвестуванням (застосуванням), що може в майбутньому призвести до неплатоспроможності чи банкрутства підприємства.

Подальшого розвитку вимагає розроблення інструментів ідентифікації, аналізу та оцінки нематеріальних активів. Застосування цього інструментарію дасть змогу підприємствам вийти на новий рівень інвестиційної привабливості, надавши

менеджменту найбільш повний набір якісних технологій, пов'язаних з управлінням активами підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Куцик П.О., Дрогобицький І.М., Плиса З.П., Скоп Х.І. Облікова концепція управління вартістю нематеріальних активів підприємства: монографія. Львів: Растр-7, 2016. 268 с.
2. Пузыня Н.Ю. Оценка и управление нематериальными активами компании: монография. СПб.: СПбГЭУ, 2013. 179 с.
3. Лев Б. Нематериальные активы: управление, измерение, отчетность. Москва: Квинто-консалтинг, 2003. 240 с.
4. Бігдан І.А. Питання оцінки вартості нематеріальних активів. Регіональні перспективи. 2001. № 2(3). С. 78–80.
5. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал. СПб.: СПбГЭУ, 2001. 288 с.
6. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу. Київ, 2006. 23 с.
7. Edvinsson L. Intellectual capital: realizing your company's true value by finding its hidden brainpower. N.Y.: Harper Business, 1997. 342 p.
8. Кудирко О.В. Нематеріальні активи та інтелектуальний капітал: порівняльний аналіз економічних категорій. Академічний огляд. 2013. № 2. С. 30–35.

РОЗДІЛ 9. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЮВЕЛІРНОГО ПІДПРИЄМСТВА MODEL OF THE DEVELOPMENT OF JEWELRY ENTERPRISE

У статті розглянуто основні напрями оцінювання та моделювання розвитку ювелірного підприємства. Результати економетричного моделювання рентабельності продажу показали її залежність від чисельності персоналу, витрат на збут та кредиторської заборгованості. Проведений кореляційно-регресійний аналіз та прогнозування виробітку працівника довели, що підприємство й надалі може його збільшувати за рахунок скорочення витрат та оптимізації середньогодинної продуктивності праці, застосувавши побудовані економетричні моделі.

Ключові слова: розвиток підприємства, факторні ознаки, кореляційно-регресійний аналіз, економетрична модель, багатовимірні регресія, прогнозування.

В статье рассмотрены основные направления оценки и моделирования развития ювелирного предприятия. Результаты эконометрического моделирования рентабельности продаж показали ее зависимость от численности персонала, расходов на сбыт и кредиторской задолженности. Проведенный корреляционно-регрессионный анализ и прогнозирование производительности

труда персонала доказали, что предприятие и в дальнейшем может ее увеличивать за счет сокращения расходов и оптимизации среднечасовой производительности труда, применив построенные эконометрические модели.

Ключевые слова: развитие предприятия, факторные показатели, корреляционно-регрессионный анализ, эконометрическая модель, многомерная регрессия, прогнозирование.

The article deals with the main directions of evaluation and modeling of the development of jewelry enterprises. The results of the econometric simulation of sales profitability were shown by its dependence on the number of personnel, sales and payroll costs. The correlation-regression analysis and forecasting of the employee's output proved that the company can further increase it by reducing costs and optimizing the average hourly productivity by applying built econometric models.

Key words: enterprise development, factor characteristics, correlation-regression analysis, econometric model, multidimensional regression, forecasting.

УДК 658.87.012.72

Проскурович О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри автоматизованих систем і моделювання в економіці
Хмельницький національний університет

Ленешмідт А.О.

магістрант
Хмельницький національний університет

Постановка проблеми. У процесі розвитку національної економіки особливе місце займає розвиток ювелірної галузі. Вітчизняний ринок ювелірних виробів має досить великий рівень насичення та жорстку конкуренцію, водночас є одним із найбільш перспективних. Дослідивши рівень цін на золото протягом останніх п'яти років, визначено, що, незважаючи на зниження курсу дорогоцінного металу в окремі періоди, його вартість на фінансовому ринку показує позитивну тенденцію до зростання. Це пов'язано зі зміною світових обсягів видобутку золота, цін на нафту та курсу долара.

Використання економіко-математичних методів та моделей дасть змогу виявити тенденції впливу чинників на розвиток підприємств ювелірної промисловості. За рахунок накопичення значного доробку щодо методики економіко-математичного моделювання необхідно її узагальнити та впроваджувати у практику діяльності ювелірних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам розвитку вітчизняного ринку ювелірної галузі присвячено роботи Т.М. Артюх, В.М. Вартанян, К.І. Григоренко, К.В. Єфремової, Н.В. Луців, Л.М. Машковської, В.В. Михальського,

Ю.М. Попівняк, К.М. Семенюк та ін. [1–9]. Проте аналіз досвіду організації ефективного управління розвитком ювелірної галузі підприємства показує, що не всі проблеми у цій сфері вирішено остаточно. Зокрема, варто дослідити питання щодо відбору чинників, які впливають на загальний результат роботи підприємства та ефективність використання персоналу підприємства ювелірної галузі за рахунок зміни внутрішніх умов господарювання, методики їх аналізу, моделювання та прогнозування на майбутню перспективу.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних аспектів, аналіз і моделювання поліпшення розвитку ювелірної галузі підприємства за рахунок ефективності його внутрішніх чинників роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динаміка розвитку вітчизняного ринку ювелірних виробів протягом останніх років була негативною та характеризувалася суттєвим скороченням товарообігу (майже втричі в 2016 р. порівняно з 2012 р.) [3; 7]. Це відбувалося через ріст цін на сировину для виготовлення ювелірних виробів, зниження купівельної спроможності населення, розвиток тіньової торгівлі коштовностями, неефективне державне регулювання та недосконалу

фіскально-податкову політику щодо регулювання імпорتنих відносин на ринку ювелірних виробів [4; 6]. Тому досить важливим є дослідження розвитку ювелірних підприємств за рахунок поліпшення ефективності використання персоналу, активізувавши при цьому економічні та соціальні чинники.

Вітчизняні експерти неоднозначно оцінюють сучасний стан розвитку вітчизняного ринку ювелірних виробів. Основною причиною більшості негараздів є як виконавчий складник, так і незадовільний стан правового та нормативного забезпечення контролю над якістю ювелірних виробів. Зокрема, до них належать: відсутність технічних норм та стандартів якості ювелірних виробів, які б регламентували не тільки кількість дорогоцінного металу та його пробу, а й якість та місткість лігатурних домішок, покриття тощо; заборона для суб'єктів господарювання, які займаються виробництвом та реалізацією ювелірних виробів, використовувати у своїй діяльності спрощену систему оподаткування; обмеженість чіткого визначення контрольних складників, що становить механізм державного пробірного контролю, а також органів, які здійснюють цей контроль [9].

Нині в країні працює понад 1 050 комерційних структур, які мають ліцензію на виготовлення коштовностей, і понад 4,5 тис. структур, які мають право на їх продаж у роздріб [3]. За 2017 р. найбільше ювелірних товарів було виготовлено зі срібла, а найменше – із платини. Отже, виробники в умовах економічної кризи намагаються зберегти виробничі потужності за рахунок виготовлення більш дешевої ювелірної продукції [7].

За нестабільних соціально-економічних умов структура ринку попиту змінюється у бік більш дешевих товарів, що підтверджує динаміка товарообігу ювелірних виробів та годинників за період із 2007 по 2016 р. Так, із 2007 по 2012 р. товарообіг дорогоцінностей мав постійний ріст і досягнув максимального значення у 2012 р. (1 099 млн. грн.). Проте з 2013 р. 2015 р. відбувся стрімкий спад у попиті на ювелірні вироби та годинники, товарообіг яких у 2015 р. досягнув мінімального значення за аналізований період та становив 365 млн. грн. А 2016 р. характеризувався незначним підвищен-

ням розміру товарообігу порівняно з попереднім роком (385 млн. грн.) (рис. 1) [3; 7].

Для підприємств ювелірної промисловості найбільш цінним ресурсом є кваліфікований персонал – майстри зі стажем та відповідними творчими навичками, які здатні створювати витвори мистецтва. Лише унікальність та творчий підхід забезпечують виробництво конкурентоспроможної ювелірної продукції. Однак в останні роки намітилася негативна тенденція до скорочення числа зайнятих працівників на підприємствах ювелірної промисловості. Темп скорочення за останніх сім років становив 54,35%, тобто можна говорити про суттєві втрати людського капіталу, які в умовах складного виробництва відновити буде надзвичайно складно. Зважаючи хоча б на те, що у цілому в промисловості скорочення зайнятих працівників становило 27,16%, у тому числі в переробній промисловості – 25,27%, то на підприємствах ювелірної промисловості явними є загрози кадровій безпеці, реалізація яких спричиняє зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробництва ювелірних виробів [7].

Ефективність господарської діяльності безпосередньо визначається кінцевими фінансовими результатами. За офіційними статистичними даними [3], підприємствам ювелірної промисловості властиві наявність негативного кінцевого результату – збитків із 2013 до 2017 р., а також тенденція до зростання їх величини, що вказує на низьку ефективність господарської діяльності підприємств ювелірного виробництва. Про наявність загроз фінансовій безпеці підприємств ювелірної промисловості свідчить і частка серед них збиткових, зокрема у звітному році – 40,5%. Отже, протягом останніх років для ювелірної промисловості властиві зростання величини збитків та збільшення частки збиткових підприємств [3; 7].

Усі ці чинники потребують ужиття відповідних заходів для поліпшення розвитку вітчизняних підприємств ювелірної промисловості.

В економічній літературі трактування сутності поняття «розвиток підприємства» зумовлене неодноковим розумінням цієї категорії у таких аспектах, як [1; 2; 5]:

Рис. 1. Динаміка товарообігу ювелірних виробів та годинників [3; 7]

– сукупність змін, що призводять до появи нової якості й зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища;

– об'єктивна зміна якісних характеристик системи, зумовлена як фундаментальними законами природи, так і закономірностями функціонування конкретних систем, за якої формуються нові властивості системи;

– якісні та кількісні зміни об'єкта у напрямку, що забезпечує найбільш повне задоволення власних інтересів та зовнішніх вимог.

Поряд із цим розвитку підприємства властиві такі системоутворюючі характеристики: досить складні і мають різний ступень невизначеності; носять інноваційний характер; передбачають структурні зміни в усіх сферах діяльності підприємства; ґрунтуються на ресурсних обмеженнях; узгоджуються з критеріями розвитку підприємства; мають довгострокові та важкозворотні наслідки; переводять підприємство з його сучасного стану в бажане чи прогнозоване майбутнє [2].

Отже, розвиток підприємства є достатньо складним поняттям, яке являє собою сукупність кількісних та якісних змін у діяльності підприємства, що дають змогу поліпшити його стан за рахунок адаптації внутрішніх та зовнішніх резервів. Як економічний показник розвиток підприємства означає досягнення ефективного функціонування як усього підприємства, так і його ресурсів.

Ефективність діяльності підприємства зазвичай оцінюють за показниками рентабельності. Проаналізуємо рентабельність продажу (рис. 2) та здійснимо її моделювання. За даними фінансової звітності, з 2016 по 2017 р. діяльність ювелірного підприємства є збитковою, тому у ці роки спостерігається збитковість. Рівень рентабельності продажу протягом аналізованого періоду скоротився у середньому на 1,85%, зокрема в 2013 р. – на 2,97%, у 2014 р. – на 2,83% порівняно з попереднім роком. Її розмір збільшився у 2012 р. на 6,08%, у 2015 р. – на 4,34%.

Позитивним моментом є скорочення збитковості в 2017 р. на 1,97%. Проте ювелірному підприємству слід невпинно поліпшувати результати господарської діяльності в перспективі, тому засо-

бами кореляційно-регресійного аналізу визначено найбільш важливі чинники, які суттєво вплинуть на рентабельність продажу: чисельність працівників, витрати на збут ювелірної продукції, кредиторська заборгованість.

На основі кореляційної матриці всі відібрані чинники суттєво впливають на результативний показник. Витрати на збут та сума кредиторської заборгованості чинять обернений вплив на зміну рентабельності продажу. Економіко-математична модель, побудована на основі кореляційно-регресійного аналізу, може бути ефективним інструментом у ході аналізу рентабельності продажу ювелірного підприємства:

$$Y_p = 1,12 + 0,55 X_1 - 1,72 X_2 - 0,0004 X_3, \quad (1)$$

$$R^2 = 0,7828; F_p = 13,60 > F_{\alpha} = 9,28$$

У моделі (1) збільшення чисельності працівників призводить до зростання рентабельності на 0,55%, а зменшення витрат на збут продукції та кредиторської заборгованості на одиницю призведе до підвищення рентабельності на 1,72% та 0,0004% відповідно.

У цій моделі коефіцієнт детермінації вказує на досить суттєвий вплив відібраних чинників на зміну рентабельності реалізованої продукції: на 78,28% відібрані чинники впливають на зміну результативного показника і 21,72% припадає на дію інших чинників, що не включено в модель. Побудована модель є адекватною за критерієм Фішера, оскільки її табличне (9,28) менше за розрахункове значення (13,60). Отже, за моделлю (1) можна спрогнозувати рентабельність продажу (табл. 1).

Отже, за даними табл. 1, змодельовані значення за моделлю (1) дещо відрізняються від фактичних даних і доводять те, що в 2014 р. та 2016 р. діяльність ювелірного підприємства була збитковою, хоча фактично підприємство в 2014 р. отримувало прибуток. Якщо припустити, що в майбутні два роки середньооблікова чисельність працівників буде скорочуватися на 5% щороку, а витрати на збут продукції та сума кредиторської заборгованості, навпаки, зростатимуть на цю ж величину, то діяльність ювелірного підприємства буде прибутковою. При цьому рентабельність реалізованої

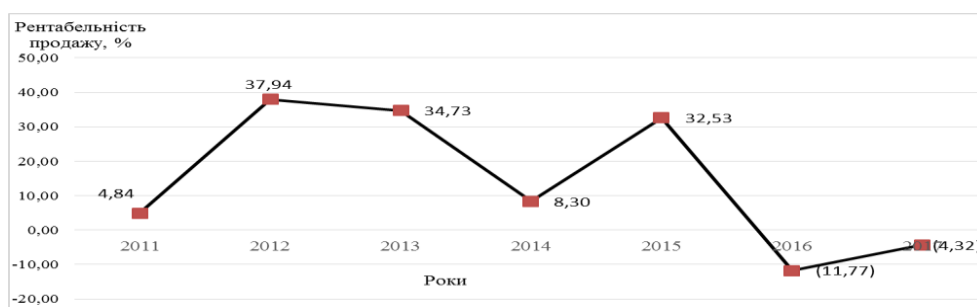

Рис. 2. Динаміка рентабельності продажу ювелірного підприємства

продукції (продажу) буде становити 3,1851%, що на 1,78 п. більше за розраховане значення рентабельності (1,41%) за моделлю (1) проти її фактичного рівня збитковості (-0,40%). У наступному році темпи зростання рентабельності продажу посиляться.

Ефективність виробничої діяльності підприємства ювелірної промисловості можна оцінити за середньомісячним виробітком одного працівника. Зважаючи на визначені проблеми стосовно зниження його рівня в останні роки на ювелірному підприємстві, засобами КРА встановлено вплив основних чинників на його зміну: витрат на гривню реалізованої продукції та середньогодинного виробітку працівника:

$$Y_p = -18760,98 - 3593,60x_1 + 564,89x_2. \quad (2)$$

Найбільший вплив на зміну середньомісячного виробітку одного працівника ювелірного підприємства чинять витрати на гривню реалізованої продукції. Це доводять високе значення коефіцієнта кореляції (0,7171) й абсолютне значення параметра моделі (3593,60), яке показує, що за зменшення витрат на 1% середньомісячний ви-

біток персоналу підприємства зросте на 3593,60 п. Також модель (2) має високе значення коефіцієнта детермінації, яке вказує на те, що на 95,83% відібрані чинники впливають на зміну середньомісячного виробітку працівника і лише 4,17% припадає на дію чинників, що не включені у цю модель. Тому модель можна вважати адекватною за високого значення коефіцієнта детермінації.

Достовірність параметрів двохфакторної моделі (2) оцінено за критерієм Стьюдента. У побудованій моделі достовірним є лише параметр a_2 за змінної моделі – середньогодинний виробіток одного працівника, оскільки його розрахункове значення (6,53) перевищує табличне значення критерія Стьюдента (2,78).

Для визначення адекватності моделі застосовують критерій Фішера. Оскільки його розрахункове значення (45,97) більше за табличне (6,94), модель (2) вважається адекватною і за нею можна здійснювати прогнозування середньомісячного виробітку працівника підприємства ювелірної промисловості (рис. 3, табл. 2).

Як видно з даних табл. 2 та рис. 3, розрахункові значення середньомісячного виробітку одного

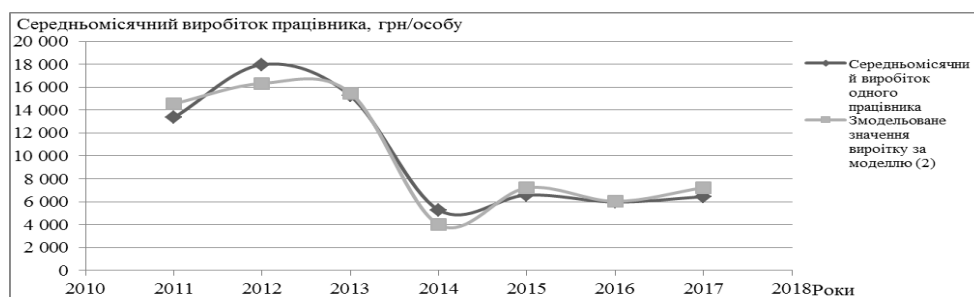

Рис. 3. Динаміка фактичного та змодельованого виробітку працівника

Таблиця 1

Динаміка фактичних, змодельованих та прогнозних значень рентабельності реалізованої продукції (продажу)

Рентабельність реалізованої продукції, %		Роки								
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фактичні дані	Y	1,4472	7,5259	4,5589	1,7271	6,0627	-2,3677	-0,3990	-	-
Змодельовані значення	Y_p	2,4507	7,2493	5,1166	-1,0128	4,4297	-1,0861	1,4077	3,1851	4,9689

Таблиця 2

Фактичні, розрахункові та прогнозні дані продуктивності праці

Показники	Значення за роками, грн/особу								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Виробіток працівника (Y)	13340,28	17965,63	15245,00	5285,61	6589,39	5980,28	6449,85		
Змодельоване значення виробітку за моделлю (2) (Y_p)	14552,61	16327,02	15483,97	4003,48	7212,40	6041,74	7234,80	7811,11	8358,61
Змодельоване значення виробітку за трендовою залежністю (Y_t)	16565,19	13929,26	11586,31	9536,34	7779,34	6315,32	5144,28	4266,21	3681,12

Прогнозні дані

Показники	2018 р.		2019 р.	
	Витрати на гривню реалізованої продукції, грн.	експертним шляхом	0,72	експертним шляхом
	за функцією "TREND"	0,77	за функцією "TREND"	0,78
Середньогодинний виробіток працівника, грн./особу	експертним шляхом	23,99	експертним шляхом	22,79
	за функцією "TREND"	26,75	за функцією "TREND"	25,35
Середньомісячний виробіток одного працівника за моделлю (2), грн./особу	експертним шляхом	7811,11	експертним шляхом	8358,61
	за функцією "TREND"	6413,50	за функцією "TREND"	7260,16

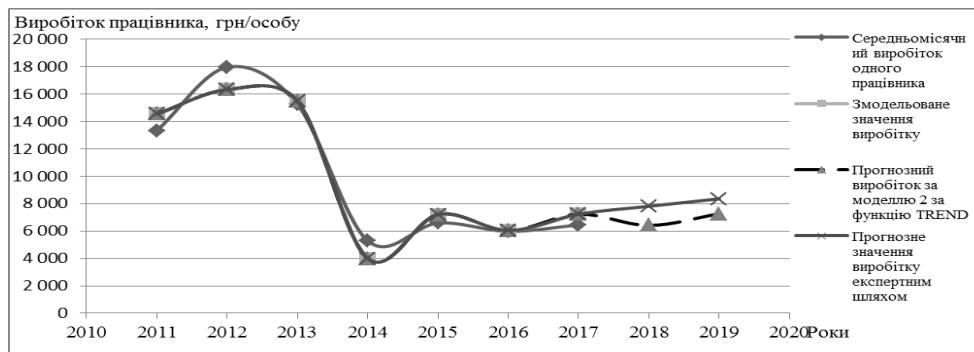

Рис. 4. Динаміка фактичних, розрахункових та прогнозних значень середньомісячного виробітку одного працівника

працівника дещо наближені до фактичних значень. Поряд із цим його прогнозні значення за трендовою залежністю: $Y_t = 19494,09 - 3075,39t + 146,49t^2$ у 2018 р. (4 266,21 грн./особу) дещо нижчі за фактичні (6 449,85 грн./особу) та розрахункові значення у 2017 р. (5 144,28 грн./особу), проте в 2019 р. середньомісячний виробіток одного працівника скорочується і становить 3 681,12 грн./особу. Прогнозні значення чинників (витрат на гривню реалізованої продукції і середньогодинного виробітку одного працівника) у майбутньому також мають тенденцію до скорочення. Відповідно, середньомісячний виробіток одного працівника за моделлю (2) буде зростати і становитиме в 2018 р. 6 413,50 грн./особу попри його розрахункове значення у 2017 р. 6 128,12 грн./особу та фактичне значення за цей рік 6 449,85 грн./особу, а у наступному році – 7 260,16 грн./особу, що більше за фактичне значення виробітку на 11%.

Окрім того, адміністрації ювелірного підприємства можна запропонувати й альтернативний варіант прогнозування, за якого значення чинників у перспективі скоротити на 5% експертним шляхом. При цьому витрати на гривню реалізованої продукції в 2018 р. будуть становити 0,72 грн., а в 2019 р. – 0,69 грн., а середньогодинний виробіток одного працівника становитиме в 2018 р. 23,99 грн./особу, а в 2019 р. – 22,79 грн./особу. Це дасть змогу досягти подальшого зростання середньомісячного виробітку одного працівника в 2018 р. 7 811,11 грн./особу, а в 2019 р. – 8 358,61 грн./особу.

Результати проведених розрахунків відображено в табл. 3.

Графічне зображення зміни середньомісячного виробітку одного працівника підприємства ювелірної галузі подано на рис. 4.

Згідно з даними рис. 4, змодельовані значення середньомісячного виробітку одного працівника ювелірного підприємства за моделлю (2) наближені до його фактичних даних. Прогноз, що здійснювався на основі трендових та економетричних моделей, показав подальше зростання результативного показника у перспективі.

Висновки з проведеного дослідження.

У результаті автором отримана система економетричних моделей зміни показників розвитку ювелірного підприємства: рентабельності реалізованої продукції (продажу) та середньомісячного виробітку працівника, що встановлює взаємозв'язки між результативним показником його роботи та чисельністю персоналу, витратами на збут продукції та на гривню реалізованої продукції, кредиторською заборгованістю та середньогодинною продуктивністю праці. За допомогою цієї системи моделей можливим є як аналіз розвитку ювелірного підприємства, так і моделювання та прогнозування рентабельності продажу та продуктивності праці на перспективу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Управление развитием предприятия: монография / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. Харьков: ИНЖЭК, 2003. 184 с.

2. Вініченко О.М. Характеристика, види та сутність розвитку підприємства. Агросвіт. 2015. № 15. С. 49–57. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/15_2015/10.pdf.

3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Дідорук М. Проблеми та основні тенденції розвитку вітчизняного ринку ювелірних товарів. Реформування економіки України як фактор забезпечення сталого розвитку: матеріали VI Всеукраїнської студентської наукової Інтернет-конференції (Чернівці, 31 березня 2017 р.). Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2017. С. 173–175.

5. Коротков Э.М. Концепция менеджмента: учеб. пособ. для студентов и слушателей по направлению «Менеджмент». Москва: Дека, 1997. 304 с.

6. Луців Н.В. Проблеми та основні тенденції розвитку вітчизняного ринку ювелірних виробів. Товарознавство та інновації. 2012. Вип. 4. С. 79–89.

7. Офіційний сайт союзу ювелірів України. URL: <http://juvelir.org.ua>.

8. Попівняк Ю.М. Проблеми функціонування ювелірної промисловості України у світовому контексті та шляхи їх розв'язання. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 9. С. 62–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_9_10.

9. Семенюк К.М. Державне регулювання розвитку ювелірної галузі в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2015. 20 с.

МОДЕЛЬ ДИНАМИКИ ВАЛОВОГО ПРОДУКТА, ОПИСУВАЕМОГО УРАВНЕНИЕМ ДУФФИНГА

MODEL OF DYNAMICS OF GROSS PRODUCTS, DESCRIBED BY DUFFING EQUATION

Обобщенная нелинейная модель валового продукта содержит уравнение Дуффинга, описывающего в том числе хаотический режим и странный аттрактор. Предложен метод приведения системы к регулярному режиму с помощью небольшого параметрического возмущения подходящей частоты. Возмущение представляется небольшим периодическим колебанием, входящим в кубическую нелинейность уравнения.

Ключевые слова: нелинейная динамическая экономическая система, уравнение Дуффинга, регуляризация, подавление хаоса, численная реализация.

Узагальнена нелінійна модель валового продукту містить рівняння Дуффінга, що описує у тому числі хаотичний режим і дивний аттрактор. Пропонується метод приведення системи до регулярного режиму за

допомогою невеликого параметричного збурення відповідної частоти. Обурення представляється невеликим періодичним коливанням, що входить у кубічну нелінійність рівняння.

Ключові слова: нелінійна динамічна економічна система, рівняння Дуффінга, регуляризація, придушення хаосу, чисельна реалізація.

A generalized nonlinear model of the gross product contains the Duffing equation, including a chaotic regime and a strange attractor. A method is proposed for reducing the system to a regular regime by means of a small parametric perturbation of a suitable frequency. The perturbation is a small periodic oscillation entering into the cubic nonlinearity of the equation.

Key words: nonlinear dynamic economic system, Duffing equation, regularization, suppression of chaos, numerical implementation.

УДК 519.86

Семенов А.С.

к. к.ф.-м.н., доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий
Одесский национальный политехнический университет

Постановка проблемы. Требования адекватного отражения функционирования экономической системы привели к необходимости учета в динамических моделях нелинейных зависимостей. Для таких систем в математике разработаны методы отыскания устойчивых и неустойчивых режимов при одних и тех же параметрах системы и внешнего воздействия. Классическим примером является модель, описываемая уравнением Дуффинга с кубической нелинейностью, в которой обнаруживаются весьма сложные субгармонические колебания. При определенных значениях параметров уравнение Дуффинга описывает странный аттрактор и хаос. Еще в 80-х годах обнаружена возможность подавления хаоса путем подачи гармонического воздействия на систему [1]. В предлагаемой работе в свете развития этой

идеи рассмотрено влияние малого параметрического возмущения входящего в кубическую нелинейность уравнения Дуффинга, входящего в описание динамики валового продукта.

Анализ последних исследований и публикаций. Линейная модель динамики валового продукта, предложенная Р.М. Нижегородцевым [2], может быть обобщена путем введения в модель нелинейного уравнения:

$$m(x,t)\frac{d^2x}{dt^2} + B\frac{dx}{dt} + C(x) = F(t), \quad (1)$$

где $x(t)$ – совокупный общественный продукт, t – непрерывное время, $F(t)$ – совокупный объем инвестиций, $m(x,t)$ – мера инерции хозяйственной системы, $B\frac{dx}{dt}$ – мера сопротивления переменам, происходящим под воздействием инвестиций $F(t)$,

$C(x)$ – функция накопления. В частном случае при $m(x,t)=const$, $B\left(\frac{dx}{dt}\right) = b\dot{x}$ ($b = const$), $C(x)=-cx$ ($c=const$), $F(t)=f$ получаем линейную модель [2].

В случае когда $F(t) = \gamma \sin(\omega t)$, $m = const$, $c(x) = \alpha x + \beta x^3$, уравнение (1) рассматриваемой модели становится классическим уравнением Дюффинга:

$$m \frac{d^2x}{dt^2} + B \frac{dx}{dt} + \alpha x + \beta x^3 = \gamma \sin(\omega t) \quad (2)$$

Проведем качественный анализ поведения системы на основе энергетических соображений. Известно, что применительно к экономическим системам эквивалентом кинетической энергии является половина произведения меры инертности экономической системы m на квадрат скорости изменения совокупного общественного продукта. Эквивалентом потенциальной функции является интеграл от функции накопления $c(x)$. Если обозначить $y = \frac{dx}{dt}$, то полную энергию системы можно представить соотношением:

$$E = U(x) + \frac{y^2 m}{2}, \quad (3)$$

где $U(x) = \int c(x) dx$, E – полная энергия системы.

Методику исследования, не нарушая общности, рассмотрим на несколько упрощенном уравнении (2):

$$\ddot{x} + \alpha x + \beta x^3 = f \quad (4)$$

Потенциальная энергия системы, описываемой уравнением (3), имеет вид:

$$U(x) = \frac{\alpha x^2}{2} + \frac{\beta x^4}{4} \quad (5)$$

Картина на фазовой плоскости (при $\alpha > 0$), а значит, и поведение системы, существенно зависит от знака коэффициента ангармоничности β .

Полагаем, прежде всего, что $\alpha > 0$.

В случае $\beta > 0$ (жесткая восстанавливающая сила) и малых x потенциальная энергия $U(x) \approx \frac{\alpha x^2}{2}$ и фазовые траектории – семейство эллипсов. По мере увеличения амплитуды колебаний (совокупного общественного продукта $x(t)$) фазовые траектории все больше отличаются от эллипсов, а период колебаний начинает зависеть от амплитуды (неизохронность колебаний).

Из соотношения (3) вытекает $\frac{dx}{dt} = \pm \sqrt{2(E - U(x))}$ т.е. $dt = \pm \frac{dx}{\sqrt{2(E - U(x))}}$. В силу симметрии семейства фазовых траекторий, получаем:

$$T = \sqrt{1/2} \int_{a_1}^{a_2} \frac{dx}{\sqrt{E - U(x)}}$$

Таким образом, период колебаний зависит от полной энергии системы E , т. е. от ампли-

туды колебаний. Точное вычисление периода требует использования эллиптических функций Якоби.

В случае $\beta < 0$ (мягкая восстанавливающая сила) фазовая плоскость качественно отличается от предыдущего случая $\beta > 0$. Кроме периодического движения системы вокруг устойчивого положения равновесия при полной энергии системы меньше критического значения E_0 , реализуются при $E > E_0$ уходящие в бесконечность фазовые траектории при $t \rightarrow \infty$ и при $t \rightarrow -\infty$, т.е. реализуется неустойчивость. При $E = E_0$ соответствующие фазовые кривые проходят через неустойчивые состояния равновесия типа седла и относятся к числу сепаратрис, разделяющих области с качественно различным характером движения. Связанные с сепаратрисными многообразиями бифуркации могут приводить к возникновению странных аттракторов.

При $\alpha < 0$ вид фазовой плоскости и потенциальная энергия качественно отличаются от предыдущего случая. На фазовой плоскости системы

существуют уже три особых точки: два центра с

координатами $\left(\pm \left(-\alpha/\beta \right)^{\frac{1}{2}}, 0 \right)$ и седло с координатами

$(0,0)$. При плавном уменьшении α в точке $\alpha = 0$ возникает бифуркация. При $\alpha < 0$ вместо одного устойчивого состояния равновесия типа центра плавно возникают два центра, все более удаляющиеся от начала координат. В системе возможны следующие состояния: вынужденные колебания около центров – устойчивые или неустойчивые, вынужденные колебания, охватывающие оба центра, – устойчивые или неустойчивые, положение равновесия, соответствующее седловой точке, – всегда неустойчивое. Положения равновесия, соответствующие особым точкам типа «центр», неустойчивы в силу наличия внешнего воздействия. Странный аттрактор в этой системе реализуется при тех значениях параметра f из (4), когда все перечисленные режимы, которые могут быть устойчивыми, становятся неустойчивыми. Так как нет ни одного устойчивого состояния, решение (и система) вечно будет «блуждать» между всеми неустойчивыми состояниями. Выйти из этой зоны не позволяют потенциальные барьеры по краям, т. е. нелинейная детерминированная система описывает в этом случае весьма сложное движение – ограниченные непериодические колебания, т. е. хаос.

Постановка задания. Различные математические описания и определения хаоса обладают общим свойством чувствительности решения к начальным условиям: с течением времени близкие траектории расходятся на конечное расстояние, т. е. прогноз на длительное время оказы-

вається неможливим. Вместе с тем обнаружена [3] возможность существенного изменения поведения системы путем даже малого изменения ее параметров. Достаточно малыми изменениями параметров системы или внешних воздействий можно хаотическую траекторию преобразовать в периодическую («хаос нельзя прогнозировать, но им можно управлять»). Эта идея управления хаосом породила большое количество исследований и публикаций, частичный обзор которых приводится в [4].

Одним из методов управления является метод управления без обратной связи, когда управляющий сигнал формируется без учета значений управляемого процесса, т. е. поведение нелинейной системы является результатом воздействия заранее выбранного внешнего сигнала. Разработан целый ряд методов управления хаотическим движением в разомкнутом контуре (управление программным воздействием). Большинство из этих методов исследовано численно в частных случаях, и общая задача подавления хаотического движения с помощью сигнала управления остается открытой.

Обратимся к уравнению (2) модели и выберем параметр управления функционирования системы. Запишем уравнение с учетом $\alpha < 0$ в виде ($\alpha = -1$):

$$\dot{x} + \delta \dot{x} - x + \beta x^3 = \gamma \cos(\omega t) \quad (6)$$

Частичный анализ такого уравнения при некоторых численных значениях параметров приводится в [5].

Правую часть уравнения рассматриваем как малое возмущение, действующее на невозмущенную систему. Определяются внешние параметры, при которых поведение системы становится хаотическим. Затем вводится внешнее дополнительное возмущение путем замены параметра нелинейности β на $\beta(1 + \eta \cos(\Omega t))$. При этом хаотическое движение можно подавить выбором частоты Ω дополнительного возмущения, близкого к частоте исходного возбуждения [6; 7]. На нелинейную систему, совершающую колебания, действует внешнее воздействие определенной частоты, тогда система получает энергию от внешнего источника, и малые вначале колебания нарастают. Однако поскольку осциллятор неизохронный, большей энергии соответствует уже другая частота. В результате система выходит из резонанса. Таким образом, выход из резонанса происходит за счет нелинейного сдвига частоты. Можно добавить, что частота собственных колебаний осциллятора Дуффинга зависит от его амплитуды и при увеличении амплитуды знак изменения частоты зависит от параметра нелинейности β , коэффициента, ответственного за функцию накопления.

Изложение основного материала исследования. Используя идею подавления хаоса [5], рассмотрим модифицированное уравнение Дуффинга (6):

$$\ddot{x} + \delta \dot{x} - x + \beta(1 + \eta \cos(\Omega t))x^3 = \gamma \cos(\omega t) \quad (7)$$

Частота ω характеризует (не обязательно периодический) колебательный характер поступления инвестиций, а выбранная специальным образом частота Ω соответствует изменениям накоплений и является эндогенной вполне регулируемой переменной. Исследование поведения решения (7) проводим в предположении малости возмущения, т. е. $\eta \ll 1$. Коэффициент δ , характеризующий сопротивление переменам, происходящим под воздействием инвестиций, может быть и малым, и большим в соответствии с характеристиками рассматриваемой конкретной экономической системы. Коэффициент γ может быть и отрицательным, если инвестиции изымаются из экономики.

Проведены численные расчеты при следующих неизменных внешних параметрах:

$$\beta = 0.1, \delta = 0.05, \alpha = -1, \gamma = 0.5, \eta = 0.01$$

При этом ищется решение уравнения (6) с численными коэффициентами:

$$\ddot{x} + 0.05\dot{x} - x + 0.1(1 + 0.01\cos(\Omega t))x^3 = 0.5\cos(\omega t) \quad (8)$$

при начальных условиях $(x_0, \dot{x}_0)$. Расчеты проводились с использованием программного продукта Matlab. Составлена программа решения задачи Коши для обыкновенного дифференциального уравнения. Решение уравнения представляется в виде таблицы значений неизвестной функции, графиков ее изменения и фазовых портретов решения. Расчеты показали весьма существенную зависимость поведения решения от начальных условий. В качестве начального условия выбирались координаты особых точек $\left(\pm \left(-\alpha/\beta \right)^{\frac{1}{2}}, 0 \right)$ и седло с координатами $(0,0)$.

Поведение решения соответствует в этом случае поведению, описанному выше в качественном анализе. Обнаружилось существенное влияние на решение уравнения значений возмущения η . Например, с ростом этого параметра значения валового выпуска становятся отрицательными и значительно отрицательными. Также ничего удивительного не проявилось при изменении начальных условий: характер решения существенно меняется с изменением начальных условий. Не менее существенные изменения решения наблюдаются при изменении параметра γ , характеризующего интенсивность инвестиций: обнаруживается странный аттрактор (устойчивое многообразие неустойчивых траекторий) при значениях параметра больше единицы. «Закачивание» в макроэкономическую систему больше

инвестиционных ресурсов, чем это необходимо для поддержания темпов роста экономики, выводит ее на неустойчивый режим работы. При неизменных в уравнении всех выше приведенных параметрах проводился анализ поведения решения при различных соотношениях между частотами ω и Ω . На рис. 1 приводится пример хаотического решения (8) при начальных условиях (3,16;0) и произвольных частотах, а на рис. 2 – фазовый портрет решения.

Для подавления хаоса выбиралась частота внешнего дополнительного возмущения в соответствии с рекомендациями [6] равная: $\omega = 0.2; \Omega = 0,5\omega; 1,5 \omega; 2,5 \omega, \dots$. На рис. 3 приведено решение уравнения (7) для $\omega = 0.2; \Omega = 0,5\omega$ и на рис. 4 – фазовый портрет решения.

На рис. 5, который представляет собой график рис. 3, при изменении времени от нуля до ста единиц ясно видно, как внешнее дополнительное воздействие накладываемое на основное и в силу неизохронности осциллятора подавляет резонанс и выводит решение на устойчивый режим.

Выводы из проведенного исследования.

Таким образом, рассмотрено влияние малого параметрического возмущения на поведение решения уравнения Дуффинга, описывающего в данном случае модель динамики валового продукта. Уравнение модели при невозмущенном состоянии ($\eta = 0$) описывает динамику хаотического движения. Путем добавления в уравнение малого параметрического возмущения оказалось возможным погасить хаос и сделать движение регулярным. Динамика становится регулярной при условии, что амплитуда возмущения мала и частота параметрического возмущения выбирается в соответствии с требованием равенства нулю показателя Ляпунова (Ляпуновской экспоненты). Входящее в кубическую нелинейность параметрическое возмущение фактически представляет функцию накопления. Следовательно, управляя накоплением, можно вывести систему на регулярный режим работы. С помощью варьирования всей совокупности параметров, входящих в уравнение, или их части можно моделировать, таким образом, функционирование экономической системы.

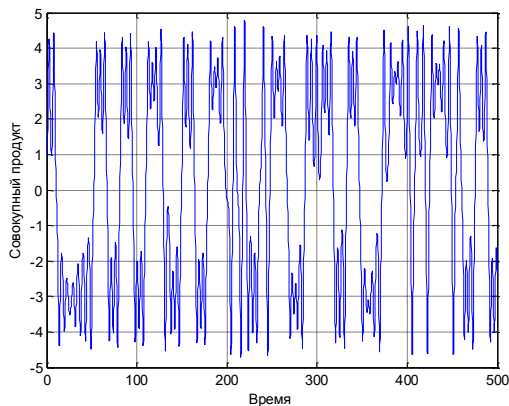

Рис. 1. График изменения совокупного продукта при $\omega = 1.1$

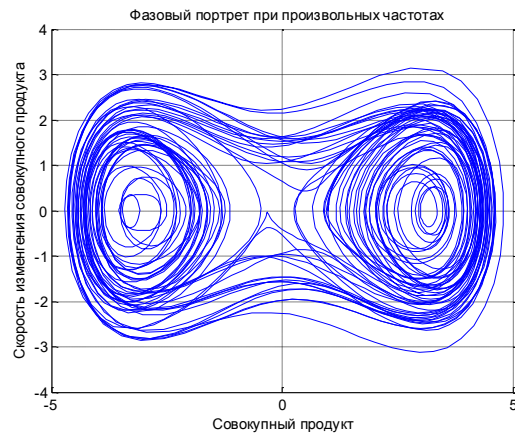

Рис. 2. Фазовый портрет решения при $\omega = 1.1$

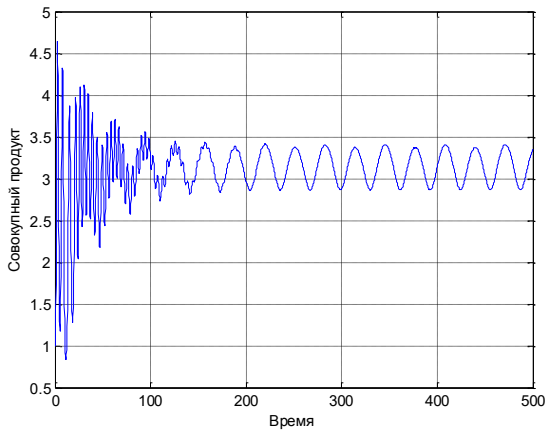

Рис. 3. График изменения совокупного продукта при $\omega = 0.2$

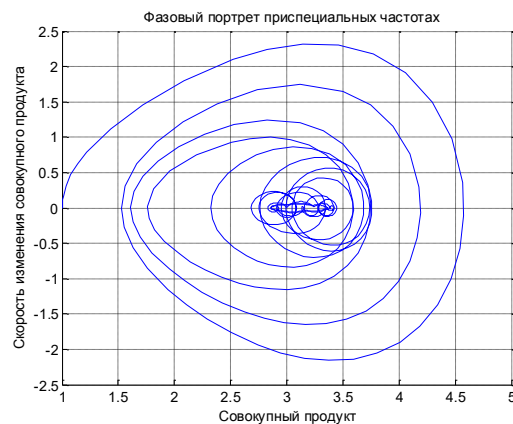
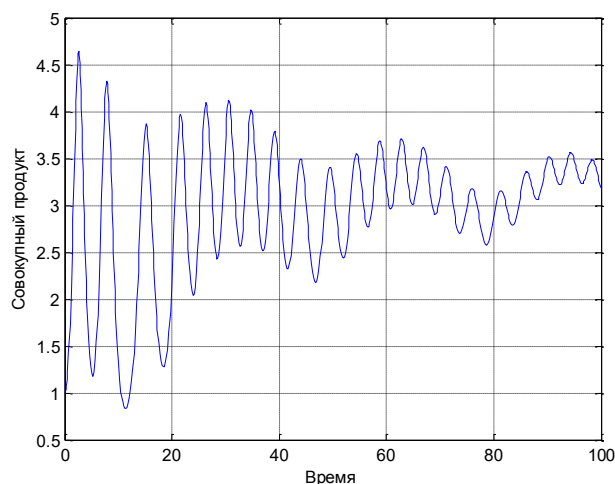

Рис. 4. Фазовый портрет решения при $\omega = 0.2, \Omega = 0,1$

Рис. 5. Начальный участок графика изменения совокупного продукта при $\omega = 0.2, \Omega = 0,1$

В дальнейшем предполагается строго теоретически обосновать вывод системы на регулярный режим с помощью параметрического малого воздействия.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Дудник Е.Н., Кузнецов Ю.И., Минакова И.И., Романовский Ю.М. Синхронизация в системах со странным аттрактором. Вестник МГУ. Физика. Астрономия. 1983. Т. 24. № 4. С. 84–87.
2. Нижегородцев Р.М. Вариационные методы макроэкономической оптимизации инвестиционных процессов. Финансовая математика; под ред. Ю.М. Осипова, М.В. Грачевой, Р.М. Нижегородцева. Е.С. Зотовой. М.: ТЕИС, 2001.
3. Ott T., Grebogi C., Yorke G. Controlling chaos. Phys.Rev.Lett. 1990. V. 64. № 11. P. 1196–1199.
4. Андриевский Б.Р., Фрадков А.Л. Управление хаосом: методы и приложения. Методы. Автом. и Телемех. 2003. № 5. С. 3–45; Autom.Remote Control 64: 5(2003). 673-713.
5. Holmes P.J. A nonlinear oscillator with a strange attractor. Philosophical Transaction of the Royal Society. London, 2003. Vol. 292.
6. Lima R., Pettini M. Suppression of chaos by resonant parametric perturbation. Phys. Rev. A. 1990. V. 41. P. 726–733.
7. Pettini M. Controlling chaos through parametric excitations. Dynamic and Stochastic Processes Eds. Lima R., Streit L., and Villa-Mends, R.V. Springer – Verlag. N.Y., 1988. P. 242–250.

СУЧАСНИЙ СТАН ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІCURRENT STATE OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

У статті визначені напрями формування та використання методичного підходу до оцінювання забезпеченості інноваційного розвитку сфери вищої освіти. Здійснено інтегральну оцінку рівня забезпечення інноваційного розвитку вищої освіти в Україні у розрізі складових методичного підходу. Ідентифіковано головні тренди та проблеми, які систематизовані у групи: макроекономічні, секторальні, регуляторні. Охарактеризовано чинники, що сприяють утворенню необхідних умов для інноваційного розвитку сфери вищої освіти, зокрема: стабільний макроекономічний розвиток країни, масштабне запровадження програм стажування на виробництві; розвиток професійно-орієнтованої вищої освіти, формування інфраструктури інституційного забезпечення соціально-економічних взаємовідносин між учасниками системи інноваційного розвитку вищої освіти, наявність довгострокової стратегії інноваційного розвитку національної економіки, прозоре та дієве законодавство.

Ключові слова: інноваційний розвиток, вища освіта, людський капітал, інформаційна економіка, стратегія.

В статье определены направления формирования и использования методического подхода к оценке обеспеченности инновационного развития сферы высшего образования. Осуществлено интегральную оценку уровня обеспечения инновационного развития высшего образования в Украине в разрезе составляющих методического подхода. Идентифицированы главные тренды и проблемы, которые систематизированы в группы: макроэкономические, секторальные, регуляторные. Охарактеризованы факторы, способствующие образованию необходимых условий для инновационного развития сферы высшего образования, в частности: стабильный макроэкономиче-

ское развитие страны, масштабное внедрение программ стажировки на производстве; развитие профессионально-ориентированного высшего образования, формирования инфраструктуры институционального обеспечения социально-экономических взаимоотношений между участниками системы инновационного развития высшего образования, наличие долгосрочной стратегии инновационного развития национальной экономики, прозрачное и эффективное законодательство.

Ключевые слова: инновационное развитие, высшее образование, человеческий капитал, информационная экономика, стратегия.

The article defines the directions of the formation and use of a methodical approach to the assessment of the provision of innovative development of the sphere of higher education. An integrated assessment of the level of innovative development of higher education in Ukraine in terms of the components of the methodological approach is carried out. The main trends and problems that have been grouped into the group are identified: macroeconomic, sectoral, regulatory. The factors contributing to the formation of the necessary conditions for the innovative development of the sphere of higher education, in particular: stable macroeconomic development of the country, large-scale introduction of internship programs in production, are characterized; the development of professional-oriented higher education, the formation of the infrastructure of institutional support for socio-economic relations between the participants of the system of innovative development of higher education, the existence of a long-term strategy for innovation development of the national economy, transparent and effective legislation.

Key words: innovation development, higher education, human capital, information economy, strategy.

УДК 330.101

Якубек П.асистент кафедри менеджменту та економіки
ВНЗ «Дубницький технологічний інститут»

Постановка проблеми. Ключовим чинником соціально-економічного, інституційного, політичного та культурного розвитку будь-якої країни є освіта. У свою чергу, реалізація концепції сталого розвитку є одним із завдань формування інформаційної економіки та залежить від якісних характеристик людського капіталу (адаптивності, інновативності, компетентності) в контексті інноваційної парадигми вищої освіти. Інноваційна парадигма представляє собою можливість поєднання технологічних, кадрових та інформаційних ресурсів в єдину систему, функціонування якої орієнтовано на стратегічний розвиток вищої освіти. У зв'язку з швидким зростанням ринку інноваційної продукції та високим рівнем конкуренції даного ринку доцільним рішенням стає пошук стратегічних напрямів забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні та оцінка його сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Основні положення щодо процесів інноваційного розвитку вищої освіти в Україні знайшли відображення в розробках таких вітчизняних та зарубіжних фахівців як: В. Авер'янова, Г. Атаманчук, В. Бакуменка, О. Васильєвої, М. Вебер, Д. Зеркін, Т. Іванової, В. Лугового, А. Стадник, Є. Суліми, Ю. Тихомиров, В. Цветковом, О. Якименка та ін. Організаційно-структурні аспекти забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої та його складові досліджували Г. Балихін, В. Дорофійенко, І. Карзун, Т. Козарь, І. Мазур, Т. Шестаковська, Холявко Н. та ін. Водночас оцінка проблем забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні не знайшли достатнього опрацювання в науковій літературі. Складний процес реалізації важливих соціально-економічних функцій системи вищої освіти потребує удосконалення її організа-

ційно-структурної моделі інноваційного розвитку, відповідних механізмів.

Формування цілей статті. Мета статті визначається через побудову декомпозиції структури методичного підходу до оцінки рівня забезпеченості інноваційного розвитку сфери вищої освіти, що враховує теоретичні й методологічні аспекти встановлення якості науково-освітньої діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поліаспектність проблематики формування стратегії інноваційного розвитку сфери вищої освіти в умовах становлення інформаційної економіки обґрунтовує необхідність розробки комплексних методичних підходів до пізнання сучасних тенденцій та забезпеченості функціонування досліджуваного об'єкту. Комплексність у цьому аспекті передбачає охоплення систематизованого масиву інформації, щодо структурних, демографічних, секторальних організаційно-економічних характеристик сфери вищої освіти та її елементів.

Запропонована нами методика оцінювання забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої освіти в умовах інформаційної економіки розроблена відповідно до системно-комплементарного підходу та передбачає два етапи: 1. Дослідження організаційно-інституційного середовища інноваційного розвитку сфери вищої освіти (визначення вихідного рівня розвитку сфери вищої освіти). 2. Оцінка потенціалу інноваційного розвитку вищої освіти в умовах інформаційної економіки (моніторинг процесів інноваційного розвитку вищої освіти в інформаційній економіці).

Системність дозволяє розглядати вищу освіту та її інноваційний розвиток як єдине ціле і взаємозв'язки між структурними елементами. Комплементарність як один із ключових принципів сприяє визначенню параметрів взаємодії сфери вищої освіти із учасниками інших секторів національної економіки. Реалізація даних етапів методики дозволить визначити стратегічні напрями інноваційного розвитку вищої освіти в умовах інформаційної економіки. Складність застосування методики полягає у недосконалості статистичної та аналітичної бази, що пояснюється початковим етапом становлення інформаційної економіки та специфічністю її впливу на інші сектори економіки [1].

В сучасних умовах становлення інформаційної економіки одним із визначальних показників держави є рівень інноваційного розвитку вищої освіти. Вища освіта в Україні має необхідний потенціал для досягнення міжнародного рівня за умови опанування інноваційного шляху розвитку. Констатовано, що позитивними результатами забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні упродовж останніх років є: зростання питомої ваги державних витрат на вищу освіту та питомої

ваги докторів і кандидатів наук; суттєве збільшення кількості дослідників сфери вищої освіти, які здійснюють наукові дослідження та розробки; зростання обсягів фінансування наукових досліджень і розробок у вищій освіті (суттєво збільшилось фінансування науково-технічних розробок). У свою чергу, розраховані відносні показники обсягу ВВП на одну гривню державних витрат на вищу освіту та обсягу реалізованої інноваційної продукції на одного зайнятого з вищою освітою за досліджуваний період знизилися приблизно удвічі, що негативно впливає на інноваційний розвиток сфери вищої освіти в Україні (табл. 1).

У сфері вищої освіти, як і в інших сферах національної економіки, проявляються різнопланові виклики, які містять ризики (різного ступеня та спрямування) для успішного інноваційного розвитку в умовах інформаційної економіки. На основі проведеного дослідження із використанням економіко-математичних і експертних методів, обґрунтовано та апробовано сукупність чинників, які найбільш відчутно впливають на формування і реалізацію стратегії інноваційного розвитку сфери вищої освіти в умовах інформаційної економіки України.

Такі чинники представлено в трьох групах: 1) макроекономічні (демографічна криза, яка проявилася через стрімке зниження кількості абітурієнтів; обмеження бюджетних ресурсів, що проявилось у зниженні обсягів фінансування сфери вищої освіти; непрогнозована інфляція, через яку заклади вищої освіти не можуть планувати власну цінову політику; відсутність можливостей для використання традиційних форм підтримки попиту на освітні послуги; відсутність достатнього рівня інноваційної культури в суспільстві та економіці, традиційна слабкість зв'язків між інститутами науки, освіти й виробництва, що гальмує адаптацію сфери вищої освіти до умов ринкової інформаційної економіки); 2) секторальні (принципово різний статус закладів сфери вищої освіти; відсутність стандартизованих методик формування ціни вироблених (наданих) освітніх послуг, через що заклади сфери вищої освіти в конкурентній боротьбі часто вдаються до цінових методів просування таких послуг; необхідність фактичного виробництва не лише освітніх, а й супутніх послуг, які хоча і є оплатними, але часто не мають для сфери вищої освіти економічної привабливості); 3) регуляторні (жорстке регламентування різних складників операційної діяльності; наявність спеціалізованих органів й установ, що здійснюють державний контроль та нагляд при виробництві (наданні) освітніх послуг у сфері вищої освіти; неможливість отримання прибутку закладами державної та комунальної форми власності сфери вищої освіти від комерціалізації результатів наукових досліджень) [3-5].

У контексті визначення результативності стратегії інноваційного розвитку сфери вищої освіти в

Динаміка основних показників забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні

Показники	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Темп росту, % (2017/2010)
Кількість організацій сфери вищої освіти, які здійснюють наукові дослідження і розробки, од.	178	151	153	146	82,0
Кількість захищених кандидатських дисертацій у сфері вищої освіти, од	1802	1818	1583	1328	73,7
Кількість захищених докторських дисертацій у сфері вищої освіти, од	116	151	141	138	119,0
Кількість дослідників сфери вищої освіти, які здійснюють наукові дослідження і розробки, од	8246	5272	17829	15147	183,7
Частка докторів і кандидатів наук, % до науково-педагогічних працівників сфери вищої освіти	49,3	55,2	57,4	59,2	120,1
Видатки зведеного бюджету на вищу освіту, млн. грн	24998,4	30980,0	35233,6	38681,1	154,7
Фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у вищій освіті, тис. грн	530708,9	590631,6	725496,3	975804,3	183,9
Валові витрати на виконання наукових досліджень і розробок у сфері вищої освіти, тис. грн	573232,3	644869,2	732194,8	983417,5	171,6
Фінансування поточних витрат наукових досліджень і розробок у сфері вищої освіти за видами робіт:	573925,8	582811,0	707287,6	937684,6	163,4
– фундаментальні дослідження	213221,5	217298,4	240442,6	360819,1	169,2
– прикладні дослідження	230015,9	265771,2	353690,2	443343,3	192,7
– науково-технічні (експериментальні) розробки	130688,4	99741,4	113154,8	133522,2	102,2
Реалізація інноваційної продукції на одну гривню витрат на вищу освіту	1,3	0,9	1,0	1,1	84,6
Обсяги реалізованої інноваційної продукції у розрахунку на одного штатного працівника з вищою освітою, тис. грн	5,4	4,6	4,4	4,2	77,7

Джерело: побудовано та розраховано на основі офіційних даних Державної служби статистики України [2]

умовах інформаційної економіки вагоме значення має реалізація диверсифікованого підходу до забезпечення інноваційного розвитку вищої освіти в Україні. З цією метою у роботі здійснено інтегральну оцінку рівня забезпечення інноваційного розвитку вищої освіти в Україні у розрізі складових методичного підходу. Проведене інтегральне оцінювання дозволило ідентифікувати ключові проблеми інноваційного розвитку сфери вищої освіти в умовах інформаційної економіки та, на цій основі, обґрунтувати напрями їх вирішення у контексті формування відповідної стратегії (рис. 1).

Встановлено, що для сприяння інноваційному розвитку сфери вищої освіти в Україні необхідно налагодити ефективний механізм його державного регулювання, який, перш за все, передбачає удосконалення існуючої нормативно-правової бази у контексті становлення інформаційної економіки. Аналіз державного регулювання інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні дав змогу окреслити основні проблемні напрями та визна-

чити пріоритетні заходи з його удосконалення: усталеність стратегічних напрямів реформ у сфері вищої освіти; моніторинг результативності законодавства з офіційним їх оприлюдненням; налагодження механізмів соціального партнерства в сфері вищої освіти; розроблення та впровадження національної системи оцінювання якості освіти; створення незалежних кваліфікаційних центрів, у т. ч. для підтвердження кваліфікацій у європейській системі стандартів; широке запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сфері вищої освіти; узгодження кваліфікаційних характеристик, стандартів і навчальних програм з освітньо-кваліфікаційними вимогами робочих місць; мотивація роботодавців до участі в підготовці навчальних програм, узгодження з ними освітніх і професійних стандартів; масштабне запровадження програм стажування на виробництві; розвиток професійно-орієнтованої вищої освіти. На думку автора, виникає необхідність розробки Закону України «Про інноваційний розвиток вищої освіти» або ж удо-

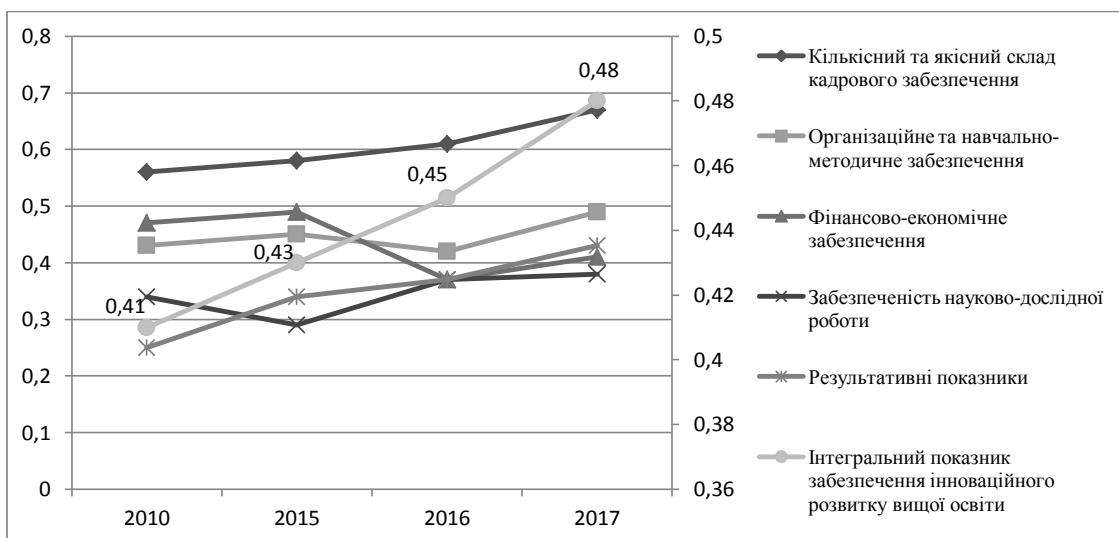

Рис. 1. Динаміка інтегрального показника забезпечення інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні

Джерело: розраховано автором

сконалення існуючих шляхом внесення змін щодо: відповідальності у системі управління за результати інноваційного розвитку сфери вищої освіти; інфраструктури інституційного забезпечення соціально-економічних взаємовідносин між учасниками системи інноваційного розвитку вищої освіти (закладами вищої освіти, реальним сектором економіки, державою та громадськістю) [6-7].

Висновки з проведеного дослідження. Запропоновано методичний підхід до оцінювання забезпеченості інноваційного розвитку сфери вищої освіти в умовах інформаційної економіки. Аргументовано доведено необхідність застосування принципу комплексності у реалізації такого методичного підходу, який передбачає дотримання двох етапів: 1 етап – дослідження організаційно-інституційного середовища інноваційного розвитку сфери вищої освіти (визначення вихідного рівня розвитку сфери вищої освіти). 2 етап – оцінка потенціалу інноваційного розвитку вищої освіти в умовах інформаційної економіки (моніторинг процесів інноваційного розвитку вищої освіти в інформаційній економіці). Це дозволило оцінити рівень забезпечення сфери вищої освіти необхідними засобами для її інноваційного розвитку, ґрунтуючись на результатах розрахунку сукупності показників. За результатами комплексного оцінювання стану інноваційного розвитку сфери вищої освіти в Україні було ідентифіковано головні тренди та проблеми, які систематизовані у групи: макроекономічні (демографічна криза, обмеження бюджетних ресурсів, непрогнозована інфляція, відсутність достатнього рівня інноваційної культури в суспільстві та економіці), секторальні (принципово різний статус закладів сфери вищої освіти; відсутність стандартизованих методик формування ціни вироблених (наданих) освітніх послуг

та ін.), регуляторні (наявність спеціалізованих органів і установ, що здійснюють державний контроль та нагляд при виробництві (наданні) освітніх послуг; неможливість отримання прибутку від комерціалізації результатів наукових досліджень; жорстке регламентування різних складників операційної діяльності та ін.). На цій основі охарактеризовано чинники, що сприяють утворенню необхідних умов для інноваційного розвитку сфери вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Козарь Т. П. Формування сучасної моделі державної політики в системі вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи вирішення. Держава та регіони. Серія «Державне управління». 2012. № 3. С. 48-52.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Шестаковська Т.Л. Концептуальні засади функціонування організаційно-економічного механізму розвитку національної системи освіти. Науковий вісник Полісся. Чернігів: ЧНТУ, 2015. № 1(1). С. 34-41.
4. Мазур І. І. Стратегія розвитку партнерства вищої освіти, науки та бізнесу. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2014. № 165. С. 6-11.
5. Карзун І. Г. Інтегральна оцінка рівня інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2016. № 3 (90). С. 3-7.
6. Bradley J. Integrity in higher education marketing? A typology of misleading data-based claims in the university prospectus. International Journal for Educational Integrity. 2013. Vol. 9. No. 2. December. P. 74-88.
7. Холякко Н. І. Пріоритети інноваційного розвитку ВНЗ України/ Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2014. Вип. 10(1). С. 173-181.

РОЗДІЛ 10. СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

FORMATION OF THE MECHANISM OF THE STATE REGULATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION SYSTEM AT REGIONAL LEVEL

Зазначено, що основна стратегічна лінія державної політики в сфері вищої освіти має на увазі пріоритет освіти як провідної сфери суспільної діяльності. Глобалізація і розвиток світового ринку припускають посилення конкуренції в сфері вищої освіти та інтернаціоналізацію освіти. Ключовими факторами, що визначають розвиток державної політики в сфері вищої освіти на сучасному етапі, на нашу думку, є: підвищення самостійності університетів, децентралізація управління вищою освітою, переорієнтація системи фінансування вищої освіти на самозабезпечення університетів, створення інноваційно-підприємницької моделі університету. Визначено методичні підходи до формування механізму державного регулювання інноваційним розвитком системи вищої професійної освіти шляхом адаптації концепції «гнучкого управління», яка передбачає застосування державно-приватного партнерства, як механізму реалізації інноваційної політики щодо розвитку системи вищої професійної освіти та забезпечує: підвищення якості та доступності освітніх послуг; комерціалізацію результатів науково-дослідної роботи; розвиток соціальної відповідальності бізнесу; підвищення рівня затребуваності випускників закладів вищої освіти бізнес-структурами; підвищення якості трудових ресурсів, зростання інноваційної активності бізнесу тощо; визначення функцій реалізованих партнерством: ресурсної, майнової, відтворювальної, організаційної, інституційної, інтегрованої, інноваційної, соціальної; обґрунтування його стратегічних цілей та завдань.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, державне управління, інновації, інноваційний розвиток, механізм.

Указано, что основная стратегическая линия государственной политики в сфере высшего образования подразумевает приоритет образования как ведущей сферы общественной деятельности. Глобализация и развитие мирового рынка предполагают усиление конкуренции в сфере высшего образования и интернационализацию образования. Ключевыми факторами, определяющими развитие государственной политики в сфере высшего образования на современном этапе, по нашему мнению, являются: повышение самостоятельности университетов, децентрализация управления высшим образованием, переориентация системы финансирования высшего образования на самообеспечение университетов, создание инновационно-предпринимательской модели университета. Определены методические подходы к формированию механизма государственного регулирования инновационным развитием системы

высшего профессионального образования путем адаптации концепции «гибкого управления», которая предусматривает применение государственно-частного партнерства, как механизма реализации инновационной политики по развитию системы высшего профессионального образования и обеспечивает: повышение качества и доступности образовательных услуг; коммерциализацию результатов научно-исследовательской работы; развитие социальной ответственности бизнеса; повышение уровня востребованности выпускников высших учебных заведений бизнес-структурами; повышение качества трудовых ресурсов, рост инновационной активности бизнеса и т.д.; определение функций реализованных партнерством: ресурсной, имущественной, воспроизведенной, организационной, институциональной, интегрированной, инновационной, социальной; обоснование его стратегических целей и задач.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, государственное управление, инновации, инновационное развитие, механизм

It is noted that the main strategic line of state policy in the field of higher education implies the priority of education as a leading sphere of social activity. Globalization and the development of the global market suggest increased competition in higher education and the internationalization of education. In our opinion, the key factors determining the development of state policy in the field of higher education are: increasing the autonomy of universities, decentralization of higher education management, reorientation of the system of financing higher education to self-sustaining universities, creating an innovation and entrepreneurial model of the university. The methodical approaches to the formation of the mechanism of state regulation of innovative development of the system of higher professional education by means of adaptation of the concept of "flexible management", which involves the use of public-private partnership as a mechanism for implementing innovation policy on the development of higher professional education system and provides: improving the quality and accessibility of educational services; commercialization of the results of research work; development of social responsibility of business; increasing the demand for graduates of higher education institutions by business structures; increase of quality of labor resources, growth of innovative activity of business, etc.; definition of functions implemented by the partnership: resource, property, reproductive, organizational, institutional, integrated, innovative, social; substantiating its strategic goals and objectives.

Key words: higher educational institution, state administration, innovations, innovation development, mechanism

УДК 378:330

Будько І.Р.

здобувач

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століття став для України часом корінних перетворень, що відбулися в усіх галузях економіки. Необхідність цих трансформаційних процесів була викликана переходом країни від планової економіки до ринково орієнтованої. Особливо складним, і з огляду на це ще до кінця не завершеним, цей перехід виявився для традиційно «неринкових» галузей, до яких можна віднести сферу освіти. Значимість кожного рівня освіти для повноцінного розвитку держави не викликає сумнівів, проте пріоритетом для економічно розвинених країн є вища освіта, про що свідчить пильна увага влади та громадськості до процесу її реформування.

Політика модернізації системи вищої освіти в Україні не змогла вирішити проблеми слабкою зворотного зв'язку при взаємодії суспільства і держави; суб'єктивної неготовності керівництва закладів вищої освіти, співробітників та студентів включатися в нові моделі взаємодії; нестачу фінансування; слабкий зв'язок між бізнесом і освітою. З нашої точки зору, доцільними рішеннями в напрямку оптимізації заходів державного регулювання інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти є: вибудовування гнучкої моделі управління вищою освітою, заснованої на зворотному зв'язку держави, бізнесу, закладів вищої освіти та суспільства; перехід до інноваційного фінансування за допомогою використання креативного потенціалу ЗВО, включаючи роботу в сфері наукоємних технологій та розвиток науково-підприємницьких ініціатив закладів вищої освіти; здійснення та підвищення державної фінансової підтримки ЗВО, нездатних до самостійного фінансування в зв'язку з особливостями їх профілю. У цьому випадку національна система вищої освіти зможе: модернізувати систему управління та інтегрувати в її процес громадськість; підвищити якість науково-технічної бази, професорсько-викладацького складу за рахунок оптимізації фінансового забезпечення; забезпечити якість освіти і кадрів, що випускаються в важливих для держави ЗВО, не здатних до самостійного фінансування.

На нашу думку, державну політику в сфері вищої освіти можна охарактеризувати як напрям державної соціальної політики, гарантований Конституцією України та регламентований нормами чинного законодавства, що реалізовується спеціально уповноваженими органами державної влади, забезпечений публічними фінансами та іншими грошовими коштами, спрямований на розвиток системи освіти, єдності освітнього простору, пріоритетність права на освіту, свободу вибору закладу вищої освіти, самостійності закладів вищої освіти в структурі освітньої сфери, встановлення конкуренції в сфері вищої освіти, базується на демократичному характері управління вищою

освітою, поєднує в собі державне та договірне регулювання системи вищої професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та прикладних проблем щодо формування механізму державного регулювання інноваційним розвитком системи вищої професійної освіти присвячені праці вітчизняних вчених, насамперед, такі як Зарецька Л.М., Кобець А. С., Кулініч О.А., Фініков Т. В. та інші науковців. Проте, проблеми активізації такого процесу, вивчені недостатньо глибоко, тому вимагають додаткових наукових досліджень, що і зумовило вибір теми наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення методичних підходів до формування механізму державного регулювання інноваційним розвитком системи вищої професійної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державне регулювання сферою освіти в Україні, в усі часи є процесом складним і багатограним, на сучасному етапі стикається з серйозними труднощами, викликаними необхідністю корінних перетворень системи. З одного боку, будучи державним пріоритетом і найважливішим фактором розвитку економіки країни і її конкурентоспроможності, сфера освіти завжди перебувала під жорстким державним контролем. Держава регулювала систему освіти за допомогою законодавчих, бюджетно-податкових, адміністративних та інших важелів. З іншого боку, перехід до ринково орієнтованої економіки в кінці ХХ століття, курс на побудову ринку освітніх послуг, розвиток ринкових механізмів регулювання сферою освіти спричинили зміни в державному регулюванні цієї сферою і намітили тенденцію скорочення державного регулювання.

Як зазначає Фініков Т. «...у світі склались дві принципово відмінні стратегії урядового регулювання діяльності вищої школи – це стратегія раціонального планування і контролю та стратегія саморегулювання – перша стратегія передбачає централізацію процесу прийняття рішень і контроль за вибором політики та її реалізації, застосовується в континентальній Європі; стратегія самоврядування походить із традиційної британської та американської систем вищої освіти, передбачає державний нагляд за вищою освітою Контроль за вищими закладами на державному рівні обмежується механізмами моніторингу якості, оподаткуванням, регулюванням права присуджувати наукові ступені, а також підтверджувати їх академічну якість та відповідність [4].

Як зазначають Л.М. Зарецька, О.А. Кулініч «...обмеженість ринкового механізму організації освіти повинна компенсуватися державним регулюванням цієї сфери, адже командне управління освітою стає гальмом реформування та модернізації освіти і призводить до псевдореформування,

що виражається в бурхливому проведенні різноманітних експериментів. Основна проблема полягає у встановленні раціональних меж державного регулювання в умовах зростаючої автономії ВНЗ, удосконаленні діючих і виробленні нових механізмів державного регулювання вищої школи, що відповідають сучасним тенденціям розвитку освітнього ринку» [1].

Як зазначає А.С. Кобець основними функціями держави у сфері освіти є «...розробка стратегічної та тактичної мети, а також пріоритетів; – дотримання соціальних цінностей; – створення правових основ функціонування ринку освітніх послуг; – гарантування високої якості освітніх послуг» [3].

Зазначимо, що основна стратегічна лінія державної політики в сфері вищої освіти має на увазі пріоритет освіти як провідної сфери суспільної діяльності. Глобалізація і розвиток світового ринку припускають посилення конкуренції в сфері вищої освіти та інтернаціоналізацію освіти. Підвищується гнучкість вищої освіти у світовому масштабі, що передбачає необхідність підвищення гнучкості та освітньої політики на національному рівні. Університети перетворюються в центри інноваційного розвитку сучасного суспільства, що знаходить своє відображення в організації державної політики в сфері вищої освіти. Ключовими факторами, що визначають розвиток державної політики в сфері вищої освіти на сучасному етапі, на нашу думку, є: підвищення самостійності університетів, децентралізація управління вищою освітою, переорієнтація системи фінансування вищої освіти на самозабезпечення університетів, створення інноваційно-підприємницької моделі університету.

На думку багатьох вчених роль держави в сфері підтримки інноваційного розвитку можна охарактеризувати наступними моментами «держава сприяє розвитку науки, у тому числі прикладної, та підготовці наукових та інженерних кадрів (основне джерело інноваційних ідей); в рамках більшості урядових відомств існують різноманітні програми, спрямовані на підвищення інноваційної активності бізнесу; державні замовлення, переважно у формі контрактів, на проведення НДДКР (науково-дослідні, дослідно-конструкторські та технологічні роботи) забезпечують початковий попит на велику кількість нововведень, які потім знаходять широке застосування в економіці країни; фіскальні та інші елементи державного регулювання формують стимулюючий вплив зовнішнього середовища, які обумовлюють ефективність та необхідність інноваційних рішень окремих підприємств; держава виступає в ролі посередника в справі організації ефективної взаємодії академічної та прикладної науки, стимулює кооперацію в області НДДКР» [1].

Головне завдання, що стоїть перед державою сьогодні – розробити таку стратегію регулювання сферою освіти, в якій був би відображений опти-

мальний баланс між можливостями ринкового регулювання сфери освіти і необхідним рівнем державного контролю.

На наш погляд, в сучасному світі утвердились дві основні парадигми сприйняття освіти – як ключового фактору розвитку людського капіталу і, відповідно, суспільства в цілому, і як однієї з соціальних послуг. Перший підхід орієнтує на державне регулювання освіти, другий – на його комерціалізацію. Однак, з огляду на тенденції розвитку сучасного суспільства, має сенс звернутися до синтезу двох підходів, що дозволяє оптимізувати державну політику в сфері вищої освіти. Специфіка сучасного розвитку політичного управління робить доцільним в побудові методичного підґрунтя вдосконалення державного регулювання в сфері вищої освіти використання концепції нового державного менеджменту. Дана концепція має на увазі по'єднання державних і комерційних ініціатив в процесі організації управління, в тому числі і в соціальній сфері. Позитивним результатом використання даної концепції є зниження бюджетних витрат на освіту і приведення останнього в адекватне сучасним глобальним тенденціям стан.

Вирішення проблем і протиріч, які супроводжують реалізацію заходів державного регулювання інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти, доцільно здійснювати в рамках загальної модернізації системи вищої освіти в країні. На нашу думку, дані заходи повинні бути спрямовані на децентралізацію моделей прийняття рішень й організації управління, що сприятиме загальному підвищенню гнучкості управління системою вищої освіти. Основою державного регулювання інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти в даному випадку стає концепція гнучкого управління. Частина повноважень держави у сфері управління вищою освітою повинна бути передана університетам, автономія яких в питаннях прийняття рішень дозволить наблизити організацію освітнього процесу до потреб ринку освітніх послуг і ринку праці. Також можливе залучення громадськості до прийняття та розробки рішень у сфері управління системою вищої освіти. Другий важливий аспект вирішення проблемної сторони інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти – модернізація її фінансування – розглядається нами в контексті поєднання державної та комерційної компоненти в діяльності закладів вищої освіти.

Інноваційність погляду на роль держави в процесах суспільного управління спричинила за собою розробку нових управлінських концепцій, що характеризуються зміною ставлення до ролі й основних методів діяльності держави щодо управління соціальними процесами. Висловлюються вони поняттям «державний менеджмент». «Нове державне управління» означає ринковий та контр-

актний підхід, ставлення до громадян як до клієнтів, яким державні та місцеві органи влади надають громадські послуги, оплачені громадянином виходячи з його фінансового стану.

Оскільки концепція нового державного менеджменту в даний час вважається однією з найбільш ефективних у плані проектування стратегії управління, європейські держави орієнтуються переважно на її використання в повсякденній управлінській практиці. Сенс переходу до системи нового державного менеджменту полягає в кардинальних перетвореннях не тільки характеру роботи державних структур, але і стилю їх діяльності, що дає певні «сходи» в напрямку підвищення ефективності адміністрування.

На нашу думку, державне регулювання інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти повинно передбачати системність, сформульовані цільові орієнтири, гнучкість та децентралізацію. Ми можемо виділити наступні ключові принципи державного регулювання інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти, адекватні сучасним умовам:

1) впровадження та вдосконалення механізмів децентралізації управління закладами вищої освіти, в тому числі – розподіл повноважень й сфер впливу конкретних компонентів освітньої системи, дебіюкратизація закладів вищої освіти;

2) гнучкість та варіативність щодо критеріїв та вимог до конкретних закладів вищої освіти, що враховує відмінності між різними регіонами країни, особливості конкретних закладів вищої освіти тощо;

3) зміцнення конкурентного середовища в національній системі вищої освіти при одночасному контролі держави за процесами конкуренції, щоб уникнути кризи провінційних галузевих ЗВО;

4) системність проведених заходів в сфері реформування вищої освіти та державної освітньої політики;

5) включення громадськості (університетської, академічної, політичної) в процес консультування, розробку й прийняття рішень щодо реформування системи вищої освіти;

6) демократизація системи управління закладами вищої освіти в поєднанні з автономією ЗВО та закріпленням демократії закладу;

7) розвиток взаємин ЗВО та бізнесу, в тому числі з допуском представників останнього до участі в консультаціях, розробці та прийнятті певних управлінських рішень, які торкаються інтересів ринку праці.

При гнучкій моделі управління громадськість залучається до процесу прийняття рішень, відповідно і отримує можливість впливати на формування основ державної політики в сфері вищої освіти, брати участь в оцінці тих чи інших проєктів, їх обговоренні, прийнятті та контролі за реалізацією.

Таким чином, підвищується демократична складова освіти, яка сприяє і поліпшенню взаємодії інституту освіти з суспільством. У свою чергу, громадськість може підказувати інноваційні та креативні ідеї розвитку закладів вищої освіти. Також контроль громадськості над діяльністю закладів вищої освіти сприятиме зниженню корупції в ЗВО та підвищенню прозорості діяльності освітніх установ.

Гнучке управління в сфері вищої освіти сприяє також дебіюкратизації освітніх установ. В даний час адміністративно-біюкратичний апарат ЗВО далеко не у всіх випадках готовий виступати в якості провідника намічених державою модернізаційних перетворень в сфері вищої освіти, в тому числі й інноваційному розвитку. Багатьом керівникам закладів вищої освіти не вигідні заходи, які проводяться щодо їх реформування, в зв'язку з чим біюкратія перетворюється у важливий фактор перешкоди на шляху вдосконалення державної політики щодо інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти.

На наше переконання, відсутність гнучкості в управлінні інноваційним розвитком системи вищої професійної освіти тягне за собою цілий ряд інших проблем, серед яких кадровий дефіцит, відсутність системності в практичній реалізації інноваційних проєктів, дисгармонія традиційного та інноваційного в управлінській практиці в сфері вищої освіти. До шляхів вирішення проблем і протиріч в системі вищої освіти відноситься вибудовування децентралізованої моделі гнучкого управління, що дозволяє інтегрувати зусилля держави, громадськості, закладів вищої освіти та комерційних структур в напрямку інноваційного розвитку системи вищої професійної освіти та її пристосування до потреб ринку праці та покриттю соціально-гуманітарних потреб суспільства. Важливим компонентом у вирішенні існуючих проблем стане також зміна характеру фінансування національної системи вищої освіти в сторону поєднання інноваційного підприємництва як джерела доходу закладів вищої освіти, державних надходжень і субсидій, коштів приватного бізнесу, плати за навчання тощо.

Інтеграція зусиль держави, бізнесу і наукового співтовариства в напрямку вдосконалення державного регулювання інноваційного розвитку системи вищої освіти в першу чергу спрямована на розвиток науково-дослідного потенціалу закладів вищої освіти, в тому числі в сфері розробки інноваційних технологій, формулювання нормативно-правових основ діяльності ЗВО.

Співпраця держави, бізнесу та закладів вищої освіти передбачає вибудовування ефективних механізмів взаємодії партнерів. Одним з механізмів є державно-приватне партнерство, як основи розвитку економіки в цілому і системи освіти та науки зокрема.

Виділимо переваги участі в державно-приватному партнерстві для держави і приватних структур.

До числа позитивних аспектів для держави відносяться:

- створення реальних умов для підвищення високої ефективності результатів партнерства;
- можливість залучення додаткових джерел інвестування;
- отримання нового спільного «освітнього продукту» від партнерства, що базується на авторитетності й можливостях державних структур, із залученням громадськості в ті чи інші освітні процеси, і мобільності приватного сектора, а головне – його зацікавленості в просуванні своїх позицій на ринку освітніх послуг, в тому числі, і можливості використання різного роду преференцій, наданих з боку держави в рамках такого співробітництва;
- надійність одержуваних результатів;
- інновації як продукт такої діяльності.

Перевагами участі в державно-приватному партнерстві для приватного бізнесу є:

- отримання в довгострокове користування державних активів;
- гарантованість власних інвестицій;
- додаткові джерела для подальшого розвитку приватного бізнесу.

Зазначимо, що держава відіграє найважливішу роль у формуванні і функціонуванні національної моделі державно-приватного партнерства в сфері освіти. Саме вона визначає ідеологію та політику створення й функціонування ДПП в сфері професійної освіти. На стороні держави в проектах ДПП – правомочності власника, можливість податкових та інших пільг, гарантій, а також отримання деяких обсягів фінансових ресурсів. держава, як чільний суб'єкт і основний регулятор, має право перерозподіляти при необхідності ресурси з чисто виробничих програм на соціальні цілі. Більш того, в ДПП держава отримує сприятливу можливість зайнятися виконанням своїх основних функцій – контролю, регулювання, дотримання громадських інтересів.

Для досягнення найкращої узгодженості має здійснюватися взаємодія всіх суб'єктів партнерства, включаючи органи влади, заклади вищої освіти, роботодавців, інвесторів проекту, споживачів освітніх послуг, професійних та громадських спільнот. В рамках дослідження механізму партнерської взаємодії держави, приватного сектору та закладів вищої освіти в регіоні виділяють макрорівень, галузевий та проектний рівні. Проектний рівень передбачає розробку концепції проекту відповідно до діючих в регіоні програмами розвитку вищої професійної освіти. Механізм ініціації та реалізації проектів ДПП складається з певних взаємопов'язаних етапів, які включають: ініціацію та відбір виконавців проекту, укладення

угоди про державно-приватне партнерство між державою, комерційною організацією та закладом вищої освіти, реалізацію проекту й виконання поставлених завдань, незалежний моніторинг всіх аспектів проекту [1].

Виділимо ряд процедур, якісне виконання яких буде сприяти більш плідній та результативній співпраці партнерів.

1. Визначення стратегічних орієнтирів партнерства: постановка цілей та завдань співпраці, визначення можливих напрямів, моделей та форм реалізації ДПП, досягнення взаємовигідних умов реалізації проекту для кожного партнера.

2. Визначення базових характеристик партнерства: визначення правомочності власності, порядок розподілу витрат і ризиків, доходів та немайнових вигод.

3. Визначення схеми фінансування проекту: встановлення (або розрахунок, або вимір) інвестиційної привабливості проекту, визначення джерел й умов надходження коштів, розробка схеми фінансування, узгодження термінів фінансування.

4. Визначення функцій управління та контролю: розробка організаційної структури, вибір стилю управління, визначення індикаторів якості виконання проекту, розробка «дорожньої карти».

5. Аналіз й оцінка ефективності реалізації механізму державно-приватного партнерства.

Економічна схема реалізації механізму співінвестування з метою здійснення інвестиційного проекту передбачає, що заклад вищої освіти надає суб'єкту приватного сектора права користування освітнім будівлею (спорудою, приміщенням), яке буде використовуватися для організації діяльності в області освітніх послуг на підставі договору оренди. Комерційна організація (інвестор) здійснює фінансування по ремонту і технічного оснащення приміщення та використовує створений об'єкт із залученням фахівців і студентів освітньої організації.

Фінансова зацікавленість приватного сектора в здійсненні проекту співінвестування полягає в наступному. По-перше, комерційна організація, як інвестор, отримує можливість здійснювати підготовку кадрів своєї організації за обраними, найбільш перспективними напрямами із залученням співробітників закладу вищої освіти. По-друге, комерційна організація спільно із ЗВО здійснюють використання об'єкта в реалізації комерційно ефективних інноваційних проектів і отримують дохід на вкладений капітал. Фінансова зацікавленість ЗВО проявляється в отриманні частини доходів від використання об'єкта, в залученні своїх фахівців.

Висновки з проведеного дослідження. Розробку та реалізацію проектів ДПП доцільно здійснювати на основі наступних принципів: відкритість та доступність інформації про державно-

приватне партнерство; узгодженість функцій в процесі розробки й реалізації проектів; різноманіття цілей суспільно-приватного партнерства; майнової та організаційної забезпеченості; вибору стратегії розвитку ЗВО, орієнтованої на використання наукового потенціалу; підвищення інституційної різноманітності учасників партнерства; лідерства держави й великого бізнесу; активної пропаганди ДПП в інституційному середовищі, утвореного місцевим співтовариством, малим бізнесом, освітніми та іншими бюджетними установами.

На наш погляд, стимулювання активності участі підприємницького сектора у всебічному розвитку закладів середньої професійної та вищої освіти має стати частиною державної політики і сприяти більш якісному переходу національної економіки на інноваційну соціально-орієнтовану модель розвитку.

Таким чином, будучи провідною сферою суспільного життя в сучасному світі, вища освіта, безумовно, потребує державного регулювання. Стосовно до сучасного українського суспільства, необхідно також адекватно реагувати на ключові

тенденції розвитку освіти в сучасному світі. До них відносяться: інтернаціоналізація освіти й підвищення конкуренції в сфері освітніх послуг; інноваційність закладів вищої освіти та їх перетворення в науково-технологічні центри; децентралізація системи вищої освіти та затвердження концепцій гнучкого управління освітою; затвердження інноваційно підприємницької моделі закладів вищої освіти, що знаходяться на змішаній моделі фінансування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зарецька Л.М., Кулініч О.А. Державне регулювання сфери вищої освіти. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/776/1/sec3-e-2015-2-5.pdf>.
2. Інноваційна складова економічного розвитку : монографія. К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. 201 с.
3. Кобець А. С. Роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг. Державне управління: удосконалення та розвиток. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>.
4. Фініков Т. Сучасна вища освіта: світові тенденції та Україна. К. : Таксон, 2002. 176 с.

ВАРТІСНА ОЦІНКА ВТРАТ СТРАТЕГІЧНОГО МАЙНОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В КАТЕГОРІЯХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

VALUATION OF STRATEGIC PROPERTY LOSS OF ENTERPRISES IN THE CATEGORIES OF INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

У статті розглянуто сутність стратегічного майнового потенціалу підприємства, який формується економічними вигодами від використання активу. Показано, що оцінка ефективності використання майна підприємства проводиться на основі зміни корисності активу, яка впливає на фінансовий результат діяльності. Тестування ознак зменшення корисності активів є методом вартісної оцінки втрат стратегічного майнового потенціалу підприємств. Надано характеристику положень МСБО 36 «Зменшення корисності активів», який визначає порядок формування резервів на втрату майнового потенціалу. Стандарт визначає перелік обставин, при наявності яких необхідно проводити переоцінку активів, її періодичність і обов'язкові виладки.

Ключові слова: стратегічний майновий потенціал, вартісна оцінка, втрати, підприємства, міжнародні стандарти фінансової звітності.

В статье рассмотрена сущность стратегического имущественного потенциала предприятия, формирующегося экономическими выгодами от использования актива. Показано, что оценка эффективности использования имущества предприятия проводится на основе изменения полезности актива, которая влияет на финансовый результат деятельности. Тестирование признаков обесценения активов является методом стоимостной оценки потерь стратегического имущественного

потенциала предприятий. Охарактеризованы положения МСФО 36 «Обесценение активов», который определяет порядок формирования резервов на потери имущественного потенциала. Стандарт определяет перечень обстоятельств, при наличии которых необходимо проводить переоценку активов, ее периодичность и обязательные случаи.

Ключевые слова: стратегический имущественный потенциал, стоимостная оценка, потери, предприятия, международные стандарты финансовой отчетности.

The article discusses the strategic property potential of an enterprise is shaped by the economic benefits of using the asset that determine its usefulness. An assessment of the effectiveness of the use of the property of the enterprise is made on the basis of changes in the usefulness of the asset, which affects the financial result of the activity. Testing for signs of impairment of assets is a method of cost estimation of losses of strategic property potential of enterprises. In accordance with the provisions of IAS 36 Impairment of Assets, reserves for the loss of property potential are formed when the carrying amount of an asset exceeds the cost of reimbursement in the course of use, or through its sale (sale). The standard specifies the circumstances in which an asset is to be revalued, its frequency and its required circumstances.

Key words: strategic property potential, valuation, losses, enterprises, international financial reporting standards.

УДК 336.63

Соломатіна Т.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів
та банківської справи
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Чернодубова Е.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів
та банківської справи
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Постановка проблеми. Вартісно-орієнтоване управління підприємствами є запорукою їх стійкого розвитку. Основні принципи зростання фінансового потенціалу суб'єктів господарювання та окремих його складових мають бути закладеними у довгострокові корпоративні стратегії. Принцип забезпечення зростання вартості активів підприємства та їх захист від втрат є одним із найважливіших у системі управління майновим потенціалом. Інтеграція України у світові фінансові ринки супроводжується реформою національної системи бухгалтерського обліку і фінансової звітності на основі міжнародних стандартів, у рамках яких значна увага приділяється вартісним аспектам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вартісно-орієнтованого управління фінансовим потенціалом суб'єктів господарювання знаходяться у центрі уваги багатьох учених. Мусієнко В. Д., Богдан М. М. досліджено теоретичні засади впливу стратегічного потенціалу на вартість підприємства [1, с. 92]. У центрі

уваги Заворотній Р. І. і Турило А. М. знаходяться питання організації розробки стратегій, системи мотивації і відповідальності в процесі стратегічного фінансового управління вартістю підприємства [2; 3]. Шокові сценарії розвитку подій, зміна кон'юнктури ринків, прорахунки у прийнятті управлінських рішень призводять до втрат фінансового потенціалу на різних економічних рівнях. Серед деструктивних чинників Онишко С. В. зазначає: небезпеку монополії, недобросовісну конкуренцію, зростання вартості капіталу, ризику шахрайства, зменшення прозорості й відкритості фінансового управління тощо [4, с. 199]. Дем'янчук О. І. зазначає, що фінансові втрати під час формування або використання фінансового потенціалу регіону призводять до його зменшення, нестачі фінансових ресурсів, а також до скорочення фактичних чи потенційних можливостей їх додаткового залучення [5, с. 95]. У статті Гальків Л. І., Карий О. І., Мойсеєнко І. В. розкрито суспільну роль людського потенціалу та обґрунтовано вплив на його

втрату якісних параметрів чинника фінансування освіти та охорони здоров'я [6, с. 227]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід визнати, що концепція втрат фінансового потенціалу на рівні суб'єктів господарювання досліджена недостатньо.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка рекомендацій із попередження втрат стратегічного майнового потенціалу суб'єктів господарювання на основі врахування вимог міжнародних стандартів фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вартість підприємства є узагальнюючим показником ефективності його функціонування, який формується під впливом внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних) чинників. Усе різноманіття вартісних оцінок можна звести до двох груп: балансові і ринкові. Найбільш інформативними видами вартості бізнесу Бердар М. М. називає ринкову вартість чистих активів, капіталізацію чистого прибутку; вартість бізнесу, як безперервно функціонуючого підприємства, що приносить дохід (discounted cash flow (DCF)) [7, с. 59]. Стрижневим елементом системи фінансових показників вартості підприємства Заворотній Р. І. вважає показник грошової доданої вартості [8, с. 45].

Балансові і ринкові оцінки вартості активів підприємства мають свою сферу застосування, переваги і недоліки. Отримання балансових оцінок є простішим і зручнішим, оскільки ґрунтується на даних фінансової звітності суб'єктів господарювання. Використання ринкових оцінок потребує доступу до даних інформаційно-аналітичних агенцій, які здійснюють їх розрахунок і акумуляцію, до індикаторів фондових бірж та інших торговельних майданчиків. Ринкові оцінки несуть більшу інформативність про розмір вартості під ризиком порівняно з балансовими. Проте ведення бухгалтерського обліку і формування фінансової звітності за міжнародними стандартами є ризикоорієнтованим за своєю сутністю і дозволяє зблизити рівні балансових і ринкових оцінок вартості майна.

У сучасний період вітчизняні підприємства впроваджують міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ – IFRS “International Financial Reporting Standards”) та міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО – IAS “International Accounting Standard”) [9].

Оцінка втрат майнового потенціалу здійснюється відповідно МСБО 36 «Зменшення корисності активів» (IAS 36 – Impairment of Assets), виходячи з принципів міжнародних стандартів оцінки МСО (IVS – International Valuation Standards), європейських стандартів оцінки ЄСО (EVS – European Valuation Standards) та національних стандартів оцінки [10].

Відповідно до МСБО 36 суб'єкт господарювання має відобразити свої активи в бухгалтер-

ському обліку і у фінансовій звітності за сумою, яка не є більшою ніж сума їх очікуваного відшкодування. «Актив обліковують за сумою більшою, ніж сума його очікуваного відшкодування, якщо його балансова вартість перевищує суму, що підлягає відшкодуванню внаслідок використання або продажу активу. Якщо це відбувається, актив визначають як актив, корисність якого зменшилася, і в цьому випадку Стандарт вимагає, щоб суб'єкт господарювання визнавав збиток від зменшення корисності» [10]. МСБО 36 унеможлиблює завищення балансової вартості майна, коли темпи економічного знецінення необоротних активів перевищують швидкість скорочення залишкової вартості через інструмент амортизації.

Вартість відшкодування активу (ВВА) розраховується за формулою:

$$BVA = \max (CBA; BAV), \quad (1)$$

де CBA – справедлива (ринкова) вартість активу, за вирахуванням витрат на реалізацію;

BAV – вартість активу у використанні (дисконтована вартість майбутніх грошових потоків, отриманих від використання активу).

Розмір резерву на втрату майнового потенціалу (РВМП) розраховується за вартістю:

$$PBM\Gamma = B\Gamma - BBA, \quad (2)$$

де BΓ – балансова вартість активу.

Відповідно вносяться коригування у звітність. Якщо ж навпаки балансова вартість менша очікуваного відшкодування – знецінення відсутнє. Справедлива ринкова вартість активів (у т.ч. вартість витрат на реалізацію) визначається суб'єктами оціночної діяльності відповідно вимог Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [11]. У випадках проведення незалежної оцінки майна складається звіт про оцінку майна, за результатами якого відбувається уцінка майна.

Вартість активу у використанні розраховується на індивідуальній або груповій основі. У першому випадку відбувається ідентифікація грошового потоку, що генерується конкретним видом активу; у другому випадку активи об'єднують в групи (об'єднані групи) за типом формування грошового потоку. Сукупний грошовий потік ідентифікується на груповій основі. Вартість активу у використанні розраховується шляхом дисконтування ідентифікованих індивідуальних або групових грошових потоків. Перевищення балансової оцінки над визначеною вартістю активу супроводжується його знеціненням.

Якщо підприємство має активи, які не генерують грошові потоки, то їх вартість у використанні дорівнює нулю, а балансова оцінка визначається на основі справедливої вартості. Якщо підприємство робить припущення, що грошовий потік генерують всі активи, які знаходяться на

баланс підприємства, то об'єднана група дорівнює підприємству як цілісному майновому комплексу. Якщо підприємство має активи, балансова вартість яких дорівнює нулю (або близька до нуля), але вони генерують грошові потоки, їх оцінка має бути визначеною, виходячи з вартості у використанні.

Стандарт МСБО 36 «Знецінення активів» (IAS 36 – *Impairment of Assets*) не вимагає одночасного застосування двох методів визначення вартості відшкодування активу (ВВА). Власники, фінансовий менеджер та/або головний бухгалтер можуть зробити вибір на користь одного з них.

Ознаки, за яких виникає необхідність перевірки необоротних активів на зменшення корисності згідно з МСБО 36 «Зменшення корисності активів» поділяються на внутрішні та зовнішні. Розмежування зовнішніх та внутрішніх джерел є важливим. Фактично всі зовнішні джерела, як базу оцінки справедливої вартості, дають ринкову вартість, тоді як внутрішні бази оцінки відмінні від ринкової вартості. Тому у більшості випадків необхідність перегляду корисності після проведення переоцінки виникне на підставі аналізу внутрішніх джерел, оскільки вони свідчитимуть про чинники зміни справедливої вартості, не пов'язані із формуванням ринкової.

МСБО 36 не містить обов'язкової вимоги щорічно визначати імовірність втрати майнового потенціалу. Сигналом на проведення тесту на знецінення активів є наявність певних обставин (зовнішніх і внутрішніх).

Найбільш вагомими є такі зовнішні обставини: очевидні ознаки того, що фактична вартість знецінення перевищує очікувану; підвищення ринкових процентних ставок до рівня, який негативно впливатиме на ставки дисконтування в процесі визначення приведеної вартості; несприятливі зміни технічних, ринкових, економічних чи правових умов діяльності підприємства; перевищення балансовою вартістю чистих активів підприємства величини ринкової капіталізації; наявність від'ємних результатів прибутковості діяльності.

Найбільш суттєвими є такі внутрішні обставини: ознаки морального старіння чи фізичної зношеності активу; нижчий рівень фактичної економічної ефективності активу порівняно з очікуваною; зниження інтенсивності використання активу; виникнення обставин, які обмежують використання активів, обумовлюють їх простій; реструктуризація діяльності підприємства, до якої відноситься актив; перекласифікація термінів служби активів; перевищення фактичних витрат на утримання активу порівняно з запланованими; нижчий рівень грошових потоків від використання активу порівняно з запланованими; значне зниження прибутку від використання активу.

У наказі про облікову політику підприємство має право навести системний перелік зовнішніх і внутрішніх обставин, які є підставою для знецінення активів, з огляду на свою специфіку.

Відповідно до п. 9 МСБО 36 «в кінці кожного звітного періоду суб'єктові господарювання слід оцінювати, чи є якась ознака того, що корисність активу може зменшитися. Якщо хоча б одна з таких ознак існує, суб'єктові господарювання слід оцінити суму очікуваного відшкодування такого активу» [10]. Відповідно до п. 10 МСБО 36 «незалежно від наявності ознак того, що корисність активу може зменшитися, суб'єктові господарювання також слід щорічно перевіряти зменшення корисності: а) нематеріального активу з невизначеним строком корисної експлуатації або нематеріального активу, ще не придатного для використання, порівнюючи його балансову вартість із сумою його очікуваного відшкодування; б) гудвілу, придбаного в результаті об'єднання бізнесу» [10].

Балансова вартість необоротних активів підприємства базується на їх реальній історичній (первісній) вартості. В розвинених країнах вартість придбання активу (первісна вартість) є справедливою (ринковою) на момент придбання, а залишкова балансова (амортизована справедлива) – початкова вартість станом на сьогодні. В Україні балансова вартість необоротних активів (в розумінні МСФЗ 36) може суттєво відрізнитися від реальної (справедливої) вартості, особливо на підприємствах, виробничі потужності яких були створені ще за радянських часів. Основними причинами значних розбіжностей в оцінках є: порушення принципу визнання «справедливої первісної вартості» на момент постановки на баланс в процесі приватизації, викривлення вартості необоротних активів в процесі індексації в умовах гіперінфляції, значна диференціація індексів переоцінки за галузями національної економіки.

Висновки з проведеного дослідження.

1. Стратегічний майновий потенціал підприємства формується економічними вигодами від використання активу, які визначають його корисність. Оцінка ефективності використання майна підприємства проводиться на основі зміни корисності активу, яка впливає на фінансовий результат діяльності. Тестування ознак зменшення корисності активів є методом вартісної оцінки втрат стратегічного майнового потенціалу підприємств.

2. Відповідно до МСБО 36 «Зменшення корисності активів» резерви на втрати майнового потенціалу формуються у разі, коли балансова вартість активу перевищує вартість його відшкодування в процесі використання, або шляхом його продажу (реалізації). Стандарт визначає перелік обставин, при наявності яких необхідно проводити переоцінку активів, її періодичність і обов'язкові випадки.

3. Мотивація проведення оцінки втрат стратегічного майнового потенціалу підприємств може знаходитися в обліковій площині (відображення активів у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності) та в контрольно-аналітичній (інформація для акціонерів, власників, інвесторів). До проведення тестування втрат залучаються сертифіковані фахівці з оцінки майна та майнових прав, аудитори, кваліфіковані працівники підприємства, на балансі якого утримуються активи.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці інноваційних аспектів зростання стратегічного фінансового потенціалу суб'єктів господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мусієнко В. Д., Богдан М. М. Теоретичні засади впливу стратегічного потенціалу на вартість підприємства. Формування ринкових відносин в Україні. 2018. № 3. С. 89-93.
2. Заворотній Р. І. Організація системи мотивації і відповідальності в процесі стратегічного фінансового управління вартістю підприємства. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. № 10. С. 160-165.
3. Турило А. М. Оцінка вартості підприємства в системі фінансово-економічної стратегії його розвитку. Фінанси України. 2009. № 5. С. 95-100.
4. Онишко С. В., Чуницька І. І. Стратегічна траєкторія розвитку фінансового ринку у форматі вза-

ємодії складових його інфраструктурного потенціалу. Бізнес Інформ. 2018. № 7. С. 194-201.

5. Дем'янчук О. І. Фінансові втрати у фінансовому потенціалі регіонів України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2015. Вип. 28. С. 91-96.

6. Гальків Л. І., Карий О. І., Мойсеєнко І. В. Ризики втрат людського потенціалу: чинник фінансування освіти та охорони здоров'я. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 1. С. 223-229.

7. Бердар М. М. Управління вартістю підприємства в системі фінансової стратегії його стійкого розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 15. С. 57-61.

8. Заворотній Р. І. Методологія формування системи стратегічних орієнтирів розвитку підприємства в контексті фінансового управління вартістю. Економіка та держава. 2013. № 11. С. 42-47.

9. Тест на знецінення активів, згідно МСБО 36. Impairment test. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.expert-in.com.ua/test-na-znetsinennya-aktyviv/>.

10. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 (МСБО 36). Зменшення корисності активів IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047.

11. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.

РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

THE ROLE OF INVESTMENT IN THE FORMATION OF NATIONAL INVESTMENT-INNOVATION PROCESSES

У статті проаналізовано частку інвестицій в економіку України, розкрито істотні особливості становлення та розвитку інвестиційно-інноваційних процесів. Іноземні інвестиції відіграють виступають важливим фактором інноваційного розвитку. Синергетичний взаємозв'язок інвестицій та інновацій можливий за умови долучення саме іноземних інвестицій. Інвестиційно-інноваційна діяльність є важливою сферою розвитку будь-якої країни. Було доведено, що існуючі механізми державного регулювання інвестиційно-інноваційних процесів недостатньо ефективні та недостатньо адаптовані до сучасних умов господарювання. Основна проблема у цьому напрямку – відсутність державного фінансування на ці процеси.

Ключові слова: інвестиції, інновації, інвестиційно-інноваційні процеси, національна економіка.

В статье проанализировано долю инвестиций в экономику Украины, раскрыты существенные особенности становления и развития инвестиционно-инновационных процессов. Иностранные инвестиции выступают важным фактором инновационного развития. Синергетическая взаимосвязь инвестиций и инноваций возможно при условии добавления именно иностранных инвестиций. Инвестиционно-инновацион-

ная деятельность является важной сферой развития любой страны. Было доказано, что существующие механизмы государственного регулирования инвестиционно-инновационных процессов недостаточно эффективны и недостаточно адаптированы к современным условиям хозяйствования. Основная проблема в этом направлении – отсутствие государственного финансирования на эти процессы.

Ключевые слова: инвестиции, инновации, инвестиционно-инновационные процессы, национальная экономика.

The article analyzes the share of investments in the Ukrainian economy, reveals the essential features of the formation and development of investment and innovation processes. Foreign investment plays an important factor in innovative development. A synergistic relationship between investment and innovation is possible if foreign investment is involved. Investment and innovation is an important area of development of any country. It was proved that the existing mechanisms of state regulation of investment and innovation processes are not effective enough and are not adapted to the current economic conditions. The main problem in this area is the lack of state funding for these processes.

Key words: investments, innovations, investment-innovation processes, national economy.

УДК 330.322:631.11:336

Кравець Л.О.

здобувач

Міжнародний університет бізнесу і права

Постановка проблеми. Останні два десятиліття в Україні всі економічні явища відбуваються в умовах активних змін економічного середовища, викликаних євроінтеграційними та глобалізаційними процесами. Нажаль, Україна не може досягти бажаного рівня, незважаючи на існування певних позитивних тенденцій розвитку технологічних процесів формування інвестиційно-інноваційного потенціалу. У зв'язку із окупацією та продовженням військового конфлікту на сході країни, суттєво уповільнюються процеси національного інвестиційно-інноваційного розвитку. В умовах постійних змін економічного середовища для України важливим є формування ефективної інвестиційно-інноваційної політики спрямованої на залучення інвестицій у розвиток науково-інноваційної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості інвестиційно-інноваційного розвитку на різних рівнях національної економіки виступають об'єктом дослідження багатьох вчених та практиків, серед яких Борецько В.І., Мазій Н.Г., Прядко І.В., Череп А. В., Федуллова Л. І., Асаул А., Волкова О. І., Гребенюк Т. В. та ін. Представлена потужна методологічна база наукових підходів та практичних рекомендацій щодо формування

сприятливого середовища для розвитку інвестиційно-інноваційних процесів.

Постановка завдання. Проаналізувати особливості формування національних інвестиційно-інноваційних процесів, а саме дослідити стратегічні інвестиції в Україні, динаміку капіталовкладень в економіку України, визначити тенденції та активність інвестиційних рухів, проаналізувати прямі інвестиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі науковці підтверджують важливість інвестицій для подолання кризових явищ в економіці України. Інвестиції у поєднанні з інноваціями здатні сформувати інструменти стабілізації економічного стану країни. В цьому контексті академік Борецько В.І. зазначає: «сьогодні економіка України переживає складний стагнаційний період. Відсутність достатніх обсягів оборотних коштів та вільних фінансових ресурсів не дозволяє вітчизняним підприємствам впроваджувати інноваційні технології та підвищити конкурентоспроможність української продукції, з якою можна було б «відвойовувати» національний та розширювати присутність на міжнародних ринках. Водночас більшість іноземних інвесторів ухиляється від здійснення інвестицій в українську економіку, а власники українських підприємств також не показують великого бажання

вкладати свої кошти у їх оновлення, надаючи перевагу офшорним зонам. І населення України через значне зниження купівельної спроможності не здатне збільшити зі свого боку підтримку національної економіки. Тому без створення сприятливих умов для залучення іноземних та вітчизняних інвестицій забезпечити динамічний розвиток національної економіки неможливо» [1].

Серед безлічі класифікацій інвестицій, часто повторюється поділ інвестицій на короткострокові та стратегічні. Для поточної стабілізації економіки переважно використовують короткострокові інвестиції, в розрізі яких окремо виділяють ризикові, які ще називають спекулятивними, що швидко виводяться із економічної сфери України. Інноваційним спрямуванням характеризуються переважно стратегічні інвестиції, які мають важливе значення для зростання економіки. Негативним явищем для України є те, що частка стратегічних інвестицій зменшується [2].

Зменшення частки стратегічних інвестицій в економіку України пояснюється нестабільним політичним становищем та постійними змінами економічного середовища, що в свою чергу негативно впливає на фінансову спроможність вітчизняних підприємств та галузей. Останнє десятиріччя характеризується значними коливаннями обсягів капітальних інвестицій в економіку України (рис. 1).

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та за 2014-2017 роки без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Статистичні дані свідчать про певну тенденцію зростання капітальних інвестицій в економіку України, починаючи із 2015 року. Проте, «процес залучення капітальних інвестицій в економіку України суттєво загальмований впливом політичної та економічної криз останніх років. Унаслідок цього активізувались інфляційні процеси, знизився інвестиційний потенціал державного бюджету, погіршився фінансовий стан підприємств, зріс вплив банківських депозитів, збільшилась кількість збиткових фінансово-кредитних установ, скоротились обсяги банківського кредитування підприємств, знизилась інвестиційна активність іноземних інвесторів. Чималою мірою вповільнення інвестиційного процесу в Україні зумовлене корупцією органів державної влади, потужним податковим тягарем та недосконалою законодавчою базою, насамперед у сфері захисту прав інвесторів» [4].

Для характеристики інвестиційної активності важливе значення мають власні кошти та доступність зовнішніх джерел інвестиційних ресурсів. Статистичні дані доводять, що найбільша частка інвестицій в економіку України здійснюється за рахунок власних коштів підприємств та організацій, яка становила 69,1% у 2017 році та 70,8% у 2018 році. Інвестиції за рахунок коштів державного бюджету у 2017 році склали 3,4%, а в 2018 році 3,9%. Деяко більшою є питома вага інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів: у 2017 році їх частка склала 9,3%, а у 2018 році – 8,7%. Аналіз структурних зрушень в капітальних інвестиціях в економіку України свідчить про зростання питомої ваги інвестицій: за рахунок коштів держав-

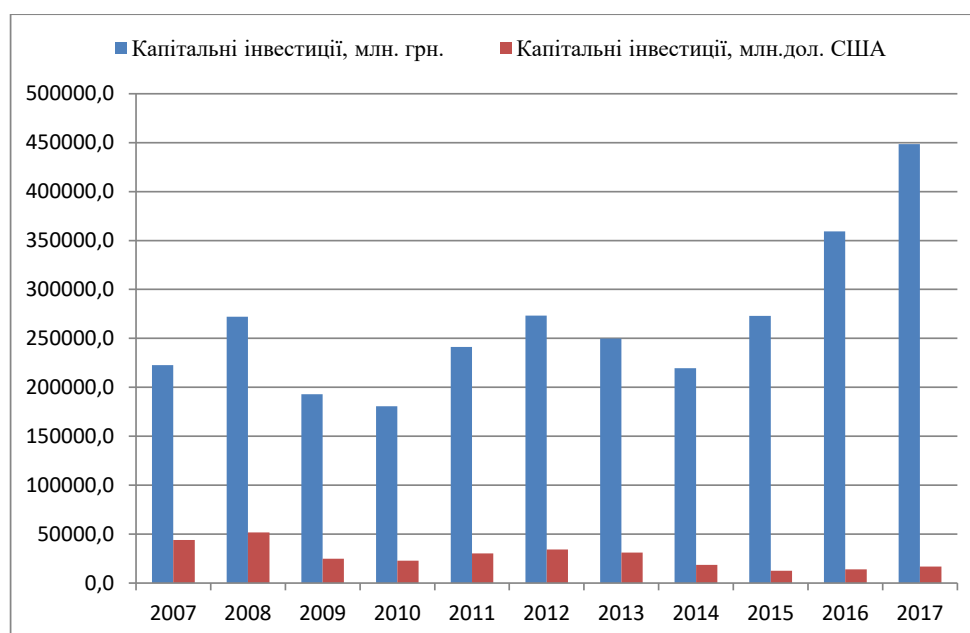

Рис. 1. Динаміка капітальних інвестицій в економіку України за період 2007-2017 років

Джерело: [3]

ного бюджету на 0,5%, за рахунок власних коштів підприємств та організацій – на 1,7%, за рахунок кредитів банків та інших позик – на 1,2%; а також зменшення питомої ваги інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів на 0,6%, за рахунок коштів іноземних інвесторів – на 1,1%, за рахунок коштів вітчизняних інвестиційних компаній, фондів тощо – на 0,1%, за рахунок коштів населення на будівництво житла – на 1,3%, за рахунок інших джерел зменшення становило 0,3%.

Процеси децентралізації повинні би викликати зростання інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів, проте, на значну питому вагу, у 2018 році відбулося зменшення частки інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів на 0,6%, що викликає певні сумніви в розподілі коштів місцевих бюджетів.

Банківське кредитування відіграє важливу роль у формуванні інвестиційно-інноваційних процесів. Високий рівень відсоткових ставок у банківській сфері тривалий період викликав зменшення питомої ваги інвестицій за рахунок кредитів банків та інших позик. Проте у 2018 році відбулося незначне, але зростання на 1,2% питомої ваги інвестицій за рахунок кредитів банків, що може бути свідченням призупинення або уповільнення деструктивних зрушень банківської сфери.

На нашу думку, в умовах постійних економічних змін, важливе значення мають державні інвестиції у наукову, технічну діяльність, на наукові дослідження та розробки, що виступить дієвим поштовхом інноваційного оновлення національної економіки. Слід зазначити, що важливим є контроль за цільовим використанням коштів державного бюджету.

Важливим фактором стимулювання національних інвестиційно-інноваційних процесів в умовах змін економічного середовища є іноземні інвестиції. Динаміка прямих іноземних інвестицій представлена на рис. 2.

За 2018 рік прямі інвестиції в економіку України становили 31606,4 млн дол. США, що на 376,1 млн дол. США більше ніж за 2017 рік. Але, все одно у 2018 році не вдалося досягти рівня іноземних інвестицій в економіку України за 2014 рік (53704,0 млн дол. США). Такий рівень іноземних інвестицій у 2014 році був викликаний проголошенням Європейським курсом розвитку та очікуванням позитивних змін в економіці України. Динаміка прямих інвестицій із країн світу в економіку України представлена в табл. 1.

Серед країн інвесторів в економіку України перші позиції за обсягами інвестицій займають Кіпр, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Віргінські острови, Російська федерація, Австрія, Франція, Польща, Люксембург, Угорщина, США, Беліз та інші країни. За 2018 рік порівняно із 2011 роком відбулося зростання інвестицій тільки із трьох країн інвесторів: Франція, Люксембург та Беліз, а обсяги інвестицій з інших країн значно зменшилися. Лідуючі позиції Кіпру, як країни зовнішнього інвестора пояснюються тим, що дана країна виступає в якості офшорної зони. Саме тому інвестиції з Кіпру можливо вважати реінвестиціями.

Іноземні інвестиції відіграють дуже важливу роль в розвитку національних інвестиційно-інноваційних процесів в умовах змін економічного середовища, саме тому «стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України

Рис. 2. Динаміка прямих іноземних інвестицій

Джерело: [3]

Таблиця 1

Прямі інвестиції із країн світу в економіку України, (млн дол. США)

	2011	2013	2014	2015	2016	2017	2018	На 31 грудня 2018
Усього	46293,5	53178,1	53704,0	38356,8	32122,5	31230,3	31606,4	32291,9
Кіпр	9799,4	16478,1	17725,6	11971,6	9894,8	8785,5	8932,7	8879,5
Нідерланди	11396,6	8733,7	9007,5	6887,3	6090,3	6028,4	6395,0	7060,9
Велика Британія	2287,1	2553,6	2768,2	2146,2	1785,2	1947,0	1944,4	1955,9
Німеччина	5080,0	4549,4	2908,4	2110,6	1604,9	1564,2	1682,9	1668,2
Швейцарія	862,3	1105,9	1351,0	1391,7	1391,0	1436,9	1515,9	1540,7
Віргінські острови	1451,5	2007,6	2275,9	1988,3	1715,0	1682,3	1358,4	1311,4
Російська федерація	3015,7	3415,1	3525,9	1620,5	343,8	813,6	797,2	1008,1
Австрія	1812,9	2493,2	2314,0	1351,5	1152,6	1099,9	1038,8	1005,6
Франція	2131,7	1546,2	1520,5	1341,9	1299,1	615,6	723,4	636,0
Польща	913,2	897,4	819,8	708,0	679,4	509,1	571,3	593,9
Люксембург	441,7	566,1	555,8	398,8	363,9	660,1	515,8	526,1
Угорщина	700,5	685,8	685,9	466,4	333,7	498,1	511,1	500,1
США	1134,8	1013,9	934,7	789,1	717,2	585,2	517,4	488,9
Беліз	139,7	139,7	1026,6	652,5	535,1	604,2	532,3	439,1
Інші країни	5126,4	6280,1	6284,2	4532,4	4216,5	4400,2	4569,8	4677,5

Джерело: [3]

повинно стати ключовим елементом державної політики та включати удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності; прозорість процесу приватизації; стимулювання залучення інвестицій в інтелектуальний капітал; розвиток корпоративного управління; формування позитивного іміджу країни для закордонних інвесторів» [5].

Зменшення обсягів надходження іноземних інвестицій до економіки України пояснюється недосконалістю нормативно-правової бази, що регламентує рух інвестиційних коштів, права та обов'язки інвесторів. Крім того, проблематичним є відсутність гарантій у довгостроковій перспективі та нестабільність у державній політиці. З метою збільшення іноземних інвестицій в економіку України та приваблення іноземних інвесторів необхідно забезпечити «удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності; прозорості процесу приватизації; стимулювання залучення інвестицій в інтелектуальний капітал; розвитку корпоративного управління; формування позитивного іміджу країни для закордонних інвесторів» [6].

За попередніми оцінками експертів «у глобальному рейтингу інновацій за 2019 рік (Global Innovation Index 2019) Україна в загальному рейтингу посідає 47 місце. Ще минулого року вона займала 43-тю позицію. Перша десятка рейтингу виглядає так: 1. Швейцарія, 2. Швеція, 3. США, 4. Нідерланди 5. Великобританія, 6. Фінляндія, 7. Данія, 8. Сінгапур, 9. Німеччина 10. Ізраїль. По сусідству з Україною в рейтингу: 40. Болгарія, 41. Греція, 42. В'єтнам, 43. Таїланд, 44. Хорватія, 45. Чорногорія, 46. Росія, 48. Грузія, 49. Туреччина,

50. Румунія, 51. Чилі, 52. Індія, 53. Монголія. Доповідь Глобальний інноваційний індекс 2019 містить інформацію про інноваційну діяльність 129 країн світу. Для оцінки використовують 80 параметрів, які дають повну картину інноваційного розвитку, включаючи огляд політичної ситуації, стану освіти, рівня розвитку інфраструктури та бізнесу. У підсумку Україна отримала за всіма показниками індекс 37,4 з 100 можливих. Правда, і перша країна в рейтингу поки що не ідеальна – в Швейцарії індекс становить 67,24. У розрізі показників Україна має таку ситуацію: політична та операційна стабільність – 125 місце з 129-ти, ефективність уряду – 95, верховенство права – 107, легкість початку бізнесу – 48, легкість вирішення проблеми неплатоспроможності – 115, освіта – 43, вища освіта – 37, інформаційні та комунікаційні технології – 81, урядові онлайн-послуги – 92, загальна інфраструктура – 95, екологічна стійкість – 120, кредитування – 91, легкість отримання кредитів – 29, кредитування приватного сектора – 86, інвестиції – 115, кваліфіковані працівники – 45, створення знань (патенти, винаходи) – 17 (в цьому розділі за показником корисні моделі за походженням – 1 місце), вплив на знання – 47, поширення знань – 47, нематеріальні активи – 17, креативні товари і сервіси – 91, креативність в онлайн – 43» [7].

Частка галузі у валових обсягах залучення інвестицій в національну економіку у 2011-2017 роках суттєво не змінювалася і складала у середньому 2,8% що свідчить про відносно стабільну зацікавленість іноземних інвесторів у розвитку транспортно-логістичної системи.

Найбільші протягом досліджуваного періоду обсяги прямих іноземних інвестицій (1535,3 млн. дол. США) залучено в економіку галузі у 2013 році, найнижчі (1087,9) – у 2015. Доцільно відмітити, що скорочення обсягів іноземного інвестування у галузь в 2014 – 2015 рр. корелює із загальним скороченням іноземного інвестування у вітчизняну економіку, викликаним суттєвим погіршенням інвестиційного клімату. У 2017 році відмічається помірне зростання іноземних інвестицій, що є позитивним сигналом. Проте, наявних надходжень не достатньо для виходу галузі з системної кризи, технічного переозброєння та реструктуризації у відповідності до сучасних потреб.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, для підвищення інноваційності економіки України важливим є заохочення промислових підприємств до інноваційної діяльності та зростання кількості запроваджених нових технологічних процесів та видів інноваційної продукції, а також зростання обсягів реалізованої інноваційної продукції. Аналіз статистичних показників, що входять до визначення Глобального індексу інновацій дозволяє визначити додаткові резерви підвищення інноваційності економіки. Для України необхідно нарощувати кількість запроваджених нових технологічних процесів, фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, тощо.

Іноземні інвестиції відіграють виступають важливим фактором інноваційного розвитку. Синергетичний взаємозв'язок інвестицій та інновацій можливий за умови долучення саме іноземних інвестицій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борейко В.І. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку України / В.І. Борейко // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 13-16. с. 13.
2. Мазій Н.Г. Інвестиційно-інноваційна діяльність та регіональні чинники формування привабливості регіонів/ Н.Г. Мазій, О.Є. Войтик // Актуальні проблеми державного управління. – 2015. – № 2. – С. 128-135.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Майорова Т.В. Капітальні інвестиції: сутність та проблеми реалізації у кризових умовах / Т.В. Майорова, В.В. Крук, Я.В. Шевчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 21. – С. 12-16, с. 14.
5. Колєвантова А.В. Сучасний стан залучення іноземних інвестицій в економіку України / А.В. Колєвантова//Глобальні та національні проблеми економіки. – 2018. – Випуск 22. – С. 1080-1084, с. 1084.
6. Колєвантова А.В. Сучасний стан залучення іноземних інвестицій в економіку України / А.В. Колєвантова//Глобальні та національні проблеми економіки. – 2018. – Випуск 22. – С. 1080-1084, с. 1084.
7. Україна опустилася в рейтингу інноваційних країн. Слово і діло. Аналітичний портал. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2019/07/25/novyna/ekonomika/ukrayina-opustylasya-rejtnynhu-innovacijnyx-krayin>
8. Іртищева І. О. Методичні підходи до визначення рівня інвестиційної привабливості галузі, підприємства / І. О. Іртищева, М. І. Стегней, М. І. Паук // Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, Серія «Економічні науки» № 5. – 2014. м. Харків. – С. 15-25.
9. Іртищева І. О. Умови та чинники стратегічного формування інновацій / І. О. Іртищева // Вісник ХНАУ: зб.наук.праць. – Харків: ХНАУ, 2009. – Вип. 14. – С. 34–40.

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY OF THE REGIONS AS A PROBLEM OF ECONOMIC GROWTH

УДК 332.32

Тульчинська С.О.

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки
і підприємництва
Національний технічний університет
України

«Київського політехнічного інституту
імені Ігоря Сікорського»

Дергалюк Б.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки
і підприємництва
Національний технічний університет
України

«Київського політехнічного інституту
імені Ігоря Сікорського»

Перепелюкова О.В.

к.е.н., доцент кафедри міжнародного
бізнесу та економічного аналізу
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

В статті розглянуті основні структурні зміни, які відбулися в економіці регіонів України. Виокремлено, основні тенденції у розподілі валового регіонального продукту. Виокремлено регіональні особливості економічного розвитку. В роботі було проведено аналіз функціонування регіональних економічних систем, який показав, що в розвитку господарських комплексів регіонів наявні деструктивні тенденції, які свідчать про неефективність державного регулювання подолання відсталості територій. На основі аналізу показника валового регіонального продукту на 1 зайнятого всі регіони України було умовно розділено на 3 групи. На основі проведеного аналізу було виокремлено регіони-лідери та регіони-аутсайтери. Було виокремлено регіональний розподіл за показником обсягу реалізованої промислової продукції. Проведено аналіз індексу промислового виробництва за видами економічної діяльності.

Ключові слова: регіон, економіка, структурні зрушення, диспропорції, промисловість, валовий регіональний продукт.

В статье рассмотрены основные структурные изменения, которые произошли в экономике регионов Украины. Выделены основные тенденции в распределении валового регионального продукта. Выделены региональные особенности экономического развития. В работе был проведен анализ функционирования региональных экономических систем, который показал, что в развитии хозяйственных комплексов регионов имеются деструктивные тенденции, свидетельствующие о неэффективности

государственного регулирования преодоления отсталости территорий. На основе анализа показателя валового регионального продукта на 1 занятого все регионы Украины было условно разделено на 3 группы. На основе проведенного анализа были выделены регионы-лидеры и регионы-аутсайдеры. Было выделено региональное распределение по показателю объема реализованной промышленной продукции. Проведен анализ индекса промышленного производства по видам экономической деятельности.

Ключевые слова: регион, экономика, структурные сдвиги, диспропорции, промышленность, валовый региональный продукт.

The article deals with the basic structural changes that have occurred in the economy of the regions of Ukraine. The main trends in the distribution of gross regional product are highlighted. Regional features of economic development are distinguished. The paper analyzed the functioning of regional economic systems, which showed that in the development of economic complexes of the regions there are destructive tendencies, which testify to the ineffectiveness of state regulation of overcoming the backwardness of territories. Based on the analysis of the gross regional product per capita indicator, all regions of Ukraine were roughly divided into 3 groups. Based on the analysis, the leading and outsider regions were identified. The regional distribution by volume of industrial output was distinguished. The index of industrial production by types of economic activity is analyzed.

Key words: region, economy, structural shifts, disproportions, industry, gross regional product.

Постановка проблеми. Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. продемонструвала структурну відсталість української економіки, її неготовність до різких коливань попиту; загострила перед регіонами низку важливих завдань в тому числі щодо необхідності внесення коректив у процес стратегічного планування регіональним розвитком.

До негативних наслідків світової фінансової кризи, які істотно відчула на собі українська економіка, слід віднести, перш за все, надмірне скорочення зовнішнього попиту, особливо у промисловому секторі, де зниження рівня промислового виробництва відбулося більше ніж на 30%, а збитки підприємств сягнули млрд. дол. Як свідчать статистичні дані, починаючи з 2010 р. в економіці держави намітились певні позитивні зрушення, які все ще мають нестійкий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема регулювання структурних змін в економіці регіонів в Україні представлені у роботах Є. Бойка, З. Варналія, О. Гранберга, В. Гесця,

Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Кравціва, М. Бутка, С. Пирожкова, С. Тульчинської, С. Романюка, В. Селівьорстова, Д. Стеценка, М. Кизима, М. Чумаченка. Поряд з цим, залишаються актуальними питання оптимального використання ресурсів регіону, пошуку стимулів економічного зростання та зниження нерівномірності показників розвитку.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у аналізі структурних зрушень в економіці регіонів країни та визначенні основних напрямів структурної перебудови економіки регіональних систем.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день існує розуміння того, що для забезпечення довгострокового економічного зростання необхідним є поетапне впровадження системи організаційно-економічних заходів які сприяють підвищенню та ефективному використанню потенціалу промислового комплексу України, що має стати одним із пріоритетних напрямів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної

продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках. Тому одним з пріоритетних завдань регіональної економічної політики у сучасних умовах розвитку економіки повинно стати забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів. Для досягнення цієї мети необхідним є впровадження конкурентних ринкових механізмів господарювання, модернізації та оптимального використання ресурсів регіону, пошук та впровадження нових стимулів щодо економічного зростання та зменшення розбалансованості економічного розвитку. Аналіз функціонування регіональних економічних систем показав, що в розвитку господарських комплексів регіонів наявні деструктивні тенденції, які свідчать про неефективність державного регулювання подолання відсталості територій. Одним з виявів деструктив-

ного розвитку регіональних систем є відмінності у показниках валового регіонального продукту на одного зайнятого за регіонами (рис. 1) [1].

Так, якщо у 2015 році співвідношення між максимальним (Полтавська область) і мінімальним значенням (Чернівецька область) ВРП на одну особу складало 3 рази, то у 2017 році цей показник склав 3,5 рази (рис. 2) [1].

Так, регіони України за показником валового регіонального продукту на 1 зайнятого можна умовно розділити на 3 групи, а саме: регіоні-лідери (відношення яких до ВРП на 1 зайнятого до середнього значення по Україні, складає 101% і більше); група регіонів, в яких значення валового регіонального продукту у розрахунку на 1 зайнятого є нижчим за середньо українське значення ВРП на 1 зайнятого (76-100%); та регіони аут-

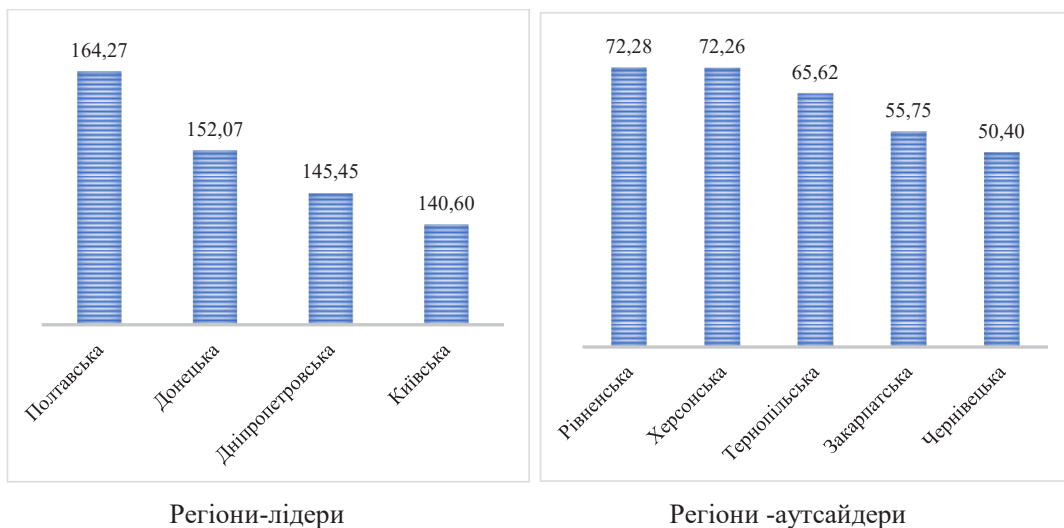

Рис. 1. Регіональний розподіл валового регіонального продукту на 1-го зайнятого (тис. грн), який перевищує та нижчий за середній по країні за 2015 рік

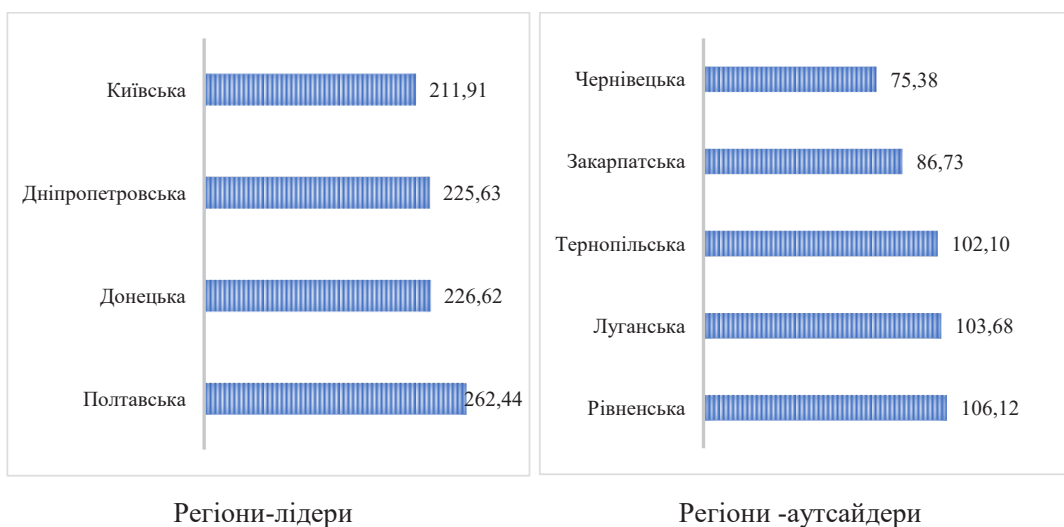

Рис. 2. Регіональний розподіл валового регіонального продукту на 1-го зайнятого (тис. грн), який перевищує та нижчий за середній по країні за 2017 рік

сайдери (в яких валовий регіональний продукт на 1 зайнятого нижче за середньо український більше ніж на 75%). Так, за таким розподілом до регіонів -лідерів у 2015 та у 2017 році увійшли Полтавська область, Дніпропетровська область, Донецька область та Київська область. До регіонів аутсайдерів у 2015 та 2017 роках віднесено Чернівецьку область, Закарпатську область, Тернопільську область, Рівненську область, Херсонську область. У 2017 році до регіонів аутсайдерів додалася Луганська область.

Так, у 2015 році лише у чотирьох регіонах показник валового регіонального продукту на 1 зайнятого був вищий за середній по Україні (Полтавська область, Донецька область, Дніпропетровська область та Київська область). До регіонів, показник валового регіонального продукту на 1 зайнятого був нижчим ніж середній по Україні відносились всі інші регіони.

Проте, у 2017 році до регіонів аутсайдерів за показником валового регіонального продукту на 1 зайнятого додалася Луганська область, хоча у 2015 році вона входила до регіонів за середнім показником інших регіонів аутсайдерів.

Якщо розглядати обсяги реалізованої промислової продукції серед регіонів – лідерів у 2015-2017 рр., то можна зробити висновок, що в 2017 році в порівнянні із 2013 роком обсяг реалізації промислової продукції збільшився за всіма аналізованими регіонами на 419960,1 млн. грн. (рис. 3).

Найбільше зростання обсягу реалізованої промислової продукції відбулося у Дніпропетровській області (128761,9 млн. грн), Донецькій області

(88347,8 млн.грн). Найменше у Київській області (25668,0 млн. грн).

За аналізований період зміни відбулися у Харківській та Полтавській області. Так, якщо у 2015 році за обсягом реалізованої промислової продукції серед цих двох областей була Полтавська область (103303,3 млн. грн. проти 102115,5 млн. грн), то в 2017 році ситуація змінилася, і серед цих двох областей лідером стала Харківська область (166609,2 млн. грн проти 158927,6 млн. грн).

Також позитивні зрушення в промисловому секторі мають неоднорідність розподілу за аналізований період (табл. 1). З наведених даних видно, що у 2017 році у порівнянні з 2016 роком за деякими видами промислової діяльності відбулися позитивні зрушення.

Так, позитивні зміни у промисловому виробництві за аналізований період спостерігаються в текстильному виробництві (+1,8), виробництві з деревини (+10,1), машинобудуванні (+9,9), виробництві електронної апаратури (80,4), виробництві електричного устаткування (+5,3), виробництві автотранспортних засобів (17,6) та виробництві меблів (+5,7).

Зниження в промисловому виробництві у 2017 році відбулося за основними промисловими групами: добувна промисловість (-4,6), переробна промисловість (-0,4), харчове виробництво (-1,1), виробництво коксу (-13,4), виробництво гумових та пластмасових виробів (-5,8), металургійне виробництво (-7,6), постачання електроенергії (-9,1) та виробництво газу (-8,2).

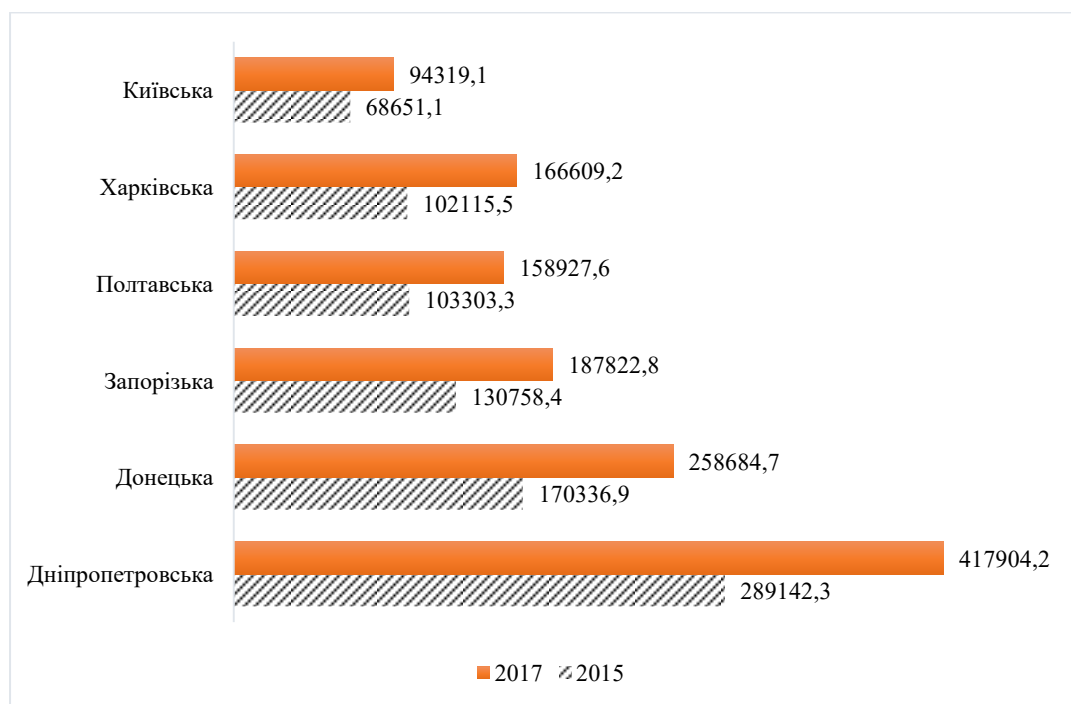

Рис. 3. Обсяги реалізованої промислової продукції в регіонах-лідерах у 2015 та 2017 рр. (млн. грн) [1]

Індекси виробництва промислової продукції за видами економічної діяльності у 2015-2017 рр.

Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	89,8	101,1	96,5
Переробна промисловість	86,9	105,6	105,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	89,1	107,4	106,3
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	96,5	107,9	109,7
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	77,4	98,7	108,8
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	82,7	106,8	93,4
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	81,9	103,2	102,3
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	95,0	111,1	105,3
Виробництво будівельних матеріалів із глини	90,4	104,8	109,8
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	86,4	105,0	97,4
Машинобудування	85,2	101,8	111,7

Така ситуація свідчить про неефективність та зниження потенціалу важкої промисловості. Проте, збільшення у легкій промисловості дають змогу в загальному балансі промислового виробництва не зменшувати структуру ВВП. Також вагомий вплив на такі диспропорції має сировинна база регіонального розподілу видів промислової діяльності. Так, зниження в важкої промисловості пояснюється тим, що більшість підприємств цієї галузі залишилися на непідконтрольній території України, що знижує загальний промисловий потенціал країни. Так, якщо розглядати регіональний розподіл валового регіонального продукту, то в промисловому розрізі найбільший показник створюється в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Полтавській. Харківській областях.

Таким чином, до основних проблем в структурних змінах в економіці регіонів доцільно віднести [2]:

- особливості визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку з урахуванням їх виробничого потенціалу, можливості міжрегіонального співробітництва, розбалансованість регіонального розвитку;
- збільшення диспропорцій в регіональному розвитку, що відображається на конкурентоспроможності регіонів та індексі людського розвитку;
- зниження рівня конкурентоспроможності регіонального розвитку на основі збільшення структурних диспропорцій,
- невиважена державна політика щодо підтримки та розвитку регіональних систем з урахуванням наявного потенціалу території;
- відсутність дієвих програм інноваційного розвитку промислового комплексу регіонів, що позначається на капіталі та енерго-місткості виробництва;
- зниження інвестиційної привабливості регіонів на основі не відповідності промислових комплексів сучасним європейським вимогам виробництва;

– не відповідність кредитної політики сучасним вимогам щодо розвитку та стимулювання активності промислових підприємств;

– не відповідність бюджетної політики різних рівнів, що призводить до розширення дотаційних територій;

– не виконання державної програми щодо підтримки депресивних територій.

Таким чином, проведене дослідження щодо зміни структурних зрушень в економіці регіонів України дає змогу зробити висновки, про те, що сучасний розвиток економіки держави та її регіонів характеризується наявними диспропорціями, збільшенням рівня асиметрії між сильними та слабкими, бідними та багатими регіонами. Такі тенденції позначаються на репресивності та бідності регіонів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, Державні стратегії регіонального розвитку, які діють в Україні з 2006 року є нечіткими та потребують актуалізації завдань у відповідності з сучасними змінами та вимогами економічного розвитку. В таких умовах господарювання необхідні нові підходи до реалізації регіональної політики, які повинні включати перехід від короткострокового до стратегічного планування регіонального розвитку, збільшення рівня децентралізації управління, розширення повноважень на містах, оскільки кожен регіон, за своєю специфікою мають особливі потреби та свій потенціал міжрегіональної співпраці. Одним з напрямів такої трансформації розвитку регіонів повинно стати ефективне реформування всієї системи економічних взаємовідносин. Для якісної реструктуризації економіки регіонів необхідним є вирішення низки завдань, а саме: інноваційний розвиток високотехнологічних галузей промисловості та диверсифікація структури регіонів; формування позитивного інвестиційного клімату та створення відповідних регіональних програм щодо стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, його державна підтримка;

розширення повноважень місцевих органів влади у питаннях податкового регулювання та використання бюджетних асигнувань щодо регіонального розвитку; облік активів регіону в частині оптимізації їх використання; проведення моніторингу фінансово-господарські діяльності суб'єктів господарювання в частині сприяння їх розвитку та податкового контролю; формування відповідних програм щодо збереження природного ресурсного потенціалу території; розробка та впровадження програм щодо розвитку міжрегіональної співпраці; сприяння підвищення внутрішнього споживання; збереження та розвиток трудового та інтелектуального потенціалу регіонів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
3. Тульчинська С. О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. Київ, НТУУ «КПІ». 2009. 488 с.
4. Тульчинська С. О. Перспективи та доміанти розвитку інтелектуально-інноваційної системи регіонів України: монографія. Херсон, Ви-во «ПП Вишемирський В.С.». 2014. 210 с.

МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

METHODS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE ZAPORIZHZYA REGION OF UKRAINE

У статті розглянуті методи підвищення конкурентоспроможності Запорізького регіону на основі реалізації стратегії утворення регіональних кластерів. Досліджено сутність понять конкурентоспроможності взагалі та конкурентоспроможності регіону зокрема, визначені відмінності між цими економічними категоріями. Проаналізовані потенціальні галузі підвищення рівня конкурентоспроможності Запорізького регіону України. Визначені дієві механізми перспективного використання інноваційного потенціалу регіону для формування кластерних утворень з метою підвищення ефективності функціонування тих галузей, що забезпечують високоефективне функціонування економіки регіону та мають значні ресурси і можливості створити успішне конкурентне середовище діяльності підприємств регіону.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентний потенціал, конкурентоспроможність регіону, кластери, інновації, бізнес-інкубатори.

В статье рассмотрены методы повышения конкурентоспособности Запорожского региона на основе реализации стратегии создания региональных кластеров. Исследована сущность понятий конкурентоспособности вообще и конкурентоспроможности региона в частности, определены различия между этими экономическими категориями. Проанализированы потенциальные области повышения уровня конкурентоспособности Запорожского региона Украины. Определены действенные механизмы перспективного использования инновационного потенциала региона для формирования кластерных образований с целью повышения эффективности функционирования тех отраслей, которые обеспечивают высокоэффективное функционирование экономики

региона и имеют значительные ресурсы и возможности создать успешное конкурентную среду деятельности предприятий региона.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентный потенциал, конкурентоспособность региона, кластеры, инновации, бизнес-инкубаторы.

The aim of the research – to analyze the essence, features of formation and perspective directions of formation of cluster groupings of the Zaporozhye region as a method of increase of level of competitiveness of regional enterprises and branches of economy. The article is devoted to the definition of perspective methods of increasing the competitiveness of the Zaporizhia region on the basis of the implementation of the strategy of formation of regional clusters. The essence of the concepts of competitiveness in general and competitiveness of the region in particular is studied, the differences between these economic categories are determined. Potential areas of increasing the level of competitiveness of the Zaporizhia region of Ukraine are analyzed. Effective mechanisms of perspective use of innovative potential of the region for formation of cluster formations for the purpose of increase of efficiency of functioning of those branches which provide highly effective functioning of economy of region and have considerable resources and opportunities to create a successful competitive environment of enterprises of the region are defined. As a result of the research, the article revealed that for the Zaporizhia region, the formation of clusters using innovative technologies and scientific potential of the region is a powerful tool to increase the level of competitiveness of the region.

Key words: competitiveness, competitive potential, competitiveness of the region, clusters, innovations, business incubators.

УДК 339.137

Покатаєва О.В.

д.е.н., професор

Класичний приватний університет

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах та євроінтеграційної спрямованості розвитку економіки України питання підвищення рівня конкурентоспроможності на всіх економічних рівнях є визначальними та життєво важливими, адже дієвість механізмів ринкових взаємовідносин прямим чином визначається рівнем розвитку конкурентного середовища. Тому питання, пов'язані з формуванням конкурентних співвідносин між суб'єктами економічної діяльності, для України потребують постійної уваги з боку керівників підприємств, менеджерів та підприємців, а також органів державного управління.

Визначальною передумовою ефективного розвитку економіки України та підвищення рівня її конкурентоспроможності за умов світової фінансово-економічної кризи стає проведення організаційних економічних перетворень, і особливо гостро це питання постає на регіональному рівні.

Стратегічним та перспективним напрямом таких перетворень є впровадження регіональних кластерних структур. Світовий досвід демонструє, що використання кластерного підходу в практику управління економічних суб'єктів є дієвим інструментом та методом підвищення ефективності розвитку як економіки країни у цілому, так і окремих її регіонів та підприємств.

Впровадження кластерного інструментарію в організаційну політику управління як складової компоненти розвитку економіки регіонів та формування регіональних кластерів в Україні з'явилися порівняно недавно. Тому дослідження основ класифікації економіки, визначення елементів кластерного розвитку в окремих галузях і регіонах України є актуальними на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз численних наукових досліджень з проблеми конкурентоспроможності регіону виявив,

що існують два основні підходи до даної проблеми. Перший теоретичний підхід, представниками якого виступають П. Кругман [3], К. Кетельс [4], М. Портер [7], Е. Фезер [18] та ін., розглядає регіон як середовище створення конкурентних переваг підприємств. Другий же підхід розглядає регіон як самостійний суб'єкт економічних відносин. Все більше науковців, зокрема З. Герасимчук [2], Д. Лук'яненко [5], В. Лифар [6], І. Піддубний [8], Р. Фатхутдінов [16] та ін. підтримують саме другий підхід, адже регіон в умовах переходу до сталого економічного розвитку вже не є простою територією із певним набором характеристик, натомість регіон представляє собою цілісну соціо-еколого-економічну систему.

Розробки зарубіжних учених мають базовий характер, але не враховують конкретних вітчизняних умов, які склалися на сьогодні. Окремі організаційні та економічні аспекти кластерного розвитку регіонів висвітлено в працях таких українських вчених, як О. Вашків [1], В. Осипов [10], О. Попазова [9], С. Соколенко [11], Л. Федулова [17]. Тому багато питань, пов'язаних із розробленням кластерних структур, потребують більш детального дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є дослідження та аналіз сутності, особливостей формування, а також визначення перспективних напрямів формування кластерних об'єднань Запорізького як інструменту підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств та галузей економіки регіону із одночасним залученням його інноваційно-наукового потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи категорії конкурентного потенціалу та напрямів його ефективного використання, неможливо оминати визначення сутності такого поняття як конкурентоспроможність. За визначенням І. Піддубного та Л. Піддубної «конкурентоспроможність – це інтегрована властивість економічної системи, яка зумовлює реалізацію мети та досягнення результатів функціонування, необхідних і достатніх для активного позиціонування системи в конкурентному ринковому просторі» [8].

Р. Фатхутдінов, зокрема, наводить таке визначення: «конкурентоспроможність – це властивість об'єкта, яка характеризується рівнем реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби порівняно з аналогічними об'єктами, представленими на певному ринку» [16]. Іншими словами, конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на ринку.

Тому можливим є визначення наступних загальних понять:

– конкурентоспроможність – це властивість об'єкта, що характеризується можливістю реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби певного ринку;

– рівень конкурентоспроможності – кількісна характеристика конкурентоспроможності, яка характеризує ступінь відповідності можливості об'єкта реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби певного ринку у порівнянні з аналогічними об'єктами, які представлені на даному ринку [1].

Чим вищий рівень конкурентоспроможності національної економіки, тим вищий рівень життя у цій країні. В Україні проблеми національної конкурентоспроможності набули особливої гостроти і потребують детального аналізу з метою вироблення конструктивної позиції уряду і прийняття на цій основі продуктивних конкретних рішень суб'єктами внутрішньої і зовнішньої економічної політики. Головними чинниками національної конкурентоспроможності сьогодні є: обсяг інвестицій у нові технології, обсяг інвестицій у «людський капітал», характер економічного середовища (сприятливість для виникнення і дифузії нововведень), лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків і розвиток відкритої, заснованої на суворих правилах, багатосторонньої системи міжнародної торгівлі [9].

Серед науковців немає єдиного підходу щодо визначення конкурентоспроможності регіону. Однією з відмінностей є різне бачення питання, на задоволення яких саме потреб регіону спрямовується така його властивість, як конкурентоспроможність. Зокрема, Селезньов А. виокремлює економічні, соціальні та політичні орієнтири розвитку регіону. Айгінер К. виокремлює як орієнтири розвитку соціальні стандарти та стандарти навколишнього середовища. Зважаючи на існуючі в науковій літературі визначення, можна зазначити, що конкурентоспроможність регіону – це сукупність природних, соціально-економічних, науково-освітніх, технічних, інформаційних, культурних та інституційних умов, які склалися в регіоні, відрізняють його від інших регіонів і визначають його довгострокові перспективи щодо виробництва товарів і надання послуг; це його здатність ефективно конкурувати із економічними об'єктами відповідного рівня на національному та світовому ринках задля забезпечення збалансованого розвитку за рахунок раціонального використання конкурентних переваг даного регіону. Іншими словами, конкурентоспроможність регіону можна розглядати як потенційні можливості регіону вести конкуренцію, а конкурентну перевагу регіону – як наявність певних вищих характеристик порівняно з іншими регіонами [10].

Конкурентні переваги регіону визначаються такими групами чинників:

– конкурентоспроможністю країни, до якої належить регіон;

– природно-кліматичними, географічними, екологічними і соціально-економічними параметрами регіону;

– підприємницькою та інноваційною активністю в регіоні;

– рівнем відповідності (відставання чи випередження) параметрів інфраструктури регіону вітчизняним і міжнародним нормативам;

– рівнем міжнародної інтеграції і кооперування регіону [17].

Умовою зміцнення конкурентних позицій регіонів є виконання регіональними системами низки функцій:

– узгодження і захист інтересів регіону всередині країни і за кордоном. Владні структури повинні забезпечувати створення умов для того, щоб кожний суб'єкт країни максимально використовував свій потенціал і все менше потребував державної допомоги;

– посилення конкурентних позицій регіону завдяки залученню інвесторів та удосконаленню економічної структури, сприянню розвитку в регіоні малого і середнього бізнесу;

– створення системи регіональних пільг і гарантій для діяльності підприємницьких, комерційних структур та інвесторів;

– нарощування зовнішньоекономічного потенціалу і розширення торгово-економічних зв'язків регіонів [10].

Для формування ефективної регіональної соціально-економічної та науково-технічної політики передбачається використання кластерної моделі розвитку регіону, що базується на зв'язках, взаємодоповнюваності фірм та взаємозалежності між компаніями, які об'єднані в світову структуру для виробництва товарів, послуг та інновацій [9].

За визначенням ідеолога кластерного розвитку регіону М. Портера, кластер – група географічно взаємопов'язаних компаній і організацій, що діють в певній сфері, та характеризуються спільністю напрямів діяльності і взаємодоповненням один одного [7].

В. Лифар зазначає, що кластер – це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону. Кластерні утворення в області можуть сприяти формуванню в рамках кластера нових підприємств як виробничого, так і сервісного спрямування. Ці утворення також сприятимуть підвищенню використання потенціалу області [6].

В дослідженні І. Сидорука також зауважено, що кластер як локальна форма інтеграції виробничих структур передбачає використання територіального фактора для підвищення ефективності своїх учасників, зокрема – представників середнього та малого бізнесу. Це дозволяє найбільш повно поглинути в господарській діяльності такі переваги малого підприємництва, як концентра-

ція потужності на узкоспеціалізованому секторі виробництва, гнучкість у зміні виробничих програм, можливість поповнення виробничого профілю найбільших компаній та ін. [12].

Економічні кластери довели свою ефективність за десятки років свого функціонування в країнах Європи, США, Південно-Східної Азії, а останнім часом процеси кластеризації активізувались на теренах колишніх країн СРСР, зокрема в Росії та Казахстані. Символом кластеризації в інноваційній сфері є «Силіконова Долина» в США. Стратегія формування мережевих структур – кластерів в країнах Заходу стала частиною концепції «Третього шляху», яка стала відповіддю на виклики глобалізації, пов'язані із стиранням національних кордонів для товарів, послуг, факторів виробництва. В той же час, єдиної загально визнаної моделі «третього шляху» не існує. В англо-американській моделі основний наголос зроблений на пріоритетності соціального та людського потенціалу [11].

Кластерні утворення в регіоні забезпечують не тільки розвиток наукового та інноваційного потенціалу регіону, але й сприяють залученню іноземних інвестицій, що в свою чергу, сприяє створенню нових робочих місць, розвитку інфраструктури регіону. Кластер виступає інструментом вирішення соціально-економічних проблем регіону. Концентрація науки, освіти та бізнесу навколо єдиної ідеї сприяє досягненню кластером, а отже і регіоном його базування, глобальної конкурентоспроможності [9].

В рамках кластеру забезпечується підвищення ефективності підготовки та підбору кадрів, які здійснюються із урахуванням конкретних потреб кластеру, тобто узгоджується попит і пропозиція робочої сили, що пом'якшує проблему зайнятості в регіоні. Крім того, симбіоз науки та бізнесу в рамках кластеру забезпечує цільове призначення наукових розробок. Таким чином, за допомогою кластерних утворень в регіоні створюються передумови реалізації потенціалу молодих науковців і фахівців в нашій державі, послаблюють стимули для їх виїзду за кордон [10].

Важливим питанням є визначення конкурентної привабливості Запорізького регіону України та визначення перспективних напрямів розвитку його бізнес-середовища на основі кластерних інноваційних утворень. Запорізький регіон є провідним регіоном України, що динамічно розвивається. В ньому склалася прогресивна структура господарства, потужний науково-освітній комплекс, інтенсивне сільське господарство. В регіоні зосереджені практично всі основні галузі промисловості, серед яких провідне місце займають електроенергетика, металургія, машинобудування, металообробка та хімічна промисловість. В регіоні є також значні туристично-рекреаційні можливості, і тому він є цілим перспективним для всесторон-

нього розвитку туризму. Тобто, Запорізький регіон, де вже створена необхідна інфраструктура, має високу інвестиційну привабливість [11].

Для реалізації основних конкурентних переваг Запорізької області важливе значення має формування інноваційних кластерів. В умовах глобальної кризи у світовій економіці значно зростає інтерес до кластеру, як мобільного самодостатнього економічного модуля, який може швидко та ефективно реагувати на зміни у навколишньому середовищі. Кластерні об'єднання приваблюють прикладну увагу як в Україні взагалі, так і в Запорізькому регіоні. Наявність повноцінного науково-освітнього комплексу на території регіону складає основу формування цього найважливішого стратегічного напрямку його подальшого розвитку. Метою інноваційного розвитку Запорізької області є досягнення довгострокової конкурентоспроможності регіонів на внутрішніх та зовнішніх ринках на основі стабільно функціонуючої економіки знань та перетворення Запорізького краю в головний інноваційний регіон України [9].

Кластери, що мають нову ефективну формулюючу організацію та методи управління виробництвом, повинні відповідати наступним вимогам:

- виробляти продукцію та послуги, конкурентоспроможні у регіональному, міжрегіональному та національному масштабі;
- здійснювати свою діяльність одночасно на принципах конкуренції та взаємодії складових

кластерів, які повинні бути пов'язані досягненням єдиної цілі;

– бути інноваційно-орієнтованими як з точки зору використовуваних технологій, так і управлінських рішень;

– включати в себе не лише базові виробничі ділянки та структури, але і забезпечуючі сегменти (інфраструктурні, логістичні, фінансові, навчальні та ін.);

– представляти з себе «регіональні точки зростання» та формувати зовнішній імідж Запорізького регіону [10].

З огляду на спеціалізацію регіону, актуальним є виявлення наявного потенціалу секторів економіки для посилення конкурентних позицій на міжнародних ринках, а також створення нових галузевих та міжгалузевих кластерів. Оцінки економічного потенціалу окремих видів діяльності економіки Запорізької області базується на рівні їх концентрації за показниками валової доданої вартості, кількості підприємств, зайнятості, обсягів реалізованої продукції (табл. 1) [14].

Потенційними секторами економіки Запорізької області для кластеризації (з урахуванням інтегрального показника концентрації ВЕД в регіоні) є: переробна промисловість, сільське господарство, оптова та роздрібна торгівля, а також енергетика [14].

На сьогоднішній день на території Запорізької області функціонує три кластери:

Таблиця 1

Концентрація основних видів економічної діяльності у Запорізькій області, 2012 і 2017 роки, %

Вид економічної діяльності	Частка ВЕД у валовій доданій вартості		Інтегральний показник концентрації ВЕД в регіоні	
	2012	2017	2012	2017
Сільське господарство, лісове господарство, рибне господарство	8,48	12,03	9,49	10,76
Добувна промисловість, розроблення кар'єрів	2,84	2,49	1,62	1,49
Переробна промисловість	31,87	30,83	30,93	29,89
Постачання електроенергії	8,59	8,74	7,33	7,83
Водопостачання	0,62	0,39	0,94	1,05
Будівництво	1,59	1,19	3,28	2,69
Оптова та роздрібна торгівля	11,61	10,66	16,70	16,81
Транспорт	4,89	3,58	4,20	3,86
Тимчасове розміщення та організація харчування	0,87	0,65	1,12	1,03
Інформація та телекомунікації	1,21	1,82	1,26	1,44
Фінансова та страхова діяльність	2,64	3,66	1,44	1,63
Операції з нерухомістю	5,64	5,65	3,93	4,47
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,66	1,55	3,26	2,73
Адміністративне та допоміжне обслуговування	0,77	0,78	1,45	1,48
Державне управління та оборона, обов'язкове соціальне страхування	4,42	5,70	4,61	5,25
Освіта	5,42	5,45	5,07	5,06
Охорона здоров'я, надання соціальної допомоги	4,52	3,59	4,55	4,28
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	0,52	0,47	0,68	0,68
Інші послуги	0,89	0,80	0,56	0,52

Джерело: розроблено автором на основі [14]

– інноваційно-технологічний машинобудівний кластер «Агробум» у м. Мелітополь (виробництво інноваційного конкурентоспроможного продукту в областях сільського господарства за участю малого, середнього бізнесу та науки);

– кластер бджільництва;

– кластер виробництва харчової продукції [11].

Однією із головних економічних регіональних проблем залишається низькі темпи модернізації виробництва та структурної трансформації промисловості, а саме – перерозподілу її структури на користь частки високотехнологічних секторів. За підсумками 2016-2017 років промисловість області у середньому забезпечувала 65,6 % загального випуску продукції та послуг, понад 40 % валової доданої вартості та 38 % робочих місць. Загалом промисловість області включає майже 2 тис. підприємств різних форм власності. Промисловий сектор також забезпечує зайнятість у суміжних сферах, передусім це транспорт і торгівля [14].

Промисловість є головним рушієм прискорення економічного розвитку та якісних змін у структурі регіональної економіки, підвищення соціальних стандартів, та обумовлює економічну безпеку. Застарілість основних фондів і технологій, низький рівень фінансування та інвестицій, складність та проблемність бізнесового та конкурентного середовища визначають недостатній рівень розвитку промисловості та її недостатню ефективність для економіки області в цілому [10].

Успішне функціонування економіки Запорізької області в сучасних умовах можливо лише за рахунок визнання пріоритетів розвитку міжнародної інтеграції, формування ефективної системи взаємовідносин між владою та бізнесом, а також між різними рівнями влади. Стратегічний план регіонального розвитку повинен бути статтею всіх повідомлень довгострокової програми досягнення цілей, встановлених спільнотою. В результаті досягнення передбачається залучення громадськості до спільної праці, результатом здійснення стратегічного плану – покращення якості життя населення [11].

Для підвищення інноваційного розвитку області потрібен правильний і раціональний вибір нової інноваційної моделі розвитку області, що потребує створення на її території сучасної дієвої інноваційної системи. Регіональна інноваційна система – це сукупність господарських суб'єктів, які в процесі взаємодії та співпраці відповідно до визначених пріоритетів забезпечують комплексність інноваційного розвитку регіону. Ця система повинна об'єднати зусилля державних та місцевих органів влади, наукових та освітніх установ, бізнесових структур та регіональних громадських організацій, спрямовані на активізацію місцевих чинників росту за рахунок переважно інноваційного розвитку виробництва [9].

Стратегічна мета досягається на основі створення ефективної регіональної багаторівневої інноваційної системи, що включає систему наукового та технологічного потенціалу освіти, генерації знань та впровадження нових технологій. Інноваційне виробництво повинно бути підтримано систематичними санкціями та стимулами для технологічного перетворення підприємств. До того ж, потрібно створити інноваційну інфраструктуру, систему державної підтримки інноваційного бізнесу у вітчизняних фондах, а також необхідні умови для проведення НІІ та ОКР. Їх створення дозволить ліквідувати існуючий нинішній розрив у розвитку між науково-технічним потенціалом регіону та практичним використанням інновацій в економіці Запорізького регіону [12].

При впровадженні кластерної політики в області вона буде сприяти таким напрямкам розвитку інноваційної діяльності:

– зміцненню ділової активності у сфері високотехнологій і зростання ефективності наукових досліджень;

– усуненню перешкод на ринку, ринкових недосконаlostей, вирішенню проблем в організаційному, інформаційному і законодавчому забезпеченню;

– досягненню позитивного зовнішнього ефекту від зусиль у сфері досліджень і розробок, особливо при реалізації програм партнерства;

– збільшенню норми прибутку у витратах на державні наукові дослідження і розробки заохочування поширення знань, особливо для малих і середніх підприємств [9].

Механізм формування сприятливого інноваційного середовища в Запорізькому регіоні передбачає реалізацію ряду заходів:

– створення інноваційної інфраструктури області;

– організація венчурного фонду підтримки суб'єктів інноваційної діяльності;

– вдосконалення нормативно-законодавчої бази;

– залучення громадських організацій до моніторингу заходів та діяльності всіх суб'єктів інноваційної діяльності;

– проведення форумів між суб'єктами інноваційної діяльності [17].

Активним учасником процесу підтримки малого та середнього підприємництва є Запорізька торгово-промислова палата, яка спрямовує свою діяльність на інтеграцію місцевих товаровиробників у міжнародне бізнес-середовище та підтримку їх конкурентоздатності, розширення сфер співробітництва. На сьогодні до складу організації входить понад 500 провідних підприємств та організацій області, що представляють практично всі галузі економіки та створюють понад 80 % валового регіонального продукту [12].

У рамках регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва у Запорізькій

області забезпечено функціонування п'яти бізнес-інкубаторів на базі вищих навчальних закладів: Запорізького національного університету, Національного університету «Запорізька політехніка», комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, Таврійського державного агротехнологічного університету в м. Мелітополі та Бердянського державного педагогічного університету. Метою діяльності бізнес-інкубаторів є створення сприятливого інвестиційного клімату в Запорізькій області шляхом розвитку інфраструктури підтримки малого підприємництва; всеосяжна підтримка стартап-проектів молодих підприємців [14].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, регіональні кластери є рушійною силою інноваційного розвитку будь-якого регіону та як наслідок – підвищення рівня його конкурентоздатності. Формування інноваційних кластерів як метод реалізації інноваційного потенціалу регіонів України, зокрема Запорізького регіону, сприятиме перетворенню міжрегіональної конкурентної боротьби у взаємовигідну співпрацю на ринкових принципах справедливих конкурентних переваг, що має назву «коопетишн» – поєднання стратегії конкуренції та співробітництва, на користь національних інтересів [10].

На сьогодні Запорізький регіон наділений всіма потрібними передумовами для створення ефективних кластерів, заснованих на «економіці знань», кожна зі складових якої розвинута більшою чи меншою мірою і має вагомий потенціал для розвитку. Проте, наявний науковий потенціал області не завжди використовується ефективно, насамперед, через кризу у науковій сфері та відтік з неї висококваліфікованих спеціалістів, а також через недостатній розвиток регіональної інноваційної системи та взаємодії науково-освітнього та підприємницького середовищ [12].

Не останнє значення в розвитку інноваційної діяльності регіону займають організаційно-економічні форми інтеграції науки та розширення інноваційної структури регіону. В цілому, в цьому процесі важливе місце займає управління та контроль з боку адміністрації, а також мережі інформаційного забезпечення інноваційного процесу [17].

За результатами проведеного дослідження було виявлено, що перспективним є створення регіональних інноваційних кластерів, що представляють основні напрямки реалізації конкурентних переваг та підтримки регіональних джерел економічного зростання Запорізького регіону, а саме:

- металургійний кластер;
- кластер енергетики;
- машинобудівний кластер;
- транспортно-логістичний кластер;

- інноваційно-освітній кластер;
- регіональний будівельний кластер;
- регіональний кластер переробки відходів;
- регіональний швейний кластер;
- рекреаційний кластер [11].

Якщо такі кластери з урахуванням включення до них інноваційно-наукового потенціалу регіону, в перспективі будуть сформовані, то вони стануть основою виробничої спеціалізації Запорізького регіону, що дозволить йому зайняти протягом тривалого часу лідируючі позиції не лише в масштабах України, але і на європейських та світовому ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вашків О. Конкурентоспроможність підприємства : опорний конспект лекцій. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 148 с.
2. Герасимчук З. В., Вахович І. М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : Монографія. Луцьк : ЛДТУ, 2002. 248 с.
3. Krugman P. The Role of Geography in Development. *International Regional Science Review*. 1999. № 2. Vol. 22. P. 142-161.
4. Ketels Ch., Lindqvist G., Sölvell Ö. Strengthening Clusters and Competitiveness in Europe. The Role of Cluster Organizations [Електронний ресурс]. URL: <http://gosbook.ru/node/84334>.
5. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Антонюк Л. Л. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації та розвитку: Монографія. Київ : КНЕУ, 2006. Т II. 592 с.
6. Лифар В. В. Оцінка можливостей транспортної кластеризації регіону. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 3. С. 130-141. URL : <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>
7. Портер М. Конкуренція : [пер. с англ.]. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2016. 608 с.
8. Піддубний І., Піддубна Л. Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку. *Економіка України*. 2007. № 8. С. 52-60.
9. Попазова О. В. Інноваційний розвиток економічної сфери Запорізької області. *Наукові дослідження в економіці*. 2009 [Електронний ресурс]. URL : http://www.rusnauka.com/33_NIO_2009/Economics/54789.doc.htm
10. Осипов В. М. Трансформація стратегії підвищення конкурентоспроможності регіону в умовах нової економіки. *Економічні інновації*. 2010. Вип. 40. С. 283-296.
11. Соколенко С. Перспективи підвищення конкурентоспроможності економіки Запорізької області на основі кластерів. Проект «Українські кластери». 2010. [Електронний ресурс]. URL : <https://ucluster.org/ru/blog/2010/12/perspektivy-povysheniya-konkurentosposobnosti-ehkonomiki-zaporozhskoj-oblasti-na-osnove-klasterov/>
12. Сидорук І. С. Формирование кластеров для повышения конкурентоспособности малых предприятий Запорізької області. *Международный*

экономический форум. 2013 [Електронний ресурс]. URL : <https://be5.biz/ekonomika1/r2013/2420.htm>.

13. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. Київ : Логос, 2014. 848с.

14. Стратегія соціально-економічного розвитку Запорізької області. Запоріжжя: Запорізька облдержадміністрація, 2017 р. 148 с. URL : https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000122/122545.pdf.

15. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты / Под ред. проф., д.э.н. Ю. К. Перского, доц., к.э.н. Н. Я. Калюжновой. Москва : ТЕИС, 2013. 472 с.

16. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. Москва : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2012. 892 с.

17. Федулова Л. І., Буга Н. Ю. Проблемність регіонів: особливості регіональної політики в умовах нової економіки. Регіональна економіка. 2008. № 3. С. 31-41.

18. Feser E. J. Old and New Theories of Industry Clusters. Clusters and Regional Specialisation / ed. by M. Steiner. London : Pion Press, 1998. P. 18-40.

КОНЦЕПТ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В НОРМАТИВНІЙ ТА ПОВЕДІНКОВІЙ ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

THE CONCEPT OF ECONOMIC BEHAVIOR IN NORMATIVE AND BEHAVIORAL PHILOSOPHY OF HUMAN POTENTIAL MANAGEMENT

Статтю присвячено аналізу теоретичних та науково-методичних підходів до дослідження концепту економічної поведінки в контексті управління розвитком людського потенціалу соціально-економічних систем. Проаналізовано особливості трактування поняття раціональності з точки зору неокласичної та емпіричної шкіл економіки, а також нормативної та поведінкової парадигм управління. Охарактеризовано можливості застосування поведінкової концепції в управлінні розвитком людського потенціалу території, застосування прямих та непрямих важелів впливу з метою забезпечення формування вищих рівнів якості людського потенціалу.

Ключові слова: людський потенціал, економічна поведінка, нормативна школа, поведінкова школа, управління соціально-економічними системами.

Статья посвящена анализу теоретических и научно-методических подходов к исследованию концепта экономического поведения в контексте управления развитием человеческого потенциала социально-экономических систем. Проанализированы особенности трактовки понятия рациональности с точки зрения неоклассической и эмпирической школ экономики, а также нормативной и поведенческой парадигм управления.

Охарактеризованы возможности применения поведенческой концепции в управлении развитием человеческого потенциала территории, применения прямых и косвенных рычагов влияния с целью обеспечения формирования высших уровней качества человеческого потенциала.

Ключевые слова: человеческий потенциал, экономическое поведение, нормативная школа, поведенческая школа, управление социально-экономическими системами.

The article is devoted to the theoretical, scientific and methodical approaches analysis of the economic behavior concept research in the context of managing the development human potential of social and economic systems. The peculiarities of the rationality concept interpretation from neoclassical and empirical schools of economics point of view, as well as normative and behavioral paradigms of management are analyzed. Possibilities of application the behavioral concept in human potential of the territory development management, application of direct and indirect levers of influence for the maintenance purpose of formation the highest levels of human potential quality are characterized.

Key words: human potential, economic behavior, normative school, behavioral school, management of social and economic systems.

УДК 338.26:330.322.3

Томчук О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та поведінкової економіки
Донецький національний університет
імені Василя Стуса

Постановка проблеми. Сьогоднішні економічні процеси є вкрай динамічними, часто непередбачуваними та такими, для простеження закономірностей перебігу трансформаційних процесів в яких, пояснення сутності і розробки рекомендацій з удосконалення необхідне органічне поєднання різноманітних теорій, концепцій, наукових шкіл і галузей наукових досліджень. Однак, здебільшого, у науковій думці та практичних підходах до здійснення управління соціально-економічними системами різного масштабу все ще надто поширеними є усталені, класичні інструменти управління, які спираються на теорію раціональної економічної поведінки. В результаті важливі людські якості та аспекти людської особистості, які можуть спричинити вагомий вплив на перебіг економічних процесів, стан економічної системи і прогнози її розвитку залишаються поза увагою.

З огляду на зростання значущості людиноцентрованого підходу та соціалізації економічних відносин, інтенсифікації розвитку поведінкової економіки актуальним представляється перегляд існуючих поглядів на роль людини, її якостей, характеристик та особливостей поведінки в економічних процесах, пошук напрямів ефективного поєднання емпіричних висновків щодо природи

людської раціональності, трансформації економічної поведінки, які дозволяють досягти вищих рівнів реалістичності при здійсненні управління розвитком людського потенціалу соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні підходи до визначення змісту економічної поведінки людини сформовано з моменту започаткування економіки як самостійної науки (у працях А. Сміта [1], А. Маршалла, Дж. Кейнса, Дж. Катони [2], О. Монгерштейна, Дж. Неймана) згідно фундаментальних засад теорії раціональної економічної людини та імовірнісної економічної поведінки. В них людина розглядається як суто економічна істота, що свідомо направляє свої зусилля на підвищення рівня доходу, необхідного для забезпечення власного існування та розвитку, а сумлінне виконання трудових завдань, які його гарантують, обумовлюється виключно жорстким економічним примусом (засвідчено висновками Ф. та Л. Гілбретів, А. Файоля, М. Фоллет, Г. Емерсона) [3]. Пізніше в наукових працях Е. Мейо, Г. Мюнстерберга, Р. Лайкерта, Д. Мак Грегора та інших обґрунтовується необхідність врахування морально-психологічних чинників соціально-економічної діяльності, які відіграють не менш суттєву

роль, але розглядаються лише в якості додаткових чинників стимулювання до продуктивної трудової діяльності на мікрорівні. Значний внесок у розвиток поведінкової науки здійснено такими вченими, як Д. Канеман [4], А. Тверські, Р. Талер [5], Дж. Ловенштейн, Е. Хейслі [6], Г. Саймон [7], Р. Капелюшніков [8], М. Холсворт, Р. Раттер, П. Самуельсон [9], Дж. Акерлоф, Дж. Неш, Р. Четті, в той же час, вітчизняні дослідження висвітлюють напрямок поведінкової економіки недостатньо, спостерігається брак емпіричних досліджень і механізмів впровадження ідей біхевіористів при проведенні економічної політики. З огляду на це, пошук напрямків ефективного поєднання інструментів нормативної та поведінкової концепції у здійсненні управління розвитком складних соціально-економічних систем, таких як міста та території, а також їх ключових елементів, зокрема людського потенціалу, представляє науковий інтерес і потребує теоретичного та науково-методичного поглиблення та удосконалення.

Постановка завдання. Метою статі виступає аналіз ключових засад розуміння концепту економічної поведінки з позицій її раціональності в межах нормативної та поведінкової філософії управління розвитком людського потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження економічної поведінки людини як основного компонента економічної системи здебільшого розглядається через призму раціональних економічних категорій («потреба», «корисність», «ціна», «якість», «продуктивна сила»), відкидаючи прояв соціально-психологічної складової.

За часів давногрецьких філософів та їх трактування економіки як мистецтва управління господарством, економічний підхід позначає логіку вибору людиною і людством найбільш прийнятних способів життєдіяльності, є всеосяжним, може бути застосований до поведінки будь-яких учасників ринкових відносин, що супроводжують людину у її суспільному житті [10].

Тривалий період часу економісти не допускали думки про можливість суттєвого впливу викривлень або відхилень раціональної поведінки людини на економічні процеси, тобто засновували свої висновки на підході, за якого економічна поведінка суб'єкта розглядається відокремлено від її природних властивостей як така, що завжди прагне максимізувати економічний результат. Однак, застосування класичної економіки дозволяє визначити, який вибір індивіда є оптимальним для максимізації результату його діяльності, однак, не дає можливості описати як в реальності здійснюється вибір.

Одночасно з тим, усі наявні економічні дослідження сформульовано навколо прагнення створити певний формалізований опис, характерис-

тику способу дій та прийняття рішень, модель поведінки одних економічних агентів при взаємодії з іншими для того, щоб більш точно прогнозувати розвиток подій. Подібне прагнення значним чином підсилюється завдяки набуттю економічними процесами характеристик нестабільності та невизначеності в нових економічних умовах, де точність прогнозів подальшого розвитку визначає стратегічне положення соціально-економічних систем різних рівнів.

Мякі У.О. справедливо відзначає, що ключова методологічна проблема економічної теорії пов'язана з тим, наскільки точно теоретичні моделі відображають реальність, тому «будувати зручні моделі, що добре інтерпретуються, досліджувати їх, щоб отримувати конкретні і певні результати, простіше, ніж робити це з урахуванням обмежень, які пов'язані з вимогою до моделі відповідати реальності» [11].

Мета дослідження неокласичної теорії згідно твердження Кривого В.І. полягає у тому, щоб охарактеризувати процес вибору, а його результат, тобто модель «економічної людини», застосовується у якості апріорного припущення для потреб побудови цієї моделі [12]. Саме це стратегічне питання економічної науки розвиває у своїх наукових школах поведінкова економіка, що започаткована у другій половині ХХ ст. в контексті протиріч неокласичного підходу та результатів аналізу реального механізму прийняття людиною рішень в умовах невизначеності.

Дослідження прихильників класичного економічного напрямку ґрунтуються на уявленні про суто раціональну поведінку економічних суб'єктів, що передбачає максимізацію очікуваної корисності, наявність однакової і доступної всім інформації, однакових методів її обробки, та відкидають вплив систематичних проявів ірраціональної поведінки людини, що зазвичай спричинені когнітивними, соціальними, психологічними причинами. Результатом такої обмеженості стало зниження ефективності прогнозних моделей, що неможливо ігнорувати в умовах динамічних змін, швидкоплинних перетворень та невизначеності, характерних для поточної стадії розвитку економіки.

Окрім того, все більше емпіричних досліджень підтверджують суттєвість впливу когнітивних помилок при прийнятті рішень, що обґрунтовує потребу у перегляді підходів до врахування ірраціональності в економічних моделях.

Особливістю ірраціонального підходу є визнання факту дискретності людської поведінки, яку Р. Солсо визначає у якості її властивості змінюватись під впливом значущих для людини чинників [13]. Саме в цьому, на думку В. Ушкальова, проявляється неефективність раціональної моделі – під дією певної множини психологічних та соціально-психологічних чинників відбувається відхід від

раціональної поведінки і втрата ефективності раціональних моделей при прийнятті рішень [14].

Економічна поведінка з точки зору біхевіористів виступає різновидом або складовою соціальної поведінки людини, де людина виступає у якості осередка універсальних, соціокультурних людських якостей, що принципово реалізує економічну активність у складній цілісній системі життєдіяльності суспільства. Здебільшого люди дійсно прагнуть максимізації результату своєї участі у соціально-економічних відносинах, оптимального і справедливого розподілу благ, але припускаються когнітивних помилок та відхилень під впливом чинників, які є невід'ємними елементами загальної соціальної поведінки.

Отже, прояв економічної поведінки слід розглядати більш широко, у щільному взаємозв'язку із соціокультурними детермінантами людської життєдіяльності, а не лише у контексті механізму відповідної поведінкової реакції індивідів на певні стимули економічного характеру.

Огляд існуючих наукових джерел щодо еволюційного характеру розвитку поведінкової концепції дозволяє охарактеризувати ключові її стадії та визначити, як трансформувалось розуміння впливу чинників людської поведінки на економічні процеси та за рахунок яких інструментів можливо завдати управлінського впливу з метою її коригування (табл. 1).

Узагальнюючи висновки біхевіористів щодо можливостей застосування поведінкової парадигми в управлінні відзначимо, що:

1. Згідно поведінкового підходу господарюючий суб'єкт (людина економічна) розглядається як індивід з власними інтересами й особливостями індивідуального сприйняття мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища (людина ірраціональна), його поведінкова модель представляється як складна та реалістична.

2. Індивіди схильні до взаємної детермінації один одного та оточуючого середовища, тому результат економічного вибору безпосередньо залежить від когнітивно-психологічних модусів суб'єкта, які формуються під впливом соціуму, когнітивних процесів, емоцій, дій, індивідуального життєвого досвіду.

3. Поведінка індивідів є обмежено раціональною та перебуває під дією усвідомлюваного та неусвідомлюваного процесу мислення, що з метою впровадження управлінського втручання вимагає аналізу характерних ціннісних установок, самооцінки, світогляду, майбутніх очікувань індивідів.

4. Психологічні особливості людського сприйняття, судження, емоційні та когнітивні фактори, очікування, рівень соціальних комунікацій впливають на поведінку й прийняття економічних рішень суб'єктами економіки, що відображається на рин-

кових відносинах та становищі соціально-економічних систем.

5. Інструментарій стратегічного прогнозування, регулювання та оцінювання взаємодії економічних агентів може бути розширений на основі включення змінних, які характеризують ірраціональні відхилення економічної поведінки (довіра, справедливості, відповідальності, симпатія, сумлінність).

6. Поведінка економічних агентів піддається коригуванню на основі аналізу когнітивних евристик та непрямого непримусового впливу (наджингу) з метою підштовхування до прийняття більш оптимальних рішень, трансформації оточуючого середовища, виключення дії негативних чинників.

Узагальнено відмінності підходів до вивчення економічної поведінки суб'єкта економічних відносин у неокласичній та поведінкової концепції з точки зору управлінської парадигми представлено на рис. 1.

Як бачимо, згідно генези поведінкової концепції висновки щодо природньої здатності особи (індивіда) до раціонально обумовлених дій (спроможності обирати очікувано більш корисну альтернативу) трансформуються у бачення обмеженої раціональності (вплив проблем вибору, індивідуальних когнітивних здібностей, часу, ступеня інформованості тощо на прийняття рішень) кожного як носія індивідуального життєвого досвіду, який визначає економічну поведінку людини, робить її більш або менш чутливою до стимулів.

У ці процеси втручається евристика та упередженості, притаманні людині, які знижують когнітивні зусилля до прийняття рішень, та призводять до систематичних відхилень від економічно раціональних нормативів.

З огляду на це, рішення можна назвати об'єктивно раціональним, якщо це вибір на користь правильної, нормативної поведінки з метою максимізації корисності у конкретній ситуації. Рішення є суб'єктивно раціональним (ірраціональним), якщо воно максимізує корисність, ступінь оптимальності якої визначається індивідом відносно власних фактичних знань (рис. 2).

Якщо в класичному трактуванні основним мотивом економічної поведінки виступає власний егоїстичний інтерес, прагнення підвищення особистого доходу, то в поведінковій моделі природня здатність до оптимального розподілу благ заміщується прагненням до ефективного (не завжди максимізованого) її розподілу, верховенства принципу справедливості. З огляду на це, типові цілі стратегічної економічної політики, направлені на зростання економічної ефективності, оптимальне використання і розподіл ресурсів, нагромадження капіталу змінюються.

Таким чином, управлінська парадигма, з точки зору врахування поведінкового підходу, зміщує

Еволюція поведінкової концепції з точки зору трансформації наукових уявлень про ірраціональність економічної поведінки

Стадії розвитку	Дослідники	Характеристики людської поведінки
<i>Пропедевтична (вступна, визначальна) стадія (до 1940 року та 1940-1950 роки)</i>	А. Сміт, І. Бентам, К. Менгер, У. Джевонс, Дж. Нейман, О. Моргенштерн	– єдине джерело мотивації економічної поведінки – власний інтерес індивіда (прагнення максимізації прибутку з урахуванням нематеріальних чинників добробуту, байдужість до добробуту інших); – власний та суспільний інтерес індивіда регулюється ринковим механізмом; – економічний суб'єкт є максимально компетентним щодо ведення власних господарських справ, володіє повною інформованістю щодо своїх уподобань і ціни усіх благ; – при здійсненні вибору індивід враховує його переваги і обмеження, завжди здатний порівняти альтернативні блага, які для нього взаємозамінні, і максимізувати корисність; – ефективне виробництво благ засноване на принципі раціонального розподілу праці
<i>Стадія прояву поведінкової економіки (1951-1974 роки)</i>	Г. Саймон, Дж. Катон, М. Алле, Д. Елсберг, Дж. Марковитц	– поведінка індивіда є ірраціональною за своєю природою, економічна поведінка може змінюватись із різним ступенем раціональності (в залежності від обставин, доступності інформації, світоглядних та інших характеристик особистості) – першочерговість забезпечення стабільності та надійності в умовах невизначеності, а не максимізації прибутку
<i>Стадія наукового визнання та формалізації поведінкової концепції (1974-1990 роки)</i>	Д. Канеман, А. Тверскі, М. Аллі, Д. Елсберг, Р. Талер	– складність вибору і неможливість обчислити корисність спонукають індивіда до застосування евристичного аналізу, а не правил оптимізації; – відхилення раціональної поведінки, спричинені психологічними особливостями людини, суттєво впливають на економічну поведінку і розвиток соціально-економічних систем
<i>Стадія усвідомлення переваг (1990-2010 роки)</i>	Дж. Неш, Дж. Харшані, Р. Сельтен, В. Гут, Р. Шмітбергер, Б. Шварц, Г. Чарнес, М. Рабін, Е. Фер, К. Шмідт, А. Смідтс, Дж. Чарльз, Е. Хігінс	– індивіди схильні до взаємозалежної детермінації один одного, і навпаки (одночасно і наслідок, і причина дій інших); – індивіди прагнуть до ефективного, хоча не завжди максимізованого, розподілу благ, підвищення власного соціального добробуту; – індивіди демонструють раціональну поведінку за умов досягнення балансу між когнітивним та емоційним механізмом прийняття рішень; – здійснювані індивідами поведінкові помилки є передбачуваними
<i>Стадія прагматизації (2010 рік і до сьогодні)</i>	Р. Четті, С. Доєн, Дж. Левенштайн, Н. Чатер, Р. Талер, Д. Аріелі	– господарюючий суб'єкт розглядається як індивід з власними інтересами й особливостями індивідуального сприйняття мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища; – результат економічного вибору індивіда безпосередньо залежить від когнітивно-психологічних модусів суб'єкта, які формуються під впливом соціуму, когнітивних процесів, емоцій, дій; – поведінка індивідів перебуває під дією усвідомлюваного (раціональний аналіз) та неусвідомлюваного (інтуїція, ціннісні установки, самооцінка, світогляд, майбутні очікування) процесу мислення; – оптимальний інструмент регулювання поведінки індивідів полягає у зміні поточної ситуації, середовища, виключення дії негативних чинників.

Джерело: складено автором

фокус уваги з рівня малих (простих) систем до складних, схильних до саморозвитку, та вимагає осмислення і співвіднесення ціннісно-цільових орієнтацій суб'єктів діяльності.

Класичний та неокласичний підхід у трактуванні людської раціональності розглядає моделі людської поведінки у спрощеному вигляді, такими, що достатньо легко піддаються управлінському впливу з огляду на відсторонення від усіх інших детермінант, які прямо не відносяться до об'єкту

впливу. При цьому переважає застосування функціональних методів, орієнтованих на пряме виконання розмежованих за напрямками діяльності завдань, суб'єкт-об'єктний підхід, використання яких в управлінні розвитком складних соціально-економічних систем цілком обґрунтовано за умови, якщо цільовим показником розвитку виступає підвищення економічної ефективності, нарощення економічної динаміки, зростання рівня доходів та прибутковості, а також оптимізація використання

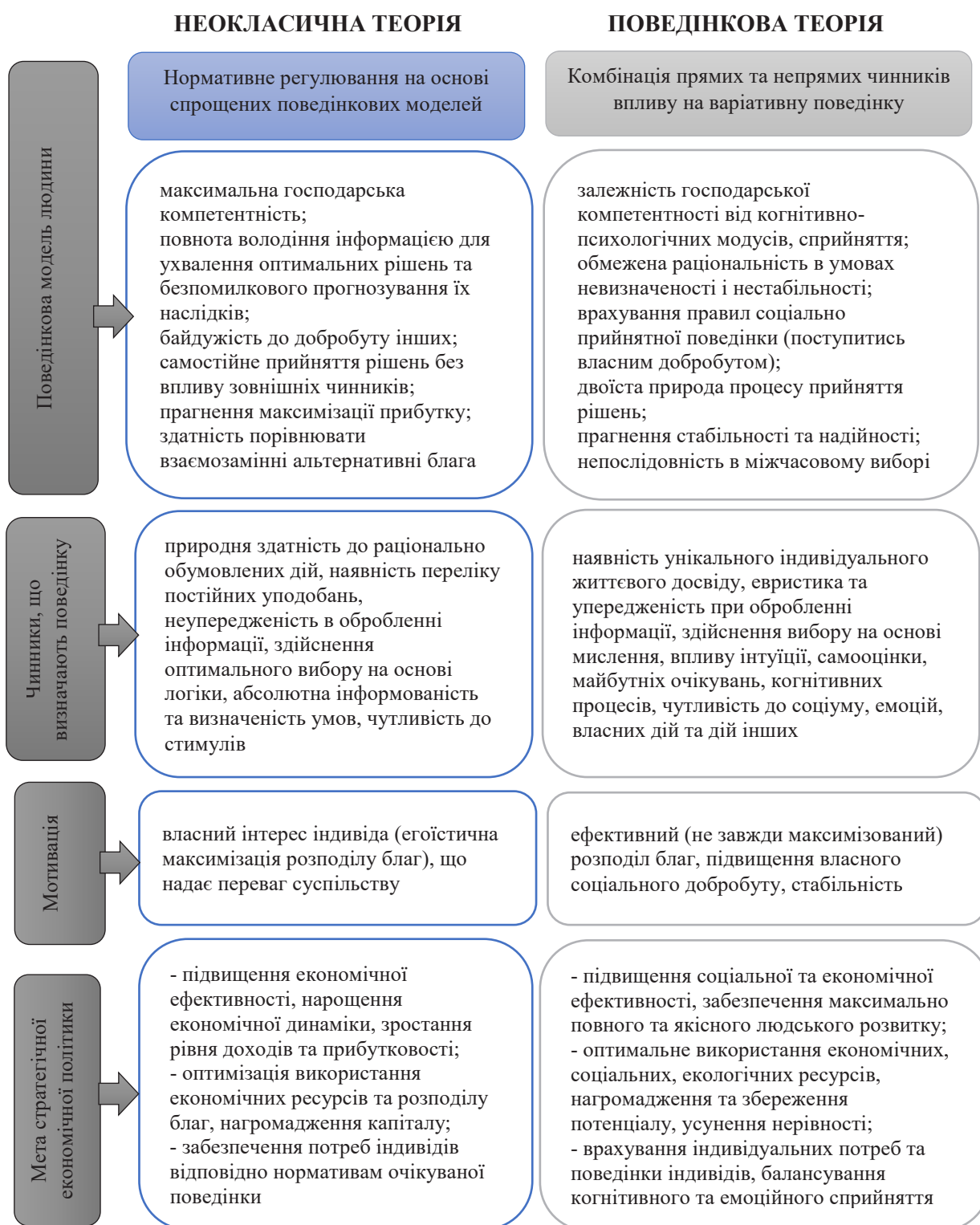

Рис. 1. Порівняння неокласичного та поведінкового підходу до вивчення економічної поведінки суб'єкта економічних відносин

Джерело: складено автором

економічних ресурсів та розподілу благ, нагромадження капіталу. Забезпечення потреб індивідів здійснюється відповідно нормативів очікуваної поведінки, тобто передбачає, що усі економічні агенти здатні до прояву класичного типу раціо-

нальності, мають максимальну господарську компетентність, є чутливими до стимулів і очікувано реагують на них.

Згідно поведінкової концепції і неокласичного підходу у розумінні обмеженої раціональності люд-

Рис. 2. Модель раціонального та обмежено раціонального прийняття рішень індивідами

Джерело: складено автором

ської поведінки ключовою характеристикою виступає її варіативність, отже досягнення ефективності управління вимагає застосування комбінації прямих та непрямих чинників впливу з огляду на необхідність в осмисленні і співвіднесенні ціннісно-цільових орієнтацій суб'єктів діяльності. Таким чином, необхідне органічне поєднання елементів функціонального та поведінкового підходу, домінування якісних критеріїв результативності над кількісними, розробки багатокритеріальних завдань, формату взаємодії суб'єкт-полісуб'єктне середовище, що відповідає цільовим орієнтирам підвищення соціальної та економічної ефективності, забезпечення максимально повного та якісного людського розвитку, оптимального використання економічних, соціальних, екологічних ресурсів, нагромадження та збереження потенціалу, усунення нерівності.

Врахування індивідуальних потреб та поведінки індивідів, балансування когнітивного та емоційного сприйняття досягається на основі відстеження та аналізу масиву даних щодо залежності господарської компетентності від когнітивно-психологічних модусів, очікувань індивідів, сприйняття ними правил соціально прийнятної поведінки, прагнення стабільності та надійності, результати яких в подальшому інтерпретуються та знаходять своє відображення в системі стратегічного управління (задоволення очікувань і потреб різних груп інтересів).

Нормативний підхід в управлінні орієнтується на відносну стійкість потреб, які зазнають негативного коригування при невідповідності наявних макро-

економічних зрушень сформованим прогностичним параметрам системи; поведінковий представляє макроекономічні зрушення у якості позитивного впливу (як появу нових можливостей) і орієнтується на невизначеність і мінливість потреб.

Застосування виключно поведінкового підходу в управлінні, згідно системного бачення Е. Юдіна [15], є обмеженим, оскільки у чистому вигляді в ньому відсутня цільова перспектива спільної діяльності як основи нормативної парадигми. З цієї позиції використання поведінкового підходу розглядається в якості доповнюючого для нормативної парадигми, яка генерує рекомендації і визначає архітектуру діяльності, а поведінкова їх прояснює і надає дескриптивної відповідності.

Процес управління при неокласичному підході розглядає внутрішніх і зовнішніх суб'єктів у якості рефлексивно активних систем, вимагає реалізації ідеї спільного прийняття рішень, когнітивної гетерогенності. Що стосується методів управління, то вони є так би мовити приховано нормативними, базуються на аналізі когнітивних евристик і застосуванні наджингу з метою підштовхування до прийняття більш оптимальних рішень, трансформації оточуючого середовища, виключення дії негативних чинників.

Цільова нормативна поведінка, тобто очікування, що індивід обов'язково здійснить оптимальний вибір, замінюється більш реалістичними моделями, наближеними до справжніх людських характеристик [16-17].

Тому на перший план виходить забезпечення максимально повного і якісного людського розвитку, оптимальне і неубутне використання наявних ресурсів, нагромадження та збереження потенціалу, в тому числі людського, усунення будь-яких проявів нерівності, балансування когнітивного та емоційного сприйняття при визначенні цільових орієнтирів, формуванні середовища довірчих, партнерських відносин між різними економічними агентами.

Економічний устрій, заснований на ірраціональності людської природи, орієнтується на врахування наступних найважливіших характеристик людської природи, які спричиняють вагомий вплив на економічні процеси:

- ступінь довіри (вплив суб'єктивного відчуття правильності здійснюваної поведінки, її соціальної цінності при прийнятті рішень, впевненості у власній або сторонній доброчесності);

- рівень справедливості (розуміння вимог відповідності дій та відплати, уявлення про правильну власну поведінку та поведінку оточуючих);

- ризик зловживання та несумлінності (ступінь корумпованості суспільства або оточення індивіда, схильність до фінансових махінацій та несумлінної поведінки);

- сила грошових ілюзій (схильність недооцінювати економічні чинники, обирати мінімальний гарантований прибуток зараз, відмовляючись від негарантованого потім);

- сприйняття (вплив на процес прийняття рішень відомої інформації, часто історій успіху, які слугують зразком поведінки) [18].

Окрім того, необхідне врахування ступеню емоційності (усталених моделей агресивної, стриманої або нейтральної поведінки, заснованої на судженнях та типі психоемоційних характеристик), спроможності критично аналізувати інформацію та долати бар'єри важкості усвідомлення (значні масиви інформації, умови невизначеності підштовхують до стабільності та вибору перевіреного, хоча і менш ефективного, рішення).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на сьогоднішній день поведінковою концепцією сформульовано безліч емпірично доведених гіпотез щодо природи людської ірраціональності, які в першу чергу стосуються чинників упередженості, обмеженості та помилковості вибору, доведено, що когнітивно-поведінкові викривлення є значущими в контексті функціонування соціально-економічних систем, але можуть бути скориговані на основі аналізу чинників, що їх спричиняють. Дослідження еволюції поведінкової концепції з точки зору трансформації наукових уявлень про ірраціональність економічної поведінки дозволило систематизувати стадії її розвитку в контексті усвідомлення значущості впливу поведінкових чинників на розвиток людського потенціалу. Одночасно

з тим, сучасні досягнення поведінкової концепції не дають однозначної відповіді на питання щодо формування очікувань, ступеню їх раціональності та механізму врахування під час здійснення стратегічного планування економічного та соціального розвитку, розподілу ресурсів та благ, оскільки саме очікування є більш значущим вимірником для визначення кінцевого результату. Таким чином, з огляду на аксіологічну сутність та подвійну природу розуміння раціональності людської поведінки, її варіативність, досягти ефективності управління розвитком людського потенціалу складної соціально-економічної системи можливо на основі органічного поєднання елементів функціонального та поведінкового підходу, домінування якісних критеріїв результативності над кількісними, розробки багатокритеріальних завдань, формату взаємодії суб'єкт-полісуб'єктне середовище, що відповідає цільовим орієнтирам підвищення соціальної та економічної ефективності, забезпечення максимально повного та якісного людського розвитку, оптимального використання економічних, соціальних, екологічних ресурсів, нагромадження та збереження потенціалу в умовах нової економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Смит А. Теория нравственных чувств. М.: Республика, 1997. 352 с.
2. Катона Дж. Раціональна поведінка та економічна поведінка, Психологічний огляд, Вип. 60 (1953), С. 307-318.
3. Веблен Т. Теория делового предприятия / Торстейн Веблен ; пер. с англ. М. : Дело, 2007. 288 с.
4. Kahneman Daniel, Amos Tversky Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. September 27, 1974. Vol. 185, Issue 4157. pp. 1122-1131.
5. Thaler, Richard H. The Winner's Curse: Paradoxes and Anomalies of Economic Life. Princeton: Princeton University Press, 1992.
6. Loewenstein G., Haisley E. The Economist as Therapist: Methodological Ramifications of «Light» Paternalism. *The Handbook of Economic Methodologies*. 2006. Vol. 1.
7. Simon H. Models of Man: Social and Rational. New York. 1957
8. Капелюшников Р.И. Поведенческая экономика и «новый» патернализм. *Вопросы экономики*. 2013. № 10. С. 66-90.
9. Самуэльсон П., Нордхаус Э., Вильям Д. Экономика. М.: Вильямс, 2005. – 688 с.
10. Бондаренко О. В. Сучасна «економічна людина» та цінності розвитку економічної культури: людиновимірність економічного розвитку. URL: http://eir.zp.edu.ua/bitstream/123456789/2963/1/Bondarenko_The%20modern_economic.pdf
11. Мьяки У.О. Модели и эксперименты – это одно и то же. *Вопросы экономики*. 2008. № 11. С. 81-89.
12. Кривий В. І. Передумови виникнення поведінкової економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Економічні науки». 2016. Вип. 18 (1). С. 12-16.

13. Солсо Р. Когнитивная психология / 6-е изд. СПб. : Питер, 2011. 589 с.

14. Ушкальов В. В., Мартіянова М. П. Поведінкові аспекти управління розвитком персоналу підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Електронне наукове фахове видання Миколаївського нац. ун-у ім. О. М. Сухомлинського. 2016. № 13. С. 387–392.

15. Юдин Е. Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М.: УРСС, 1997. 444 с.

16. Коваль В.В., Редьква О.З. Забезпечення економічної безпеки на основі комерціалізації об'єктів

інтелектуальної власності. Східна Європа 2018. Вип. 3 (14). С. 71-75.

17. Коваль В.В. Управління конкурентоздатністю організації в умовах демотивації персоналу на підприємствах машинобудівної галузі. *Економіка: реалії часу*: Науковий журнал. 2014 № 5(15) С. 115-120.

18. Акерлоф Дж., Шиллер Р. Spiritus Animalis, или как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма; пер. с англ. Д. Прияткина / под научн. ред. А. Суворова. М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2010. 273 с.

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський
науково-дослідний інститут
економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються

однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

- Ви укладаєте угоду про надання послуг;
- Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;
- Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;
- Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;
- Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;
- Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що *убезпечить Вас від перевірок третіми особами*;
- Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;
- Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5500 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3500 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 31

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 25,46. Ум. друк. арк. 27,44.

Підписано до друку 29.08.2018. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса: вул. Сегедська 18, каб. 422, м. Одеса, Україна, 65009

E-mail: info@iei.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5218 від 22.09.2016 р.